



**Berdi Kerbabayev'in "Çekişmân Bekişmez", "Kırk Yalan",
"Connuk Batır", "Mıralı ve Soltansöyün"
Adlı Eserleri Üzerine Dil İncelemesi
(İnceleme-Metin-Aktarım)**

Myrat YANYBAYEV
Yüksek Lisans Tezi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı
Dr. Öğretim Üyesi Sinan DİNÇ
2022
Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANA BİLİM DALI

Myrat YANYBAYEV

BERDİ KERBABAYEV’İN “ÇEKİŞMÄN BEKİŞMEZ”, “KIRK YALAN”,
“CONNUK BATIR”, “MIRALI VE SOLTANSÖYÜN” ADLI
ESERLERİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ
(İNCELEME-METİN-AKTARIM)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğretim Üyesi Sinan DİNÇ

ERZURUM-2022



TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Berdi Kerbabayev'in "Çekişmân Bekişmez", "Kırk Yalan", "Connuk Batır", "Mıralı ve Soltansöyün" Adlı Eserleri Üzerine Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Aktarım)**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

18.03.2022]

Myrat YANYBAYEV.

Aslı Islak İmzalıdır.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.





TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sinan DİNÇ danışmanlığında Myrat YANYBAYEV tarafından hazırlanan “Berdi Kerbabayev’in “Çekişmən Bekişmez”, “Kırk Yalan”, “Connuk Batır”, “Mıralı ve Soltansöyün” Adlı Eserleri Üzerine Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Aktarım)” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 18.03.2022

Jüri Başkanı Sinan DİNÇ Dr. Öğr. Üyesi
(Ad-Soyad-Unvan) *Atatürk Üniversitesi*

Jüri Üyesi Nursan ILDIRI Dr. Öğr. Üyesi
(Ad-Soyad-Unvan) *Atatürk Üniversitesi*

Jüri Üyesi Uğur UZUNKAYA Doç. Dr.
(Ad-Soyad-Unvan) *Erzurum Teknik Üniversitesi*

Jüri Üyesi
(Ad-Soyad-Unvan) Üniversitesi

Jüri Üyesi
(Ad-Soyad-Unvan) Üniversitesi

Kabul / Ret – İmza

Aslı Islak İmzalıdır.

Aslı Islak İmzalıdır.

Aslı Islak İmzalıdır.

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Osman MERT
Enstitü Müdürü



İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
ÖZET	16
ABSTRACT	17
KISALTMA VE İŞARETLER	18
TÜRKMEN ALFABESİ	19
ÖN SÖZ	20
GİRİŞ	22
Berdi Kerbabayev’in Hayatı, Edebî kişiliği ve Eserleri.....	22
I. Hayatı.....	22
II. Edebî kişiliği ve eserleri	23
İncelenen Metin	26
Amaç ve Kapsam	28
Yöntem ve Teknikler	28
1. SES BİLGİSİ	30
1.1. Ünlüler	30
1.1.1. Normal Ünlüler	31
1.1.1.1. “a” Ünlüsü	31
1.1.1.2. “ä” Ünlüsü	32
1.1.1.3. “e” Ünlüsü	32
1.1.1.4. “ı” Ünlüsü	32
1.1.1.5. “i” Ünlüsü	32
1.1.1.6. “o” Ünlüsü	32
1.1.1.7. “ö” Ünlüsü	33
1.1.1.8. “u” Ünlüsü	33
1.1.1.9. “ü” Ünlüsü	34
1.1.2. Uzun Ünlüler	34
1.1.2.1. “a:” Ünlüsü	34
1.1.2.2. “ä:” Ünlüsü	34
1.1.2.3. “e:” Ünlüsü	35
1.1.2.4. “ı:” Ünlüsü	35
1.1.2.5. “i:” Ünlüsü	35

1.1.2.6. “o:” Ünlüsü	35
1.1.2.7. “ö:” Ünlüsü	36
1.1.2.8. “u:” Ünlüsü	36
1.1.2.9. “ü:” Ünlüsü	36
1.2. Ünsüzler	36
1.2.1. “b” Ünsüzü	37
1.2.2. “c” Ünsüzü	37
1.2.3. “ç” Ünsüzü	37
1.2.4. “d” Ünsüzü	38
1.2.5. “f” Ünsüzü	38
1.2.6. “g” Ünsüzü	38
1.2.7. “h” Ünsüzü	38
1.2.8. “j” Ünsüzü	39
1.2.9. “k” Ünsüzü	39
1.2.10. “l” Ünsüzü	39
1.2.11. “m” Ünsüzü	39
1.2.12. “n” Ünsüzü	39
1.2.13. “ñ” Ünsüzü	40
1.2.14. “p” Ünsüzü	40
1.2.15. “r” Ünsüzü	40
1.2.16. “s” Ünsüzü	40
1.2.17. “ş” Ünsüzü	40
1.2.18. “t” Ünsüzü	41
1.2.19. “v” Ünsüzü	41
1.2.20. “y” Ünsüzü	41
1.2.21. “z” Ünsüzü	41
1.3. Ses Olayları	41
1.3.1. Ünlülerde Gerçekleşen Ses Olayları	42
1.3.1.1. Ses Uyumları	42
1.3.1.1.1. Kalınlık-incelik Uyumu	42
1.3.1.1.2. Düzlük-yuvarlaklık uyumu	43
1.3.1.2. Ses Değişmeleri	43

1.3.1.2.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi.....	43
1.3.1.2.1.1. a>e Değişmesi	44
1.3.1.2.1.2. a> ä Değişmesi	44
1.3.1.2.1.3. ı> i Değişmesi.....	44
1.3.1.2.1.4. o> ü Değişmesi.....	44
1.3.1.2.1.5. u> e Değişmesi	44
1.3.1.2.1.6. u> i Değişmesi.....	44
1.3.1.2.1.7. u> ö Değişmesi.....	44
1.3.1.2.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması.....	44
1.3.1.2.2.1. e> a Değişmesi	45
1.3.1.2.2.2. e> ı Değişmesi	45
1.3.1.2.2.3. e> o Değişmesi	45
1.3.1.2.2.4. i> a Değişmesi	45
1.3.1.2.2.5. i> ı Değişmesi.....	45
1.3.1.2.2.6. ü> u Değişmesi.....	45
1.3.1.2.3. Geniş Ünlülerin Daralması	45
1.3.1.2.3.1. e> ı Değişmesi.....	45
1.3.1.2.3.2. e> ü Değişmesi	45
1.3.1.2.3.3. o> ü Değişmesi.....	46
1.3.1.2.3.4. ö> ü Değişmesi.....	46
1.3.1.2.4. Dar Ünlülerin Genişlemesi.....	46
1.3.1.2.4.1. ı> a Değişmesi	46
1.3.1.2.4.2. i> a Değişmesi.....	46
1.3.1.2.4.3. i> ä Değişmesi.....	46
1.3.1.2.4.4. i> e Değişmesi.....	46
1.3.1.2.4.5. u> a Değişmesi	46
1.3.1.2.4.6. u> ä Değişmesi	47
1.3.1.2.4.7. u> e Değişmesi	47
1.3.1.2.4.8. u> o Değişmesi.....	47
1.3.1.2.4.9. u> ö Değişmesi.....	47
1.3.1.2.4.10. ü> ö Değişmesi.....	47
1.3.1.2.5. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi.....	47

1.3.1.2.5.1. u> a Değişmesi	47
1.3.1.2.5.2. u> e Değişmesi	47
1.3.1.2.5.3. u> i Değişmesi	47
1.3.1.2.5.4. ü> i Değişmesi	48
1.3.1.2.6. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	48
1.3.1.2.6.1. a>o Değişmesi	48
1.3.1.2.6.2. e> ö Değişmesi	48
1.3.1.2.6.3. e> ü Değişmesi	48
1.3.1.2.6.4. i>ü Değişmesi	48
1.3.1.3. Ünlü Düşmesi	49
1.3.1.3.1. “ı” Düşmesi	49
1.3.1.3.2. “u” Düşmesi	49
1.3.1.3.3. “ü” Düşmesi	49
1.3.1.3.4. “i” Düşmesi	49
1.3.1.4. Ünlü Türemesi	49
1.3.1.4.1. “a” Türemesi	50
1.3.1.4.2. “e” Türemesi	50
1.3.1.4.3. “ı” Türemesi	50
1.3.1.4.4. “i” Türemesi	50
1.3.1.4.5. “u” Türemesi	50
1.3.1.4.6. “ü” Türemesi	50
1.3.1.5. Ünlü Birleşmesi	50
1.3.2. Ünsüzlerde Gerçekleşen Ses Olayları	51
1.3.2.1. Ünsüz Değişmesi	51
1.3.2.1.1. “b” Ünsüzü	51
1.3.2.1.1.1. b- > m- Değişmesi	51
1.3.2.1.1.2. b- > p- Değişmesi	51
1.3.2.1.1.3. -b- > -p- Değişmesi	52
1.3.2.1.1.4. -b-/-b> -v-/-v Değişmesi	52
1.3.2.1.1.5. -b-/-b > -y-/-y Değişmesi	52
1.3.2.1.1.6. -b- > -p- Değişmesi	52
1.3.2.1.2. “c” Ünsüzü	52

1.3.2.1.2.1. -c- > -ç- Değişmesi	52
1.3.2.1.3. “ç” Ünsüzü	53
1.3.2.1.3.1. -ç- > -c- Değişmesi	53
1.3.2.1.4. “d” Ünsüzü	53
1.3.2.1.4.1. -d- > -y- Değişmesi	53
1.3.2.1.4.2. -d > -t Değişmesi	53
1.3.2.1.4.3. -d- > -z- Değişmesi	53
1.3.2.1.5. “f” Ünsüzü	54
1.3.2.1.5.1. f > p Ünsüzü	54
1.3.2.1.5.2. f -f- > -v- Değişmesi	54
1.3.2.1.6. “g” Ünsüzü	54
1.3.2.1.6.1. -g- > -k- Değişmesi	54
1.3.2.1.6.2. -g- > -v- Değişmesi	54
1.3.2.1.7. “h” Ünsüzü	54
1.3.2.1.7.1. -h- > -g- Değişmesi	54
1.3.2.1.7.2. -h- > -y- Değişmesi	55
1.3.2.1.8. “k” Ünsüzü	55
1.3.2.1.8.1. -k- > -g- Değişmesi	55
1.3.2.1.8.2. k- > h- Değişmesi	55
1.3.2.1.9. “l” Ünsüzü	56
1.3.2.1.9.1. -l- > -n- Değişmesi	56
1.3.2.1.10. “n” Ünsüzü	56
1.3.2.1.10.1. n > ñ Değişmesi	56
1.3.2.1.11. “ñ” Ünsüzü	56
1.3.2.1.11.1. -ñ- > -n- Değişmesi	56
1.3.2.1.11.2. -ñ > -v Değişmesi	56
1.3.2.1.11.3. -ñ > -y Değişmesi	56
1.3.2.1.11.4. -ng > -ñ Değişmesi	56
1.3.2.1.12. “p” Ünsüzü	57
1.3.2.1.12.1. p- > b- Değişmesi	57
1.3.2.1.13. “ş” Ünsüzü	57
1.3.2.1.13.1. ş- > ç- Ünsüzü	57

1.3.2.1.14. “t” Ünsüzü.....	57
1.3.2.1.14.1. t- > ç- Değişmesi	57
1.3.2.1.14.2. t- > d- Değişmesi	57
1.3.2.1.14.3. -t- > -d- Değişmesi	57
1.3.2.1.15. “v” Ünsüzü.....	58
1.3.2.1.15.1. -v- > -g- Değişmesi	58
1.3.2.2. Ünsüz Düşmesi	58
1.3.2.2.1. “-g-” Düşmesi	58
1.3.2.2.1.1. İç Seslerde “-g-” Düşmesi	58
1.3.2.2.1.2. Kelime Sonunda “-g-” Düşmesi	58
1.3.2.2.2. “-k-” Düşmesi	59
1.3.2.2.3. “-l-” Düşmesi	59
1.3.2.2.4. “-h-” Düşmesi	59
1.3.2.2.4.1. Kelime Başında “-h-” Düşmesi	59
1.3.2.2.4.2. Kelime Ortasında “-h-” Düşmesi	59
1.3.2.2.4.3. Kelime Sonunda “-h-” Düşmesi	59
1.3.2.2.5. “-t-” Düşmesi.....	59
1.3.2.2.6. “-v-” Düşmesi.....	59
1.3.2.3. Ünsüz Türemesi	59
1.3.2.4. Ünsüz İkizleşmesi	60
1.3.2.5. Ünsüz Korunması	60
1.3.2.5.1. Kelime başı -b’lerin -v’ye dönmeden korunması.....	60
1.3.2.5.2. Kelime başı b’lerin -p’ye dönmeden korunması	60
1.3.2.5.3. “bol” fiilindeki b’nin düşmeden korunması	61
1.3.2.5.4. Türkçe kelimelerdeki -ç’nin korunması.....	61
1.3.2.5.5. Türkçe kelimelerdeki -k’nin korunması.....	61
1.3.2.5.6. Türkçe kelimelerdeki -t’nin korunması.....	61
1.3.2.6. Ünsüzlerin Göçüşmesi	61
1.3.2.7. Sedalılaşıma	61
1.3.2.7.1. Kelime başında sedalılaşıma	62
1.3.2.7.1.1. t>d.....	62
1.3.2.7.1.2. k>g.....	62

1.3.2.7.2. Kelime içinde sedahlılaşma	62
1.3.2.7.2.1. t>d/ç>c.....	62
1.3.2.8. Ünsüz Benzeşmesi.....	62
1.3.2.8.1. İlerleyici Benzeşme.....	63
1.3.2.8.1.1. st>ss.....	63
1.3.2.8.2. Gerileyici Benzeşme	63
1.3.2.8.2.1. ts>ss.....	63
1.3.2.8.2.2. ym>mm	63
2 ŞEKİL BİLGİSİ.....	64
2.1. Sözcük Yapımı.....	64
2.1.1. Addan Ad Türetimi	64
2.1.1.1. +cA/+çA	64
2.1.1.2. +cagaz.....	65
2.1.1.3. +cAk	66
2.1.1.4. +cIk/ +cUk.....	66
2.1.1.5. +cAñ	67
2.1.1.6. +çI.....	67
2.1.1.7. +çIIIk	67
2.1.1.8. +dAş.....	68
2.1.1.9. +gİlt	68
2.1.1.10. +(I)n	69
2.1.1.11. +kI.....	69
2.1.1.12. +II.....	69
2.1.1.13. +IIK/ +IUK	70
2.1.1.14. +IAyIn.....	71
2.1.1.15. +mAn	71
2.1.1.16. +sIz	72
2.1.1.17. +rak/ +räk	72
2.1.1.18.+İstan/+Ustan.....	73
2.1.1.19. +kär/gär.....	73
2.1.1.20. +gIn.....	73
2.1.1.21. +zada.....	73

2.1.1.22. +ban	74
2.1.1.23. +dar	74
2.1.1.24. +hor	74
2.1.1.25. na+/nä+	74
2.1.1.26. bi+	75
2.1.2. Addan Fiil Türetimi	75
2.1.2.1. +A-	75
2.1.2.2. +Al-/ +l-	76
2.1.2.3. +Ar-/ +r	76
2.1.2.4. +cIrA-	76
2.1.2.5. +dA	76
2.1.2.6. +IldA-/ +UldA-	77
2.1.2.7. +IrdA-/ +UrdA-	77
2.1.2.8. +gAr-	78
2.1.2.9. +gA-	78
2.1.2.10. +(I)k-/ +(U)k-	78
2.1.2.11. +IrgA-/ +UrgA-	78
2.1.2.12. +lA-	79
2.1.2.13. +lAn-	79
2.1.2.14. +lAş-	80
2.1.2.15. +rA-	80
2.1.2.16. +sIrA-/ +sUrA-	80
2.1.3. Fiilden Ad Türetimi	81
2.1.3.1. -A	81
2.1.3.2. -AgAn/-gAn	81
2.1.3.3. -Ak/-k	82
2.1.3.4. -(A)lgA	82
2.1.3.5. -cA	82
2.1.3.6. -cAñ	83
2.1.3.7. -(A)ç	83
2.1.3.8. -g	83
2.1.3.9. -gA	83

2.1.3.10. -gI.....	84
2.1.3.11. -gIn/-gUn	84
2.1.3.13. -I.....	85
2.1.3.14. -IcI/-UcI	85
2.1.3.15. -(I)k/-(U)k	86
2.1.3.16. -(I)m/-(U)m	86
2.1.3.17. -(I)n/-(U)n	87
2.1.3.18. -(I)ndI/-(U)ndI.....	87
2.1.3.19. -(y)Iş/-(y)Uş	87
2.1.3.20. -mA	87
2.1.3.21. -mAç	88
2.1.3.22. -mIt	88
2.1.3.23. -(U)v.....	88
2.1.3.24. -(A)vaç.....	89
2.1.3.25. -vUk	89
2.1.3.26. -(a)vul	89
2.1.3.27. -gIç/ -gUç.....	89
2.1.4. Fiilden Fiil Türetimi	90
2.1.4.1. -(A)lA-	90
2.1.4.2. -cA-	90
2.1.4.3. -cIrA-	90
2.1.4.4. -(I)ncIrA-/-(U)ncIrA-	91
2.1.4.5. -ImIrA-/UmsIrA-	91
2.1.4.6. -(I)şdIr-/-(U)şdIr-	91
2.1.4.7. -I-.....	92
2.1.4.8. -n-.....	92
2.1.4.9. (I)ş- /-(U)ş-.....	92
2.1.4.10. -Ar-	93
2.1.4.11. -dAr-	93
2.1.4.12. -dIr-/dUr-	93
2.1.4.13. -kez-	94
2.1.4.14. (I)r-/-(U)r-	94

2.1.4.15. -t-.....	94
2.1.4.16. -z-	95
2.2. Sözcük Çekimi	95
2.2.1. Adlar	95
2.2.1.1. Sayı Kategorisi.....	95
2.2.1.2. İyelik Kategorisi	96
2.2.1.3. Hâl Kategorisi.....	97
2.2.1.3.1. Yalın Hâl	97
2.2.1.3.2. İlgî Hâli	97
2.2.1.3.3. Yükleme Hâli	98
2.2.1.3.4. Yönelme Hâli	98
2.2.1.3.5. Bulunma Hâli	98
2.2.1.3.6. Ayrılma Hâli	99
2.2.1.4. Aitlik Eki	99
2.2.2. Zamirler	100
2.2.2.1. Şahıs Zamirleri.....	100
2.2.2.2. Dönüşlük Zamirleri.....	101
2.2.2.3. İşaret Zamirleri	102
2.2.2.4. Soru Zamirleri.....	103
2.2.2.5. Belirsizlik Zamirleri.....	103
2.2.3. Sıfatlar	104
2.2.3.1. Niteleme Sıfatları.....	104
2.2.3.2. Belirtme Sıfatları	104
2.2.3.2.1 İşaret Sıfatları.....	104
2.2.3.2.2. Sayı Sıfatları.....	105
2.2.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	105
2.2.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	105
2.2.3.2.2.3. Kesir Sayı Sıfatları	106
2.2.3.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları	106
2.2.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları	107
2.2.3.2.4. Soru Sıfatları	107
2.2.3.3. Sıfatlarda Pekiştirme.....	107

2.2.3.4. Sıfat Deceleri	108
2.2.3.4.1. Karşılaştırma Derecesi	108
2.2.3.4.2. Üstünlük Derecesi	108
2.2.4. Zarflar	109
2.2.4.1. Yer-Yön Zarfları	109
2.2.4.2. Zaman Zarfları	109
2.2.4.3. Durum Zarfları	110
2.2.4.4. Miktar Zarfları	110
2.2.4.5. Soru Zarfları	111
2.2.5. Edatlar	111
2.2.5.1. Çekim Edatları	111
2.2.5.2. Soru Edatları	112
2.2.5.3. Gösterme Edatları	112
2.2.5.4. Cevap Edatları	113
2.2.5.5. Seslenme Edatları	113
2.2.6. Bağlaçlar	113
2.2.7. Ünlemler	114
2.2.8. Fiiller	114
2.2.8.1. Şahıs Ekleri	114
2.2.8.1.1. I. Tip Şahıs Ekleri	115
2.2.8.1.2. II. Tip Şahıs Ekleri	115
2.2.8.2. Zaman ekleri	116
2.2.8.2.1. Geçmiş Zaman	116
2.2.8.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	116
2.2.8.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	117
2.2.8.2.1.2.1. I. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman	117
2.2.8.2.1.2.2. II. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman	118
2.2.8.2.2. Geniş Zaman	118
2.2.8.2.3. Şimdiki Zaman	119
2.2.8.2.3.1. I. Tip Şimdiki Zaman	119
2.2.8.2.3.2. I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şeklinin Çekimleri	120

2.2.8.2.3.3. II. Tip Şimdiki Zaman	121
2.2.8.2.3.4. III. Tip Şimdiki Zaman.....	122
2.2.8.2.4. Gelecek Zaman	122
2.2.8.3. Kip ekleri	123
2.2.8.3.1. Emir Kipi	124
2.2.8.3.2. İstek Kipi.....	124
2.2.8.3.2.1. I. Tip İstek Kipi	124
2.2.8.3.2.2. II. Tip İstek Kipi.....	125
2.2.8.3.3. Gereklilik Kipi	126
2.2.8.3.3.1. I. Tip Gereklilik.....	126
2.2.8.3.4. Şart Kipi	127
2.2.8.4. Fiillerde Olumsuzluk Kategorisi	127
2.2.8.5. Fiilimsi (Yüklemsi) Ekleri.....	128
2.2.8.5.1. İsim-fiil ekleri	128
2.2.8.5.1.1. -mAK.....	128
2.2.8.5.1.2. -mA.....	129
2.2.8.5.1.3. -(y)Iş/ -(y)Uş, -ş.....	129
2.2.8.5.2. Sıfat-fiil ekleri	129
2.2.8.5.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-fiil ekleri	129
2.2.8.5.2.1.1. -An/ -än	129
2.2.8.5.2.1.2. -dIk/ -dUk	130
2.2.8.5.2.2. Şimdiki Zaman Sıfat-fiil ekleri	130
2.2.8.5.2.2.1. -yan/ -yän	130
2.2.8.5.2.2.2. -IcI/ -UcI	130
2.2.8.5.2.2.3. -AsI	131
2.2.8.5.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-fiil ekleri	131
2.2.8.5.2.3.1. -(A)r	131
2.2.8.5.2.3.2. -mAz	131
2.2.8.5.2.3.3. -cAk	131
2.2.8.5.3. Zarf-fiil ekleri.....	132
2.2.8.5.3.1.-man/ -män.....	132
2.2.8.5.3.2.-mAzdAn	132

2.2.8.5.3.3. -Ip/ -Up	132
2.2.8.5.3.4. -AndA	133
2.2.8.5.3.5. -ka/ -kä	133
2.2.8.5.3.6. -yança/-yänçä	133
2.2.9. Ek Fiil	134
2.2.9.1. Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zamanı	134
2.2.9.2. Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zamanı	134
2.2.9.3. Ek Fiilin Geniş Zamanı	135
EKLER	136
METİNLER	136
ÇEKİŞMÄN-BEKİŞMEZ	136
Tersleşik	136
Men ayıplı	138
Ne Tokar habar gatdı, ne-de Nöker	141
Añkar akılına aylandı	145
Kim ogrı şäriği	150
Günäkär göreçler	152
Bu kim?	154
Añkarıñ aygıdı	157
KIRK YALAN	163
CONNUK BATIR	166
MIRALI VE SOLTANSÖYÜN	179
Yıldız Gören	180
Mıralı bilen Soltansöyün	183
Näme üçin?	186
Asmanıñ ak tovugı	188
Mıralı bilen sövdagär	190
Patışa ölerine	192
Pulhatın	193
Menden hem bir yüz tılla	195
Erksiz şa bolandan, erkli geday bolan yagşı	198
Saman astından suv goyberen	199

Biz adam dälmi?	201
Gısga yorgan.....	201
Näme üçin yıldıryar?	202
Kim öň gördi?	203
Gül bilen Soltansöyün	207
Kim haklı?	213
Bu-da geçer.....	215
Nirä harç edyäsiň?	216
Nätmek gerek?	218
AKTARMA	220
TARTIŞMADAN – PEKİŞMEZ	220
Tartışma	220
Ben suçluyum	223
Ne Tokar laf söyledi ne de Nöker.....	226
Aňkar’ın aklı başına geldi.....	229
Kim hırsızın ortağı.....	235
Suçlu gözbebekleri.....	237
Bu kim?.....	239
Aňkar’ın kararı.....	242
KIRK YALAN	247
CONNUK BAHADIR.....	251
MIRALI VE SOLTANSÖYÜN	264
Yıldız Gören	265
Mıralı ile Soltansöyün.....	268
Ne için?	271
Gökyüzünün beyaz tavuğu	273
Mıralı ile tüccar.....	275
Padişah ölünceye kadar.....	278
Paralı Hanım	279
Benden de yüz altın	281
Erksiz şah olandan, erkli fakir olan iyi	284
Saman altından su yürüten.....	285

Biz insan değil miyiz?	287
Kısa yorgan.....	287
Ne için Sırtıyor?.....	288
Kim önce gördü?.....	289
Gül ile Soltansöyün.....	293
Kim haklı?	299
Bu da geçer	301
Nereye harcıyorsun?	303
Ne yapmak gerekir?	304
SONUÇ	307
KAYNAKLAR	310
ÖZGEÇMİŞ	313

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**BERDİ KERBABAYEV’İN “ÇEKİŞMÂN BEKİŞMEZ”, “KIRK YALAN”,
 “CONNUK BATIR”, “MIRALI VE SOLTANSÖYÜN”
 ADLI ESERLERİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ
 (İNCELEME-METİN-AKTARIM)**

Myrat YANYBAYEV

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

2022, sayfa: 313

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI

Bu lisansüstü tez çalışmasında Sovyet devri Türkmen edebiyatının kurucularından şair, yazar ve halkbilimci Berdi Kerbabayev’in çocuklar için yazmış olduğu “Çekişmân Bekişmez”, “Kırk Yalan”, “Connuk Batır” ve “Mıralı ve Soltansöyün” adlı uzun hikâyelerinin dil incelemesi yapılmıştır.

Çalışma Giriş, Dil İncelemesi, Metin ve Sonuç şeklindeki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Dil İncelemesi bölümünde Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi olarak iki alt başlık altında ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Ses Bilgisi kısmında metinde geçen sözcüklerin ses özellikleri, ne tür değişikliklere uğradıkları örnek sözcükler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Şekil Bilgisi kısmında ise sözcük yapımı ve sözcük çekimi başlıkları altında metindeki örnekler ele alınarak şekil bilgisi özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Metin bölümünde metinlerin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Çalışmanın Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular maddeler hâlinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Berdi Kerbabayev, Çekişmân Bekişmez, Kırk Yalan, Connuk Batır, Mıralı ve Soltansöyün, Dil İncelemesi.

ABSTRACT**MASTER THESIS**

**A LINGUISTIC STUDY OF “ÇEKİŞMÄN BEKİŞMEZ”, “KIRK YALAN”,
 “CONNUK BATIR”, “MIRALI VE SOLTANSÖYÜN” WRITTEN
 BY BERDİ KERBABAYEV
 (LINGUISTICS ANALYSIS-TEXT-TRANSLATION)**

Myrat YANYBAYEV

Advissor: Assist. Prof. Dr. Sinan DİNÇ

2022, Page: 313

Jury: Assist. Prof. Dr. Sinan DİNÇ

Assoc. Prof. Dr. Uğur UZUNKAYA

Assist. Prof. Dr. Nursan ILDIRI

In this master’s thesis, the language analysis of the long stories “Çekişmân Bekişmez”, Kırk Yalan, “Connuk Batır” and “Mıralı ve Soltansöyün” which are written for children by poet, author and folklorist, Berdi Kerbabayev, one of the founders of Soviet period Turkmen literature, was carried out.

The study consists of ‘Introduction, Language Analysis, Text and Conclusion’ sections. In the ‘Introduction’ section, the information regarding the life and productsc of the author is given. In the ‘Language Analysis’ section, the analysis has been executed in detail under two sub-headings as ‘Phonology’ and ‘Morphology’. In the ‘Phonology’ section, the sound characteristics of the words in the text and what kind of changes they have undergone are tried to be explained through sample words. In the ‘Morphology’ section, morphological features were explained by discussing the examples under the headings of ‘Word Formation’ and ‘Word Conjugation’. In the text section, the transcription and translation of texts to Turkey’s Turkish are given. In the ‘Conclusion’ section of the study, the findings obtained are given in the form of items.

Keywords: Turkmen Turkish, Berdi Kerbabayev, Çekişmân Bekişmez, Kırk Yalan, Connuk Batır, Mıralı and Soltansöyün, Language Analysis

KISALTMA VE İŞARETLER

ø	: işaret veya ek yok
/	: veya; sayfa – paragraf
-	: Fiil kökü veya gövdesi
+	: İsim kökü veya gövdesi
=	: Ses denkliği
tkl.	: Teklik
çğl.	Çokluk
Ar.	Arapça
Far.	Farsça
Rus.	Rusça
TT	Türkiye Türkçesi
ET	Eski Türkçe
Tm.	Türkmen Türkçesi
DLT	Dîvânü Lugati't Türk
OT.	Orta Türkçe
vb.	ve benzerleri
:	uzun ünlüyü gösterir
>	bu şekilden gelir
Yay.	Yayınları

TÜRKMEN ALFABESİ

ESKİ TÜRKMEN KIRIL ALFABESİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIĞI

YENİ TÜRKMEN LATİN ALFABESİ

A a

A a

A a

Б б

B b

B b

В в

V v

W w

Г г

G g (Ğ ğ)

G g

Д д

D d

D d

Е е

Sözcük başında “ye” okunur

Sözcük başında “ye” okunur

Ё ё

“yo” okunur

“yo” okunur

Ж ж

J j

Ž ž

Ж ж

C c

J j

З з

Z z

Z z

И и

İ i

İ i

Й й

Y y

Ý ý

К к

K k

K k

Л л

L l

L l

М м

M m

M m

Н н

N n

N n

Ң ң

Damak n’si

Ň ň

О о

O o

O o

Ө ө

Ö ö

Ö ö

П п

P p

P p

Р р

R r

R r

С с

S s

S s

Т т

T t

T t

У у

U u

U u

Ү ү

Ü ü

Ü ü

Ф ф

F f

F f

Х х

H h

H h

Ц ц

“ts” okunur

“ts” okunur

Ч ч

Ç ç

Ç ç

Ш ш

Ş ş

Ş ş

Щ щ

“şç” okunur

“şç” okunur

Ъ ъ

Ayırma işareti

Ayırma işareti

Ы ы

I ı

Y y

Ь ь

İnceltme işareti

İnceltme işareti

Э э

E e

E e

Ө ө

Açık ve uzun e

Ä ä

Ю ю

“yu” okunur

“yu” okunur

Я я

“ya” okunur

“ya” okunur

ÖN SÖZ

Güçlü bir sözlü geleneği olan Türkmen edebiyatı destan, masal, atasözleri, bilmece, türküler ve halk anlatıları ile bilinen zengin bir edebiyattır. Türkmen edebiyatı modern türler ile 20. yüzyılın başlarında tanışır. Türkmen edebiyatı modern döneme kadar halk edebiyatı ve klasik edebiyat olarak iki ana koldan gelişir. Her iki ana kolda da güçlü yazarlar, şairler yetişerek destan ve şiir alanında Türkmen edebiyatı zenginleşmiştir. Mahtumkulu, Nurmuhamet Andalp, Seyitnazar Seydi, Kemine gibi şairler örnek verilebilir. Modern edebiyat sosyalist dönemde gelişmeye başlar. Bu dönemde Türkmen edebiyatına yeni türler modern hikâye, roman ve piyes girmiştir. Dolayısıyla ilk hikâye ve roman örnekleri de bu dönemde yayımlanmıştır. Türkmen edebiyatında ilk hikâye örneği 1922 yılında Yakup Nasırlı'nın "Açlık" adlı hikâyesi ilk olarak 1920 yılında kurulan "Türkmenistan" gazetesinde yayımlanır. Daha sonra bunu "Aysuluv", "Aylav" ve "Dayhan Hacımırat" adlı hikâyeler takip eder. Tür açısından romana en yakın olan hikâye neşirleri Türkmen edebiyatında roman yazılması için de zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılın Türkmen edebiyatı kurucularından başta Berdi Kerbabayev, Ata Govşudov olmak üzere edebiyat alanında çeşitli roman ve hikâye örnekleri yazılmış ve yayımlanmıştır. Yazdığı roman ve hikâyeleriyle döneme damgasını vuran Türkmen yazar Berdi Kerbabayev'in ilk uzun hikâyesi 1926 yılında "Obada Bolan Vaka" adıyla "Türkmen Medeniyeti" dergisinde yayımlanır.

Bu çalışmada da Türkmen edebiyat tarihinin, modern dönemi edebiyat kurucularından yazar Berdi Kerbabayev'in "Çekişmân Bekişmez" (1948), "Kırk Yalan" (1942), "Connuk Batır" (1940) "Mıralı ve Soltansöyün" (1948) adlı çocuklara yönelik yazdığı uzun hikâyelerinin ve masallarının Dil İncelemesidir. Geçmişten günümüze kadar Türkmen Türkçesi üzerine birbirinden değerli birçok çalışmalar yapılmıştır ve yapılıyor. Ancak Türkiye'de yazarın hikâyeleri üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır. Dolayısıyla bu çalışmada yazarın yukarda bahsi geçen uzun hikâyelerinin Türkiye'de tanıtılması, küçük yaştaki çocuklara hitap eden bu uzun hikâyelerinin yazı dilinin nasıl kullandığını ses ve şekil bilgisi açısından tespit ederek elde ettiğimiz benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmaktır.

Çalışmada Giriş, Sonuç ve Kaynaklar dışında Dil incelemesi ve Metinler olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde yazarın hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve bu çalışmada incelenen eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Dil

incelemesinin birinci bölümünde ses bilgisi, şekil bilgisi bölümünde ise sözcük yapımı ve sözcük çekimi örnekler üzerinden ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Dil incelemesinde kullanılan örnek sözcük ve cümlelerin transkripsiyonu yapılmış olup, metin üzerindeki satır numaraları orjinal metin esas alınarak verilmiştir. İkinci bölümde ise yazarın uzun hikâyelerinin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Aktarmalar mümkün mertebe Türkmen Türkçesinin özellikleri dikkate alınarak yapılmaya çalışılmıştır. Bazı Türkiye Türkçesi karşılığı olmayan sözcüklerin orjinali verilerek, dipnot üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde çalışmada elde edilen bulgular maddeler hâlinde sıralanmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında bilgisini, tecrübesini, her çeşit yardım ve desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Sinan DİNÇ'e, fikirlerinden istifade ettiğim Serdar GURBANOV'a, manevi desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Nazmiye KARAKILIÇ ve Yeliz ÇAKCI'ya, emeği geçen tüm hocalarıma ve isimlerini sayamadığım tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak öğrenci olduğum ilk günden itibaren bugüne kadar maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen başta abim olmak üzere Kuvvat YANYBAYEV'e ve babam Orazbay YANYBAYEV'e, annem Gyzylgül TAGANDURDYEVA'ya canı gönülden minnettarım.

Erzurum, 2022

Myrat YANYBAYEV

GİRİŞ

BERDİ KERBABAYEV'İN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. HAYATI

XX. asrın Türkmen edebiyatının kurucularından biri olan, eserleriyle damgasını vuran şair ve yazar Berdi Mıradoviç Kerbabayev (1894-1974), 15 Mart 1894 yılında Türkmenistan'ın Ahal eyaletine bağlı Tecen ilçesinin Gorkızereň köyünde dünyaya gelmiştir. Çiftçi bir ailenin çocuğu olan Kerbabayev'in çocukluk çağı eski Türkmen köyünde geçiyor ve önce köy okuluna gitmiş, daha sonra babası oğlunu din adamı yetiştirmek üzere Tecen, Kaka, daha sonra Buhara medresesine eğitim almaya göndermiştir (Sarıkaya, 2006: 1-14; Begmekov vd., 2010: 245). Genç ve yetenekli yazar bu sayede Arapça ve Farsçayı ileri derecede öğrenmiştir, bu sırada Fuzûlî, Nevaî, Hâfız-ı ve Sâdi gibi şark edebiyatının önemli temsilcilerinin eserlerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur ve bu yazarın edebiyatla daha yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Bu sırada Türkmen sanatçılarının türkülerini, rivayetlerini ve sohbetlerini dinlemiş, aynı zamanda da eline geçen el yazmaları, destanları ve Magtımğulı gibi birçok Türkmen şairlerin eserlerini okuyarak, onlara yakından ilgi duymuştur. Birinci dünya savaşının devam ettiği yıllarda Türkmenistan'da savaştan dolayı zorluklar yaşanmıştır. 1916 yılında Türkmen işçilerini ve çiftçilerini derinden etkileyen bu savaş, Türkmenistan'ın tüm şehirlerini dolayısıyla Tecen'i de etkilemiştir. Bu durumdan dolayı Kerbabayev, Buhara medresesini bırakıp Tecen'e geri dönmek zorunda kalmıştır (Begmekov vd., 2010: 246-248).

1919 yılında Kızıl Ordu bünyesinin siyaset bölümünde çalışmıştır. O sırada Aşgabat'taki ilk öğretmenlik kursuna kaydolur ve işinin gereği Tecen, Kaka ilçelerinin köylerine giderek öğretmenlik kurslarında eğitim alacak otuza yakın kişi toplamış ve. o kişilerle beraber kendisi de mezun olduktan sonra Türkmenistan'ın birçok yerlerinde öğretmenlik yapmıştır. Daha sonrasında Tecen ilçesinin Maarif şubesi müfettişliğini ve müdürlüğü vazifelerine tayin edilir, ardından Tecen İcra Komitesi başkanı seçilmiştir. Eğitimle ilgili birkaç idari görev aldıktan sonra 1924-1927 yıllar arasında Aşgabat'ta Türkmenistan ve Dayhan (Çiftçi) gazetelerinde çalışmıştır (Sarıkaya, 2006: 1-14; Begmekov vd., 2010: 246-247). Daha sonra 1927 yılında Leningrad şimdiki Sankt-Peterburg'a giderek Doğu Bilimleri Enstitüsü, Türkoloji bölümünde eğitim almaya

başlar, ancak, sağlık nedenlerinden dolayı eğitimini tamamlayamadan bir yıl sonra 1928’de Aşgabat’a geri dönmüştür. Sankt-Peterburg’dan geri dönen yazar “Tokmak” dergisinin edebiyat bölümünde müdür olarak çalışır. Yazar Sankt-Peterburg’dayken Rusya’nın kültürünü, dilini, Rus klasik edebiyatını ve dönemin yazarlarının eserlerini okuyarak, yakından tanımıştır. Kerbabayev ikinci dünya savaşı yıllarında Türkmenistan Yazarlar Birliği başkanlığı görevini de yürütmüştür. İlimler akademisinin üyesi olan Berdi Kerbabayev Türkmenistan’ın “Halk Yazarı”, “Mahtumkulu Devlet Ödülü”, “II. Derece Stalin Ödülü”, “Sosyalist Emek Kahramanı”, “Türkmenistan’ın Sanatına Şan Kazandıran İşçi” unvanlarının sahibidir (Abdillayev vd., 1972: 3-20; Tañrıberdiyev, 1966: 11-25).

Hayatını Sovyet Türkmen edebiyatının kalkınması için edebiyatın hemen hemen bütün türlerinde eserler veren şair, yazar ve folklorcu Berdi Kerbabayev 1974’de vefat etmiştir (Borcakova, 1992: 12; Begmekov vd., 2010: 250).

II. EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

20. yüzyılın başlarında Türkmen edebiyatında modern türler görülmeye başlar. 1920’li yıllarda edebî hayatına şiirle başlayan yazar nazım ve nesir türlerinde de birçok eser yazar. İlk şiiri “İç Yene-de, Ur Yene” (İç yine de vur yine) 1923’de “Türkmenistan” gazetesinde yayımlanır, bunu 1924 yılı Ocak ayında yayımladığı “İstibdat Zamanda” (Diktatör Dönemde) adlı şiiri takip eder. Bu şiirleri eğitim, kadın hakları, toprak, su meseleleriyle ilgilidir. Ayrıca “Nesihat” (Nasihat) ve “Gutlı Bolsun Dayhan Gazeti” (Hayırlı Olsun Çiftçi Gazetesi) adlı şiirleri de bu tarihlerde yayımlanır. Şairliği yavaş yavaş gelişen Kerbabayev, bu dönemde topluma kabul ettirilmek istenen yeni ideolojinin ve hayat yaşamının anlatıldığı konusunu içeren “Köne Durmuşımıza İgenç” (Eski Hayatımıza Nefret) adlı şiirini yazar. 1927 yılında “Okasañ” (Okusan) ve 1928 yılında yazdığı “Mugallım” (Öğretmen) adlı şiirleri toplumu okuma yazma öğrenmeye, aydınlanmaya ve onlara medeniyeti öğretmeye yöneliktir. Bu yıllarda yazdığı “Gızlar Dünyäsi” (Kızlar Dünyası) (1927), “Adatñ Gurbanı” (Kültürün Kurbanı) (1927), “Dakılma” (Takmak) (1928), “Yaz Mövsümünde Bir Gözel” (İlkbahar mevsiminde bir güzel) (1929), “Kepän Dodak” (Kuruyan Dudak) (1929), “İki Göreç” (İki Bakış) (1929) adlı şiirleri dönemin sosyal konularından Türkmen toplumunda kadın özgürlüğü ve onların erkeklerle eşit olmasıyla ilgili yürütülen politika anlatılır. Edebî mirasına önem veren şair, eski klasik dönemin eserlerini topluma ulaştırmak amacıyla

1926 yılında Türkmenlerin büyük şairi Magtımğulı'nın şiirlerinin toplamını "Magtımğulı Goşguları" (Magtımğulı'nın Şiirleri) adıyla yayımlar (Sarıkaya, 2006: 1-14; Begmekov vd., 2010: 247-250).

1930 yılında Türkmenistan'a içlerinde Rus yazarlarının da olduğu bir heyet gelir ve Kerbabayev bu heyetteki Rus yazarlarıyla tanıştıktan sonra tüm dikkatini köylere ve köylülerin içinde bulundukları meselelere çevirir. Bu tarihlerde köylülerden ve yaptığı seyahatler sonucunda derinden etkilenen yazar, hikâye tarzında olan ilk "Hakikat" adlı denemesini yazar ve bu deneme Sovyet dönemi edebiyatında ilk deneme örneğidir (Sarıkaya, 2003: 1-14).

Kerbabayev, Türkmen tiyatrosunun gelişmesinde de önemli role sahiptir. İkinci dünya savaşı yıllarında "Vatana Söygi" (Vatana Sevgi), "Kim Kimi Söyyä" (Kim Kimi Seviyor?), "Doganlar" (Kardeşler), "Hüyrlukga-Hemra", "Magtımğulı" ve "Halk Şahırı" (Halk Şairi) gibi piyesler yazar (Sarıkaya, 2006: 1-14).

1930'lu yıllardan sonra yazarlığının dışında tercüme işine de girer. Çoğu Rus klasiklerinin romanları olmak üzere yaklaşık elliye yakın edebî eseri Türkmen Türkçesine tercüme eder. Bunlardan A. M. Gorki'nin "Ene" (Anne), L. N. Tolstoy'un "Hacımirat", M. Şolohov'un "Göterilen Tarp" (Uyandırılmış Toprak), E. L. Voynig'in "Gögeyin" (At Sineği) gibi romanları buna örnektir (Sarıkaya, 2006: 1-14; Begmekov vd., 2010: 246-249).

Kerbabayev 1930'lu yıllarda yoğunluğunu yavaş yavaş nesre yöneltmeye başlar. Muhtemelen tercüme yaptığı sıralar tanıştığı dönemin önemli Rus yazarları sayesinde kaleme aldığı eserlerini realist bir üslupla yazılmış, rejimle ilgili temaları ön plana taşır. Kerbabayev'in ilk Sosyalist Gerçekçi roman olarak kabul edilen "Aygıtlı Ädim" (Kararlı Adım) adlı ilk romanı bunun açık örneğidir (Kerbabayev, Berdi, (1969). *Saylanan Eserler. 1. Tom. "Aygıtlı Ädim"* Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýatı).

Çok sevilen ve rejim tarafından da kabul gören bu roman 1940'da yayımlanır. Daha sonra 1949 ve 1955'de tekrar neşredilir. "Aygıtlı Ädim" romanının filmi çekilmiş ve eser on altı dile çevrilmiştir. Aynı zamanda "Aygıtlı Ädim" piyesi olarak tiyatroya da uyarlanmıştır. Roman Sovyetler birliğinin kararıyla "Stalin Devlet Ödülünü" almıştır (Sarıkaya, 2003: 9-25; Begmekov vd., 2010: 247-249).

Yazarın 1957 yılında "Nebitdag" (Petrol Dağı) adlı romanı yayımlanır. Türkmen Türkçesinde petrol anlamına gelen "nebit" sözcüğünü romanına "Nebitdag" olarak

koymuştur. Roman Türkmen edebiyatında petrol işçilerinin hayatını konu alan ilk eserdir. 1964 ve 1965’li yıllarda romanın çevirileri yapılır (Tañrıberdiyev, 1966: 183).

Berdi Kerbabayev’in diğer bir romanı ise “Gaygısız Atabay” romanıdır. Romanın konusu yazarın kendi arkadaşı, Türkmenlerin birliği uğrunda verdiği mücadelelerle tanınan Gaygısız Atabay hakkındadır. Roman ilk 1965 yılında, daha sonra 1969 ve 1972 yıllarında tekrar yayımlanır (Kerbabayev, 1972: 6. Tom; Cumayev, 1998: 72).

Türkmen çölünde suyun önemini öne çıkarmak maksadıyla yazdığı “Su Damcası Altın Dänesi” (Su Damlası Altın Tanesi) adlı romanı da Amuderya nehrinin suyunun Türkmen çölüne getirilmesi, Karakum kanalının inşa edilmesi konuları işlemektedir. Roman 1970 ve 1971’de parça hâlinde bazı kısımları yayımlanır, tam baskısı ise 1973’de yayımlanır (Sarıkaya, 2006: 1-14).

1974 yılında yayımlanan ilk otobiyografik roman olarak kabul edilen “Öten Günler” (Geçmiş Günler) romanı, Berdi Kerbabayev’in 1894’ten yani çocukluğundan 1925 yılına kadar yaşadığı hayatı, olayları, tanık olduğu vakaları romanın başkahramanı Mirat üzerinden ustaca bir şekilde anlatılır (Yusupov vd., 1992:171-172; Sarıkaya, 2006: 1-14)

20. yüzyılın başlarında Türkmen edebiyatında yeni tür olan hikâye örnekleri görülmeye başlar. Yazarın toprak ve su reformu yönünde verdiği mücadeleleri anlatan ilk uzun hikâyesi 1926 yılında “Türkmen Medeniyeti” dergisinde “Obada Bolan Vaka” (Köyde Yaşanmış Olay) adıyla yayımlanır. 1929 ve 1930’lı yıllarda kaleme aldığı “1916-ncı Yıl” ve “Açlık” adlı uzun hikâyeleri Türkmenlerin Sovyet dönemi öncesi içinde maruz kaldıkları zorlu şartları konu almıştır. Bunun dışında 1930’lu realist üslupla kaleme aldığı rejimi eleştiren “Bayram” adlı uzun hikâyesini yazar. Dönemin sosyal konusu olan berdel konusunu içeren “Gara Guda” (Talihsiz/Şanssız Dünür) adlı uzun hikâyesini de bu yıllarda kaleme alır. İkinci dünya savaşı bittikten sonra 1950’li yıllarda barış konusunu içeren “Aysoltan” adlı uzun hikâyesini yazar. Devamında “Bövsülen Bövet” (Aşılmış Engel) adıyla ülkede pamuk dışında diğer tarım ürünlerine yeterince önem verilmemesini eleştiren hikâyesini yazmıştır (Sarıkaya, 2006: 1-14, Begmekov vd., 2010: 245-250).

Yazar geleceğin büyükleri olacak küçük yaştaki çocuklar için de modern türde eserler vermiştir. Çocuklar için yazdığı hikâyeler: “Täsince Oglan” (İlginç Çocuk) (1929), “Melece” (Esmer) (1942), “Närahat Gılık” (Rahatsız Huy) (1956), “Atasının

Oğlu” (Babasının Oğlu) (1944), “Erteki Däl, Hakikat” (Masal Değil, Gerçek) (1955), “Men Oları Söyyärin” (Ben Onları Seviyorum), “Batır” (1935), “İhlasa Mırat” (Gayrete Hedef), “Çekişmân Bekişmez” (Tartışmadan Pekişmez) (1948), “Capbaklar”, “Geliň Oynalıň” (Gelin Oynayalım), “Kırk Yalan” (1942), “Connuk Batır” (Connuk Bahadır) (1940) ve “Mıralı ve Soltansöyün”. Berdi Kerbabayev’in çocuklara yönelik yazdığı bu uzun hikâyeleri ve masalları “Saylanan Eserler” (Seçilmiş Eserler) adıyla 1992 yılında Aşgabat’ta yayımlanır (Borcakova, 1992: 9-30; Sarıkaya, 2003: 1-13; Begmekov vd., 2010: 245-250).

Berdi Kerbabayev yalnız Türkmen edebiyatının değil, bütün Sovyet edebiyatının temsilcisi olarak kabul edilir. Şöhreti Türkmenistan dışında bütün Sovyet halklarına ulaşarak, Türkmen edebiyatını dünyaya tanıtmıştır. Eserleriyle dünyaya ün salan yazar birçok ödül, madalya ve nişana layık görülmüştür.

İncelenen Metin

Bu çalışmada yazarın 1992 basılan “Saylanan Eserler” kitabındaki (Kerbabayev, Berdi, (1992). *Saylanan Eserler, Hekayalar, povestler ve folklor*. Aşgabat: Türkmenistanın “Magarîf” Neşriyatı.) “Çekişmân Bekişmez” (Tartışmayan Pekişmez), “Kırk Yalan”, “Connuk Batır” (Connuk Bahadır) ve “Mıralı ve Soltansöyün” adlı uzun hikâyeleri ve masalları incelenmektedir.

Yazarın “Çekişmân Bekişmez” (1948) adlı uzun hikâyesi “Tersleşik” (Tartışma), “Men ayıplı” (Ben suçluyum), “Ne Tokar habar gatdı, ne-de Nöker” (Ne Tokar laf söyledi ne de Nöker), “Aňkar akılına aylandı” (Aňkar’ın akli başına geldi), “Kim ogry şäriği” (Kim Hırsızın Ortağı), “Günäkär göreçler” (Suçlu gözbebekleri), “Bu kim?” ve “Aňkarıň aygıdı” (Aňkar’ın kararı) adlı alt başlıklardan oluşur. Yazarın bu uzun hikâyesi çocuklara nasihat niteliğindedir. Hikâyenin başkahramanları Tokar, Nöker ve Aňkar’ın küçük sebeplerden dolayı sürekli tartışmaları ve sonunda kendilerinin ya da büyüklerin vesilesiyle barışmalarını sağlar. Küçük yaştaki çocukların büyümesinde önemli rol taşıyan bu uzun hikâye, her işi büyüklere danışmadan yapmaman gerektiği, ailedeki büyüklerin her dediğine harfiyen uyulması gerektiği yönünde nasihat ve tavsiye nitelikli bir hikâyedir.

Türkmen sözlü edebiyatının zengin hazinelerinden biri de masallardır. Türkmen halk edebiyatında masallar “Durmuşı Ertekiler” (Hayat masalları veya gerçekçi masallar), “Cadılı ertekiler” (büyülü veya fantastik masallar), “hayvanlı ertekiler”

(hayvanlı masallar yani fabl) şeklinde üç başlık altında ele alınır. Yazarın, “Kırk Yalan” (1942) adlı hikâyesi ise aslında gerçekçi masallar içinde ele alınan bir halk masalının hikâyeleştirilerek yazılmış hâlidir. Halk arasında sözlü olarak yayılan bu masalın başkahramanları padişah, padişahın kızı ve çobandır. Masalda padişahın “kim farketirmeden kırk yalan söylerse karşılığında kızım ile evlendiririm” demesi ve çobanın o şartı yerine getirerek kızıyla evlenmesini konu alır.

“Connuk Batır” (1940) adlı hikâyede ise masalın kahramanının çocukları aç kalmaması için vahşi hayvanlara karşı verdiği mücadele anlatılmaktadır. Kahramanın atı Türkmen halk hikâyelerinde önemli yeri olan “Tulpar” adıyla anılan efsanevi attır. Kahramanın vahşi hayvanlarla olan konuşmaları esere “hayvanlı erteki” kimliği de kazandırmaktadır.

Şüphesiz ki, Berdi Kerbabayev Türkmen edebiyatının mizah anlayışının en önemli temsilcileri arasında yer alır. Türkmen edebiyatında “şorta söz” ya da “yomak, anekdot” olarak kullanılan fıkraların oluşmasında ve gelişmesinde Ependi, Kemine, Aldar Köse gibi yazar ve şairlerin yanı sıra Berdi Kerbabayev de birçok eser vermiştir.

Yazarın “Mıralı ve Soltansöyün” (1948) ikinci dünya savaşından sonra yazdığı bu uzun hikâyesi Türkmen edebiyatındaki önemli mizah anlayışını ortaya koymuştur. Hikâye: “Yıldız Gören”, “Mıralı bilen Soltansöyün”, “Näme üçin?” (Ne için?), “Asmanın ak tovuğu” (Gökyüzünün beyaz tavuğu), “Mıralı bilen sövdegär” (Mıralı ile tüccar), “Padişah ölerine” (Padişah ölünceye kadar), “Pulhatın” (Paralı Hanım), “Menden hem bir yüz tılla” (Benden de yüz altın), “Erksiz şa bolandan, erkli geday bolan yağşı” (Erksiz şah olandan Erkli fakir olan iyi), “Saman astından suv goyberen” (Saman altından su yürüten), “Biz adam dälmi?” (Biz insan değil miyiz?), “Gısga yorgan” (Kısa Yorgan), “Näme üçin yıldırgan?” (Ne için sırtlıyor?), “Kim öň gördi?” (Kim önce gördü?), “Gül bilen Soltansöyün” (Gül ile Soltansöyün), “Kim haklı?”, “Bu-da geçer”, “Nirä harç edyäsiň?” (Nereye Harcıyorsun?), “Nätmek gerek?” (Ne yapmak gerekir?) başlıklarından oluşmaktadır. Hikâyedeki başkahramanlar Mıralı ile Soltansöyün’dür. Yazar Mıralı’yı Türk dünyasının klasik şair ve yazarlarından biri olan Ali Şir Nevaî olarak tanıtır. Soltansöyünü de Nevaî’nin en yakın dostu ve zamanının hükümdar ve şairi olan Hüseyin Baykaradır. Birlikte büyüyen ve eğitim alan bu iki şairin arkadaşlığı ölünceye kadar devam etmiştir. Mizah açısından şöhret olan bu eser Türkmen halkının bugüne kadar unutamadığı, akıllarda yer edinen bir eser hâline

dönüşmüştür. Miralı ile Soltansöyün'ün her olayda sürekli birbirlerine verdikleri karşılıklar ince bir mizah ortaya çıkarmaktadır.

Berdi Kerbabayev'in eserleri 1958 ve 1960 yılları arasında beş ciltte toplanarak "Eserler Toplumu" adıyla yayımlanmıştır. Devamında yazarın tüm sanatını anlatan kitabı edebiyat tenkitçisi olan Hangulı Tañrıberdiyev tarafından 1966 yılında "Berdi Kerbabayev – Söz Ussadı" (Berdi Kerbabayev – Söz Üstadı) adıyla yayımlanmıştır. Yazar 1970'li yıllarda Türkiye'ye seyahat etmiş ve bu seyahatinin sonucunda "Türkiye'yi Ziyaret" adlı kitabı yayımlanmıştır.

Amaç ve Kapsam

Çalışmanın amacı Türkmen edebiyatının önde gelen isimlerinden Berdi Kerbabayev'in "Saylanan Eserler" (Seçilmiş Eserler) adı altında 1992 yılında yayımlanan kitabında yer alan "Çekişmān Bekişmez" (1948), "Kırk Yalan" (1942), "Connuk Batır" (1940) ve "Mıralı ve Soltansöyün" (1948) adlı hikâye ve masallarının ses bilgisel ve biçim bilgisel açıdan incelenmesi ve inceleme neticesinde elde edilen bulguların açıklanmaya çalışılmasıdır. Aynı zamanda Türkmen edebiyatının bu önemli ismi olan Kerbabayev'in halk edebiyatı unsurları barındıran eserlerinin Türkiye Türkçesine kazandırılmasıdır.

Yöntem ve Teknikler

Çalışmanın inceleme bölümü ses bilgisi ve şekil bilgisi olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Metin üzerinden ses bilgisi ve şekil bilgisi yönünden incelenirken Eski Türkçe ve günümüz Türkiye Türkçesindeki gramer anlayışı esas alınmıştır. Türkiye Türkçesi ile verilen başlıkların Türkmen Türkçesindeki karşılıkları da verilmeye çalışılmıştır. Metnin dil incelemesi bölümünde Türkmen Türkçesiyle örnek sözcükler ve cümleler verilirken Türkiye Türkçesi karşılıkları da verilmeye çalışılmıştır. Konu başlıklarının izahı yapılırken Muratgeldi Söyegov, Seyitnazar Arnazarov gibi Türkmen dilcilerin hazırladıkları Türkmen Türkçesi gramer kitaplarına başvurulmuştur. Yazarın Teke Türkmenlerinden olması sebebiyle eserinde tespit edilen ağız unsurları sonuç bölümünde izah edilmeye çalışılmıştır. Metnin aktarımı sürecinde Türkmenistan Devlet yayınlarının 2016 yılında yayımlanan *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü*, Talat Tekin ve diğerlerinin hazırladığı *Türkmenge Türkçe Sözlük* kullanılmıştır.

Deyimlerin açıklanmasıyla ilgili Mehmet Kara ve Ahmet Karadoğın'ın hazırladıkları *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü* kitabına başvurulmuştur.



1. SES BİLGİSİ

1.1. Ünlüler

Türkmen Türkçesinde ünlüler “Çekimliler” olarak adlandırılmaktadır (Sarıyev ve Güder, 1998: 5).

Ünlüler, çıkarken ses yolunda hiçbir engelle karşılaşmadan çıkan seslerdir (Ediskun, 1999: 69; Karaağaç, 2012: 102) Türkmen Türkçesi dokuz ünlüden oluşmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Türkmen Türkçesinde geniş ve açık “ä” (a ile e arasında bir ses) ünlüsü bulunmaktadır (Sarıyev ve Güder, 1998: 5; Kara, 2012: 23; Buran ve Alkaya, 2013: 116).

Ünlüler dilin öne, geriye; alt çene ile birlikte aşağı yukarı hareketleri ve dudakların katkısına göre sınıflandırılmaktadır.

Çıkış yerlerine göre ünlüler:

Ünlüler, dilin ileri geri hareketine göre kalın ve ince ünlüler olarak ikiye ayrılmaktadır (Hudayguliyev, 1992: 34; Sarıyev ve Güder, 1998: 10).

Kalın ünlüler: /a/, /ɒ/, /o/, /u/, /a:/, /ɒ:/, /o:/, /u:/ ünlüleri dil ağız boşluğunda geriye çekilir ve dilin ucu alt ön dişlerden uzaklaşır. Dilin ardı ise yükselerek sert damak ile yumuşak damağın birleştiği noktaya yaklaşır. Bu sayede ağızın ön tarafında geniş bir alan oluşur. Dilin bu geriye hareketi ile “orta ve ızkî hatar” yani orta ve arka sıra ünlüler oluşur. Orta ve arka sıra ünlülere Türkmen Türkçesinde “yogîn çekimliler” yani kalın ünlüler denilmektedir (Hudayguliyev, 1992: 34-35; Sarıyev ve Güder, 1998: 10-11).

İnce ünlüler: /ä/, /e/, /i/, /ö/, /ü/, /ä:/, /e:/, /i:/, /ö:/, /ü:/ ünlüleri dil ağız boşluğunda öne doğru hareket eder ve dilin ucu alt ön dişlere oldukça yaklaşır veya temas eder. Bu sayede ağızın arka tarafındaki alan genişler. Dilin bu geriye hareketi ile “alınkî hatar” yani ön sıra ünlüler oluşur. Ön sıra ünlülere Türkmen Türkçesinde “inçe çekimliler” yani ince ünlüler denilmektedir (Hudayguliyev, 1992: 35; Sarıyev ve Güder, 1998: 11).

Ağızın açıklığına göre ünlüler:

Dilin alt çene ile birlikte aşağı yukarı hareketine göre ünlüler geniş veya dar ünlü şeklinde adlandırılmaktadır (Hudayguliyev, 1992: 35).

Geniş ünlüler: “Giñ çekimliler” olarak adlandırılan bu /a/, /ä/, /e/, /o/, /ö/, /a:/, /ä:/, /e:/, /o:/, /ö:/ ünlüler, alt çene düşük ve ağız boşluğunun geniş olduğu durumunda çıkarılan sesler geniş ünlülerdir (Hudayguliyev, 1992: 35-36; Sarıyev ve Güder, 1998: 12).

Dar ünlüler: “Dar çekimliler” olarak adlandırılan bu /ɪ/, /i/, /u/, /ü/ /ɪ:/, /i:/, /u:/, /ü:/ ünlüler, alt çene az düşük ve ağız boşluğunun dar olduğu durumda çıkarılan seslere dar ünlüler denilmektedir (Sarıyev ve Güder, 1998: 12; Hengirmen, 1998: 57).

Dudakların durumuna göre ünlüler:

Ünlülerin çıkarılışı sırasında dudakların düzleşip, yuvarlaklaşarak şekil almasıyla oluşan ünlülere düz ve yuvarlak ünlüler denilmektedir:

Düz ünlüler: “Dudaklanmayan çekimliler” olarak adlandırılan bu /a/, /ä/, /e/, /ɪ/, /i/, /a:/, /ä:/, /e:/, /ɪ:/, /i:/ ünlüler, dudakların düz durumunda iken çıkarılan ünlülere düz ünlüler denilmektedir (Sarıyev ve Güder, 1998: 13-14).

Yuvarlak ünlüler: “Dudaklıyan çekimliler” olarak adlandırılan bu /o/, /ö/, /u/, /ü/, /o:/, /ö:/, /u:/, /ü:/ ünlüler, dudakların öne doğru uzayarak yuvarlaklaşması neticesinde çıkarılan ünlülere yuvarlak ünlüler denilmektedir (Sarıyev ve Güder, 1998: 13-14).

Türkmen Türkçesindeki ünlülerin tasnifi aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Ünlüler	Düz Ünlüler		Yuvarlak Ünlüler	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a, a:	ı, ı:	o, o:	u, u:
İnce	e, e: ä, ä:	i, i:	ö, ö:	ü, ü:

1.1.1. Normal Ünlüler

Kısa veya normal ünlüler olarak adlandırılan ünlüler, yeni Türkmen alfabesindeki dokuz harf ile gösterilmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Türkmen Türkçesinde açık e (ä) ünlüsü bulunmaktadır (Kara, 2012: 23).

1.1.1.1. “a” Ünlüsü

“Kısa, düz ve geniş bir art damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 23).

ga:nat (137/18) ‘kanat’

gara (147/14) ‘siyah’

maslahat (302/14) ‘tavsiye, nasihat’

yagday (152/29) ‘durum, hâl’

1.1.1.2. “ä” Ünlüsü

“Kısa, düz ve geniş bir ön damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 23). Türkmen Türkçesinde kısa ä ünlüsü Arapça ve Farsadan alınan sözcükler ve “äkit” (<alıp git), “äber” (<alıp ber) gibi ses düşürülerek oluşturulan bazı sözcükler dışında görülmemektedir.

äkit- (296/8) ‘götürmek’

mähriba:n (153/4) ‘şefkatli’

sähra: (269/6) ‘sahra, çöl’

şäher (287/26) ‘şehir’

1.1.1.3. “e” Ünlüsü

“Kısa, düz ve geniş bir ön damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 24).

depe (298/17) ‘tepe, yukarı’

gelnece (138/2) ‘yenge’

mektep (157/24) ‘okul’

mergen (283/16) ‘nişancı’

1.1.1.4. “ı” Ünlüsü

“Kısa, düz ve dar bir orta damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 24).

ılga- (288/1) ‘koşmak’

ogrı (288/6) ‘hırsız’

salım (157/3) ‘vakit’

yılgır- (159/20) ‘gülümsemek’

1.1.1.5. “i” Ünlüsü

“Kısa, düz ve dar bir ön damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 24).

indi (141/32) ‘şimdi’

kä:şir (279/10) ‘havuç’

yigit (294/17) ‘genç delikanlı’

1.1.1.6. “o” Ünlüsü

“Kısa, yuvarlak ve geniş bir art damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 24).

çopan (270/26) ‘çoban’

doñuz (274/13) ‘domuz’

hormat (268/4) ‘hürmet, saygı’

ogrı (288/6) ‘hırsız’

“o” ünlüsü Türkmen Türkçesinde basit sözcüklerin sadece ilk hecesinde yazılmaktadır. Birleşik sözcüklerin ve bazı eklerin bünyesinde daha sonraki hecelerde de görülebilmektedir.

Daşhovuz (292/16) ‘Bugünkü adı Daşoguz (<dış/daş+Oğuz) olan Türkmenistan’ın kuzeyinde yönetim birimi ve merkezi şehrin adı.’

gündogar (298/6) ‘doğu’

islämok (137/8) ‘istemiyorum’

göremok (282/18) ‘görmüyorum’

inanamok (284/3) ‘inanmıyorum’

dözemok (324/11) ‘sabredemiyorum’

Bunun dışında Rusça ve Arapça üzerinden Türkmen Türkçesine geçen kelimelerin ilk hecesinden sonra da “o” ünlüsü görülmektedir (Kara, 2012: 25).

keypihon (280/4) ‘keyfi, isteğine göre’

Rus. *самолёт* > Tm. *samolyot* (135/7) ‘uçak’

1.1.1.7. “ö” Ünlüsü

“Kısa, yuvarlak ve geniş bir ön damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 25). Bu ünlü de sözcüklerin sadece ilk hecesinde görülmektedir.

gözel (271/7) ‘güzel’

kö:ne (147/35) ‘eski’

öy (327/26) ‘ev’

töverek (315/10) ‘çevre’

1.1.1.8. “u” Ünlüsü

“Kısa, yuvarlak ve dar bir art damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 25).

dessu:r (321/24) ‘gelenek, örf-adet’

gutulmak (292/27) ‘kurtulmak’

şovhun (270/1) ‘gürültü, patırtı’

“u” ünlüsü Türkmen Türkçesinde basit sözcüklerin ikinci hecesinden sonra yazıda gösterilmez. Birleşik sözcüklerde görülmektedir:

Daşhovuz (292/16) ‘Bugünkü adı Daşoguz (<dış+oğuz) olan Türkmenistan’ın kuzeyinde yönetim birimi ve merkezi şehrin adı.’

1.1.1.9. “ü” Ünlüsü

“*Kısa, yuvarlak ve dar bir ön damak ünlüsüdür.*” (Kara, 2012: 26). “ü” ünlüsü de Türkmen Türkçesinde basit sözcüklerin ikinci hecesinden sonra yazıda gösterilmez:

bövürslen (278/1) ‘böğürtlen’

büti:n (282/15) ‘bütün, tüm’

küş (321/20) ‘satranç’

ürküz- (288/1) ‘ürkütme’

1.1.2. Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinin en belirgin ses özelliklerinden biri olan uzun ünlüler, Eski Türkçenin özelliğidir. Ancak Türk lehçeleri içinde Türkmen Türkçesi ana Türkçedeki aslî uzunlukları en iyi koruyan Türk yazı dilidir. Türkmen Türkçesinde normal ünlüler dışında dokuz uzun ünlü bulunmaktadır. Yeni Türkmen alfabesinde uzun ünlüler çoğunlukla gösterilmemiştir, ancak konuşma dilinde kullanılmaktadır (Tekin, 1975: 80; Tazegül, 2020: 17).

1.1.2.1. “a:” Ünlüsü

“*Uzun, düz ve geniş bir art damak ünlüsüdür.*” (Kara, 2012: 30).

a:dam (159/6) ‘insan’

a:k (251/20) ‘beyaz’

ba:y (302/20) ‘zengin’

sa:na- (319/31) ‘saymak’

1.1.2.2. “ä:” Ünlüsü

“*Uzun, düz ve geniş bir ön damak ünlüsüdür.*” (Kara, 2012: 30).

ä:dim (146/25) ‘adım’

dä:l (302/1) ‘değil’

gä:mi (316/29) ‘gemi’

günä:kä:r 152/4) ‘suçlu’

hä:zir (302/29) ‘şimdi’

mä:lim (304/23) ‘malum, ayan, aşikâr’

nä:hili (268/3) ‘nasıl’

sövda:gä:r (297/33) ‘tüccar, satıcı’

1.1.2.3. “e:” Ünlüsü

“*Uzun, düz ve geniş bir ön damak ünlüsüdür.*” (Kara, 2012: 31). Uzun “e:” ünlüsü sadece Türkmen Türkçesinde sadece *gel-* ve *ber-* (ver-) fiili geniş zamanda üçüncü şahısta çekimlendiğinde *ge:r* (gel-er), *be:r* (ber-er) şeklinde ses düşürülmesi neticesinde ortaya çıkar. Bunun dışında “*he:y*, *e:y*” gibi ünlemlerde görülmektedir. Bu yüzden Türkmen dilcilerin geneli bu ünlüyü ayrı bir fonem olarak almamaktadır (Sarıyev ve Güder, 1998: 47).

he:y (153/18) ‘ey, heey’

1.1.2.4. “ı:” Ünlüsü

“*Uzun, düz ve dar bir orta damak ünlüsüdür.*” (Kara, 2012: 31). Söyleyişte ardından bir “y” sesi varmış gibi duyulmaktadır:

gı:gır- (284/2) ‘bağırmaq’

ı:s (329/4) ‘koku’

kı:nçılık (292/27) ‘zorluk’

uzı:n (138/5) ‘uzun’

1.1.2.5. “i:” Ünlüsü

“*Uzun, düz ve dar bir ön damak ünlüsüdür.*” (Kara, 2012: 31). Söyleyişte ardından bir “y” sesi varmış gibi duyulmaktadır:

bi:ri (135/7) ‘biri, birisi’

büti:n (272/4) ‘bütün, tam’

i:gen- (158/1) ‘homurdanmak’

i:r (151/12) ‘sabah, erken’

üçi:n (136/4) ‘için’

1.1.2.6. “o:” Ünlüsü

“*Uzun, yuvarlak ve geniş bir art damak ünlüsüdür.*” (Kara, 2012: 31).

do:dak (139/15) ‘dudak’

o:ba (297/31) ‘köy’

o:dun (272/5) ‘odun’

o:t (324/25) ‘ateş’

1.1.2.7. “ö:” Ünlüsü

“Uzun, yuvarlak ve geniş bir ön damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 32).

bö:lek (285/16) ‘parça’

bö:ri (320/6) ‘kurt’

ö:l (269/24) ‘ıslak, yaş’

yö:ne (139/135) ‘fakat, öylesine’

1.1.2.8. “u:” Ünlüsü

“Uzun, yuvarlak ve dar bir art damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 32). Söyleyişte ardından bir “v” sesi varmış gibi duyulmaktadır:

du:şuş- (143/13) ‘buluşmak, karşılaşmak’

du:z (298/33) ‘tuz’

gu:rı (269/24) ‘kuru’

yu:rt (292/22) ‘ülke, devlet’

1.1.2.9. “ü:” Ünlüsü

“Uzun, yuvarlak ve dar bir ön damak ünlüsüdür.” (Kara, 2012: 32). Söyleyişte ardından bir “y” sesi varmış gibi duyulmaktadır ve sözcüklerin ilk hecesinde “y” ünsüzü yazıda da gösterilir:

güyz (272/7) ‘sonbahar’

süyci (274/35) ‘tatlı, şeker’

süyre (290/1) ‘sürüklemek’

üytgeşik (152/28) ‘değişik, başka’

1.2. Ünsüzler

Türkmen Türkçesinde yirmi üç ünsüz bulunmaktadır. Yeni Latin alfabede yirmi bir ünsüz gösterilse de kalın ve ince olan “g” ile kalın ve ince “k” birer işaretle gösterilmiştir. (Buran ve Alkaya, 2013: 123). Bunların çoğu Türkiye Türkçesindeki ünsüzlerle aynıdır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde olmayan ama Anadolu ağızlarında görülen damak n’si, yeni Türkmen latin alfabesinde “ñ” harfi ile gösterilmektedir (Kara, 2012: 323).

Türkmen Türkçesinde tonsuzlar “Dımık Çekimsizler”, tonlular ise “Açık Çekimsizler” olarak adlandırılmaktadır (Veyisov ve Babayeva, 2010: 22). Ünsüzler sınıflandırılırken birçok özelliğine bakılmaktadır. Ünsüzler kendi içlerinde çıkış yerlerine göre, çıkış biçimlerine göre sürekli ve süreksiz, tonlu ve tonsuz olmak üzere aşağıdaki gibi sınıflandırılırlar (Karaağaç, 2012: 96-97; Yıldırım, 2017: 29-30):

Çıkış Biçimlerine Göre		Çıkış Yerlerine Göre						
		Çift Dudak	Diş- Dudak	Diş-Eti	Dişeti-Damak	Ön Damak	Art Damak	Gırtlak
Süreksiz Ünsüzler	Tonsuz	p		t	ç	k		
	Tonlu	b		d	c		g	
Sürekli Ünsüzler	Tonsuz		f	s	ş			h
	Tonlu	m	v	l, n, r, z	j, y	ñ		

1.2.1. “b” Ünsüzü

Tonlu, süreksiz, patlamalı, çift dudak ünsüzüdür (Banguoğlu, 1974: 41; Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97).

batlı (136/16) ‘güçlü, şiddetli’

bilen (281/4) ‘ile’

bukul- (281/19) ‘saklanmak’

esbap 138(22/) ‘alet, cihaz’

1.2.2. “c” Ünsüzü

Tonlu, süreksiz, yarı sızıcı, dil ucu-diş eti ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

cedel (313/4) ‘tartışma, bahis’

cogap (139/14) ‘cevap’

gelnece (138/1) ‘yenge’

gice (141/14) ‘gece’

1.2.3. “ç” Ünsüzü

Tonsuz, süreksiz, yarı sızıcı, diş eti damak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

çaga (153/12) ‘çocuk’
çäkmen (268/79) ‘cüppe’
çalt (283/2) ‘hızlı, çabuk’
näçe (267/28) ‘kaç’

1.2.4. “d” Ünsüzü

Tonlu, süreksiz, patlamalı, diş eti ünsüzüdür (Banguoğlu, 1974: 41; Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

daşarı (308/6) ‘dışarı’
dogan (293/29) ‘kardeş’
geday (307/1) ‘dilenci, yoksul,’
peyda (295/13) ‘fayda’

1.2.5. “f” Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı, diş dudak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

faner (136/1) ‘kontrplak’
fantastik (287/2) ‘hayali, fantastik’

1.2.6. “g” Ünsüzü

Tonlu, patlamalı, arka damak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

aygıtlı (159/14) ‘kararlı’
gadım (272/2) ‘eski, önceki’
gazap (144/19) ‘öfke, hiddet’
yagday (328/31) ‘durum, vaziyet’

1.2.7. “h” Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı, gırtlak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

hemişe (159/23) ‘her zaman’
hepde (280/13) ‘hafta’
hoşamay (159/13) ‘güler yüzlü’
şaha (283/13) ‘dal’

1.2.8. “j” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, dış eti ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

Genelde Rusça üzerinden gelen sözcüklerde görülmektedir.

jurnal (155/26) ‘dergi’

1.2.9. “k” Ünsüzü

Tonsuz, patlamalı, ön damak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

gızıklı (321/31) ‘ilginç’

käte (135/4) ‘bazen’

köne (294/20) ‘eski’

kövüş (288/26) ‘ayakkabı’

1.2.10. “l” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, dil ucu, dış eti ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

bala (278/16) ‘çocuk’

lıbas (321/6) ‘elbise, kıyafet’

olar (135/7) ‘onlar’

yalı (141/4) ‘gibi’

1.2.11. “m” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, çift dudak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

emma (274/1) ‘ama’

eymenç (276/25) ‘korkunç’

meniñ (136/22) ‘benim’

mıhman (318/32) ‘misafir’

1.2.12. “n” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, dış damak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

gıssanmaç (274/16) ‘aceleci’

nalaç (294/27) ‘zorunlu, mecburi’

näme (136/3) ‘ne’

örän (295/31) ‘çok’

1.2.13. “ñ” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, ön damak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

añ (287/7) ‘bilinç’

diñe (148/1) ‘sadece’

doñuz (274/13) ‘domuz’

maña (299/18) ‘bana’

1.2.14. “p” Ünsüzü

Tonsuz, patlamalı, çift dudak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

depe (298/17) ‘tepe’

päkize (154/14) ‘temiz, güzel’

patışa (267/2) ‘padişah’

pul (328/23) ‘para’

1.2.15. “r” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, titremeli, diş eti ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

derrev (140/31) ‘hemen derhal’

gara (159/30) ‘siyah’

humar (162/9) ‘kumar’

ruqsat (289/13) ‘izin, ruhsat’

1.2.16. “s” Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı, dil-diş arası ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

ıs (329/4) ‘koku’

sähra (292/4) ‘bozkır’

sapak (141/23) ‘ders’

savcı (267/4) ‘dünürücü’

1.2.17. “ş” Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı, diş eti ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

goşun (302/30) ‘ordu’

şärik (137/29) ‘ortak’

şatlık (322/30) ‘mutluluk’

yaşayış (272/4) ‘hayat, yaşam’

1.2.18. “t” Ünsüzü

Tonsuz, patlamalı, diş damak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

añsat (301/5) ‘kolay’
tap- (267/5) ‘bulmak’
täze (157/31) ‘yeni’
tüpeñ (282/33) ‘tüfek’

1.2.19. “v” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, yarı ünlü, diş dudak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

gövin (158/33) ‘gönül’
sövda (280/2) ‘alışveriş’
vada (158/25) ‘vaat, taahhüt’
vagt (137/32) ‘zaman, vakit’

1.2.20. “y” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, diş damak ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

dayhan (296/20) ‘çiftçi’
öy (290/30) ‘ev’
yagday (152/29) ‘durum, vaziyet’
yılgır- (145/33) ‘gülümsemek’

1.2.21. “z” Ünsüzü

Tonlu, sızıcı, dil-diş arası ünsüzüdür (Ergin, 2009: 45-48; Karaağaç, 2012: 97-101).

garayagız (135/10) ‘esmer’
gezek (141/12) ‘kez, sefer’
perzent (288/16) ‘çocuk, evlat’
zıñmak (282/2) ‘atmak, fırlatmak’

1.3. Ses Olayları

Konuşma esnasında sadece tek ses çıkarılmayıp birden fazla ses aynı anda boğumlandığı için yani tek seferde heceler söylenmektedir. Birlikte boğumlanan sesler ise birbirlerine etki etmekte ve bazı ses değişikliklerine sebep olmaktadır. Bu durum

ünlü veya ünsüz benzeşmesi, aykırılaşma, göçüşme gibi bazı ses olaylarına sebep olmaktadır (Ergin, 2009: 50-53).

1.3.1. Ünlülerde Gerçekleşen Ses Olayları

Ünlü ve ünsüzlerin kendi içlerinde çeşitli ses olayları gerçekleşmektedir. Ünlülerde ses olayları ses uyumları, ses değişimleri, ünlü düşmesi, ünlü türemesi, ünlü birleşmesi gibi ana başlıklardan oluşmaktadır.

1.3.1.1. Ses Uyumları

Türkmen Türkçesinde bu uyuma “Seslerin sazlaşığı” denilmektedir. Bir kelimedede bulunan ünlülerin kalın ve ince, düz ve yuvarlaklık bakımından birbirine benzemesine ünlü uyumu denilmektedir. Ünlü uyumu kalınlık-incelik uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumu olarak kendi aralarında ikiye ayrılırlar (Sarıyev ve Güder, 1998: 53).

1.3.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Türkmen Türkçesinde bu uyum “Yogın ve inçe çekimlilerin sazlaşığı” olarak adlandırılmaktadır (Sarıyev ve Güder, 1998: 53).

Türkmen Türkçesinde bir kelimenin ilk hecesinde kalın ünlü varsa, sonraki hecelerde gelen eklerin de ünlüleri kalın, eğer kelimenin ilk hecesinde ince ünlü varsa sonraki hecelerde gelen eklerin de ünlüleri ince olur. Bu uyuma kalınlık-incelik uyumu denilmektedir. Sözcüklere getirilen ekler de genellikle bu uyum gözetilerek eklenir (Täçmıradov, 2002: 118-121; Söyegov ve Arnazarov, 2017: 16-17).

aygıtlı (159/14) ‘kararlı’

çagacıklar (278/25) ‘çocuklar’

gıssanmaç (274/16) ‘aceleci, acele’

tikenli (159/15) ‘dikenli’

gezelence (307/2) ‘seyahete, gezinti’

häsiyeti (288/11) ‘huy, karakter’

Türkçenin belli başlı özelliklerinden olan kalınlık-incelik uyumu bazı istisnalar dışında Türk lehçelerinin birçoğunda korunmaktadır. Aynı zamanda yabancı dillerden geçmiş olan birçok kelimenin de bu uyuma uyduğu görülmektedir. (Kara, 2012: 40).

Far.> *bahâne* Tm. *bahana* (322/2) ‘bahane’

Far.> *mihmân* Tm. *mıhman* (319/2) ‘misafir’

Ar.> *hisâb* Tm. *hasap* (279/30) ‘hesap’

Ar.> kalem Tm. *galam* (270/18) ‘kalem’

Türkmen Türkçesinde bu kaideye uymayan sözcükler de vardır. Sözcük başında ya da sonunda bu eklerden *-cagaz*, *-vaç*, *-bi*, *-keş*, *-be*, *-ov*, *yeva* biri geldiği durumlarda kalınlık-incelik uyumu bozulur: *gülcagaz*, *yelpеваç*, *binamıs*, *nädogrı*, *arakkeş* vb. (Nıyazov, 2009: 68).

1.3.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık uyumu

“Bir kelimedede bulunan ünlülerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine benzemesidir. Dudakların hareketine bağlı olarak ortaya çıkan bu uyumda, kelimenin ilk hecesinde bulunan yuvarlak ünlü kendinden sonraki hecelerde bulunan düz ünlüleri yuvarlaklaştırmaktadır” (Kara, 2012: 41).

Bu olay Türkiye Türkçesinde düz ünlüleri düz ünlülerin, yuvarlak olan ünlüleri ise yuvarlak ya da düz geniş ünlülerin takip etme hadisesidir (Ergin, 2009: 132).

goyun (288/1) ‘koyun’

DLT. *çevür*-> Tm. *çöwür* (313/23) ‘çevirmek’

Far. *devir*> Tm. *dövür* (272/5) ‘devir’

Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesine nazaran biraz farklı olduğu görülmektedir. Yazı dilinde ilk heceden sonra “o” ve “ö” ünlüleri bulunmazken, ikinci heceden sonra da “u” ve “ü” ünlülerine rastlanmaz. Dolayısıyla üçüncü heceden sonra da genelde düz ünlüler görülmektedir. Bu durum aynı zamanda eklerde de görülür (Buran ve Alkaya, 2012: 122).

1.3.1.2. Ses Değişimleri

“Bir dilin tarihî gelişim sürecinde birçok sözcüğün bazı ses değişimlerine uğradıkları görülmektedir. Bu değişim önce konuşma dilinde başlayıp daha sonra da yazı dilinin etkilemesiyle veya o konuşma dili yazı dili haline gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu durum lehçelerin oluşmasının temel sebeplerinden biridir.” (Gurbanov, 2022: 34).

1.3.1.2.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Eski ve Orta Türkçe dönemindeki kelimelerde görülen kalın ünlülerin günümüz Türkmen Türkçesinde incelenerek uyuma sokulduğu görülmektedir. Bu duruma, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde de rastlamak mümkündür (Yıldırım, 2017: 35).

1.3.1.2.1.1. a>e Değişmesi

Ar. *merhamet*> Tm. *merhemet* (295/20) ‘merhamet, şefkat’

Ar. *şart*> Tm. *şert* (149/16) ‘şart’

DLT. *savaş*> Tm. *söveş* (270/8) ‘savaş’

ET. *ana*> Tm. *ene* (313/10) ‘anne’

1.3.1.2.1.2. a> ä Değişmesi

Ar. *ahd*> Tm. *äht* (323/25) ‘ahit, söz’

Ar. *sahra*> Tm. *sähra* (267/22) ‘sahra, çöl’

1.3.1.2.1.3. ı> i Değişmesi

ET *bışur*> Tm. *bişir* (269/33) ‘pişirmek’

ET *it*> Tm. *it* (317/5) ‘köpek’

1.3.1.2.1.4. o> ü Değişmesi

ET *çom*> Tm. *çüm* (267/6) ‘suya batmak, suya girmek’

1.3.1.2.1.5. u> e Değişmesi

Far. *bulend*> Tm. *belent* (287/26) ‘yüksek, yüce’

1.3.1.2.1.6. u> i Değişmesi

Ar. *muyesser*> Tm. *miyesser* (327/15) ‘nasip’

Far. *bulbul*> Tm. *bilbil* (325/31) ‘bülbül’

1.3.1.2.1.7. u> ö Değişmesi

Ar. *mühlet*> Tm. *möhlet* (326/9) ‘müddet, süre’

Ar. *suhbet*> Tm. *söhbət* (321/8) ‘söhbət, konuşma’

Far. *muhr*> Tm. *möhür* (322/10) ‘mühür’

1.3.1.2.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

Orta Türkçe dönemine ait kelimelerde bulunan bazı ince ünlüler, Türkmen Türkçesinde ses değişimine uğrayarak kalınlaştığı görülmektedir. İnce ünlülerin kalınlaşması aynı zamanda yabancı dillerden Türkmen Türkçesine geçen kelimelerde de görülmektedir (Yıldırım, 2017: 35-36).

1.3.1.2.2.1. e> a Değişmesi

Ar. *ecel*> Tm. *acal* (326/16) ‘ecel’

Ar. *gayret*> Tm. *gayrat* (149/17) ‘irade, azim’

DLT. *biçek*> Tm. *pıçak* (330/16) ‘bıçak’

DLT. *küven*> Tm. *guvan* (135/22) ‘övünmek’

1.3.1.2.2.2. e> ı Değişmesi

Far. *zencîr*> Tm. *zıncır* (279/24) ‘zincir’

1.3.1.2.2.3. e> o Değişmesi

Ar. *cevâb*> Tm. *cogap* (137/35) ‘cevap, yanıt, karşılık’

Ar. *devâm*> Tm. *dovam* (269/7) ‘devam’

1.3.1.2.2.4. i> a Değişmesi

Ar. *‘iyâl*> Tm. *ayal* (294/24) ‘kadın’

Ar. *hisâb*> Tm. *hasap* (155/23) ‘hesap’

Ar. *ilâc*> Tm. *alaç* (292/26) ‘çare, ilaç’

1.3.1.2.2.5. i> ı Değişmesi

Ar. *adil*> Tm. *adıl* (271/4) ‘adil’

Ar. *hidmet*> Tm. *hızmat* (304/15) ‘hizmet’

Ar. *şair*> Tm. *şahır* (330/19) ‘şair’

Far. *mihman*> Tm. *mıhman* (319/2) ‘misafir’

1.3.1.2.2.6. ü> u Değişmesi

DLT. *küven*> Tm. *guvan* (135/22) ‘övünmek’

1.3.1.2.3. Geniş Ünlülerin Daralması

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerine ait bazı kelimelerde rastlanan geniş ünlüler, Türkmen Türkçesinde daralmıştır. Bu duruma, bazı Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde de rastlamak mümkündür (Kara, 2012: 43-45).

1.3.1.2.3.1. e> ı Değişmesi

Far. *zencîr*> Tm. *zıncır* (279/24) ‘zincir’

1.3.1.2.3.2. e> ü Değişmesi

OT. *teve*> Tm. *düye* (300/17) ‘deve’

1.3.1.2.3.3. o> ü Değişmesi

ET. *çom*> Tm. *çüm* (267/6) ‘suya batmak, suya girmek’

1.3.1.2.3.4. ö> ü Değişmesi

ET. *töşek*> Tm. *düşek* (327/22) ‘döşek’

1.3.1.2.4. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerine ait bazı kelimelerde rastlanan dar ünlüler, Türkmen Türkçesinde genişlemiştir. Bu duruma Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde de rastlamak mümkündür (Kara, 2012: 43-51).

1.3.1.2.4.1. ı> a Değişmesi

DLT. *okı*> Tm. *oka* (153/31) ‘okumak’

ET. *tamır*> Tm. *damar* (157/10) ‘damar’

1.3.1.2.4.2. i> a Değişmesi

Ar. *‘iyâl*> Tm. *ayal* (294/24) ‘kadın’

Ar. *hisâb*> Tm. *hasap* (155/23) ‘hesap’

Ar. *ilâc*> Tm. *alaç* (292/26) ‘çare, ilaç’

1.3.1.2.4.3. i> ä Değişmesi

Far. *mihr-bân*> Tm. *mähriban* (153/4) ‘şefkatli, sevgili’

1.3.1.2.4.4. i> e Değişmesi

Ar. *hikâye*> Tm. *hekaya* (287/1) ‘hikaye’

Ar. *şimâl*> Tm. *şemal* (145/28) ‘rüzgar, yel’

DLT. *eçi*> Tm. *ece* (153/4) ‘anne’

DLT. *kölige*> Tm. *kölege* (135/3) ‘gölge’

ET. *kiyik*> Tm. *keyik* (267/18) ‘geyik, ceylan’

1.3.1.2.4.5. u> a Değişmesi

DLT. *baldu* Tm. *palta* (284/3) ‘balta’

DLT. *kovuk*> Tm. *govak* (316/16) ‘mağara, kovuk’

DLT. *toksun*> Tm. *togsan* (319/33) ‘doksan’

1.3.1.2.4.6. u> ä Değişmesi

Ar. *muhkem*> Tm. *mākām* (136/2) ‘sağlam’

1.3.1.2.4.7. u> e Değişmesi

Far. *bulend*> Tm. *belent* (287/26) ‘yüksek, yüce’

1.3.1.2.4.8. u> o Değişmesi

Ar. *hürmet*> Tm. *hormat* (317/4) ‘hürmet, saygı’

Ar. *sultân*> Tm. *soltan* (300/23) ‘sultan’

Far. *tuhm*> Tm. *tohum* (290/4) ‘tohum’

1.3.1.2.4.9. u> ö Değişmesi

Ar. *mühlet*> Tm. *möhlet* (326/9) ‘müddet, süre’

Ar. *suhbet*> Tm. *söhhbet* (321/8) ‘söhhbet, konuşma’

Far. *muhr*> Tm. *möhür* (322/10) ‘mühür’

1.3.1.2.4.10. ü> ö Değişmesi

Ar. *hükmen*> Tm. *hökman* (282/25) ‘mutlaka’

1.3.1.2.5. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Genellikle Eski ve Orta Türkçe dönemindeki bazı kelimelerde bulunan u ve ü sesleri Türkmen Türkçesinde düzleşerek a, e ve i seslerine dönüşmüştür. Bu durum Arapça ve Farsçadan alınan alıntı kelimeler için de geçerlidir (Kara, 2012: 50-52).

1.3.1.2.5.1. u> a Değişmesi

DLT. *baldu* Tm. *palta* (284/3) ‘balta’

DLT. *kovuk*> Tm. *govak* (316/16) ‘mağara, kovuk’

DLT. *toksun*> Tm. *togsan* (319/33) ‘doksan’

1.3.1.2.5.2. u> e Değişmesi

Far. *bulend*> Tm. *belent* (287/26) ‘yüksek, yüce’

1.3.1.2.5.3. u> i Değişmesi

Ar. *myesser*> Tm. *miyesser* (327/15) ‘nasip’

Far. *bulbul*> Tm. *bilbil* (325/31) ‘bülbül’

1.3.1.2.5.4.  > i Değişmesi

DLT. *kem r*> Tm. *gemir-* (316/34) ‘kemirmek’

DLT. *k pr g*> Tm. *k pri* (302/14) ‘köprü’

ET. *bedük*> Tm. *beyik* (323/32) ‘büyük’

ET. * l g*> Tm. * li* (269/26) ‘ l ’

1.3.1.2.6. Düz  nl lerin Yuvarlaklaşması

Eski ve Orta Türkçe dönemine ait kelimelerde bulunan bazı düz ünlüler, günümüz Türkmen Türkçesinde yuvarlaklaşmıştır. Aynı zamanda Arapça ve Farsçadan alınan alıntı kelimelerde de bu durum görülmektedir (Kara, 2012: 46-49).

1.3.1.2.6.1. a>o Değişmesi

Ar. *hav *> Tm. *hova* (273/30) ‘hava’

Ar. *havf*> Tm. *hovp* (329/12) ‘tehlike’

ET. *tabışgan*> Tm. *tovşan* (269/11) ‘tavşan’

ET. *takıgu*> Tm. *tovuk* (297/18) ‘tavuk’

1.3.1.2.6.2. e>   Değişmesi

DLT. * ev r*> Tm. *  v r-* (136/24) ‘ evirmek’

ET. *seb*> Tm. *s y-* (286/14) ‘sevmek’

Far. *keşş*> Tm. *k v ş* (288/26) ‘ayakkabı’

Ar. *devlet*> Tm. *d vlet* (300/20) ‘devlet

Ar. *devr*> Tm. *d v r* (272/5) ‘devir’

Ar. *heves*> Tm. *h ves* (146/9) ‘heves, arzu’

1.3.1.2.6.3. e>   Değişmesi

OT. *teve*> Tm. *d ye* (300/17) ‘deve’

1.3.1.2.6.4. i>  Değişmesi

ET. *biņ*> Tm. *m ņ* (327/21) ‘bin’

ET. *bin*> Tm. *m n*(316/14) ‘binmek’

ET. *yip*> Tm. *y p* (284/36) ‘ip’

Ar. *munkir*> Tm. *m ņk r* (283/18) ‘inançsız, ş phec ’

1.3.1.3. Ünlü Düşmesi

“Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türk dilinin gelişim süreci içerisinde ünlü düşmesi olayı büyük bir öneme sahiptir. Takip ettiğimiz metinler bize gösteriyor ki bugünkü kelimelerimizin çoğu gerek ön seste gerek iç seste gerekse son seste bazı ünlülerini düşürmüştür. Bunun temel sebebi dildeki ekonomi (en az çaba) yasasıdır” (Efendioğlu ve İşcan, 2010: 134).

Ünlü düşmesi kelime veya sözcükte ünlülerden birinin birtakım sebeplerden dolayı düşmesi olayıdır. Türkmen Türkçesinde ünlü düşmesi hadisesi sözcüğün çeşitli yerlerinde görülmektedir. Genellikle Türkmen Türkçesinde birinci hecesi açık olan iki heceli kelimelere ünlü bir ses veya ünlüyle başlayan bir ek getirildiği durumda ikinci hecedeki dar ünlü düşer, ancak, düşen dar ünlünün önüne “d, z” ünsüzlerinin dışında sadece bir yumuşak ünsüz getirilir. Bazı kaideyi bozan “asıl, pasıl, nesil” ve “ılım” kelimeleri de bu kurala uydurulur (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 20).

1.3.1.3.1. “ı” Düşmesi

agız> *agzından* (270/1) ‘ağız’

1.3.1.3.2. “u” Düşmesi

burun> *burnunu* (138/12) ‘burun’

goyun> *goynu* (301/21) ‘koyun’

ogul> *oglu* (322/20) ‘erkek çocuk’

oyun> *oynumızıñ* (136/27) ‘ oynamak’

uruş> *urşy* (291/17) ‘savaş’

1.3.1.3.3. “ü” Düşmesi

dövür> *dövri* (287/5) ‘devir, çağ’

gövün> *gövnüñe* (153/17) ‘gönül’

1.3.1.3.4. “i” Düşmesi

emir> *emri* (306/269) ‘emir, buyruk’

1.3.1.4. Ünlü Türemesi

Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kelime başında iki ünsüz yan yana gelmez. Yabancı dillerden alıntı kelimelerin başında iki ünsüz yan yana

geldiğinde Türkmen Türkçesinde “Çekimli Seslerin Artdırılışı” olarak adlandırılan hadise gerçekleşir. Kelimelerin başına veya kelime başındaki iki ünsüzün arasına ünlü gelmektedir. Bu olayın en önemli nedenlerinden biri de dilin başka dillerden aldığı kelimeyi kendine uyarlamaya çalışmasıdır. Türkmen Türkçesinde ünlü türemesi olayı daha çok söyleyişte ortaya çıkmaktadır. Özellikle *r* ve *l* ile başlayan kelimelerin önüne *ı*, *i*, *u*, *ü* dar ünlüleri getirelerek söylenmektedir: “razı> ırız, recep> irecep, rol> urol, rövşen> ürövşen” vb. (Nıyazov, 2009: 76; Söyegov ve Arnazarov, 2017: 18-19; Tazegül, 2020: 39-40). Bunun dışında yine yabancı dilden alıntı sözcüklerin sonu iki ünsüz ile bitiyorsa iki ünsüz arasında ünlü türemesi gerçekleşir:

1.3.1.4.1. “a” Türemesi

Ar. *gahr*> Tm. *gahar* (159/5) ‘öfke, kızgınlık’

1.3.1.4.2. “e” Türemesi

Far. *şehr*> Tm. *şäher* (294/12) ‘şehir’

1.3.1.4.3. “ı” Türemesi

Ar. *akl*> Tm. *akıl* (292/8) ‘akıl’

Ar. *sabr*> Tm. *sabır* (314/31) ‘sabır’

Ar. *ayb*> Tm. *ayıp* (140/26) ‘ayıp, utanç’

1.3.1.4.4. “i” Türemesi

Ar. *emr*> Tm. *emir* (306/26) ‘emir, buyruk’

Ar. *fıkr*> Tm. *pikir* (137/12) ‘düşünce, fikir’

1.3.1.4.5. “u” Türemesi

Far. *tuhm*> Tm. *tohum* (290/4) ‘tohum’

1.3.1.4.6. “ü” Türemesi

Far. *kefş*> Tm. *kövüş* (288/26) ‘ayakkabı’

Far. *muhr*> Tm. *möhür* (293/8) ‘mühür’

1.3.1.5. Ünlü Birleşmesi

Sonu ünlü ile biten kelimenin ardından ünlü ile başlayan kelime geldiğinde ve her zaman ikisi bir arada kullanılan kelimelerde peş peşe gelen ünlü seslerin kaynaşması

durumunda ünlü birleşmesi ortaya çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde bu ses olayının örneklerine fazla rastlanmamaktadır (Kara, 2012: 56).

ilki agsam> *ilkagşam* (286/10) ‘akşamın ilk saatleri’

ayış aşrat/eşret> *ayşaşrat* (288/29) ‘keyif, sefa, eğlenmek’

Alıntı kelimelerde de bazı ünlü bireşmesi olayı görülmektedir.

Ar.-Far. *nâ-`ilâc*> Tm. *nalaç* (294/27) ‘zorunlu, mecburi’

1.3.2. Ünsüzlerde Gerçekleşen Ses Olayları

Türkiye Türkçesindeki gibi Türkmen Türkçesinde de ünsüzlerde gerçekleşen ses olayları: ünsüz değişmesi, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz ikizleşmesi, ünsüzlerin korunması, sedalılaşıma ve benzeşme gibi alt başlıklardan oluşmaktadır. (Kara, 2012: 56-79).

1.3.2.1. Ünsüz Değişmesi

“Kelimeler, hayatları boyunca, ses bakımından hep aynı kalamazlar. Önce, konuşma dilinde kimi seslerin değiştikleri, sonra da bunların yazı diline geçtikleri görülür. Bu değişime, genel olarak, bir sesin yerini kendi niteliğindeki başka bir sese bırakmasıyla olur. Lehçeleri ve ağızları farklılaştıran yönü de budur” (Ediskun, 1999: 76-77).

1.3.2.1.1. “b” Ünsüzü

1.3.2.1.1.1. b- > m- Değişmesi

Eski Türkçedeki kelime başında gelen bazı b’ler ünsüzleri Türkmen Türkçesindeki -n ve -ñ etkisiyle m’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 56).

ET. *ben*> Tm. *men* (139/2) ‘ben’

ET. *bin*-> Tm. *mün*-(161/18) ‘binmek’

ET. *biñ*> Tm. *müñ* (327/21) ‘bin’

1.3.2.1.1.2. b- > p- Değişmesi

Eski ve Orta Türkçedeki bazı kelimelerin başında gelen b- ünsüzleri günümüz Türkmen Türkçesinde p-’ dönüşmüştür (Kara, 2012: 56).

ET. *baldu*> Tm. *palta* (284/3) ‘balta’

DLT. *biçek*> Tm. *pıçak* (330/16) ‘bıçak’

1.3.2.1.1.3. -b- > -p- Değişmesi

Eski Türkçedeki kelime içinde bulunan *b-* ünsüzleri günümüz Türkmen Türkçesinde *p-* dönüşmüştür (Kara, 2012: 57).

ET. *yabın* > Tm. *yapın*- (324/21) ‘örtünmek’

1.3.2.1.1.4. -b/-b> -v/-v Değişmesi

Eski Türkçedeki kelime içi ve kelime sonlarındaki bazı *b*’ler günümüz Türkmen Türkçesinde *v*’li olarak geçmektedir (Kara, 2012: 57).

ET. *tabışgan* > Tm. *toşan* (269/11) ‘tavşan’

ET. *sub* > Tm. *suv* (313/34) ‘su’

1.3.2.1.1.5. -b/-b > -y/-y Değişmesi

Eski Türkçedeki kelime içi ve kelime sonlarında bulunan bazı *b*’ler Orta Türkçede *v*’ye dönüşürken, Türkmen Türkçesinde *y*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 57).

ET. *seb*-> Tm. *söy*- (286/27) ‘sevmek’

ET. *eb* > Tm. *öy* (304/20) ‘ev’

1.3.2.1.1.6. -b- > -p- Değişmesi

Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerdeki kelime içi ve kelime sonu *b*’ler günümüz Türkmen Türkçesinde *p*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 57-58).

Far. *çûbân* > Tm. *çopan* (267/19) ‘çoban’

Ar. *kitâb* > Tm. *kitap* (270/18) ‘kitap’

Ar. *mekteb* > Tm. *mekdep* (139/25) ‘okul’

1.3.2.1.2. “c” Ünsüzü

1.3.2.1.2.1. -c- > -ç- Değişmesi

Türkmen Türkçesinde kelime sonunda *c* ünsüzü bulunmaz. Dolayısıyla Arapça ve Farsçadan alınan alıntı kelimelerin sonunda bulunan *c*’ler, *ç*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 59).

Ar. *harc* > Tm. *harç* (303/12) ‘sarf, masraf, gider’

Ar. *ilâc* > Tm. *alaç* (292/26) ‘çare, ilaç’

Ar. *tâc* > Tm. *tâç* (321/32) ‘taç’

Far. *kec* > Tm. *keç* (136/30) ‘aksi, ters’

1.3.2.1.3. “ç” Ünsüzü

1.3.2.1.3.1. -ç- > -c- Değişmesi

Eski ve Orta Türkçeki kelime içi ve kelime sonunda gelen ç’ler Türkmen Türkçesinde c’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 59).

DLT. *keçe*> Tm. *gice* (287/28) ‘gece’

DLT. *eçi*> Tm. *ece* (152/21) ‘anne’

DLT. *karınça/karınçak*> Tm. *garınca* (328/29) ‘karınca’

1.3.2.1.4. “d” Ünsüzü

1.3.2.1.4.1. -d- > -y- Değişmesi

Eski ve Orta Türkçedeki kelime içi ve kelime sonunda bulunan bazı d’ler Türkmen Türkçesinde y’ye dönüşmüştür.

DLT. *adrl-*> Tm. *ayrıl-* (140/21) ‘ayrılmak’

ET. *bedük*> Tm. *beyik* (323/32) ‘büyük, yüksek’

DLT. *kadgu*> Tm. *gaygı* (149/8) ‘kaygı’

ET. *kudruk*> Tm. *guyruk* (287/14) ‘kuyruk’

ET. *adak*> Tm. *ayak* (277/19) ‘ayak’

1.3.2.1.4.2. -d > -t Değişmesi

Türkmen Türkçesinde kelime sonunda -d ünsüzü bulunmaz. Dolayısıyla Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerin sonunda bulunan d’ler, t’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 60).

Ar. *ahd*> Tm. *äht* (323/22) ‘ahit, söz, yemin’

Far. *derd*> Tm. *dert* (328/19) ‘dert, hastalık’

Far. *nâ-merd*> Tm. *namart* (149/17) ‘alçak, namussuz’

1.3.2.1.4.3. -d- > -z- Değişmesi

Arapçadan geçen bazı kelimelerdeki -d- sesi Türkmen Türkçesinde -z-’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 60).

Ar. *hidmet*> Tm. *hızmat* (304/16) ‘hizmet’

1.3.2.1.5. “f” Ünsüzü

1.3.2.1.5.1. f > p Ünsüzü

Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde bulunan *f*’ler Türkmen Türkçesinde *p*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 61).

Ar. *defter* > Tm. *depder* (293/27) ‘defter’

Ar. *fâ’ide* > Tm. *peyda* (295/13) ‘fayda, kazanç’

Ar. *fikr* > Tm. *pikir* (293/33) ‘fikir, düşünce’

Ar. *havf* > Tm. *hovp* (329/12) ‘tehlike’

Far. *hefte* > Tm. *hepde* (159/33) ‘hafta’

1.3.2.1.5.2. f -f- > -v- Değişmesi

Bazı Farsça kelimelerde bulunan -*f* sesleri *v*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 61-62).

Far. *kefş* > Tm. *keviş* > *kövüş* (288/26) ‘ayakkabı’

1.3.2.1.6. “g” Ünsüzü

1.3.2.1.6.1. -g- > -k- Değişmesi

Orta Türkçe dönemine ait bazı kelimelerin ikinci hecesinin başında bulunan *g*’ler, Türkmen Türkçesinde düşmeyip *k*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 62).

DLT. *külgü* > Tm. *gülki* (270/1) ‘gülmek, gülüş’

1.3.2.1.6.2. -g- > -v- Değişmesi

Eski ve Orta Türkçe dönemindeki bazı kelime içinde bulunan *g*’ler, Türkmen Türkçesinde *v*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 62).

ET. *sogık* > Tm. *sovuk* (323/33) ‘soğuk’

DLT. *kogşa* > Tm. *govşa*- (306/13) ‘gevşek’

DLT. *ögret* > Tm. *övret*- (158/6) ‘öğretmek’

ET. *oglak* > Tm. *ovlak* (313/9) ‘keçi yavrusu’

1.3.2.1.7. “h” Ünsüzü

1.3.2.1.7.1. -h- > -g- Değişmesi

Arapça ve Farsçadan alınan alıntı kelimelerin içinde bulunan *h*’ler Türkmen Türkçesinde *g*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 63).

Far. *baht*> Tm. *bagt* (269/20) ‘baht, saadet’

Ar. *iẖtiyâr*> Tm. *ıgıtyar* (301/32) ‘icazet, izin almak, ihtiyar, karar’

Ar. *mashara*> Tm. *masgara* (148/33) ‘rezil’

Far. *tahte*> Tm. *tagta* (136/7) ‘tahta, ahşap’

1.3.2.1.7.2. -h- > -y- Değişmesi

Bazı Arapça ve Farsçadan alınan alıntı kelimelerin kelime başı ve içinde bulunan *h*’ler, Türkmen Türkçesinde *y*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 63).

Ar. *dihkân* > Tm. *dayhan* (296/20) ‘çiftçi’

Far. *hâhiş* > Tm. *hayış* (268/21) ‘istirham, rica etmek’

1.3.2.1.8. “k” Ünsüzü

1.3.2.1.8.1. -k- > -g- Değişmesi

Eski ve Orta Türkçe dönemindeki bazı kelime başı ve kelime içinde bulunan *k*’ler, Türkmen Türkçesinde *g*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 64).

ET. *kanat*> Tm. *ganat* (137/18) ‘kanat’

ET. *kamçı*> Tm. *gamçı* (294/11) ‘kamçı’

ET. *küntüz*> Tm. *gündiz* (287/28) ‘gündüz’

DLT. *toksun*> Tm. *togsan* (319/33) ‘doksan’

ET. *yakşı*> Tm. *yagşı* (289/25) ‘iyi, güzel’

Aynı şekilde bazı Arapça ve Farsça kelimelerde bulunan *-k* sesleri Türkmen Türkçesinde *g*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 65).

Ar. *kadr*> Tm. *gadır* (141/20) ‘kadir, kıymet’

Ar. *kalem*> Tm. *galam* (270/18) ‘kalem’

Ar. *nuksân*> Tm. *nogsan* (305/29) ‘noksan, eksiklik’

1.3.2.1.8.2. k- > h- Değişmesi

Bazı Arapça ve Farsça kelimelerde bulunan *-k* seslerinin *h*’ye dönüştüğü de görülmektedir (Kara, 2012: 65).

Ar. *katâr*> Tm. *hatar* (284/17) ‘saf, dizi, sıra’

1.3.2.1.9. “l” Ünsüzü

1.3.2.1.9.1. -l > -n- Değişmesi

“Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait iki kelimedeki *l > n* değişmesi olmuştur:” (Kara, 2012: 66).

DLT. *könlek* > Tm. *köynek* (303/5) ‘gömlek’

ET. *könül* > Tm. *gövün* (158/13) ‘gönül’

1.3.2.1.10. “n” Ünsüzü

1.3.2.1.10.1. n > ñ Değişmesi

Arapça ve Farsçadan alınan alıntı kelimelerin bazılarında bulunan *-n* sesi, Türkmen Türkçesinde *ñ*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 66).

Ar. *munkir* > Tm. *müñkür* (283/18) ‘inançsız, şüpheli’

1.3.2.1.11. “ñ” Ünsüzü

1.3.2.1.11.1. -ñ > -n- Değişmesi

Eski Türkçede rastlanılan bir kelimedeki *-ñ* sesi Türkmen Türkçesinde *n*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 66).

ET. *otuñ* > Tm. *odun* (272/5) ‘odun’

1.3.2.1.11.2. -ñ > -v Değişmesi

Eski Türkçede rastlanılan bir kelimedeki *-ñ* sesi Türkmen Türkçesinde *v*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 67).

ET. *könül* > Tm. *gövün* (158/13) ‘gönül’

1.3.2.1.11.3. -ñ > -y Değişmesi

Orta Türkçede rastlanılan bir kelimedeki *-ñ* sesi Türkmen Türkçesinde *y*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 67).

DLT. *könlek* > Tm. *köynek* (303/5) ‘gömlek’

1.3.2.1.11.4. -ng > -ñ Değişmesi

Genelde Farsça kelimelerin sonunda rastlanılan *-ng* sesi Türkmen Türkçesinde *ñ*’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 67).

Far. *deng* > Tm. *deñ* (159/9) ‘denk, eşit’

1.3.2.1.12. “p” Ünsüzü

1.3.2.1.12.1. p- > b- Değişmesi

Eski Türkçedeki kelime başında bulunan bazı -p sesleri Türkmen Türkçesinde b’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 67).

ET. *pış*> Tm. *biş* (145/30) ‘pişmek, pişirmek’

Far. *paha*> Tm. *baha* (314/11) ‘fiyat, değer’

Far. *pazar*> Tm. *bazar* (296/8) ‘pazar’

1.3.2.1.13. “ş” Ünsüzü

1.3.2.1.13.1. ş- > ç- Ünsüzü

Eski Türkçe dönemine ait bazı kelimelerin başında bulunan ş’ler Türkmen Türkçesinde ç’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 68).

ET. *şış*> Tm. *çiş*- (136/21) ‘şişmek, kabarmak’

1.3.2.1.14. “t” Ünsüzü

1.3.2.1.14.1. t- > ç- Değişmesi

Metinde tespit edilen bir örnekte t- ünsüzünün ç- ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir:

DLT. *tolga*-> Tm. *dola*- dolamak, sarmak> *çola*- (289/36) ‘sarmak, dolamak’

1.3.2.1.14.2. t- > d- Değişmesi

Eski ve Orta Türkçedeki rastlanılan kelime başı t- sesleri, Türkmen Türkçesinde d’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 68-69).

ET. *tag*> Tm. *dag* (314/23) ‘dağ’

ET. *tamır*> Tm. *damar* (157/10) ‘damar’

ET. *tokuz*> Tm. dokuz (290/5) ‘dokuz

1.3.2.1.14.3. -t- > -d- Değişmesi

Eski ve Orta Türkçedeki rastlanılan kelime içi -t sesleri, Türkmen Türkçesinde d’ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 68-69).

ET. *etük*> Tm. *ädik* (270/6) ‘çizme’

ET. *otuñ*> Tm. *odun* (272/5) ‘odun’

Arapça ve Farsçadan alınan bazı alıntı kelimelerin ortasında bulunan *-t-* sesleri, Türkmen Türkçesinde *-d-*'ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 69).

Ar. *iştihâ*> Tm. *işdü* (141/6) 'iştah'

Far. *hefte*> Tm. *hepde* (280/13) 'hafta'

1.3.2.1.15. “v” Ünsüzü

1.3.2.1.15.1. -v- > -g- Değişmesi

Arapça ve Farsçadan alınan bazı alıntı kelimelerin ortasında bulunan *-v-* sesleri, Türkmen Türkçesinde *g*'ye dönüşmüştür (Kara, 2012: 70).

Ar. *cevâb*> Tm. *cogap* (138/12) 'cevap'

1.3.2.2. Ünsüz Düşmesi

Türkmen Türkçesinde bu ses olayı “Çekimsizlerin Düşüp Galışı” olarak adlandırılmaktadır (Niyazov, 2009: 75). Bir kelimeye bir ek ya da farklı bir sözcük eklenirken aradaki kaynayan ünsüzün kaybolma hadisesidir. Bu hadisede kelimenin anlamı değişmez, fakat vurgulanmak istenen kelime daha ön plana çıkar. Ünsüz düşmesi olayı Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de en önemli ses özelliklerinden biri olmakla birlikte söyleyişte de ön plana çıkmaktadır. İç seslerde, kelime sonunda ve alıntı kelimelerde daha çok rastlandığı görülmektedir (Kara, 2012: 76; Yıldırım, 2017: 47).

1.3.2.2.1. “-g-” Düşmesi

1.3.2.2.1.1. İç Seslerde “-g-” Düşmesi

DLT. *bürge*> Tm. *büre* (148/23) 'pire'

DLT. *kurgak*> Tm. *gurak* (297/30) 'kurak'

ET. *tamgak*> Tm. *damak* (275/18) 'damak'

ET. *tirsgek*> Tm. *tirsek* (277/30) 'dirsek'

1.3.2.2.1.2. Kelime Sonunda “-g-” Düşmesi

DLT. *adığ/ayığ* Tm. *ayı* (274/8) 'ayı'

DLT. *elig*> Tm. *elli* (140/30) 'elli sayısı'

ET. *kapıg*> Tm. *gapı* (277/26) 'kapı'

DLT. *köprüg*> Tm. *köpri* (302/14) 'köprü'

ET. *sarıg*> Tm. *sarı* (305/33) 'sarı'

ET. *ölüg*> Tm. *öli* (269/29) ‘ölü’

ET. *ulug*> Tm. *ulı* (291/3) ‘büyük’

1.3.2.2.2. “-k-” Düşmesi

ET. *kulkak*> Tm. *gulak* (138/35) ‘kulak’

1.3.2.2.3. “-l-” Düşmesi

DLT. *sarla*> Tm. *sara-* (314/1) ‘sarmak’

1.3.2.2.4. “h” Düşmesi

1.3.2.2.4.1. Kelime Başında “h-” Düşmesi

Ar. *hisse*> Tm. *esse* (324/15) ‘kat, misli’

1.3.2.2.4.2. Kelime Ortasında “h-” Düşmesi

Ar. *bahs*> Tm. *bäs* (300/29) ‘yarış, üstünlük’

Far. *köhne*> Tm. *köne* (135/14) ‘eski’

Ar. *muhkem*> Tm. *mäkäm* (136/2) ‘sağlam’

1.3.2.2.4.3. Kelime Sonunda “h-” Düşmesi

Ar. *Allah*> Tm. *Alla* (305/27) ‘Allah’

Far. *gunâh*> Tm. *günä* (276/26) ‘günah’

Far. *pâdşäh*> Tm. *patışa* (267/5) ‘padişah, şah’

1.3.2.2.5. “-t-” Düşmesi

Far. *guft*> Tm. *gep* (149/16) ‘laf, söz’

1.3.2.2.6. “v-” Düşmesi

Ar. *vukuf*> Tm. *ukıp* (138/26) ‘yetenek’

1.3.2.3. Ünsüz Türemesi

Türkmen Türkçesinde “Çekimsiz Seslerin Artırılması” olarak adlandırılan bu ses olayına Türkiye Türkçesinde ve genelde Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde de rastlanmaktadır. Bazı Türk lehçelerinde de olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kelime başındaki -y’lerin türeme olup olmadığı konusu tartışılır durumdadır. Dolayısıyla bazı

lehçelerde -y'li, bazı lehçelerde de -y'siz olabilmektedirler (Kara, 2012: 77-78; Tazegül, 2020: 39).

DLT. *yigren*> Tm. *yigren*- (153/14) 'iğrenmek'

ET. *yip*> Tm. *yüp* (284/36) 'ip'

Alıntı kelimelerde ünsüz türemesi örneklerine genelde Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde rastlamaktayız.

Far. *ârzû*> Tm. *arzuv* (276/21) 'dilek, istek'

Far. *kûze*> Tm. *küyze* (267/15) 'testi, güğüm'

Far. *gedâ*> Tm. *geday* (307/1) 'fakir, yoksul, fakir'

1.3.2.4. Ünsüz İkizleşmesi

Bir kelimenin sonuna bir ek gelmesi neticesinde kelime sonunda bulunan ünsüzün tekrarlanması hâlinde meydana gelen ses olayına ünsüz ikizleşmesi denilmektedir. Türkmen Türkçesinde de bu olay tek kelimede bulunan tek ünsüz ikizleşmektedir. Türkmen Türkçesinde bu hadiseye genellikle Eski Türkçeden beri günümüze ulaşmış kelimelerde daha çok rastlandığı görülmektedir (Kara, 2012: 79).

DLT. *elig*> Tm. *elli* (140/30) 'elli sayısı'

DLT. *arık*> Tm. *arık* (316/10) 'zayıf, cılız'

ET. *karı*> Tm. *garrı* (313/10) 'yaşlı, ihtiyar'

1.3.2.5. Ünsüz Korunması

Eski Türkçede kelime başında, kelime içinde ve başkada birçok ünsüzlerin korunması Türkmen Türkçesinin belli başlı ses özelliklerinden biridir. Oğuz grubu Türk lehçelerinin Doğu kolunu oluşturan Türkmen Türkçesinde Eski Türkçede bulunan ünsüzlerin hemen hemen korunması Türkmen Türkçesi açısından önemli bir ehemmiyete sahiptir (Kara, 2012: 58-59)

1.3.2.5.1. Kelime başı -b'lerin -v'ye dönmeden korunması

ET. *bar*> Tm. *bar*- (140/13) 'gitmek'

ET. *ber*> Tm. *ber*- (310/22) 'vermek'

1.3.2.5.2. Kelime başı b'lerin -p'ye dönmeden korunması

DLT. *bürge*> Tm. *büre* (148/23) 'pire'

1.3.2.5.3. “bol” fiilindeki b-’nin düşmeden korunması

ET. *bol*> Tm. *bol-* (304/7) ‘olmak’

1.3.2.5.4. Türkçe kelimelerdeki -ç’nin korunması

DLT. *açuk*> Tm. *açık* (274/16) ‘açık’

DLT. *keçe*> Tm. *keçe* (277/26) ‘keçe’

ET. *kılıç*> Tm. *gılıç* (322/35) ‘kılıç’

1.3.2.5.5. Türkçe kelimelerdeki -k’nin korunması

DLT. *kak*-> Tm. *kak-* (155/27) ‘çalmak, çivilemek, çakmak’

DLT. *keçe*> Tm. *keçe* (277/26) ‘keçe’

ET. *kiyik*> Tm. *keyik* (267/18) ‘ceylan’

DLT. *kölige*> Tm. *kölege* (135/3) ‘gölge’

1.3.2.5.6. Türkçe kelimelerdeki -t’nin korunması

ET. *tap*-> Tm. *tap-* (142/28) ‘bulmak’

ET. *tayak*> Tm. *tayak* (293/15) ‘baston, sopa’

ET. *tirsgek*> Tm. *tirsek* (277/30) ‘dirsek’

DLT. *toklı*> Tm. *toklı* (275/11) ‘toklu’

DLT. *toksun*> Tm. *togsan* (319/33) ‘doksan’

1.3.2.6. Ünsüzlerin Göçüşmesi

Göçüşme bir kelimedeki ünlü ve ünsüz harflerin yer değiştirmesiyle meydana gelen ses olayıdır. Kelime içinde birbirini takip eden, yakın ya da uzak ünsüzlerin yer değiştirme olayına ünsüz göçüşmesi denilmektedir (Kara, 2012: 79).

ET. *yigirmi*> Tm. *yigrimi* (319/2) ‘yirmi’

ET. *yanlış*> Tm. *yalnış* (139/10) ‘yanlış, hata’

1.3.2.7. Sedahlılaşma

Türkmen Türkçesinde bu olay “Fonetik Gezekleşme” olarak adlandırılmaktadır. Oğuz lehçelerinin tamamında en belirgin olan bu özellik patlayıcı ünsüzlerin **-p, -ç, -t, -k** çevresindeki ünlü ya da sedalı ünsüzlerin tesiriyle patlayıcı sedasız ünsüzlerin **-c, -g, -b, -d** dönüşmesidir (Tazegül, 2020: 42).

Türkiye Türkçesinde de bu olay **-ç, -f, -h, -k, -s, -ş, -p, -t** ünsüzlerinin telaffuz ya da boğumlanma açısından karşıt ünsüzlere dönüşme hadisesine denir. Yaygın bir biçimde karşılaştığımız sedahlılaşma hadisesi Türkiye Türkçesinin ve Türk lehçelerinin de en eski dönemlerinden itibaren günümüze kadar ulaşmış önemli ses olaylarından biridir. Sedahlılaşmanın rahat söyleyiş daha doğrusu en az çaba yasası, uzun ünlülerin ise kısalması, sedalı ünsüzlerin komşuluğunda bulunma durumu gibi nedenler göz önünde bulundurularak meydana geldiği düşünülmektedir. Komşu sedalılar dolayısıyla EAT devrinde hem ET'ye göre daha ileri bir derecede olduğu görülmektedir (Develi, 1993: 85).

1.3.2.7.1. Kelime başında sedahlılaşma

1.3.2.7.1.1. t>d

ET. *tepe*> Tm. *depe* (314/24) 'tepe'

Et. *tırña/turnak*> Tm. *dırnak* (290/15) 'tırnak'

1.3.2.7.1.2. k>g

ET. *kaç*-> Tm. *gaç*- (146/23) 'kaçmak'

ET. *ked*> Tm. *gey*- (328/9) 'giymek'

ET. *kel*> Tm. *gel*- (146/26) 'gelmek'

1.3.2.7.2. Kelime içinde sedahlılaşma

1.3.2.7.2.1. t>d/ç>c

Ar. *mektep*> Tm. *mekdep* (139/25) 'okul'

DLT. *eçi*> Tm. *ece* (153/4) 'anne'

1.3.2.8. Ünsüz Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde "Uygunlaşma (Assimilyatsiya)" olarak adlandırılmaktadır (Veyisov ve Babayeva, 2009: 44).

Türkmen Türkçesinde ünsüz benzeşmesi olaylarının çoğu yazıda gösterilmeyip sadece edebî söyleyişte görülmektedir. Bu yüzden ünsüz benzeşmesi olayı yazıya yansıyandan daha fazladır.

Türkmen Türkçesinde yazıda ortaya çıkan benzeşme hadisesi iki başlık altında ele alınabilir:

1.3.2.8.1. İlerleyici Benzeşme

Yukarda da belirtildiği üzere Türkmen Türkçesindeki benzeşmelerin önemli bir kısmı söyleyişte görülürken, yazıya yansıtılanı daha da azdır. Bu başlık altında da sadece yazıya yansıyanlardan incelenen metinde tespit edilenler gösterilmiştir.

1.3.2.8.1.1. st>ss

Far. *pestây*> Tm. *pessay* (142/7) ‘kısa, alçak’

Far. *destur*> Tm. *dessur* (321/21) ‘gelenek, örf ve adet’

Far. *hastgâr*> Tm. *hossar* (316/26) ‘akraba’

Far. *ustâ*> Tm. *ussa* (159/34) ‘bir zanaatı gereği gibi öğrenmiş olan ve kendi başına yapabilen kimse’

1.3.2.8.2. Gerileyici Benzeşme

Gerileyici ünsüz benzeşmesi, ilerleyici benzeşmesine nazaran azdır. Yine aynı şekilde genelde daha çok söyleyişte örneği bulunmaktadır.

1.3.2.8.2.1. ts>ss

ET. *tütse*> Tm. *tüsse* (319/11) ‘duman’

1.3.2.8.2.2. ym>mm

Ar. *kiymet*> Tm. *gımmat* (314/11) ‘değerli, kıymetli, pahalı’

2 ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. Sözcük Yapımı

Türkmen Türkçesinde yapım ekleri “söz yasayıcı goşulmalar” olarak adlandırılmaktadır. Türkmen Türkçesinde yapım ekleri dört başlık altında gösterilebilir: Addan ad türetimi, addan fiil türetimi, fiilden ad türetimi ve fiilden fiil türetimidir (Çalıkuşu, 2020: 5).

Yapım eklerinin iki çeşit görevi vardır. Bunlardan biri köklerden daha geniş kökler elde etmek yani gövdeler oluşturmak, diğeri ise kök ve gövdenin gramer kategorilerini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla yapım ekleri de kelime köküne ve gövdelerine gelerek ortaya yeni bir kelime türeten eklerdir. (Ergin, 2009: 121).

Türkiye Türkçesindeki gibi sondan eklemeli bir dil olan Türkmen Türkçesi de tür ya da anlam bakımından yeni sözcükler elde etmek için yapım eklerine ihtiyaç duymaktadır (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 32-33).

2.1.1. Addan Ad Türetimi

İsim türetmenin en yaygın biçimini oluşturan bu gruptaki ekler; özellikle ad türeten ekler isimle bir araya gelerek yeni anlamlar içeren isimler yapmaktadır. Dolayısıyla addan ad türeten bu ekler isim köküne ve gövdelerine getirilerek yeni kelimeler kazandırır. Türkmen Türkçesinde bu ekler “Atdan at yasayıcı goşulmalar” denmektedir. (Söyegov vd., 2000: 23; Yıldırım, 2017: 52).

2.1.1.1. +cA/+çA

Genellikle isimlerden sıfat türetirler. Fazla işlek olmayan bu ek, eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma işlevlerinde kullanılır, aynı zamanda dil ve lehçe isimleri de türetir. Normalde bu ek çekim ekidir, ancak zamanla yapım eki özelliği kazanmıştır. (Söyegov vd., 2000: 27; Kara, 2012: 82; Yıldırım, 2017: 53).

*Onuň dört ayaklıdan diňe bir **tulparca** yabıcıgı bar eken.* (272/3) ‘Onun büyükbaş hayvanlardan sadece bir atı varmış.’

*Şirelice böwürslen tamşanan, terje käşir gemren, **şorca** et çekelän çagalar bir näçe günde reňklerini dürsäp başlapdırlar.* (280/11) ‘Şıralı böğürtlen tadan, taze havuç kemiren, kırmızı et yiyen çocukların birkaç günde renkleri yerine gelmiş.’

—Ölmezden öň meniň yekece arzım bar, şonu kabul etmegiňizi hayış edyärim (268/20) ‘Ölmeden önce benim bir tane isteğim olacak, onu kabul buyurmanızı rica ediyorum.’

Bövürslen **şirelice** tagamı agızlarını süycüdenden soň bolsa, olarıň hemmesi birden kakalarını gucaklapdır. (278/12) ‘Böğürtlenin şıralı tadıyla ağızlarını tatlandırdıktan sonra, onların hepsi birden babalarına sarılmışlar.’

—Balalarım siziň **semizce** toklıň **terce** etini iyesiňiz gelyämi? (278/16) ‘Evlatlarım siz yağlı koyunun taze etinden yemek ister misiniz?’

Şol aydımlar henize çenli hem bagşılarıň agzından düşenok — bagşılar **adatça** uzak gicäniň aydım-sazını Nowayı bilen başlayar. (286/20) ‘O şarkılar şimdiye kadar şarkıcıların ozanların dilinden düşmedi, sanatçılar genelde sabahlayacak olduklarında gecenin şarkısına Nevayî ile başlıyorlar.’

Nowayınıň dili türkmen diline örän golay bolup, çendan **arapça, parsça** gatılan sözleri mollalardan soraymasalar, onuň esasını sowatlı adamlar, diňçiler tercimesiz düşünerdiler. (286/23) ‘Nevayî’nin dili Türkmen diline çok yakın olup, Arapçadan, Farsçadan alıntı sözcükleri din alimlerinden sormanın dışında, onun demek istediğini ilimli insanlar, dinleyiciler tercüme etmeden anlardılar.’

2.1.1.2. +cagaz

İşlek ek olmakla beraber eklendiği isimlerden sıfat türetme görevi vardır. Asıl görevi sevgi ve küçültme bildirir. (Söyegov vd., 2000: 27).

—Hımm... **Sencagazıñam** bir yoluň-yodaň bormı!.. (144/3) ‘Hım... hey senin de bir yolun mu var!’

—Samolyot yasamak, gardaş, aşık oynamak däl, onuň üçin **cancagazıñı** emgemek gerek. (161/17) ‘Kardeş uçak yapmak, aşık oynamak gibi değil, onun için elini taşın altına sokman gerekir.’

Samolyota münmek humardan utan **pulcagazıñı** berip, maşına münmek däl. (161/18) ‘Uçağa binmek kumardan kazandığın parayı harcayarak arabaya binmek değildir.’

Ocagaz oglanıň tırrıcak balagı bardı. (160/3) ‘Çocuğun üzerinde kesim şalvar vardı.’

2.1.1.3. +cAk

“Ek, isimlerden sıfat türetir. Ana fonksiyonu küçültme, boyutta, hacimde, miktarda yakınlık derecesi bildirmektir.” (Yıldırım, 2017: 55).

*Emma ikinci yandan, bayıñ gaharını getirsem, belent dağıñ üstünde hemişelik galmak hovatırı yadıma düşdi-de, **ovnucak** daşları togalap başladım.* (315/2) ‘Ama diğer taraftan tüccarı sinirlendirirsem, yüksek dağın tepesinde tamamen kalmak endişesi aklıma gelince küçücük taşları yuvarlayarak atmaya başladım.’

—*Ho-ol yeñseki hatarıñ günbatar çetindäki kırk nayzalı **zürücek** öy biziñkidir.* (290/29) ‘İşte o arka taraftaki sıranın, batı kenarında kırk çitli konik şeklindeki çürümüş ev bizimdir.’

*Bu saña **gelişcek** häsiyet däl-le.* (329/18) ‘Ama bu sıfat sana yakışmıyor.’

*Şol kızlarıñ ışkı **yetgincek** yigitleriñ ikisiniñ hem küyüne düşüpdür.* (293/31) ‘O kızların aşkı, genç delikanlıların ikisini de düşündürmüştür.’

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi sonu “k” ünsüzüyle biten isimlere -cak/-cek eki getirildiğinde kelime sonundaki “k” sesi düşmektedir. (Kara, 2012 :82).

***Arrıcak** çaganıñ artıkmaç agramı barmı?* (314/21) ‘Zayıf cılız çocuğun fazla ağırlığı mı var?’

2.1.1.4. +cIk/ +cUk

İsimlerden sıfat ya da nesne türetmekle birlikte işlek bir ektir. Genelde sevgi, küçültme ve miktar bildirirler. (Yıldırım, 2017: 55).

*Emma şolarıñ içinde bir **oglanıcık** olara örän kân wagtlap sın etdi.* (160/1) ‘Ama onların içinden bir çocuk onları daha çok seyretti.’

*Bayıñ **yaşacık** talaban gözlemegi hem şonuñ için eken.* (314/22) ‘Tüccarın gencecik işçi araması da o yüzdenmiş’

***Tilkicik** uzun dilini şalkıldadıp, ayınıñ gızgın ganını yalapdır.* (284/14) ‘Tilkicik uzun dilini lap lap edip, ayının sıcak kanını yalamış.’

*Ol Tokarlar bilen aradaki **pessecik** hayata barıp yapılandı, oña dırmaşdı, ayagı tayıp yıkıldı; yañadandan yene dırmaşdı, hayatıñ üstünden boynunu uzadıp seretdi — Tokara gözi ilmedi.* (142/1) ‘O Tokar’lar ile aradaki alçak duvara yaslandı, ona tırmandı, ayağı kayıp düştü; yeniden tekrar tırmandı, duvarın üstünden başını uzatıp baktı, Tokar’a göremedi.’

*Onuñ içinden gözlerini petredip **kiçicik** Mıralı çıkdı.* (314/25) ‘Onun içinden gözleri fal taşı gibi olan Mıralı çıktı.’

2.1.1.5. +cAñ

Pek işlek bir ek olmamakla birlikte isimlerden sıfat türetir. Genelde kişinin mizacının ve karakterinin veya ruh hâlinin nasıl olduğunu bildirir. (Yıldırım, 2017: 56).

—*Dilden başa bela-da gelip biler, bağıt hem gelip biler — diyip, yasavullar bilen **gövünceñ** gidipdir.* (295/2) ‘—Dilinden insana bela da gelir, talih de gelir diye askerlerle gönüllü gitmiş.’

2.1.1.6. +çI

Oldukça işlek olarak kullanılan bu ek genelde kişinin iş, meslek, karakter ve mizacını vurgular. (Söyegov vd., 2000: 23).

***Okuvçı** adına-da ısnat getiriyär.* (148/31) ‘Öğrenci namına da leke sürüyor.’

***Arzaçılara** görä-de köprük savçılarını habarını almaga adatlanmış patışa çopana soval beripdir.* (267/27) ‘Yoğun talep sebebiyle pek çok dünürünün haberini almaya alışan padişah çobana soru sormuş.’

***Gurraçılar** guyrıklı yıldızın haysı yılda, haysı aylarda dogcagını çen bilen mälüm edipdirler.* (287/24) ‘Falcılar kuyruklu yıldızın hangi yılda, hangi aylarda geçebileceğini tahmin üzerine söylemişler.’

—***Yalançı** ayı meni alladı.* (281/4) ‘—Yalancı ayı bana yalan söyledi’

*Men gämä girmekçi bolamda, **kervençiler** meni keseklöp kovdular* (316/29) ‘Ben gemiye binmek istediğimde kervancılar beni taşıyarak kovdular.’

2.1.1.7. +çIIIk

Bu ek oldukça işlektir. Genelde iş ve meslek isimleri türetmekle birlikte aynı zamanda kişinin karakterinin nasıl olduğunu, durum, hâl ve belli bir nesnelerin topluluğunu, bolluğunu bildiren isimler türetir. (Söyegov vd., 2000: 24-25).

*Şol yerde iki sanı oğlan **ussaçılık** edyärdi.* (135/6) ‘Orada iki oğlan çalışıyordu.’

*Mıralı vagtı goldan bermän, yaz ayı gidip, **dayhançılık** edipdir.* (295/30) ‘Mıralı vakit kaybetmeden bahar aylarında gidip çiftçilik yapmış.’

*Onuñ üstüne **gurakçılık** bolup, oba adamlarınıñ yagdayı has hem kınlaşıpdir.* (297/30) ‘Üstelik kuraklık olunca köy halkının durumu daha da zorlaşmış.’

*Il-gün bu **kınçılıktan** gutulmak için Mırala yüz tutupdırlar.* (292/27) ‘Halk bu zorluktan kurtulabilmek için Mıralı’ya danışmış.’

*Patışadan heder eden vezirler, vekiller, dımanlarında, patışanın gızı öz pikirini **sıpayıçılık** bilen mälim edipdir.* (270/24) ‘Padişahın usanan vezirler ve beyler sustuklarında, padişahın kızı kendi fikrini kibarca beyan etmiş.’

—*Näme, **garakçılık** için oturandır öydyämiñ?* (305/1) ‘—Ne, yağmacılık için mi burada oturuyor sanıyorsun?’

2.1.1.8. +dAş

Türkmen Türkçesinde işlek kullanılan eklerden biridir. Birliktelik, ortaklık, yakınlık ve eşitlik bildiren isim ve sıfatlar yapar. (Yıldırım, 2017: 62).

*Ol it bilen **tabakdaş** bolupdır — diyip, ol molları yurduñ hâkimine yamanlapdırlar.* (317/5) ‘O köpekle aynı tabaktan yemek yemiş diye, o mollayı ülkenin padişahına şikâyet etmişler.’

*Ol gızıñ özi bilen **yaşdaş** dälmi? — diyip gıgırıpdır.* (320/12) ‘O kızın kendisiyle aynı yaşta değil mi diye bağırılmış.’

*Ol şäherde özüne **kıbapdaş gürrüñdeş** tapman, ata atlanıp, il içine gezmäge çıkıpdır.* (290/9) ‘O şehirde kendine layık konuşacak kimse bulamayınca atına binerek, halkın içine dolaşmaya çıkmış.’

*Size-de maslahatım şeyle, ar almakçı bolsañ, adam şekilli adamdan, özüñ bilen **deñdeş** adamdan almalı.* (327/6) ‘Size de tavsiyem şöyle, intikam alacaksan adam gibi adamdan, kendi denginden almalısın’

*Asıl olarıñ samolyotları hem bir **reñkdeş**, bir boydaş guş yalı.* (146/19) ‘Hatta onların uçakları da aynı renkte, aynı boyda kuşlar gibi.’

—*Asmandaki yıldızlarıñ sanı — meniñ eşegimiñ guyrugındaki gılları bilen **sandaş*** (297/9) ‘—Gökteki yıldızların sayısı benim eşeğimin kuyruğundaki kıllar ile denktir.’

2.1.1.9. +gİlt

Pek işlek bir ek değildir. Genelde renk ve renk bildiren isimlere gelerek benzerlik gibi anlamlar ifade eder ve sıfatlar yapar. (Yıldırım, 2017: 63).

*Olar samolyotu hem konserv gapırcagından, köne yaşıkdan goparılıp alnan **sargılt** fanerden yasayardılar.* (135/14) ‘Onlar uçağı konserve kutusu ve eski ahşap kutudan sökülen sarımsı kontrplaktan yapıyordular.’

2.1.1.10. +(I)n

Bu ek aslında Eski Türkçedeki “-n” vasıta hâli ekidir. Genelde isimlerden zarf türetirler. (Yıldırım, 2017: 65).

*Gövresini özi bilen alıp gaydan Tokar **arkan** yıkıldı.* (137/22) ‘Gövdesini alıp götüren Tokar sırtüstü düştü.’

—Size **günortana** çenli möhlet beryän. (326/9) ‘—Size öğlene kadar süre tanıyorum.’

*Meniñ agam Moskva **günün** baryar ahır!* (136/22) ‘Ama benim abim Moskova’ya günübürlük gidenlerden!’

2.1.1.11. +kI

İşlek ek olmakla birlikte genelde yer ve zaman bildiren isimlere eklenirler. Asıl fonksiyonu isimlerden sıfat ve zamir yapar (Yıldırım, 2017: 65).

*Balık yıldırım yitiliginde süynüp, Mıralını Amıderyanın ikinci kenarında düşüripdir-de, **gadımki** bir vakanı oña gürrüñ beripdir.* (299/14) ‘Balık yıldırım hızında yüzerek, Mıralı’yı Amıderya’nın ikinci kıyısında indirmiş ve eski bir olayı anlatmış.’

—İlki sözüñe goşulyan, **soñki** sözleriñe goşulmayan. (304/9) ‘—İlk söylediğine katılıyorum, son söylediklerine katılmıyorum.’

*Meniñ **indiki** günäm näme?* (279/28) ‘Benim bu seferki suçum ne?’

*Sen çekinmede ayt: **öñki** günün yağşımı, **hüzirki** günün?* (307/18) ‘Sen çekinme de söyle: eski günlerin mi daha iyi şimdiki günlerin mi?’

*Ecesi bilen sözleşende-de, onuñ **hemişekiligi** bolmadı.* (141/5) ‘Annesi ile konuştuğunda da eskisi gibi değildi.’

—Ho-ol **yeñseki** hatarın günbatar çetindäki kırk nayzalı zürrücek öy biziñkidir. (290/29) ‘—İşte o arka taraftaki sıranın, batı kenarında kırk çitli konik şeklindeki çürümüş ev bizimdir.’

2.1.1.12. +II

İşlek eklerden biridir. Genellikle zaman, bulundurma, barındırma ve sahiplik belirten sıfatlar yaparlar. (Yıldırım, 2017: 67).

*Novayınıñ yaşan dövri bilen aradan baş yüz yıl geçmegine garaman, şol **adalatlı**, belent obraz henize-bu güne çenli halkımızıñ ańında yaşayar, yene-de yaşar.* (287/5)

‘Nevayî’nin yaşadığı dönem ile aradan beş yüz yıl geçmesine rağmen, onun adil ve büyük şahsiyeti bugüne kadar milletimizin bilincinde yaşıyor ve yine yaşayacaktır.’

*Gadım vagtda bir patışanın **akıllı-başlı** ovadan gızı bar eken.* (267/2) ‘Eski zamanlarda bir padişahın aklı başında güzel bir kızı varmış.’

*Emma oların bu saparkı garaşları **gaharlı** bolman, şatlıkladı.* (145/10) ‘Ancak onların bu seferki bakışları öfkeli değil sevinçliydi.’

*Çülpe çagalar onu **şovhunlu** gopgun bilen garşılapdırlar.* (285/14) ‘Küçük çocukları onu eğlenceli gürültüyle karşılamışlar.’

*Olar gör nähili **bagtli** oğlanlar!* (146/21) ‘Onlar nasıl talihli oğlanlar!’

—*Nöker diyyän-ä, näme üçin käbir adamın dili **tikenli** bolya?* (159/15) ‘—Nöker diyorum, neden bazı insanların dili iğneleyici oluyor?’

*Mıralıdan içi **kitüvli** vezirler şol göz yumup-açarda Mıralını yasavulların önüne salıpdırlar.* (300/27) ‘Mıralı’ya kin besleyen vezirler göz açıp kapama süresinde Mıralı’yı askerlerin önüne atmışlar.’

*Faner bir-ä ağır bolar, bir-de **güyçli** yele çıdam bermez.* (136/2) ‘Kontrplak hem ağır olur hem de rüzgâra dayanmaz.’

*Onuñ gündizine yatıp, gicesine **kirpikli** garagını çalmazlığına höküm edipdir.* (287/28) ‘Onun gündüzleri uyuyup, geceleri ise gözünü bile kırpmadan beklemesini emretmiş.’

2.1.1.13. +IİK/ +IUK

Türkmen Türkçesinde en işlek eklerden biri olmakla birlikte ekin birden fazla işlevi vardır. Meslek, alet, malzeme, sayı, miktar, zaman ölçüsü, mesafe ölçüsü, belli bir nesnelerin topluluğunu ve bolluğunu bildiren isimler yapar. (Söyegov vd., 2000: 24-25; Yıldırım, 2017: 69-70).

—*Dossum, **batırlık** govı zat.* (281/13) ‘—Dostum, mertlik güzel bir şey.’

—*Yeri Mıralı, **açlık** maña-da täsir edendir — Soltansöyün acıgandır öytdüñmi?* (300/16) ‘—Hayırdır Mıralı, açlık beni de etkilemiştir — Soltansöyün acıkmıştır mı sandın?’

*Garrı enem bir gün maña igendi: “Balam, men indi **garrılığa** yüz urupdırın.* (313/10) ‘Ninem bir gün beni azarladı: “Çocuğum ben artık yaşlanmaya başlamışım.’

*Ol baranda, Mıralı oduň üç **üdimlik** beylesinde tüňçe goyup, aybogdaşını gurup oturan eken.* (325/2) ‘O geldiğinde Mıralı ateşe üç adımlık uzaklıkta çaydanlığı koyup, bağdaş kurarak oturuyormuş.’

*Köpri **hemişelik** galar yalı onı daşdan saldırıpdır.* (302/18) ‘Köprünün daimî kalabilmesi için onu taştan diktirmiş.’

—*Yedi sany **onluk** — yetmiş manat.* (151/24) ‘—Yedi tane kâğıt onluk, yetmiş manat.’

*Connuk batır giň **otluk** sährada eyläk bir gidipdir, beyläk bir gidipdir, Tulpara gözi ilmändir.* (273/33) ‘Connuk Bahadır geniş otluk arazide bir o tarafa gitmiş, bir bu tarafa gitmiş, fakat Tulpar’ı görememiş.’

—*Sapagıña üns bermän, **üçlük** alsaň, agaň näme diyerkä?* (139/8) ‘—Derslerine dikkat etmeden üçlük alırsan, abin ne diyecek?’

—*Meniň başlik bilen **dörtlükden** başga baham yok ahırı!* (139/11) ‘—Benim beşlik ile dörtlükten başka notum yok ki!’

2.1.1.14. +IAyIn

Fazla bir işlek ek değildir. Genelde durum bildiren zarf türetirler (Yıldırım, 2017: 72).

*Mıralınıň gerşine garıplyk **atlayın** münüpdır.* (297/30) ‘Fakirlik Mıralı’nın sırtına oldukça hızlı binmiş.’

—*Siz dayav bir yigidi önüňize salıň-da, **ikiyanlayın** gamçılup, şäheriň içine bütün köçebe-köçe aylaň.* (294/11) ‘—Siz güçlü bir delikanlıyı önünüze alın ve her iki taraftan kırbaçlayarak bütün şehrin içini sokak sokak dolaştırın.’

—*Ol meniň yüregimi **bütünleyin** özi bilen alıp gitdi, men häzir boş gövre bolup galdım.* (308/14) ‘—O benim kalbimi kendisiyle tamamen alıp götürdü, ben şimdi boş bir vücut hâline dönüştüm.’

2.1.1.15. +mAn

Genelde insanların belli bir yeri üzerinden herhangi bir organının büyük küçük olduğunu ve huyunun nasıl olduğunu belirten isimler türetir. (Kara, 2012: 85).

—***Türkmen** halkınıň henize çenli mıhman kovanını eşidemok.* (318/33) ‘—Türkmen halkının şimdiye kadar misafir kovduğunu duymadım.’

2.1.1.16. +sIz

İşlek eklerden biri olan bu ek nesnenin ya da kavramın yokluğunu veya eksikliğini bildiren olumsuz anlamlarda sıfatlar yapar. (Yıldırım, 2017: 73).

—*Adamsız yerde siñek bolmaz diymänmidiñ?* (311/4) ‘—İnsan olmadığı yerde sinek olmaz dememiş miydin?’

Ölügsi gözlerinde yaş görünyän Tulpar ısgınsız dudaklarını çala gımıldadanda, Connuk batır bolup geçen vakany göz öñüne getiripdir. (274/4) ‘Cansız gözleri yaşaran Tulpar, güçsüz dudaklarını hafif kıpırdattığında Connuk Bahadır olanları gözlerinin önünde canlandırmış.’

Gül olarıñ öñünde gatıksız, nansız belke goyupdır. (319/12) ‘Gül onların önüne katıksız, ekmeksiz belke koymuş.’

Patışanıñ adalatsızlığını saygaran çopan bir ädim öñe süyşüpdür. (270/32) ‘Padişahın adil davranmadığını fark eden çoban bir adım öne çıkmış.’

Biz cansız balığı düypsız gazana salıp, salsız tagana atardık-da, otsuz bişirdik. (269/32) ‘Biz cansız balığı dibi olmayan tencereye atıp üstsüz sacayağa koyduk, ateşsiz pişirdik.’

—*Yero-ov, halıpa, mergendigiñi bildik-le, yersiz yere tüpeñiñi şakırdadan bolup durmasana!* (283/4) ‘—Ya üstat nişancı olduğunun farkındayız, boşu boşuna tüfeğini şaklatır gibi durmasana!’

Ol ayalıñ beyle çete çıkmagı sebäpsiz dälidir. (304/34) ‘O kadının böyle kuytu bir köşede yaşaması sebepsiz yere değildir.’

2.1.1.17. +rak/ +räk

İşlek olarak kullanılmaktadır. Herhangi bir şeyin renginin, tadının veya durumunun normaldekinden daha az olduğunu gösteren isimlere gelerek sıfatlar türetir. Genellikle karşılaştırma, miktar belirtirler. (Kara, 2012: 86; Yıldırım, 2017: 74).

—*Dövlete peyda gelcek yerde, ondan ağırak ceza bermek hem bolar.* (295/13) ‘—Devlete faydası olacak yerde daha ağır ceza da verilebilir.’

Gatırak aytsana! (138/17) ‘Sesli konuşsana!’

Meniñ köprim onuñkıdan has berkräk, has ovadanrak bolsun. (302/23) ‘Benim köprüm onunkinden daha sağlam, daha güzel olsun.’

Men öz canımı seniñ meni söyüşiñden bir näçe esse köpräk söyyän. (324/14) ‘Ben kendi canımı senin beni sevdiğinden birkaç kat fazla seviyorum.’

Men seni şol beladan dındararın, arıñı öteräk aların! (273/13) ‘Ben seni o beladan kurtaracağım, intikamını fazlasıyla alırım!’

Yabancı kökenli addan ad yapım ekleri

2.1.1.18.+İstan/+Ustan

Farsçadan geçen bu kök yer, mekân bildiren adlar türetmektedirler. (Kara, 2012: 84).

—*Yolda gelyärkäm, kerven bilen Hindistana baryan sövdagäre duşdum.* (316/1)
‘—Yolda gelirken kervan ile Hindistan’a doğru giden bir tüccara rast geldim.’

2.1.1.19. +kär/gär

İşlek bir ektir. Farsçadan alınan bu ek, genelde meslekle alakalı isimler türetir (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 35).

Isgını gaçan günäkär ayı ondan sıpıp bilmändir. (274/11) ‘Hâlsiz düşen suçlu ayı ondan kurtulamamış.’

Sövdagär onı tanaman, yene Mıralını hizmatkär tutupdır (299/25) ‘Tüccar onu tanımayıp yine Mıralı’yı hizmetçi olarak tutmuş.’

Mıralı sövdagäriñ buyrugına emel etmekden başga çäre tapmandır (298/24)
‘Mıralı tüccarın emrine uymaktan başka çare bulamamış.’

İñ soñunda çekeneden galan yadığär inha maña şu tayak boldı (293/14) ‘Sonunda o sürüden hatıra kalan tek şey işte bu sopa oldu.’

2.1.1.20. +gIn

‘Farsça kökenli olan bu ekin kullanımı işlek değildir. Ek ünlüsü uzundur. İsimlerden sıfat ya da zarf türetir.’ (Yıldırım, 2017: 63).

Çünki kıldı bizni gamgın özgelerni şadı, hey! (330/22) ‘Çünkü bizi kıldı gamlı, başkalarını feryadı hey!’

2.1.1.21. +zada

Pek işlek olmayan ektir. Farsça kökenlidir (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 36).

—*Şazada, bağışlañ, dostluk yagşı zat* (291/31) ‘—Şehzade, afedersiniz, arkadaşlık güzel bir şey.’

—*Haramzadalar!* (326/27) ‘—Alçaklar!’

2.1.1.22. +ban

Örneklerine nadir rastlanılan bu Farsça kökenlidir. Meslek adları oluşturur (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 35).

Dervezeban elindäki açarlarını ciññirdadıp, hovlusına bakan ökce göteripdir. (288/23) ‘Kapı bekçisi elindeki anahtarları şingirdatarak, avluya doğru hızlıca yol almış.’

Bir gün bir adam oba-oba aylanıp, yaşacık talaban gözleyär. (313/15) ‘Bir gün bir adam köy köy dolaşarak gencecik işçi arıyor.’

2.1.1.23. +dar

Fazla işlek olmayan bu ek, isimlerden isim ve yapım ekidir. Farsça kökenli bir ektir (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 35).

—Şeyle *bilimdar* bolsañ, hanı sen onda düşündir? — diyipdir. (320/4) ‘—O kadar biliyorsan, hadi sen anlat o zaman demiş.’

Connuk batır inamdar cogap gaytarıpdır. (277/34) ‘Connuk Bahadır emin bir şekilde cevap vermiş.’

Connuk batır in soñunda şol gara barıp görse, bir topar candar biri-birine bağlanışıp yatan ekeni. (274/3) ‘Connuk Bahadır en sonunda o siyah yığına baktığında bir sürü canlı birbirine bağlanmış şekilde yatıyormuş.’

—Patişam, Marıdan bir *çarvadar* gelip, ölüm cezası buyrarlık bir iş etdi! (301/15) ‘—Padişahım, Marı’dan bir çambaz gelip, ölüm cezasını hakedecek bir iş yaptı!’

Connuk Batır tilkiniñ mekir gözlerine hırıdar garapdır. (277/9) ‘Connuk Bahadır tilkinin kurnaz gözlerine alacaklıymış gibi bakmış.’

2.1.1.24. +hor

İşlek olmayan bu ek, isim ve sıfat yapar. Farsça kökenli bir ektir (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 35).

—Ey *ganhor* möcek, yolbars sen öñküce tamşanan toklularıñ için bogyar! (279/2) ‘—Ey canı kurt, Kaplan seni eski yediğin koyunlar için boğuyor!’

2.1.1.25. na+/nä+

Sözcüğün önüne eklenir. İşlek olan bu ek Farsça kökenlidir (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 36).

*Ölüm hovpuna düşen tilkicik guyrucagını bulaylap, **nayıncar** bir ses bilen çıñsapdır. (277/3)* ‘Ölüm tehlikesine düşen tilkicik, kuyruğunu sallayarak, acınası bir sesle inlemiş.’

*Hiy, şeyle-de bir **nayınsaplık** bormı? (294/28)* ‘Hiç böyle de vicdansızlık olur mu?’

—Ata, siz **nähak** gaharlanyarsıñız? (269/3) ‘—Baba, haksız yere sinirleniyorsunuz?’

*Tulpar şondan soň **näräzi** bir görnüşde hayal-yagal ädim urupdır! (273/23)* ‘Tulpar ondan sonra isteksiz bir şekilde hayali adımlar atmış.’

2.1.1.26. bi+

Farsça bir ektir. Sözcüğe olumsuzluk anlamları katmaktadır. Türkmen Türkçesindeki “+sIz” ekleriyle aynı işlevi yapmaktadır. (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 35-36; Tazegül, 2020: 53).

*Aňkara meçev beryän, Aňkariň gaharını getirmäge çalışyan **bimaza** oğlanlar gıgırışdılar. (155/9)* ‘Aňkar’ı gaza getiren Aňkar’ı sinirlendirmeye çalışan yaramaz oğlanlar bağırıştılar.’

*Tokariň **biderek** gezmän, ussaçılık bilen meşgul bolyanına ol begendi. (138/23)* ‘Tokar’ın boşu boşuna değil de üretimle meşgul olmasına sevindi.’

*Tokar **bimamla** görnüşde, gümürtik hü mürdedi. (138/15)* ‘Tokar alakasız bir şekilde belirsiz homurdandı.’

2.1.2. Addan Fiil Türetimi

Fiiller genelde isimlerden, sıfatlardan, sayılardan, ses ve şekil ifade eden kelimelerin yardımıyla yapılır. Türkmen Türkçesinde addan fiil yapan bu ekler de isim kök ve gövdelerinden yeni anlamlı kelimeler türetmektedir. Türkmen Türkçesinde bu eklerle “Atdan işlik yasaycı goşulmalar” denmektedir. (Söyegov vd., 2000: 187; Yıldırım, 2017: 111).

2.1.2.1. +A-

İşlek bir ek olmakla birlikte isimlerden türeyerek olma ve yapma ifade eden fiiller türetmektedir. Birden fazla heceli olan isimlere geldiği durumlarda ortadaki hece ünlüsü düşmektedir. (Kara, 2012: 87).

—*Taylı çuvaly düyän üstüne at-da, iydiپ **ugra** — diyipdir.* (298/9) ‘—Diğer eşi olan şu çuvalı devenin üstüne atıp, peşine takıp gidiver demiş.’

2.1.2.2. +Al-/ +l-

Fazla kullanımı yoktur. İsim ve sıfatlardan oluşan geçişsiz fiiller türetir. (Yıldırım, 2017: 113).

*Añkar oları görüp, ädimini **gısgalttdı.*** (155/34) ‘Añkar onları görünce adımlarını kısalttı.’

*Gara iş olarıñ ellerini **garaldıpdı.*** (135/18) ‘Hamallık onların ellerini karartmıştı.’

*Bu gün onuñ geyimi-gecimi päkize, bili kemerli, başı bolsa **daralan.*** (154/14) ‘Bugün onun kıyafetleri ter temiz, belinde kemer, saçları ise taranmıştı.’

2.1.2.3. +Ar-/ +r

Fazla işlek olmayan bu ek, sıfatlara ve özellikle renk isimlerine eklenerek olma, yapma fiiller türetir. (Yıldırım, 2017: 115).

*Gızlar öylerine barıp giryänçäler Soltansöyün bilen Mıralı bir salım at **otarıp,** soñra olar Güllerin öyüne barıp düşüpdirler.* (319/4) ‘Kızlar evlerine girene kadar Soltansöyün ile Mıralı biraz atlarını otlatmış, sonra Gül’lerin evine varıp inmişler.’

*Patışa hasasını tarkıldadıp, zövve yerinden galanda, **alaran** gözleri çopanı iyerli görnüpdır.* (268/24) ‘Padişah esasını yere vurarak, birden ayağa kalktığında, belirttiği gözleriyle çobanı yiyecekmiş gibi bakıyordu.’

*Onuñ **möleren** gözleri gorkı bilen balkıldayar.* (152/29) ‘Onun yuvalarından fırlayan gözleri korkuyla parlıyordu.’

2.1.2.4. +cİrA-

Ek işlek değildir. Genelde işlek olmayan fiiller türetmektedir. (Kara, 2012: 87).

*Soltansöyün Mıralının cogabı bilen kanagatlanandan soñ, **tovlancırıp** baryan giñ derya göz gezdiripdir-de: —Eysem indi nätmek gerek? — diyip sorapdır.* (303/23) ‘Soltansöyün Mıralı’nın cevabını uygun bulunca, yuvarlanarak akan geniş nehre göz gezdirerek: —Artık ne yapmamız lazım diye sormuş.’

2.1.2.5. +dA

İsimlere gelerek onlara ait hareketi bildiren fiiller türetirler. Ek işlek değildir (Yıldırım, 2017: 117).

*Mıralı şol gelniñ giren öyüne barıp, uzak äginmändir-de, ol gelniñ ärine Soltansöyüniñ niyetiniñ bozulanını, onı hâzir çağırtcagını mälim edip, Soltan nâme buyursa, bolyar diyip gaytmagını, soñra oña cogap bermeli bolanda, özüniñ **goldacagını** mälim edipdir.* (308/30) ‘Mıralı o gelinin girdiği eve gidip, fazla oyalanmadan gelinin kocasına Soltansöyün’ün niyetinin bozulduğunu ve onu birazdan çağırtacağını bildirerek, Sultan ne emrederse tamam deyip geri dönmesini, sonra ona cevap vermesi gerektiğinde kendisinin arka çıkacağını söylemiş.’

2.1.2.6. +IldA-/+UldA-

Genelde bir şeyin seyin sesini ve yansımasını taklit ederek fiiller türetir. İşlek kullanılan bir ektir. (Yıldırım, 2017: 117).

*Patışa hasasını **tarkıldadıp**, zövve yerinden galanda, alaran gözleri çopanı iyerli görnüpdür.* (268/24) ‘Padişah asasını yere vurarak, birden ayağa kalktığında, belerttiği gözleriyle çopanı yiyecekmiş gibi bakıyordu.’

*Ayı agzını ak köpük edip, dişlerini **cıgıldadıp**, penceleri bilen yer peşäp gelipdir.* (281/20) ‘Ayı ağzını beyaz köpürterek, dişlerini gıcırdatıp, pençeleriyle yeri eşeleyerek gelmiş.’

*Çopanıñ sözüne diñe vezir, vekiller däl, hatda patışanıñ özi-de **lokguldap** gülüpdür.* (269/15) ‘Çobanın söylediklerine sadece vezirler ve beyler değil padişahın kendisi de kahkahayla gülmüş.’

*Çekiç agaca degip gütleyärdi, käte demre degip **şañkıldayardı.*** (135/4) ‘Çekiç ağaca değip tak tuk sesi çıkarıyordu, bazen de demire değip çınlıyordu.’

*Añkar şondan soñ, gara çını bilen **horkuldap** agladı.* (153/9) ‘Añkar ondan sonra gerçekten hıçkırarak ağladı.’

2.1.2.7. +IrdA-/+UrdA-

Genelde bir şeyin seyin sesini ve yansımasını taklit ederek fiiller türetir. İşlek kullanılan bir ektir. (Yıldırım, 2017: 117).

*Şol vagt yağış **şitirdemäge** başlan ekeni.* (318/9) ‘O an yağmur çiselemeye başlamıştı.’

*Birden olarıñ önünde kelle yalı altın **lovurdap** görnüpdür.* (312/26) ‘Aniden onların önünde kafa kadar altın parlayarak görünmüş.’

*Tokar bimamla görnüşde, gümiürtik **hümürdedi**.* (138/15) ‘Tokar alakasız bir şekilde belirsiz homurdandı.’

*Çagalar ızlı-ızına her haysy bir kâşir oklanlarında, Tulpar keypihon **güyürdedipdir**.* (280/4) ‘Çocuklar peş peşe her biri birer havuç attıklarında, Tulpar keyifli bir şekilde kişnemiş.’

2.1.2.8. +gAr-

Ek işlek değildir. İsimlerden olma fiiller türetirler. (Yıldırım, 2017: 120).

*Men oları çuvala **gapgararın**.* (314/12) ‘Ben onları çuvala doldururum.’

2.1.2.9. +gA-

Eki Türkçede bulunan bu ek Türkiye Türkçesinde yoktur. Türkmen Türkçesinde de işlek olmayan bu ek, ünsüzle biten tek heceli sözcüklere gelerek geçişli fiiller türetmektedir (Gök, 2020: 68).

—*Samolyot yasamak, gardaş, aşık oynamak däl, onuň üçin cancagazıñı **emgemek** gerek.* (161/17) ‘—Kardeş uçak yapmak, aşık oynamak gibi değil, onun için elini taşın altına sokman gerekir.’

2.1.2.10. +(I)k-/+(U)k-

Fazla kullanımı yoktur. İsim ve sıfatlardan oluşan geçişsiz fiiller türetir. (Yıldırım, 2017: 122).

*Köne dostlar **birikdi**.* (157/30) ‘Eski dostlar bir araya geldi.’

2.1.2.11. +IrgA-/+UrgA-

“Ek işlek değildir. Bazı tek heceli isimlerden ve sıfatlardan geçişsiz fiiller türetir” (Yıldırım, 2017: 123).

*Üyşmek bolup yatan Tulparı, ayını, doňzı, möcegi selcermekçi bolan tilki olarıñ daşında aylanıpdır, pırlanıpdır-da, **ısrğanıp**, burnunu uzadanda, Tulparıñ yalına yelmeşip galıpdır.* (274/18) ‘Yığın olup yatan Tulpar’ı, ayıyı, domuzu ve kurdu ayırt etmeye çalışan tilki, onların etrafında dönmüş ve koklayarak burnunu uzattığında, Tulpar’ın yelesine yapışmış.’

*Nöker onuñ sözünü **geñirgedi**.* (151/14) ‘Nöker onun söylediğine şaşırdı.’

*Emma ol yol bilen baryarka, onuñ öňki keşbi üytgedi, ol bövrünü **diñirgedi**.* (157/7) ‘Ama o yolda giderken onun bu hâli değişti, o kalbini dinledi.’

2.1.2.12. +IA-

Bu ek Eski Türkçeden beri lehçelerin hepsinde, aynı zamanda Türkmen Türkçesinde de en çok kullanılan isimden fiil yapım ekidir. Asıl fonksiyonu ise yapma bildiren geçişli fiil, olma bildiren geçişsiz fiiller türetir. (Korkmaz, 2014: 176; Söyegov ve Arnazarov, 2017: 39; Yıldırım, 2017: 124).

—Goy, bu canavar hem **yazlasın**, etine-ganına çıksın, semresin! — diyip, Tulparı yalañaçlapdır-da, meydana kovupdır. (272/15) ‘—Bırak bu canavar da güneş görsün, kendine gelsin, kilo alıp semirsin diye, Tulpar’ın üzerindeki çıkarmış ve meydana salmış.’

Agzından gan akdırıp baryan möcek tumşugını yokarı tutup, öz vadasına vepalılık bildiriyän yalı, nayıncar **uvlapdır**. (275/21) ‘Ağzından kan akıtarak giden kurt çenesini yukarı kaldırıp, verdiği sözüne sadıkmış gibi acınası bir şekilde ulumuş.’

Tokar bilen Nöker onı **sınladılar**. (147/12) ‘Tokar ile Nöker onu izlediler.’

Tokar gelnecesiniñ yüzüne göni seredip bilmän, ısgınsız **gepledi**. (139/1) ‘Tokar yengesinin yüzüne direk bakamadan, utangaç bir tavırla konuştu.’

Bir gün bir adam oba-oba aylanıp, yaşacık talaban **gözleyär**. (313/15) ‘Bir gün bir adam köy köy dolaşarak gencecik işçi arıyor.’

Çekiç agaca degip **gütleyärdi**, käte demre degip **şañkıldayardı**. (135/4) ‘Çekiç ağaca değip tak tuk sesi çıkarıyordu, bazen de demire değip çınlıyordu.’

—Meniñ gövnüme bolmasa, çoban kırk bir söz **sözledi**. (270/26) ‘—Eğer ben yanılmıyorsam çoban kırk bir söz söyledi.’

2.1.2.13. +IAn-

“+la-n-“ şeklinde oluşan bu ek oldukça işlek kullanılan ekler arasındadır. Aynı zamanda da oluş bildiren geçişsiz fiiller türetmektedir. (Delice, 2010: 41).

Arzaçılara görä-de köprük savçylarıñ habarını almaga **adatlanan** patışa çopana soval beripdir. (267/27) ‘Yoğun talep sebebiyle pek çok dünürünün haberini almaya alışan padişah çobana soru sormuş.’

Soltansöyün öz yanından Mıralını şu sapar gepde yeñerin diyip oylanıpdır-da: — **Atlan!** — diyipdir. (310/31) ‘Soltansöyün içinden bu sefer Mıralı’yı lafta yenerim diye düşünerek: —Bin, diye atını göstermiş.’

Añkar **gaharlandı**. (158/12) ‘Añkar sinirlendi.’

Soltansöyün gazaplanıp: —Şol adamını derrev meniñ yanıma alıp geliñ! — diyip buyrupdır. (301/23) ‘Soltansöyün öfkelenerek: —O adamı hemen benim yanına getirin diye emretmiş.’

2.1.2.14. +IAş-

“Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi oldukça işlek olan bu birleşik ek, +IA isimden fiil ve -ş fiilden fiil yapım ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

Genelde oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir. Bu ek, türettiği fiile fiilin konusu olan işin bir süreç sonucu gerçekleştiği anlamını da katmaktadır.” (Delice, 2010: 41).

Siziñ şu tövrekde bariñizi eşidip, siziñ bilen salamlasıp geçmegi özümize borç bildik. (321/11) ‘Sizin bu tarafta olduğunuzu duyup, size selam vermeyi kendimize borç bildik.’

İkimiz, dost, algı-bergini indi öye barıp hasaplaşarıs. (285/4) ‘İkimiz arkadaşız, alacak vereceği artık eve gidince hesaplarız.’

Birdenkä ol Tokar bilen yumruklaşdı, birden hem Tokara “Günämi öt” diyip yalbardı. (141/15) ‘Birdenbire o Tokar ile yumruklaştı, sonra da Tokar’a “Affet” diye yalvardı.’

Eşitmedim diyme, gerek yerinde kömegiñ degmese, guyrucagiñ bilen hoşlaşmalı bolarsıñ! (277/12) ‘Duydum duymadım deme, gerektiğinde yardım etmezsen kuyruğuna veda edersin!’

2.1.2.15. +rA-

İşlek bir ek değildir. Genelde olma bildiren geçişsiz fiiller türetir. (Delice, 2010: 41).

—Goy, bu canavar hem yazlasın, etine-ganına çıksın, semresin! — diyip, Tulparı yalañaçlapdır-da, meydana kovupdır. (272/15) ‘—Bırak bu canavar da güneş görsün, kendine gelsin, kilo alıp semirsin diye, Tulpar’ın üzerindeki kileri çıkarmış ve meydana salmış.’

2.1.2.16. +sIrA-/sUrA-

İşlek olarak kullanılan bu ek olduğundan farklı davranma, farklı görünme anlamları ifade fiiller türetir. Bir şeye istek, ihtiyaç duymak gibi anlamlar içeren fiiller de türetir. (Delice, 2010: 42).

,Möcegiň canına haypy geleni üçin däl-de, çaga-çugalarınıň aylar däl, yıllar boyı **şorsuranlarını** göz önüne getirip, Connuk batır öňki pikirinden dänipdir, barmagını çommaldıp, möcege haybat urupdır: — Ey, ganhor möcek, men seniň vadaňa bir gezek inanayın. (275/13) ‘Kurdun canına acıdığı için değil de, çoluk çocuğunun aylardır, yıllardır yiyemediklerini göz önünde bulundurarak, Connuk Bahadır önceki fikrinden vazgeçmiş, parmaklarıyla işaret ederek kurdu tehdit etmiş: — Ey cani kurt, ben senin sözüne bu seferlik inanayım.’

Köpden bäre adam ısını almadık **dulsuran** ayalıň süňni govşap başlapdır. (306/12) ‘Çoktandır erkek kokusunu almayan dul kadının vücudu gevşemeye başlamış.’

Şonuň üçin guluňız hem **bozsuran** oya bir tohum taşladı. (290/3) ‘Bunun üzerine bu kulunuz da farkında olmadan bir tohum bıraktı.’

2.1.3. Fiilden Ad Türetimi

Fiilden ad türetim ekleri fiil kök ve gövdelerinden isim ve isim türü kelimeler meydana getirmektedir. Fiilden ad yapma eki ile yapılan isimler çok çeşitli olup sayıları oldukça fazladır. Türkmen Türkçesinde bu eklere “İşlikden at yasayıcı goşulmalar” denmektedir. (Ergin, 2009: 184-185; Yıldırım, 2017: 84).

2.1.3.1. -A

Fiilin gösterdiği hareketle ilgili isim ve sıfatlar oluşturur. İşlek olmayan bir ektir. (Kara, 2012: 89).

—Men saňa bir yabı, **goşa** öküz, on sanı hem öveç goyun bercek. (309/20) ‘—Ben sana bir erkek at, iki öküz ve on tane de yetişkin koç vereceğim.’

2.1.3.2. -AgAn/-gAn

Türkmen Türkçesinde fiilden isim yapan işlek eklerden biridir. İnsanlar ve hayvanlarla ilgili olan huyun, alışkanlığın normaldekinden fazla olduğunu gösteren sıfatlar oluşturur. (Yıldırım, 2017: 84).

Altına **gızıgan** bir näçe adam şol dağıň üstünde canını gurban beripdir. (324/7) ‘Altına ilgi duyan birkaç kişi o dağın tepesinde canını kurban vermiş.’

Tokar can henize çenli kişiniň yekece kişdesini hem **gozgan** dälidir. (152/1) ‘Tokarcığım şimdiye kadar kimsenin kiştesine dahi el sürmemiştir.’

Üyşmek bolup yatan Tulparı, ayını, doňzı, möcegi selcermekçi bolan tilki olarıň daşında aylanıpdır, pırlanıpdır-da, **ısrıganıp**, burnunu uzadanda, Tulparıň yalına

yelmeşip galıptır. (274/18) ‘Yığın olup yatan Tulpar’ı, ayıyı, domuzu ve kurdu ayırt etmeye çalışan tilki, onların etrafında dönmüş ve koklayarak burnunu uzattığında, Tulpar’ın yelesine yapışvermiş.’

*Mıralı bilen Soltansöyün ol ayala **geñirgenmek** bilen garanlarından soñ, olarıñ ikisi hem ol ayalı tanapdırlar. (307/5) ‘Mıralı ile Soltansöyün o kadına hayretle baktıklarından sonra onların ikisi de o kadını tanımışlar.’*

2.1.3.3. -Ak/-k

İşlek olan eklerden biridir. Fiillerden nesne, araç gereç isimleri ve sıfatlar oluşturur. (Yıldırım, 2017: 86).

*Connuk batır goñşularınıñ her haysına bir golça bal, ayınıñ hamından bolsa her haysına bir **bölek** tasma beripdir. (285/15) ‘Connuk Bahadır komşularının her birine bir testi bal ve ayının postundan birer parça vermiş.’*

*Mıralınıñ ayalı **düşeksiz** öyde, takır deriniñ üstünde ik egrip oturan eken. (327/22) ‘Mıralı’nın eşi halısız evde, tüysüz bir derinin üstünde ip eğirerek oturuyormuş.’*

*Çaga-çugalarıña Gulak bayıñ sürüsünden tazıgıp çıkan, guyrugı **elek** yalı bir toklı getirip bereyin! (275/10) ‘Çoluk-çocuğua Gulak Beyin sürüsünden yetişiveren, kuyrukları tepsî gibi bir koyun getireyim!’*

2.1.3.4. -(A)lgA

İşlek eklerdendir. Fiillere eklenerek yer ismi, nesne ismi ve soyut isimler yapar. (Yıldırım, 2017: 87).

*Ol yalan sözlemezlige vada beren hem bolsa, dogrusını aytmakdan çekindi, şonuñ bilen bile yalan hem sözlemän, **gaçalga** tapdı. (158/25) ‘O her ne kadar yalan söylememeye söz verdiyse de doğruyu söylemekten çekindi ve böylece yalan söylemeden bir çıkış yolu buldu.’*

2.1.3.5. -cA

İşlek olmayan bir ektir. Genelde sonu “-n” ile biten fiillere gelerek soyut ve somut isimler oluşturur. (Kara, 2012: 91).

*Sovatlı, **düşünceli** adamlar öz tövereklerine diñçileri üyşürüp, onuñ gazallarını, “Hamsasını” hepdeläp okardılar. (286/17) ‘İlimli, düşünceli insanlar kendi etraflarına dinleyicileri toplayarak, onun gazellerini, “Hamsesini” haftalarca okurdular.’*

2.1.3.6. -cAñ

İşlek bir ektir. Genelde sonu “-n” ile biten fiillere gelerek insanın kalıcı özelliğini oluşturan fiillerden sıfat yaparlar. (Kara, 2012: 91).

—*Dilden başa bela-da gelip biler, bagt hem gelip biler — diyip, yasavullar bilen göwünceñ gidipdir.* (295/2) ‘—Dilinden insana bela da gelir, talih de gelir diye askerlerle gönüllü gitmiş.’

2.1.3.7. -(A)ç

Fazla işlek olmayan bu fiil, fiillerin gösterdiği hareketle ilgili soyut anlamlı olan isimler yapar. (Kara, 2012: 91; Yıldırım, 2017: 90).

Onuñ keşbinde gınanç yalı, ökünç yalı bir zat göründi. (155/14) ‘Onun yüzünde üzüntü gibi, pişmanlık gibi bir şey göründü.’

Añkarıñ gözleri guvanç bilen balkıldadı. (156/32) ‘Añkar’ın gözleri sevinçten parladı.’

2.1.3.8. -g

Yarı işlek olan bu fiil genelde geniş ünlü ile biten fiillere gelerek isim ve sıfat yapar. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili isimler yapar. (Yıldırım, 2017: 91).

Gül dürli salgıtlar, dürli sinaglar bilen Soltansöyüni mazalı horlandan soñ, ahırında Soltansöyüne özüni zorlap aldırmaga mecbur edipdir. (320/20) ‘Gül farklı çeyizler, farklı sınavlarla Soltansöyün’ü tadını çıkartarak ezdikten sonra, nihayet Soltansöyün’e kendisini zorla almaya mecbur etmiş.’

Mıralı dervezeden geçcek bolanda, ol oña sorag beripdir. (296/3) ‘Mıralı büyük kapıdan içeri gireceği zaman ona soru sormuş.’

2.1.3.9. -gA

Fiilin gösterdiği hareketle ilgili fiillerden nesne isimler yapar. Yarı işlek olan bir ektir. (Yıldırım, 2017: 92).

Onuñ ömri cızlanıñ ömri yalı gısğa. (287/20) ‘Onun ömrü cızlanın ömrü gibi kısa.’

Olarıñ gımıldısı galman, çala demleri galanı üçin, Tulparı, ayıny gara batgalıkdır hasap edip gelen doñuz burnı bilen “batganı” dörmekçi bolanda, Tulparıñ garnına yelmeşip galıpdır. (274/12) ‘Güçten düştükleri ve zar zor nefes aldıkları için Tulpar ile

ayıyı siyah çamur zannedip gelen domuz burnuyla “çamuru” aralayacakları zaman Tulpar’ın karnına yapıştırmışlar.’

2.1.3.10. -gI

İşlek olarak kullanılan bu ek fiillerin gösterdiği hareketle ilgili soyut ve somut isimler yapar. (Kara, 2012: 92).

Soltan ol gelniñ cogabına gaytargı tapmandır-da, gelniñ öz tapcak cogabı dældigini bileni için, Mırala barmagını çommaldıdır. (310/14) ‘Sultan o geline verebilecek yanıtı olmadığı için, gelinin böyle cevaplar verebileceğini düşünmediği için Mıralı’ya parmağını işaret etmiş.’

Bir tamıñ kölegesinde uzak vagtdan bəri bıçgı, çekiç sesi eşidilyardı. (135/3) ‘Bir evin gölgesinden uzun zamandır testere, çekiç sesi geliyordu.’

İkimiz, dost, algı-bergini indi öye barıp hasaplaşarıs. (285/4) ‘İkimiz arkadaşız, alacak vereceği artık eve gidince hesaplarız.’

Soltansöyün köprü golay gelende, pullı hatına gözi düşüp, Mırala garap, bir setir goşgı aydıdır. (303/3) ‘Soltansöyün köprüye yaklaştığında Paralı Hatunu görünce, Mıralı’ya bakıp bir satır şiir söylemiş.’

Görse, kırk golça bal hatara düzülgı duranmış. (284/17) ‘Bakmış ki, kırk testi bal sıraya dizili dururmuş.’

2.1.3.11. -gIn/-gUn

Genelde tek heceli olan fiillere gelerek, fiilin gösterdiği hareketle ilgili özelliğin herhangi bir varlıkta aşırılık ifade eden isim ve sıfatlar yapar. Fazla işlek olan bir ek değildir. (Kara, 2012: 92).

Adam özerkli bolanda, azgın bolyar. (304/4) ‘İnsan kendi başına buyruk olduğunda azgın oluyor.’

Çölpe çagalar onu şovhunlı gopgun bilen garşılapdırlar. (285/14) ‘Küçük çocukları onu eğlenceli gürültüyle karşılamışlar.’

Mıralı çermegini çekip galıdır-da, Soltansöyüne ötgün garapdır: —Viy, şazada, sizmidiñiz? (290/32) ‘Mıralı şalvarını çekerek, Soltansöyün’e dikkatle bakarak: —Ya, şehzade siz miydiniz?’

Sen şol vagtda öli yalı gımıldısız yatgın. (314/8) ‘Sen o anda ölü gibi kıpırdamadan yatmalısın.’

Mıralı meseläni kesgin goyupdır: —Soltanım, can meninki. (324/13) ‘Mıralı meseleyi keskin bir dille: —Sultanım, can benim.’

2.1.3.12. -gIt/-gUt

Fiillerden soyut ve somut isimler türeten bu ek işlek değildir. (Yıldırım, 2017: 98).

Gül dürli salğıtlar, dürli sınaqlar bilen Soltansöyüni mazalı horlandan soñ, ahırında Soltansöyüne özünü zorlap aldırmağa mecbur edipdir. (320/20) ‘Gül farklı çeyizler, farklı sınavlarla Soltansöyün’ü tadını çıkartarak ezdikten sonra, nihayet Soltansöyün’e kendisini zorla almaya mecbur etmiş.’

2.1.3.13. -I

Yarı işlek olan bu ek genelde eşya, nesne ve fiilin gösterdiği hareketle ilgili isim ve sıfatlar türetir. (Yıldırım, 2017: 99).

Mıralınıñ gelyänini gören Soltansöyün onı tanapdır-da, dervezebanıñ geyimini geyip, gapı sakçı bolan kişi bolup durupdır. (296/1) ‘Mıralı’nı uzaktan gelirken gören Soltansöyün onu tanımış ve kapı bekçisinin kıyafetini giyerek, kapı bekçisiymiş gibi nöbet tutmaya başlamış.’

Onuñ möleren gözleri gorkı bilen balkıdayar. (152/29) ‘Onun yuvalarından fırlayan gözleri korkuyla parlıyordu.’

Sen şol vagtda öli yalı gımıldısız yatgın. (314/8) ‘Sen o anda ölü gibi kıpırdamadan yatmalısın.’

2.1.3.14. -IcI/-UcI

İşlek olan bu ek fiilin taşıdığı anlamın özelliğini yansıtan isim ve sıfatlar türetir. (Yıldırım, 2017: 99-100).

Okııcı oña halk dörediciliginiñ öz dövri bilen baha berer. (287/2) ‘Okur bu halk eserlerini kendi dönemi ile değerlendirir.’

Şol şertiñ özi yiti zehin hem döredicilik talap edyär. (267/10) ‘Üstelik bu iş keskin zekâ ve yaratıcılık istiyor.’

Tulparıñ ölüm halında gözgını yatışına rehimi inen, yırtıcılara gazabı gelen Connuk batır olarıñ barını birden gırmak küyüne düşüpdir. (274/24) ‘Tulpar’ın ölüm döşeginde acıması durumunda yattışına kıyamayan, vahşi hayvanlara sinirlenen Connuk Bahadır onların hepsini birden öldürme fikrine varmış.’

2.1.3.15. –(I)k/-(U)k

Yarı işlek olan bu ek; nesne, araç gereç ve durum hâl bildiren isimler türetmekle birlikte fiilin bildirdiği hareketin sonucu olan somut isim ya da sıfatlar türetir. (Yıldırım, 2017: 102).

*Patışa şäherden ses yetim uzakda, görnükli yerde belent minara saldırıp, Miralınıñ atasını şonuñ üstünde dikme **gazık** edipdir.* (287/26) ‘Padişah şehirden ses duyulacak kadar uzaklıktaki gösterişli bir yerde büyük kule diktirip, Miralı’nın babasını onun üstüne çıkarıp, onu oraya direk gibi dikmiş.’

*Soltansöyün birnäçe günden soñ, uzak yola şayını tutup, Güle berk **tabşırık** beripdir.* (320/23) ‘Soltansöyün birkaç gün sonra uzun yol için hazırlıklarını tamamlayıp, Gül’e sıkı bir görev vermiş.’

*Emma geyiminiñ köneligine, **yırtıklığına** garaman, ol ayalıñ keypi örän kök ekeni.* (307/4) ‘Ama kıyafetinin eski ve yırtık olmasına rağmen, o kadının keyfi çok yerindeymiş.’

*Hudayıñ özi maña **garaşık** etdi: piri meniñ üstüme ya-da meni piriñ üstüne getirdi.* (304/26) ‘Allah bana yardım etti: piri benim önüme ya da beni pirin önüne getirdi.’

2.1.3.16. –(I)m/-(U)m

Fazla işlek olmayan bu ek; fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren somut ve soyut isimler türetmektedir. Bunun dışında ölçü, miktar ve nesne bildiren isimler de yapar. (Yıldırım, 2017: 103-104).

*Añkar olara bakan **ädim** urdı — Tokar üns bermedi.* (146/25) ‘Añkar onlara doğru adım attı, Tokar dikkat etmedi.’

*Tulparıñ **ölüm** halında gözgını yatışına rehim inen, yırtıcılara gazabı gelen Connuk batır olarıñ barını birden gırmak küyüne düşüpdür.* (274/24) ‘Tulpar’ın ölüm döşeginde acınası durumda yattışına kıyamayan, vahşi hayvanlara sinirlenen Connuk Bahadır onların hepsini birden öldürme fikrine varmış.’

*Bolmadık zadı bolan hökmünde bir **sözlem** sözlemek hem añsat iş däl.* (267/9) ‘Olmamış bir şeyi olmuş gibi söylemek kolay iş değil.’

*Men ol ayala gılcımı eñtermekçi bolamda, cadıgöyleriñ baştutanı meniñ üstüme bir **gısum** gum sepdı.* (316/19) ‘Ben o kadına kılıcımı indireceğim zaman, sihirbazların başı benim üzerime bir avuç kum attı.’

—*Mıralıñ atına iym bermäñ-de, torbasına gor salıp geydiriñ — diyip tabşıırıpdir.* (312/7) ‘—Mıralı’nın atına yem vermeyin, torbasına kor koyup giydirin diye emir vermiş.’

2.1.3.17. –(I)n/-(U)n

İşlek olmayan bu ek; fiilin gösterdiği hareketle ilgili oluşan somut isimler türetir.

*Soltansöyün Mıralı bilen şikardan gelyärkä, bir obanıñ çetinde adatdan daşarı bir ovadan **gelin** görüpdir.* (308/5) ‘Soltansöyün Mıralı ile avdan dönerken bir köyün kenarında alışılmışın dışında güzel bir gelin görmüş.’

*Günleriñ bir gününde, **goşun** bilen baryan Soltansöyüniñ yolu şol “Pulhatınıñ” üstünden düşüpdir.* (302/30) ‘Günlerden bir gün orduyla giden Soltansöyün’ün yolu “Paralı Hanım” köprüsüne düşmüş.’

2.1.3.18. –(I)ndI/-(U)ndI

Fiillerden somut isimler türeten yarı işlek olan bir ektir. (Yıldırım, 2017: 105).

*Connuk batır Tulparı **taşlandı** bir eşek arabasına goşupdır-da, niredesiñ ayınıñ govagı diyip, yola düşüpdir.* (280/28) ‘Connuk Bahadır Tulpar’a atlamış ona bir eşek arabası bağlamış ve neredesin ayının mağarası diye yola koyulmuş.’

*Emma olarıñ oslanman toplanan **yıgındı** sözleri biri-birine zıncıra yalı seplenmän, küyze dövügi yalı çım-pıtrak dagap gidipdir.* (267/13) ‘Ama onların düşünmeden söyledikleri sözler birbirine zincir gibi birleşmemiş, testi kırığı gibi dağılmış gitmiş.’

2.1.3.19. –(y)Iş/-(y)Uş

İşlek olan bu ekin asıl fonksiyonu fiilin taşıdığı anlama ait iş ve hareketin ismini karşılar. Aynı zamanda da kalıcı isimler türetir. (Yıldırım, 2017: 106).

*Sen **uruşyañ.*** (153/13) ‘Sen kavga ediyorsun.’

*Şol vagt **yagış** şitirdemäge başlan ekeni.* (318/9) ‘O an yağmur çiselemeye başlamıştı.’

2.1.3.20. -mA

Fiillere ait iş isimleri yapar, ancak bu fonksiyonu işlek değildir. Genelde fiillerden kalıcı isimler türetir. (Yıldırım, 2017: 94).

—*Döwlet üçin, halk üçin alada eden adamınıň ayagınıň tozunu gözünüňe sürme etseň azdır.* (303/14) ‘—Devlet için, halk için endişe eden insanın ayağının tozunu gözüne sürme yapsan azdır.’

2.1.3.21. -mAç

İşlek olmayan bir ektir. Genelde fiilin işaret ettiği hareketten kaynaklanan yemek ismi yapmaktadır. Bazen de nesne ismi, sıfat veya zarf olarak kullanılan isimler de türetmektedir. (Kara, 2012: 94; Yıldırım, 2017: 106).

Meni goyber, men örän gıssanmaç habar bilen baryarın. (288/6) ‘Beni bırak, ben çok acil haber götürüyorum.’

Arrıcak çaganiň artıkmaç agramı barmı? (314/21) ‘Zayıf cılız çocuğun fazla ağırlığı mı var?’

2.1.3.22. -mIt

Nadir kullanılan bir ek, fiillerden soyut ve somut isimler türetir. (Yıldırım, 2017: 108).

—*Meniň diyenimi etmän, almitiňi aldınmı?* — *diyipdir.* (319/24) ‘—Benim dediğimi yapmadın, ağzının payını aldın mı demiş.’

Aç günümde onuň bir yylgırıp garanı — maňa iymit bolyar, yalaňaç günümde — onuň bir sözi meniň endamuma geyim bolyar. (307/26) ‘Aç günümde onun yalnızca gülümseyerek bakması bana yemek oluyor, çıplak günümde onun bir sözü benim vücuduma giyim oluyor.’

2.1.3.23. -(U)v

“İşlek bir ektir. Aslında Eski Türkçedeki isim-fiil eklerinden biri olan -g/-ğ ekinin Türkmen Türkçesindeki devamıdır. Ünlü ile bitenlerden sonra -w biçiminde, ünsüzle bitenlerden sonra ise her zaman -uw/-üw biçiminde yuvarlak ünlülüdür ve düz biçimi yoktur. Hareket ismi yapar. Bazen de araç gereç ismi türetir.” (Yıldırım, 2017: 108).

Olar bu gün ikinci bir Aňkarı görenlerine begendiler, olarıň kábiri okuv barasında sözläp, kábiri väşi gürrüň edip, onuň gövniňi açmaga çalışdılar. (155/17) ‘Oğlanlar bugün ikinci bir Aňkar’ı gördüklerine sevindiler, bazıları okul hakkında konuşurken, bazıları da komik şeyler hakkında konuşarak onun moralini yükseltmeye çalıştılar.’

*Okap görseler: “Soltansöyün cadılarının **aldavına** düşüp, pılan vagtda, pılan bayıñ toyuna tazı sıpatında geler” diyilip yazılan ekeni. (317/8) ‘Okuyup görmüşler ki: “Soltansöyün sihirbazların hilesine düşüp, falan vakitte, falan zenginin düğününe tazı sıfatında gelir” diye yazılıymış.’*

—Siz **dayav** bir yigidi öñüñize salıñ-da, ikiyanlayın gamçılap, şäheriñ içine bütün köçebe-köçe aylañ. (294/11) ‘—Siz güçlü bir delikanlıyı önünüze alın ve her iki taraftan kırbaçlayarak bütün şehrin içini sokak sokak dolaştırın.’

*Olar bir yanı beklenen, **gatnavı** kesilen giñ köçä çıkdılar. (145/27) ‘Onlar bir tarafı kapatılan, işlek olmayan bir geniş sokağa çıktılar.’*

2.1.3.24. -(A)vaç

Fazla işlek olmayan bu ek; fiillere gelerek oyun, eşya, alet ve araç gereç isimleri yapmaktadır. (Kara, 2012: 95; Yıldırım, 2017: 109).

—Biz **oynavaç** yasayas ahırı. (136/12) ‘Sonuçta biz oyuncak yapıyoruz.’

2.1.3.25. -vUk

İşlek bir ek olmanın yanı sıra fiilin gösterdiği harekete bağlı isim ve sıfatlar türetmektedir. Aynı zamanda ses yansıması bildiren sıfat ve isimler de türetir. (Kara, 2012: 96; Yıldırım, 2017: 110)

*Pir ayal **sandıravuk** ses bilen: —Allanıñ emri şeyle, iki yüz tıllañ özüñki! — diyip seslenipdir. (306/25) ‘Pir kadın titrek bir sesle: —Allah’ın emri şöyle, iki yüz altın senin diye seslenmiş.’*

2.1.3.26. -(a)vul

İşlek olmayan bu ek; fiilin gösterdiği harekete dayalı isimler türetir. (Kara, 2012: 96).

*Soltansöyüniñ buyrugına görä, **yasavullar** Mıralını köşge alıp gelipdirler. (293/6) ‘Soltansöyün’ün emri dâhilinde askerler Mıralı’yı saraya getirmişler.’*

2.1.3.27. -gIç/ -gUç

İşlek olan eklerden biridir. Fiilin gösterdiği harekete dayalı araç gereç ve nesne isimleri yapmaktadır. (Yıldırım, 2012: 94).

Şol gözeli görnüşe gözi ilende, yüregi bulanan patışa özüniň ağır gövresini lampa oturgica goyberipdir. (271/6) ‘Bu güzel manzarayı gördüğünde midesi bulanan padişah, ağır gövdesini pat diye tahta bırakmış.’

2.1.4. Fiilden Fiil Türetimi

Bu ekler fiil köklerine, fiilden yapılmış fiil gövdelerine ya da isimden yapılmış fiil gövdelerine eklenerek yeni anlamlar içeren fiiller türetmektedirler. Sayıları az da olsa işleklik bakımından çekim eklerine yakın bir genişliktedir. Fiilden fiil yapan bu ekler hareketin defalarca tekrarlanması, onun normaldekinden zayıf veya kuvvetli olması, hareketin sonucunu göstermek gibi çeşitli anlamlar türetirler. Türkmen Türkçesinde bu eklerle “İşliklerden işlik yasayıcı goşulmalar” denmektedir. (Söyegov vd., 2000: 209; Ergin, 2009: 200).

2.1.4.1. -(A)IA-

İşlek bir ek değildir. Asıl fonksiyonu fiil kökünün taşıdığı anlamı kuvvetlendirerek çeşitli fiiller türetir. (Kara, 2012: 96).

Men yokardan torba sallarin. (298/13) ‘Ben yukardan torba uzatırım.’

Şeker Tokarın boynundan gucakladı, kellesini sipaladı. (139/19) ‘Şeker Tokar’ın boynuna sarıldı, başını okşadı.’

2.1.4.2. -cA-

Fiilin taşıdığı anlamının tekrarlandığını belirterek yeni süreklilik bildiren fiiller türetir. İşlek olmayan bir ektir. (Besen Delice, 2020: 52).

Olar hamın her yerinden çokcalarlar. (314/7) ‘Onlar derinin her yerini gagalarlar.’

2.1.4.3. -cIrA-

Fazla işlek olmayan bir ektir. Eklendiği fiilin bildirdiği hareketin isteksiz ya da normaldekinden daha az yapıldığı anlamlar katarak yeni anlamlı fiiller türetir. (Besen Delice, 2020, 54).

Aňkar alcıradı, nãme cogap berceğine onuň özi hem düşünmedi, sakanaklap samradı. (148/15) ‘Aňkar şaşırdı, ne cevap vereceğini kendisi de bilmiyordu, kekeleyip durdu.’

*Ol bir az **gizlencirüp**, olarıñ samolyotına, gızıgıp oynayan oyunlarına höves bilen seretdi.* (146/8) ‘Saklanarak onların uçağını, keyfle oynadıkları oyunu hevesle izledi.’

2.1.4.4. –(I)ncIrA-/-(U)ncIrA-

İşlek olan bir ektir. Hareketin normaldekinden eksik veya yarım yapıldığını, işe ve harekete gönülsüz olunduğunu belirterek yeni fiiller türetir. (Yıldırım, 2017: 135).

*Soltansöyün Mıralıñ cogabı bilen kanagatlanandan soñ, **tovlancırıp** baryan giñ derya göz gezdiripdir-de: —Eysem indi nātmek gerek? — diyip sorapdır.* (303/23) ‘Soltansöyün Mıralı’nın cevabını uygun bulunca, yuvarlanarak akan geniş nehre göz gezdirerek: —Artık ne yapmamız lazım diye sormuş.’

*Onuñ ay yalı yüzi, **sallancırıp** yörüşi Soltansöyüñ bütin durmuşını özüne çekipdir.* (308/6) ‘Onun ay parçası gibi cemali, salınıp yürüyüşü Soltansöyün’ün dikkatini çekmiş.’

2.1.4.5. -ImsIrA-/UmsIrA-

“Tek örneği olan bu ek, Türkiye Türkçesindeki gülümse- fiilinde bulunanümse ekiyle aynı işlevdedir. Bu ekin DLT’te geçen külsir- “gülümsemek, gülümser görünmek fiilindeki -sir- ekinin genişlemiş şekli olduğu düşünülebilir.

Türkmen Türkçesinin kendi lehçe grubunda kullanılmayan bu eke Özbek ve Uygur Türkçelerinde bu işlevle rastlanmaktadır.” (Delice, 2020: 54).

*Mıralı pir ayala yüz tilla berip, yüzüne **gülümsiröp** garapdır-da, sesini çıkarman gidipdir.* (305/20) ‘Mıralı pir kadına yüz altın vererek, yüzüne gülümseyerek bakmış ve sesini çıkarmadan gitmiş.’

2.1.4.6. –(I)şdIr-/-(U)şdIr-

İş ve hareketin sürekli veya defalarca tekrarlandığını, üst üste yaparak sonuçlandığını gösteren fiiller türetir. (Yıldırım, 2017: 137).

*Men galam bilen **çızışdırdım**, **çızışdırdım** veli, hemme aydan sözüüm yalan çıkdı.* (270/19) ‘Ben kalemle çiziktirdim, çiziktirdim, fakat tüm söylediklerim yalan oldu.’

—*Soltanıñ, men diñe özümden habar bermek isleyän: biziñ külbäimizde **tutaşdırlık** hem gırı çöp yokdur.* (318/23) ‘—Sultanım, ben sadece kendimden haber vermek istiyorum: bizim kulübemizde tutuşturmalık bir kuru bile çöp yoktur.’

*Elindäki demir çışı bilen deriniñ her yerinden **değişdirdi**.* (314/3) ‘Elindeki demir şışle derinin her yerine delik deldi.’

*Ol guynıñ düybündäki süñkleri bir yaña **sürüşdirip**, bilindäki kepce bilen çagıllı gumdan torbanı doldurıdır.* (298/25) ‘O kuyunun dibindeki kemikleri bir tarafa çekip, belindeki kürekle çakıllı kumdan torbayı doldurmuş.’

2.1.4.7. -I-

İşlek olan bir ektir. Asıl fonksiyonu pasiflik ifade eden yeni fiiller veya edilgenlik bildiren fiiller türetmektedir. (Kara, 2012: 97; Yıldırım, 2017: 139).

*Tilkicik Connuk batırñ telpegini sıvırıp alıpdır-da, derrev bir daşñ añırsında **bukulıdır.*** (281/17) ‘Tilkicik Connuk Bahadır’ın şapkasını sıyrarak almış ve hemen bir taşın arkasına saklanmış.’

*Siziñ muniñiz keçce! — diymek bilen, olarıñ edyän işini makullan adam **tapılmandır.*** (294/19) ‘Sizin bu yaptığınız haksızlık diyerek, onların yaptığını onaylayan kimse bulunmamış.’

2.1.4.8. -n-

Yarı işlek bir ektir. Fiillerden dönüşlülük ifaden eden bu ekler türeterek, fiillerden olma ya da yapma bildiren fiiller türetmektedir. (Kara, 2012: 97; Yıldırım, 2017: 142).

***Düvün** bolsa, hanı, onı palta bilen çap-da!* (284/3) ‘Eğer kökse onu baltayla vursana!’

*Olarıñ burunlarıñ gapdallarında, yañaklarında gara dırşaklar **görünüyärdi.*** (135/18) ‘Onların burunlarının yanlarında, yanaklarında siyah lekeler görünüyordu.’

2.1.4.9. (I)ş- /-(U)ş-

Çok işlek bir ektir. Asıl fonksiyonu fiilin gösterdiği işi veya eylemi iki kişinin karşılıklı ya da ortaklaşa yapıldığını gösteren fiiller türetmektedir. (Yıldırım, 2017: 144).

*Olar galayılaryna, çüylerine çenli hem **paylaşdılar.*** (137/25) ‘Onlar kalaylarına ve çivilerine kadar paylaştılar.’

*Olar in soñunda köçede **duşuşdılar.*** (143/13) ‘Onlar en son sokakta buluştular.’

*Onuñ bilen yene bir salamlaşmak däl, elleşip **görüşdiler.*** (156/2) ‘Onunla öylesine değil, tokalaraşarak selamlaştılar.’

*Eşitmedim diyme, gerek yerinde kömegiñ degmese, guyrucagiñ bilen **hoşlaşmalı** bolarıñ!* (277/12) ‘Duydum duymadım deme, gerektiğinde yardım etmezsen kuyruğuna veda edersin!’

2.1.4.10. -Ar-

Fazla işlek olmayan bu ek, geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türeterek türettiği fiillere oldurma, yaptırma gibi anlamlar katarlar. (Yıldırım, 2017. 147).

*Hanı, ol çermegiñdäkileri **çık**ar, göreli.* (148/3) ‘Hadi o katladığın kolundakileri çıkart, bakalım.’

*Ol bay düyesini **çö**kerip, dızlandan soñ, öküzüñ hamını çöwürip: “Hanı, han ogul, şunuñ içine gir” diydi.* (313/23) ‘O tüccar devesini çöktürüp, dizleri üstüne oturtunca öküzün derisini çevirerek: “Hadi, sultanoğlu bunun içine gir” dedi.’

*Olarıñ gapırcakdan **gop**arıp alnan poslı çüyleri hem bardı.* (135/16) ‘Onların kutulardan sökülen paslı çivileri de vardı.’

*Ol yeri — özüni **oñ**arman, ile geregi bolman, ilden saylanıp çıkan bagtsizlarıñ yeri eken.* (328/13) ‘Orası kendini geçindiremeyen, kimseye lazım olmayan, halktan seçilmiş talihsizlerin yeriymiş.’

*Connuk batır döşünü gayşardıp, arkayın cogap **gay**tarıpdır.* (280/24) ‘Connuk Bahadır göğsünü kabartarak rahat bir şekilde cevap vermiş.’

2.1.4.11. -dAr-

İşlek bir ek değildir. Türettiği fiiller oldurma, yaptırma bildirirler. (Yıldırım, 2017; 147).

*Men seni şol beladan **dınd**ararın, arıñı öteräk aların!* (273/13) ‘Ben seni o beladan kurtaracağım, intikamını fazlasıyla alırım!’

*Sen meniñ şertimi yerine yetirmänsiñ! — diyip, Mırala altın bermekden yüz **dönder**ipdir.* (324/28) ‘Sen benim şartımı yerine yetirememişsin diye, Mıralı’ya altın vermekten vazgeçmiş.’

2.1.4.12. -dIr/-dUr-

Oldukça işlek olan bu ek, geçişli ve geçişsiz fiil gövdelerinden oldurma ve yaptırma bildiren fiiller türetmektedir. (Yıldırım, 2017: 148).

*Soltansöyün ol gızıñ sıratına, keşbine özüni **aldı**ran eken.* (318/16) ‘Soltansöyün o kızın dış görünüşüne bakıp kendini kaptırmış.’

*Şeker onuñ yere kaçan goşlarına göz **gezdire**nden soñ: —Hanı yasan samolyotiñ? — diyip soradı.* (140/7) ‘Şeker onun yere düşen tamir araçlarına göz gezdirdikten sonra: —Hani yaptığın uçak diye sordu.

Men gaydyp gelemde, sen yedi yaşlı oğlanı, gara atıñ yedi yaşlı dölüniñ üstüne mündürüp, önümden çıkararsıñ! (320/28) ‘Ben geri döndüğümde sen, yedi yaşlı oğlanı, siyah atın yedi yaşlı yavrusunun üstüne bindirip, önümden çıkarırsın!’

Connuk batır, sen maña rehim et, meniñ bir yalñışımı geç, meni öldürme. (276/16) ‘Connuk Bahadır, sen bana merhamet et, benim hatamı affet, beni öldürme.’

—*Şalarıñ huzurını görmek, şalarıñ hizmetini etmek — her yetene yetdiryän bagt dälidir.* (309/17) ‘—Sultanların huzuruna varmak, sultanların hizmetini yapmak herkese nasip olmaz.’

2.1.4.13. -kez-

İşlek olmayan bu ek, türettiği fiile oldurma ve yaptırma anlamları katarak türerler. Örnekleri sınırlı sayıdadır.

Tokar öz samolyotını görkezdi. (146/36) ‘Tokar kendi uçağını gösterdi.’

2.1.4.14. (I)r-/(U)r-

İşlek eklerden biridir. Geçişsiz fiillerden geçişli, geçişli fiillerden de ettirgen anlamı katan fiiller türetmektedir. (Yıldırım, 2017: 149).

Yaşayış adatdan daşarı kın dövürde Connuk batırñ bütün güzeranı şol Tulpara baglı eken: odunını çekyän, çatmasını ondan-oña göçüryän, kirey edyän, çül çagasını ekleyän diñe şol eken. (272/4) ‘Yaşamak her zamankinden zor olan bu devirde, Connuk Bahadır’ın tüm geçimi işte bu Tulpar’a bağıymış: odun çeken, çadırını oradan oraya taşıyan, para kazanan, küçük çocuklarını geçindiren oymuş.’

Çopan siziñ şertiñizi yerine yetirdi, meniñ bolsa gövñümiñ üstünden turdı. (271/4) ‘Çoban sizin şartınızı yerine getirdi, benim ise gönlümü fethetti.’

2.1.4.15. -t-

İşlek bir ek olmanın yanı sıra ettirgenlik ekidir. Türettiği fiile gelerek oldurma, yaptırma ve ettirme ifade eden anlamlar katarak yeni fiiller türetmektedir. (Kara, 2012: 97).

Sen şolarıñ hemmesini altı ayda guzlatmalı. (309/21) ‘Sen onların hepsine altı ayda doğum yaptıracaksın.’

Novayınıñ türkmen diline golaylığı, türkmen halkınıñ onı öz klassığı hökmünde söymegi, türkmen halkınıñ Mıralı bilen Soltansöyün barasında hetdi-hasabı bolmadık hekayalar, na- kıllar, şorta sözler döretmegine sebäp bolandır. (286/25) ‘Nevayî’nin

Türkmen dilinde kolay ve anlaşılabilir olması, Türkmen halkının onu kendi klasiği olarak benimsemesi, Türkmen halkının Miralı ile Soltansöyün hakkında pek çok hikâyeler, atasözleri ve fıkralar üretmesine sağlamıştır.’

2.1.4.16. -z-

İşlek bir ek değildir. Türettiği fiilin anlamına oldurma ve yaptırma bildiren anlamlar katar. (Kara, 2012: 98).

—Nöker, men seni **gorkuzmak** islämok, saňa düşündirmek isleyän: samolyotň propellerini galayıdan goyalı diyyän. (137/8) ‘—Nöker, ben seni korkutmak istemiyorum, sana anlatmak istiyorum; uçağın pervanelerini kalaydan yapalım diyorum.’

Şol ilgap barşına sürli goynı **ürküzipdir**. (288/1) ‘Koştuğu sırada koyun sürüsünü ürkütmüş.’

2.2. Sözcük Çekimi

2.2.1. Adlar

Türkmen Türkçesinde “Atlar” olarak adlandırılan adlar veya isimler; sıfatlar, sayılar, zamirler ve zarflar dildeki en büyük kelime grubunu yani adları ortaya çıkarırlar. Diğer açıdan da adlar dünyadaki tüm canlı, cansız varlıkların, eşyaların ve nesnelerin adlarını bildiren kelimelerdir (Ergin, 2009: 218; Baycanov ve Petcikova 2014: 21).

Türkmen Türkçesinde adlar iki gruba ayrılmaktadırlar: Has adlar ve cins adlar.

Has adlar insanlar için, daha doğrusu canlı varlıklar için kullanılır.

Cins adlar aynı türden varlıkları, durumları duygu ve düşünceleri karşılayan varlıklara verilen isimlerdir. (Söyegov vd., 2000: 20; Söyegov ve Arnazarov, 2017: 47).

2.2.1.1. Sayı Kategorisi

Gösterdikleri varlıkları miktar, sıra, parça gibi çeşitli yönlerden belirten sözcüklere sayılar denmektedir. Türkmen Türkçesinde bu grup “sanlar” ya da “san kategoriyası” olarak adlandırılmaktadır. (Azımov vd., 1960: 285). Bu kategoriye ait olan kelimeler diğer sözcük gruplarından anlam bakımından ismin veya nesnenin sayısını, miktarını göstererek oluşmaktadırlar. Türkmen Türkçesinde kök ve gövdelere “+lAr” eki getirilerek yapılmaktadır. (Söyegov vd., 2000: 39-40; Kara, 2012: 105).

Çagalar ızlı-ızına her haysy bir kăşir oklanlarında, Tulpar keypihon güyüredipdir. (280/4) ‘Çocuklar peş peşe her birisi birer havuç attıklarında, Tulpar keyifli bir şekilde kişnemiş.’

Dostlar mekdepde sözleşmediler hem, salamlaşmadılar hem. (141/30) ‘İki arkadaş okulda ne konuştular ne de selamlaştılar.’

Häkimiň hökümüne görä, alımlar dürli doga-tumar bilen meni öňki sıpatıma aylandırdılar. (317/10) ‘Padişahın hükmüne göre âlimler çeşitli dualar okuyarak beni eski hâlime dönüştürdüler.’

Möcekler goyunları tike-tike paylaşıpdirler. (292/33) ‘Kurtlar koyunları parça parça paylaşmışlar.’

Seni şol perişdeler yene sag-aman aşak düşürerler. (314/13) ‘Seni o melekler yine sağ salim aşağı indirirler.’

2.2.1.2. İyelik Kategorisi

İyelik ekleri isme benimseme, aitlik veya bir mülkiyet anlamı kazandırır. (Ergin, 2009: 129-130). Türkmen Türkçesinde iyelik kategorisi “Değişlilik kategoriyası” olarak adlandırılmaktadır. (Söyegov vd., 2000: 47).

İyelik kategorisinin ekleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Şahıs	İyelik kategorisi (Değişlilik kategoriyası)			
	Ünsüz ile biten kelimeler		Ünlü ile biten kelimeler	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
I	+Im, +Um,	+ImIz, +UmIz	+m	+mIz
II	+ň, +Uň,	+IňIz, +UňUz	+ň	+ňIz
III	+I	+I	+sI	+sI

Meniň agam Moskva günin baryar ahırı! (136/22) ‘Ama benim abim Moskova’ya günübürlük gidenlerden!’

—Näme, **eceňem** özüň yalı yalançıdır öydyämiň? (154/7) ‘—Ne, anneni de senin gibi yalancı mı sanıyorsun?’

Ecesi ikinci gezek sorandan soň, isginsiz cogap berdi. (141/12) ‘Annesi ikinci defa sorunca, isteksizce cevap verdi.’

Biziň halkımız muhmanı atasından ulı hasap edyändir. (291/3) ‘Bizim milletimizde misafir baş tacıdır.’

*Eger şol sözi tapmasaňız, onda siziň barıňızıň **hakiňız** ölüm.* (326/11) ‘Eğer o sözü bulamazsanız, o zaman hepinizin hakkı ölüm.’

*Iň soňunda **olarıň sözleri** azaşdı.* (137/15) ‘Onlar en sonunda anlaşılamadılar.’

2.2.1.3. Hâl Kategorisi

Hâl kategorisi Türkmen Türkçesinde “Düşüm kategoriyası” olarak adlandırılmaktadır. Diğer Türk lehçelerinde de olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de altı hâl eki vardır. Bu hâl ekleri: “baş düşüm” (yalın hâli), “eyelik düşüm” (ilgi hâli), “yeňiş düşüm” (yükleme hâli), “yöneliş düşüm” (yönelme hâli), “vagt-orun düşüm” (bulunma hâli) ve “çıkış düşüm” (ayrılma hâli) şeklinde adlandırılmaktadır (Söyegov vd., 2000: 55).

2.2.1.3.1. Yalın Hâl

Herhangi bir hâl eki almamış isimler veya isim işlevindeki sözcükler yalın hâldedir. Yalın hâl, “kim, ne, nere” sorularına cevap olurlar. (Söyegov vd., 2000: 57):

—*Bir men seniň ölümiňi dilesem, yüz **adam** seniň uzak yaşamagıňı dileýär.* (302/5) ‘—Bir tek ben senin ölümünü dilesem, yüz insan senin uzun yaşamayı diliyor.’

*Horcunı açamda, içinden bir **kitap** çıkdı, kitabıň içinden bir galam çıkdı.* (270/17) ‘Heybeyi açtığımda içinden bir kitap çıktı, kitabın içinden de bir kalem çıktı.’

*Onuň üstüne gurakçılık bolup, **oba** adamlarınıň yagdayı has hem kınlaşypdır.* (297/30) ‘Üstelik kuraklık olunca köy halkının durumu daha da zorlaşmış.’

*Bir görsek, üç sanı **öy** bar ekeni.* (269/27) ‘Bir baktık üç tane ev varmış.’

2.2.1.3.2. İlgi Hâli

İlgi hâli, ünsüzle biten adlara “+İň, +Uň” ünlü ile biten adlara ise “+nİň, +nUň” ekleri getirilerek oluşturulur. Bu hâldeki adlar “kimin, neyin, nerenin” sorularına cevap olurlar (Söyegov vd., 2000: 58).

—*Nöker diyyän-ä, näme üçin käbir **adamıň** dili tikenli bolya?* (159/15) ‘—Nöker diyorum, neden bazı insanların dili iğneleyici oluyor?’

—*Çeper **ecäň** pulı yitipdir pulı.* (151/18) ‘—Çeper yengenin parası kaybolmuş parası.’

*Aradan kân salım geçmänkä bolsa **patışanıň** şerti onuň gulagına ilipdi.* (267/21) ‘Aradan fazla zaman geçmeden padişahın şartı onun kulağına gelmiş.’

2.2.1.3.3. Yükleme Hâli

Ünsüzle biten adlara “+I”, ünlü ile biten adlara ise “+nI” eki getirilerek oluşturulur. Bu haldeki adlar, “kimi, neyi, nereyi” sorularına cevap olurlar (Söyegov vd., 2000: 67; Yıldırım, 2017: 160).

*Mıralı yükli **düyäni** idip, Soltansöyüniñkä barıpdır.* (300/14) ‘Mıralı yüklü deveyi peşine takarak, Soltansöyün’ün sarayına varmış.’

***Maşgalanı** senden başga eklecek yok.* (313/11) ‘Aileyi senden başka geçindirecek yok.’

2.2.1.3.4. Yönelme Hâli

Yönelme hâli “+A” ekiyle yapılmaktadır. Fakat kelime sonu ünlü ile bazı isimlerde “+ä” eki getirilerek son hece uzatılarak söylenirler ve “kime, neye, nereye” sorusuna cevap olurlar. Bunun dışında kelime sonu +I ünlüleri de yönelme hâli ekiyle birleşerek +A’ye dönüşmüş olur. (Söyegov vd., 2000: 63; Yıldırım, 2017: 161-162).

*İkimiz, dost, algı-bergini indi **öye** barıp hasaplaşarıs.* (285/4) ‘İkimiz arkadaşız, alacak vereceği artık eve gidince hesaplarız.’

*Soltansöyüniñ buyrugına görä, yasavullar Mıralını **köşge** alıp gelipdirler.* (293/6) ‘Soltansöyün’ün emri dâhilinde askerler Mıralı’yı saraya getirmişler.’

***Tokara** gözi düşmese-de, onuñ şol yerde barını añladı.* (144/8) ‘Tokar’ı göremese de onun orda olduğunu anladı.’

*Aradan altı ay geçenden soñ, Soltansöyün Mıralı bilen yine şol **oba** atlanıpdır.* (309/33) ‘Aradan altı ay geçtikten sonra Soltansöyün Mıralı ile yine o köye doğru yola çıkmış.’

*Olar bir yanı beklenen, gatnavı kesilen giñ **köçü** çıkdılar.* (145/27) ‘Onlar bir tarafı kapatılan, işlek olmayan bir geniş sokağa çıktılar.’

2.2.1.3.5. Bulunma Hâli

Bulunma hâli “+dA” ekiyle oluşturulur ve “kimde, neyde, nerede” sorularına cevap olurlar. Türkmen Türkçesinde ekin başındaki “d” ünsüzü, ünsüz uyumuna uymaz (Söyegov vd., 2000: 70).

*Mıralı ol **gızda** üytgeşik bir sır barını añlap, Soltansöyüne göz ümläpdır.* (318/15) ‘Mıralı o kızda farklı bir şey olduğunu anlayarak Soltansöyün’e gözüyle işaret etmiş.’

Mıralı bilen Soltansöyün bir öyde, bir otagda yaşap, bir molladan sapak alıpdırlar, okapdırlar, alım bolupdırlar. (292/1) ‘Mıralı ile Soltansöyün aynı evde, aynı odada yaşayıp aynı hocadan ders almış, okumuş ve âlim olmuşlar.’

—*Soltanım, men diñe özümden habar bermek isleyän: biziñ külbümüzde tutaşdırlık hem guri çöp yokdur.* (318/23) ‘—Sultanım, ben sadece kendimden haber vermek istiyorum: bizim kulübemizde tutuşturmalık bir kuru bile çöp yoktur.’

Nökeri öylerinde tapmadı. (142/28) ‘Nöker’i evinde bulamadı.’

2.2.1.3.6. Ayrılma Hâli

Ayrılma hâli “+dAn” ekiyle oluşturulur ve “kimden, neyden, nereden” sorularına cevap olurlar. Bulunma hâlinde olduğu gibi bu hâlin ekinin başındaki “d” ünsüzü, ünsüz uyumuna uymaz (Söyegov vd., 2000: 72).

Uzak yoldan gelen bir adam size yüz tulla getiripdir, onuñ maksadı size diñe bir gezek garamak diyiñ. (305/12) ‘Uzun yoldan gelen bir adam size yüz altın getirmiş, onun amacı size sadece bir kere bakmak deyin.’

Sen şol nıgmatları — daşları asmandan maña zıñarsıñ. (314/11) ‘Sen o nimetleri, taşları gökyüzünden bana atarsın.’

Gicäniñ bir vagtı kenizlerden iñ yağış goryänimiñ biri geldi-de, ata atlanıp gidiberdi. (316/12) ‘Gecenin bir saatinde sevdiğim en iyi cariyelerden biri geldi ve ata binip gidiverdi.’

İki-üç günläp, Mıralıdan derek bolmandır. (325/21) ‘İki üç gün boyunca Mıralı’dan haber alınamamış.’

2.2.1.4. Aitlik Eki

“Aitlik eki her iki lehçede de içinde bulundurmaya ve aitliği ifade eder. Türkiye Türkçesinde +ki, Türkmen Türkçesinde uyuma bağlı olarak +kI biçiminde kullanılmaktadır.” (Gök, 2020: 99).

Seniñ akılıñ nirede bolsa, meniñki hem şol yerde. (137/1) ‘Senin aklın neredeyse benimki de orada.’

İkinci arakesmede şol öñki görnüş yene gaytalandı. (141/25) ‘İkinci ders arasında aynı durum tekrarlandı.’

Şol şertimi bilseñ, pul seniñki, bilmeşeñ, meniñki. (297/15) ‘İşte o sorumu bilirsen para senin, bilemezsen para benim.’

Tokarın halı hem Nökeriňkiden enayı däl di. (142/14) ‘Tokar’ın durumu da Nöker’inkinden farklı değildi.’

2.2.2. Zamirler

Türkmen Türkçesinde “Çalışmalar” olarak adlandırılan zamirler adların yerine kullanılabilirler (Azımov vd., 1960: 306).

“Zamirler, kişilerin ve nesnelerin yerini tutan belirli kelimeler oldukları için sayıları da çok sınırlıdır. Ne var ki, her adın yerini tutabildikleri, her adı işaret ederek gösterebildikleri için kapsamları çok geniş ve sınırsızdır. Bu özellikleriyle de şu veya bu nesneye bağlı olmadan bütün nesneleri karşılayabilen, bütün nesnelerin ortak adları durumunda olan gramer öğeleridir” (Korkmaz, 2014: 387).

Türkmen Türkçesinde zamirler: “at çalışmaları” (şahıs zamirleri), “gaydım çalışmaları” (dönüşlülük zamirleri), “görkezme çalışmaları” (işaret zamirleri), “sorag çalışmaları” (soru zamirleri) ve “nämälim çalışmaları” (belirsizlik zamirleri) olarak geçmektedir. (Yıldırım, 2017: 197-217).

2.2.2.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, şahısların yerine kullanılarak onları temsil ederler. Türkmen Türkçesinde “men, sen, o/ol, biz, siz, olar” şeklindedir. İsimlere gelen hâl ekleri, şahıs zamirlerine de gelmektedir (Söyegov vd., 2000: 151; Kara, 2012: 116, Yıldırım, 2017: 197).

Şahıs zamirlerinin hâl ekleri ile kullanımı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hâller	Şahıs Zamirler					
Yalın hâl	Men	Sen	Ol/O	Biz	Siz	Olar
İlgi hâli	Meniň	Seniň	Onuň	Biziň	Siziň	Olarıň
Yükleme hâli	Meni	Seni	Onı	Bizi	Sizi	Oları
Yönelme hâli	Maňa	Saňa	Oňa	Bize	Size	Olara
Bulunma hâli	Mende	Sende	Onda	Bizde	Sizde	Olarda
Ayrılma hâli	Menden	Senden	Ondan	Bizden	Sizden	Olardan

Men seniň özüň yalı bolmayın, bir saparlıkça günäni geçeyin. (276/25) ‘Ben senin gibi olmayayım, bu seferlik suçunu affedeyim.’

Emma kızların niredeligi, **oları** nähili tapıp bolcagy mälim bolmandır. (293/32) ‘Ama kızların nerede oldukları, onları nasıl bulabilecekleri belli değildi.’

—Sen **maňa** maslahat berme-de, bar-da şol gelniň ärine maslahat ber. (308/23) ‘—Sen bana tavsiye vereceğine, git o gelinin kocasına tavsiye ver.’

Gayta, **sende** pul barını bilseler, seni aldap alarlar, aldap bilmeseler, zorlap alarlar... (148/23) ‘Aksine sende para olduğunun bilseydiler, seni kandırıp alırdılar, kandırıp alamazlarsa zorla alırlardı.’

Soltanıň buyrugını olara mälim edip, **olardan** maslahat sorapdır. (320/31) ‘Sultanın emrini anlatarak, onlara danışmış.’

2.2.2.2. Dönüşlük Zamirleri

Türkmen Türkçesinde dönüşlük zamirleri “öz” kelimesi ve iyelik ekleri getirilerek yapılmaktadır (Söyegov vd., 2000: 166).

Aşağıdaki tabloda dönüşlük zamirlerinin hâl ekleri ile kullanımı verilmiştir:

Hâller	Dönüşlük Zamirleri					
Yalın hâl	Özüm	Özüň	Özi	Özümiň	Özüňiz	Özleri
İlgi hâli	Özümiň	Özüňiň	Özüniň	Özümiňiň	Özüňiziň	Özleriniň
Yükleme hâli	Özümi	Özüňi	Özüni	Özümi	Özüňizi	Özlerine
Yönelme hâli	Özüme	Özüňe	Özüne	Özüme	Özüňize	Özlerine
Bulunma hâli	Özümdä	Özüňde	Özüde	Özümdä	Özüňizde	Özlerinde
Ayrılma hâli	Özümden	Özüňden	Özüden	Özümden	Özüňizden	Özlerinden

—Meniň bahamı enem bilmez, **özüm** bilerin! — diyipdir. (319/29) ‘—Benim fiyatımı anam bilmez, kendim bilirim demiş.’

Ol **özünüň** näme yetmeziniň barına hem düşünmedi: bir hili bir zadı kem yalı, bir yeri agıryan yalı, birinden incan yalı, birine borçlı yalı duydu. (141/2) ‘O kendisinde neyin eksik olduğunu anlamadı: bir şekilde bir şeyi eksikmiş gibi, bir yeri ağırıyormuş gibi, birine kırılmış gibi, birine borçlu gibi hissetti.’

Sen onsoň **özünü** Gül bilen nähili yaşdaş hasap edip bilcek? (320/17) ‘Sen ondan sonra kendini nasıl Gül’le nasıl aynı yaşta sanırsın?’

*Eger-de pul özüňki bolsa, biz onı hökman ya **özüňe**, ya-da ecene bereris.* (149/34) ‘Eğer de para sana aitse, biz onu mutlaka sana ya da annene teslim ederiz.’

—*Soltanım, “öldi” habarını biz-ä **özüňden** eşidyäris! — diyipdir.* (329/27) ‘— Sultanım, “öldü” haberini biz senden duyuyoruz, demiş.’

2.2.2.3. İşaret Zamirleri

Türkmen Türkçesinde “bu, şu, şol, şo, ol, hol” işaret zamirleri nesneleri işaret etme yoluyla karşılarlar (Azımov vd., 1960: 315; Buran ve Alkaya, 2013: 145). “Bunlar işaret etmek, göstermek suretiyle nesneleri karşılayan kelimelerdir. İşaret zamirleri nesneleri bir yer içinde gösterir, onlara yerlerine göre işaret eder” (Ergin, 2009: 273).

Yalın Hâl	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma Hâli
Bu	Munuň	Munı	Muňa	Munda	Mundan
Şu	Şunuň	Şunı	Şuňa	Şunda	Şundan
Ol/O	Onuň	Onı	Oňa	Onda	Ondan
Şol/Şo	Şonuň	Şonı	Şoňa	Şonda	Şondan
Bular	Bularıň	Buları	Bulara	Bularda	Bulardan
Şular	Şularıň	Şuları	Şulara	Şularda	Şulardan
Olar	Olarıň	Oları	Olara	Olarda	Olardan
Şolar	Şolarıň	Şoları	Şolara	Şolarda	Şolardan

***Munuň** indi sözüne-de ynam eder ýaly däl.* (148/31) ‘Artık onun sözüne güven olmaz.’

*Emma şolarıň içinde bir oglancık **olara** örän kân vagtlap sın etdi.* (160/1) ‘Ama onların içinden bir çocuk onları daha çok seyretti.’

—*Soltanım, **munda** meniň günäm yok, men diňe siziň buyrugıňızı yerine yetirdim — diyipdir.* (310/19) ‘Sultanım burada benim suçum yok, ben sadece sizin emrinizi yerine getirdim demiş.’

*Aňkarıň **olardan** gaçası gelmedi.* (146/23) ‘Aňkar onlardan kaçmak istemedi.’

2.2.2.4. Soru Zamirleri

Türkmen Türkçesinde soru zamirleri “kim”, “näme” (ne), “nähili” (nasıl), “nişik” (nasıl), “neneň” (nasıl), “neneňsi” (ne gibi), “nire” (nere), “näçe” (kaç), “nävagt” (ne zaman), “nätüysli” (nasıl, nasıldı), “haçan” (ne zaman), “haysı” (hangi), “hanı” (hani, nerede) şeklindedir (Söyegov vd., 2000: 168; Yıldırım, 2017: 217). “Bunlar nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru hâlinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir” (Ergin, 2009: 276).

—*Ikimiziň oynumızıň arasynda çin samolyotň **näme** işi bar?* (136/27) ‘—Bizim oyunumuzun içinde gerçek uçağın ne işi var?’

—*Dogrucaň ayt, **näçe** utduň?* (147/33) ‘—Doğru söyle, ne kadar kazandın?’

—*Mıralı, sen dogryň ayt: seniň şu igenciň **haçan** gutarar?—diyip, sorapdir.* (318/5) ‘—Mıralı, sen doğruyu söyle: senin şu laf sokmaların ne zaman biter diye sormuş.’

*Sen ony **nişik** görýäsiň?* (304/8) ‘Sen buna nasıl bakarsın?’

—*Lallık han, keyp **neneň**?* (160/26) ‘—Lallık bey, keyfin nasıl?’

2.2.2.5. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri isimleri, sayıları ve nesneleri belirsiz bir şekilde temsil ederler. Türkmen Türkçesinde belirsizlik zamirleri: “kim”, “kimler”, “kimse” (biri/birisi), “nämendir” (nedir), “niredir” (nerededir), “birnäçe” (birkaç), “ençeme” (birkaç), “bir zat” (bir şey), “bir hili” (değişik), “bir vagt” (bir zaman/bir ara), “käbir” (bazı), “pılan” (falan), “her kişi” (herkes), “her zat” (her şey) şeklindedir (Azımov vd., 1960: 328, Söyegov, 2000: 177).

*Vezirlerden **biri** şol öyden habar tutup, şol öyde bir pir ayalıň yaşayanyny Soltansöyüne gelip habar beripdir.* (304/21) ‘Vezirlerden biri o evden haber alınca, o evde bir kadının yaşadığını Soltansöyün’e gelip haber vermiş.’

*Şol adamlary yanıma çagırip, **her haysına** bir hili tabşırık beryän.* (309/10) ‘O adamları yanıma çağırarak onların her birine bir görev veriyorum.’

—*Nöker diyyän-ä, näme üçin **käbir** adamıň dili tikenli bolya?* (159/15) ‘—Nöker diyorum, neden bazı insanların dili iğneleyici oluyor?’

—*Vi-yok! Gelnece, samolyotň önünde pırlanyan **bir zat** bar dälmi näme şoňa propeller diyyärler.* (140/13) ‘—Ya hayır. Yenge, uçağın önündeki dönen bir şey var değil mi, işte ona pervane diyorlar.’

2.2.3. Sıfatlar

Nesnelerin ve düşüncelerin özelliklerini, durumunu, rengini, tadını, huyunu, miktarını vb. anlatan ve “nähili” (nasıl), “neneňsi” (nasıl), “niçik” (hangi, nasıl), “haysı” (hangi) sorularına cevap olan sözlere sıfatlar denmektedir. Türkmen Türkçesinde “Sıpatlar” olarak adlandırılmaktadır. (Söyegov vd., 2000: 78). “İsimlerden önce gelerek onları niteleyen veya belirten sıfatlar, birkaç grupta ele alınmaktadır: Niteleme sıfatları, işaret sıfatları, sayı sıfatları, belirsizlik sıfatları ve soru sıfatları” (Zeynalov, 1993: 121-122; Kara, 2012: 112).

2.2.3.1. Niteleme Sıfatları

“Niteleme sıfatları; varlıkları renk, şekil, tat, boy, yapı, ağırlık, hacim vb. yönlerden niteler” (Kara, 2012: 112).

*Men hiç yerde özüme hossar tapman, iň soňunda **ulı** bir kerveniň ızına düşdüm.* (316/26) ‘Bana hiçbir yerde kimse sahip çıkmayınca en sonunda büyük bir kervanın peşine takıldım.’

*Olarıň burunlarınıň gapdallarında, yaňaklarında **gara** dırşaklar görünyärdi.* (135/18) ‘Onların burunlarının yanlarında, yanaklarında siyah lekeler görünüyordu.’

*—Patişam, dünýäniň iň **süýci** nigmatından size sovgat getirdim — diyipdir.* (296/17) ‘—Padişahım, dünyanın en tatlı nimetinden size hediye getirdim demiş.’

*—Tokar, sen **uzun** günläp niräk gitdiň?* (138/6) ‘—Tokar sen gün boyu neredeydin?’

*—Asmandaki **ak** tovuq näme diyip gıgırıpdir.* (297/18) ‘—Gökyüzündeki beyaz tavuk ne diye bağırması.’

2.2.3.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri sayı bakımından tamamlayarak önüne geldikleri isimleri çeşitli yönlerden özelliklerini belli belirsiz olarak bildiren sıfatların tümüne belirtme sıfatları denir (Baycanov ve Petcikova 2014: 52-53).

Belirtme sıfatları aşağıdaki başlıklara ayrılır:

2.2.3.2.1 İşaret Sıfatları

“İşaret sıfatları varlıkların yerlerini işaret ederek belirten sözcüklerdir” (Tazegül, 2020: 152). Türkmen Türkçesindeki işaret sıfatları şunlardır: bu, şu, o, ol, şo ve şol’dur. (Kara, 2012: 113).

Bu köçeden yöremäge meniň näme hakım yokmı? (143/35) ‘Niye, bu sokaktan yürümeye hakkım yok mu?’

—Maňa baş-altı sanı goyun tapıp beriň, men sizi **şol** permandan halas edeyin — diyipdir. (292/29) ‘—Bana beş altı tane koyun verin, ben sizi o fermandan kurtarayım demiş.’

Ol döwletiniň yarisını harç edip, köpri saldırıpdır. (303/12) ‘O mal varlığının yarisını harcayarak köprü diktirmiş.’

2.2.3.2.2. Sayı Sıfatları

Nesnenin sayısını, sırasını oranını göstermek ve bildirmek için kullanılan sözcüklere sayı sıfatları denir.

2.2.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Türkmen Türkçesinde 1, 2, 3, 10, 100...gibi temel olan sayılar, asıl sayılardır. Asıl sayı sıfatları *näçe?* “kaç?” sorusuna cevap olurlar ve cümledeki varlığın, nesnenin adetini kesin olarak bildirirler (Keskin, 2003: 100; Baycanov ve Petcikova 2014: 55-56).

—Han ogul, men häzir seniň yanıňdan gidip, gizlenerin veli, asmandan seniň yanıňa **iki** sanı perişde geler. (314/6) ‘—Ey evlat, ben şimdi senin yanından uzaklaşarak saklanır saklanmaz senin yanına gökyüzünden iki tane melek gelir.’

Aradan **bir** hepde geçdi, **iki** hepde geçdi, Aňkar Tokar bilen Nöker yalı ussa boldı. (159/33) ‘Aradan bir hafta geçti, iki hafta geçti, Aňkar, Tokar ile Nöker gibi usta oldu.’

Mıralı dağıň üstüne çıkıp, **kırk** yorganıň **otuz dokuzunu** aşagina düşäpdir-de, birini üstüne yapınpdır. (324/20) ‘Mıralı dağın tepesine çıkıp, kırk yorganın otuz dokuzunu altına döşemiş, bir tanesini de üzerine örtmüş.’

2.2.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Asıl sayı sıfatlarının sonuna ünsüzle bitenlere +*IncI*/+*UncI*, ünlüyle bitenlere +*ncI* ekleri getirilerek, varlıklarının sırasını ve derecelerini bildirerek sıra sayı sıfatları oluşturulur (Keskin, 2003: 100; Yıldırım, 2017: 186-188; Gök, 2020: 104).

Yagşı, indi onuň **üçünjisi** kim! (289/33) ‘İyi de onların üçüncüsü kim?’

Gız seniň, **birinci** yandan, aklıňı sınaş görüpdır, **ikinci** yandan, seni garrı görüpdır. (320/9) ‘Kız seni birinciden aklını sınamış, ikinciden de seni yaşlı görmüş. Kız ilkinde senin aklını sınamış, ikinciden seni yaşlı görmüş.’

Soltansöyün bilen Miralı ikiçäk gürleşip otırkalar gürrüñleriniñ ahırı şol dördünci yıldız göreniñ perzendi — ikinci gızıñ üstünden düşüpdır (317/27) ‘Soltansöyün ile Miralı baş başa konuşurlarken konuşmanın sonu o yıldızı dördüncü görenin çocuğu, ikinci kıza gelmiş.’

2.2.3.2.2.3. Kesir Sayı Sıfatları

Kesir sayı sıfatları çoğunlukla asıl sayının devamına +dA/+dAn ekleri getirelerk yapılır. Bazen de +Iñ/Uñ ekleri getirilerek yapılır. Metinde geçen cümlelerde bu ek kullanılmıştır.

Bunun dışında Türkiye Türkçesinde “yarım” anlamına gelen *yarım*, *yartı*, *yarpı* sözcükleriyle de kesir sayı sıfatları yapılır (Yıldırım, 2017: 189).

—*Men köşkdekäm kırkıñ biridim*. (307/21) ‘—Ben saraydayken kırkın biriydim.’

Dördüñ birisi — *Tokar*. (162/25) ‘Dört arkadaşın ilki Tokar.’

Emma märekedäki yarım sag, yarım däliniñ biri Soltansöyüniñ barını unudıp: — Garaguduk işiñ gaytdı. (309/24) ‘Ama kalabalık yerdeki yarım akıllının biri Soltansöyün’ün orda olduğunu unutarak: —Başın belada Garaguduk.’

2.2.3.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Üleştirme sayı sıfatları sayılardan sonra *bir* sözcüğü eklenerek yapılırlar. Bunun dışında *bir* “bir” ve *yeke* “tek” sözcüklerinin yardımıyla da kesir sayı sıfatları oluşur: *bir-bir*, *yeke-yeke* gibi (Yıldırım, 2017: 188).

Añkar özüni bilmän, düvdeneklöp baryarka, birden ayılğanç bir zat onuñ gözüniñ önüne geldi: barca pulunu utdurıp, kä müzzerip galanı, käte yok zadı ırsarap, yumruklaşanı, käte özünden ökdä duş gelip, boglanı birin-birin gözüniñ önünden geçdi. (157/14) ‘Añkar kendinden geçmiş bir şekilde telaşla giderken, aniden korkunç bir şey onun gözünün önüne geldi: tüm parasını kaybedip bazen paraya sıkışması, bazen de ona ortada bir şey yokken çatmaları, yumruk yumruğa girmesi, bazen de kendisinden kuvvetli birine rastlayıp boğazının sıkıldığı teker teker gözünün önünden geçti.’

Lallığıñ elindäki aşıklar yeke-yekeden yere patlap gaçdı (161/1) ‘Lallık’ın elindeki aşıklar teker teker yere düştü.’

2.2.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Türkmen Türkçesinde yaygın biçimde kullanılan belirsizlik sıfatları şunlardır: “bir” (bir), “her bir” (herhangi bir), “kâbir” (bazı), “kân” (çok/çokça), “biraz” (biraz), “birnäçe” (birkaç), “bärki” (bu taraftaki) (Kara, 2012: 116; Yıldırım, 2017: 193).

—*Nöker diyyän-ä, näme üçin **käbir** adamıñ dili tikenli bolya?* (159/15) ‘—Nöker diyorum, neden bazı insanların dili iğneleyici oluyor?’

—*Günüñ doganını görmälimiz **kän** vagt boldı.* (312/4) ‘—Güneşin doğuşunu görmeyeli çok oldu.’

2.2.3.2.4. Soru Sıfatları

Türkmen Türkçesinde yaygın kullanılan soru sıfatları nesneleri soru şeklinde belirterek “näçe” (kaç), “näçenci” (kaçıncı), “nähili” (nasıl), “nätüysli” (nasıl/ne tür), “haysı” (hangi), “niredäki” (neredeki), “nireden” (nereden), “niçik” (hangi/nasıl) gibi sorulara cevap olurlar. (Kara, 2012: 116; Yıldırım, 2017: 192).

—*Dogrucañı ayt, **näçe** utduñ?* (147/33) ‘—Doğru söyle, ne kadar kazandın?’

—*Siziñ öyüñiz **haysı**?* (318/28) ‘—Sizin eviniz hangisi?’

*Sen maña maslahat ber: men bu gelni **nähili** yol bilen alıp bilerin?* (308/10) ‘Sen bana tavsiye ver, ben bu gelini nasıl bir yolla alabilirim?’

—*Yeri, Aňkar, bu pulları **nireden** aldıñ?* (148/10) ‘—Söyle bakalım, Aňkar, paraları nereden aldın?’

2.2.3.3. Sıfatlarda Pekiştirme

Türkmen Türkçesinde pekiştirme şu şekilde meydana gelir:

Sıfatın birinci hecesinin sonuna “m, p, s” ünsüzlerinden biri getirilerek yapılmaktadır. Bundan başka da “çuv, çım, şar, hüyt” gibi tek başlarına bir anlam ifade etmeyen sözcüklerin yardımıyla yapılmaktadır (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 53; Yıldırım, 2017: 194-195).

*Yatan yerimden töveregime göz aylasam, adam süñki **çım-pıtrak** dagap yatır.* (315/12) ‘Yattığım yerden etrafa göz gezdirdim ki insan kemikleri paramparça dağılmış yatıyor.’

*Yüzi yası **hüytgara** Aňkar ırsaradı: —Yero-ov, cürcencik, näme beyle çikceren bolyañ?* (143/29) ‘Yüzü gözü simsiyah Aňkar çıkıştı: —Ey ufaklık neden böyle korkuyor gibisin?’

2.2.3.4. Sıfat Deceleri

“Taşıdıkları vasıfların derecelendirilmesi, sıfatların en belirgin özelliklerinden biridir ve niteliğin daha az ya da daha çok oluşuna göre ölçüsünü belirlemektedir.” (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 53).

2.2.3.4.1. Karşılaştırma Derecesi

Türkmen Türkçesinde renk, tat, ölçü vb. miktar gibi nitelikleri miktar açısından daha az veya daha eksik olduğunu karşılaştırarak göstermek için *-ImtIl*, *-umtıl*, *-ümtül*, *-mtIl*, *-ImtIk*, *-rak/räk*, *-gılt* gibi ekler bu ekler kullanılır (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 53-54; Yıldırım, 2017: 195).

Men öz canımı seniň meni söyüşüňden bir näçe esse köprük söyyän. (324/14) ‘Ben kendi canımı senin beni sevdiğinden birkaç kat fazla seviyorum.’

Olar samolyoty hem konserv gapırcagından, köne yaşıkden goparılıp alnan sargılt fanerden yasayardılar. (135/14) ‘Onlar uçağı konserve kutusu ve eski ahşap kutudan sökülen sarımsı kontrplaktan yapıyorlardı.’

Emma onuň başında özüne garaňda ulurak papagı bardı. (160/7) ‘Ama onun kafasında kendine kıyasla daha büyük bir şapka vardı.’

2.2.3.4.2. Üstünlük Derecesi

Türkmen Türkçesinde genellikle bir oluş veya kılışın üstünlük derecesini göstermek için “iň” (en), “örän” (çok), “cuda” (çokça), “has” (daha), “gatı” (çok/fazla) gibi modal sözcükleri getirilerek üstünlük derecesi oluşturulur (Söyegov ve Arnazarov, 2017: 53; Yıldırım, 2017: 196).

Yıldız gören patışa barıp habar berenden, patışa guyrukly yıldıza agzını açıp garandan soň, ayağındaky şıpbık kövüşlerini hem taşlap, iň govı göryän ayalına bakan ılgapdır. (288/25) ‘Yıldız Gören, padişaha gidip haber verir vermez, padişah kuyruklu yıldıza şaşkınlıkla baktıktan sonra, ayağındaki terlikleri de fırlatıp, en sevdiği eşinin yanına koşmuş.’

Onuň gavuny örün yagşı bitipdir, tohumı hem üytgeşik eken. (295/31) ‘Onun kavunları çok iyi pişmiş, tohumu da acayipmiş.’

Oňa kem-käs degyänlere-de ol üns berenok, cuda hetden aşyanlara bolsa: —Eliňi çek! — diyip, gözlerini alardyar. (154/23) ‘Ona az çok dokunanlara da dikkat etmiyor, fazla haddini aşanlara ise: —Elini çek, diyerek, gözlerini belirtiyor.’

—Tokar can, seniň **gati** govı häsiyetiň bar. (139/20) ‘—Tokarcıgım sen çok iyi huylusun.’

2.2.4. Zarflar

Zarfların sıfatlardan farkı varlıktan ziyade varlığın hareketleri niteleyen olması, yani eylemin niteliklerini ve niceliklerini ortaya koyan sözcüklerdir. (Karaağaç, 2012: 426-427). Türkmen Türkçesinde zarflara “Hallar” denmektedir. Zarflar, Yer-yön zarfları (Orun ve ugur-tarap hallar), Zaman zarfları (Vagt hallar), Durum zarfları (Hal-yagday hallar), Miktar zarfları (Mukdar ve ölçeg hallar) ve Soru zarfları şeklinde ele alınmaktadır. (Yıldırım, 2017: 218-241; Tazegül, 2020: 157-163).

2.2.4.1. Yer-Yön Zarfları

Türkmen Türkçesindek, yer-yön zarfları fiilin yönünü gösterirler. Türkmen Türkçesinde “aňrı” (ileri/öte); “aşak” (aşağı), “bäri” (beri), “daşarı” (dışarı), “gayra” (geri), “içeri/içerik” (içeri), “yokarı” (yukarı), “ızına” (sırtı, arka taraf) yer-yön zarflarıdır. (Kara, 2012: 119).

*İkinci gezek garaňda — yüzüni **yokarı** tutup, bir hili gopbamlanyar.* (154/19) ‘İkinci defa bakıldığında başını yukarı kaldırarak sanki kibirleniyor.’

*Ol **ızına** bakan aygıtlı ädim etdi.* (159/13) ‘O geriye doğru kararlı adım attı.’

*Soltansöyün **içerik** girip seredende, onuň gözüne hiç bir zat ilmändir.* (327/20) ‘Soltansöyün içeri girip baktığında onun gözüne hiçbir şey ilişmemiş.’

—*Sen yeriň ortasınıň nirededigini maňa ya-ha görkez, ya-da teňňäni **bäri** al — diyipdir.* (296/34) ‘—Sen bana yeryüzünün ortasının nerede olduğunu ya göster ya da teñneleri ver demiş.’

2.2.4.2. Zaman Zarfları

Zaman zarfları “Haçan” (Ne zaman) “Nä vagt” (Ne vakit) sorularına cevap olurlar. Zarflar bir işi, oluşu ve kılışı zaman açısından sınırlandırarak ve belirterek kesinleştiren sözlerdir. (Korkmaz, 2014: 460; Yıldırım, 2017: 218). Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılan zarflar şunlardır: “ertir/säher” (sabah), “ağsam” (akşam), “ağşamara” (akşamleyin), “gice” (gece), “düyn” (dün), “giç” (geç), “derrev” (hemen), “ozal” (daha önce), “öňnin” (evvelki gün). (Kara, 2012: 119).

*Ol hem **gice** yatıp bilmändi.* (142/15) ‘O da gece uyuyamamıştı.’

—Hıva, Daşhovuz rayatlarına perman: siziñ itleriñiziñ sesinden yaña bize **gice-gündiz** yatuv yok. (292/20) ‘—Hıva, Daşoguz sakinlerine ferman: sizin köpeklerinizin sesi yüzünden bize gece gündüz uyku yok.’

—İşin kındığını, şonuñ üçin altı ayıñ hakını bir günde beryänimi men saña **ozal** aytmadımmı? (298/21) ‘—İşin zor olduğunu, o yüzden de altı aylık parayı bir günde vereceğimi ben sana önceden söylemedim mi?’

2.2.4.3. Durum Zarfları

Türkmen Türkçesinde durum zarfları “Nähili” (Nasıl), “Neneñsi” (Ne şekilde) sorularına cevap olurlar. Fiildeki işin, oluş ve kılışın durumunu belirten sözlere durum zarfları denir. (Korkmaz, 2014: 466; Yıldırım, 2017: 241). Bu gruptaki yer alan zarfların sayısı oldukça fazladır. Türkmen Türkçesinde sık kullanılan zarflardan bazıları, “sag-aman” (sağ selamet), “aňsat” (kolay), “arkayın” (rahat), “gıssanmaç” (acil/acele), “yuvaşcadan” (yavaşça), “bile/bilelikde” (beraber), “çaltrak” (hızlı/hızlıca), “täzeden/gaytadan” (tekrardan), gezek-gezegine” (sırayla) sözcükleridir (Yıldırım, 2017: 241).

Nöker gice-de arkayın yatıp bilmedi. (141/15) ‘Nöker gece de rahat uyuyamadı.’

Seni şol perişdeler yene sag-aman aşak düşürerler. (314/13) ‘Seni o melekler yine sağ salım aşağı indirirler.’

2.2.4.4. Miktar Zarfları

Türkmen Türkçesinde miktar zarfları “ne kadar, ne ölçüde, ne derecede” sorularına cevap olurlar. Fiildeki işin, oluş ve kılışın miktarını, derecesini belirten sözlere miktar zarfları denir. (Korkmaz, 2014: 478; Yıldırım, 2017: 235). Türkmen Türkçesinde en sık biçimde kullanılan miktar zarfları şunlardır: “az-azdan” (azar azar), “az/azacık” (azıcık), “bir-birden” (bire birer), “çala/çalaca” (yavaş/yavaşça), “yeke-yekeden” (teker teker), “köp/köpüräk” (çok/çokça). (Yıldırım, 2017: 235).

Azacık şemal övüginli hovada olarıñ samolyotları arkan-yüzün gayışdı. (145/28) ‘Azıcık rüzgâr esintili havada onların uçakları takla attı.’

Lallığıñ elindäki aşıklar yeke-yekeden yere patlap gaçdı. (161/1) ‘Lallık’ın elindeki aşıklar teker teker yere düştü.’

Olar az yöräp, köp yöräp, Amıderyanın gündogar kenarında bir oba barıpdırlar. (298/6) ‘Onlar az gitmiş uz gitmiş derken Amıderya’nın doğu tarafında bir köye varmışlar.’

Bogazına yapışılan möcegiň boguk sesi çala eşidilipdir. (278/35) ‘Boğazına saldırılan kurdun boğuk sesi sessizce duyulmuş.’

2.2.4.5. Soru Zarfları

Fiildeki işi, oluş ve kılışı birtakım soru yoluyla belirten sözlere soru zarfları denir. (Korkmaz, 2014: 482). Türkmen Türkçesindeki soru zarfları şunlardır: “haçan” (ne zaman), “nähili” (nasıl), “neneňsi” (nasıl), “näçe” (kaç/ne kadar), “näme üçin” (niçin), “nire” (nere), “nire/nireden” (nerede/nereden), “nirik” (nereye). (Yıldırım, 2017: 244).

—*Siz Aňkar bilen haçan duşuşdınız?* (150/21) ‘—Siz Aňkar’la ne zaman buluştunuz?’

—*Lallık han, keyp neneň?* (160/26) ‘—Lallık bey, keyfin nasıl?’

.Emma gızlarıň niredeligi, oları nähili tapıp bolcagy mälim bolmandır. (293/32) ‘Ama kızların nerede oldukları, onları nasıl bulabilecekleri belli değildi.’

Sen maňa maslahat ber: men bu gelni nähili yol bilen alıp bilerin? (308/10) ‘Sen bana tavsiye ver, ben bu gelini nasıl bir yolla alabilirim?’

2.2.5. Edatlar

Edatlar tek başlarına çekime girmeyen ve bir anlam ifade etmeyen, sadece gramer işlevi gören kelimelerdir. Fakat cümle içerisinde kelimelerle beraber kullanılarak, onlara destek vermek suretiyle bir gramer işlevi görürler. Türkmen Türkçesinde edatlara “Sözsoňi kömekçileri ve kömekçi atlar” denilmektedir. (Söyegov vd., 2000: 468; Ergin, 2009: 348).

2.2.5.1. Çekim Edatları

“Çekim edatları, işletme eki vazifesini görür ve isimden sonra gelerek bunlardan çeşitli zarflar yaparlar” (Kara, 2012: 122).

Bular bilen dostlugımı, yoldaşlığımı dovam eden bolsam, menem şular yalı bolardım. (149/4) ‘Onlarla arkadaşlığıma, yoldaşlığıma devam etseydim, ben de onlar gibi olurum.’

Sen şerigatiň kanununa garşı gitmek isleyärmiň?! (268/34) ‘Sen şeriatın kanunlarına karşı mı geliyorsun?’

*Vezirler, vekiller, cemlenenden soň, patışa öz **adatına görä** çopana söz beripdir.* (268/17) ‘Vezirler, beyler toplanınca, padişah kendi adetince çobana söz vermiş.’

—Size **günortana çenli möhlet beryän.** (326/9) ‘—Size öğlene kadar süre tanıyorum.’

2.2.5.2. Soru Edatları

Türkmen Türkçesinde soru edatları cümledeki soru sorma işlevini görürler ve en önemli soru sorma edatlarından biri olan “hanı” (acaba) sözcüğüyle karşılanmaktadır. Türkmen Türkçesinde sözcük sonuna “-mıka/-mikä” ekleriyle karşımıza çıkmaktadır. (Kara, 2012: 120).

—**Hanı** yasan samolyotyň? — diyip soradı. (140/7) ‘—Hani yaptığın uçak diye sordu.’

—**Hey siňeğiň yok yeri barmıka?** — diyip sorapdır. (310/28) ‘—Hiç sineğin olmadığı bir yer var mı acaba diye sormuş.’

Çopan öz yanından: ”Bä, meniň **düşümmikä** ya meniň gözüme peri **kaklışdımıka?**” diyip oylapdır. (267/19) ‘Çoban içinden: “Allah Allah ben rüyada mıyım, yoksa benim gözüme güzel kız mı göründü?” diye düşünmüş.’

—**Bolgusız şerte, yalan gepe inanıp bolarmıkan?** (149/16) ‘—Acaba olmayacak bir şeye, yalan sözlere inanılır mı?’

2.2.5.3. Gösterme Edatları

Gösterme edatları birini ya da bir şeyi işaret edip göstermek için kullanılırlar. Türkmen Türkçesindeki belli başlı gösterme edatları şunlardır: “ınha” (işte), “ine” (işte aha), “ana/anha” (işte orada, aha), “tä” (ta). (Kara, 2012: 120-121).

—**Yeriň ortası inha** şu yeri — diyipdir. (297/1) ‘—Yeryüzünün ortası işte şurası demiş.’

—**Anha**, Soltansöyün hem ızıň bilen geldi — diydi. (316/18) ‘—İşte orada Soltansöyün de peşinden geldi dedi.’

Tä özünden bilip edyänçä urmak gerek. (294/32) ‘Ta ki kendisi bilip yapana kadar dövmek lazım.’

—**Ine** yigit, seniň bir günde etcek işiň şu: guýunıň içine girmeli. (298/12) ‘—İşte delikanlı, senin bir günlük yapacağın iş şu: kuyunun içine girmelisin.’

2.2.5.4. Cevap Edatları

Bu tür edatlar işlev olarak tasdik ya da ret ifade eden sözlerdir. Türkmen Türkçesindeki belli başlı cevap edatları şunlardır: “hava/havva” (evet), “yok” (hayır), “bolyar” (peki/pekala), “bolar” (olur/tamam), “elbetde” (tabi ki) “hä” (evet), (Kara, 2012: 121).

—**Hava...** *Ol ganatını alıp ayrıldı, maňa-da gövresi galdı.* (140/21) ‘—Evet... O kanatlarını alıp gitti, bana da gövdesi kaldı.’

—**Elbetde,** *seniň kelpenligiň barasında.* (137/5) ‘—Tabiki senin ciddiyetsizliğine.’

—*Tokar can, iki dost tersleşse, ayyp bolar.* (140/26) ‘Tokarcığım iki arkadaş tartışırса ayıp olur.’

2.2.5.5. Seslenme Edatları

Adından da anlaşıldığı gibi seslenme edatları hitap edatlarıdır, tonlamada his ve heyecan belirtirler. Yaygın olarak kullanılan örnekleri şunlardır: “vah” (vah, tüh), “oh/behey” (oh), “ey” (ey), “hey” (hey). (Ergin, 2009: 350; Kara, 2012: 121).

Eý dost, Jonnuk batyr, sen maňa rehim et. (277/5) ‘Ey dostum, Connuk Bahadır, sen bana merhamet et.’

—**Vah,** *seniň diliň gurasın, diliň!* (294/35) ‘—Ah senin dilin kurusun dilin!’

—**Pähey-de** *velin, yagşam bir mergen ekenin.* (283/16) ‘—Hay Allah, bir de nişancıym diyorsun!’

—**Hey,** *berekella! — diyip, Soltansöýün onuň arkasına kakypdır.* (309/31) ‘—Hay maşallah diye, Soltansöyün onun sırtına vurmuş.’

2.2.6. Bağlaçlar

Türkmen Türkçesinde bağlaçlara “Bağlayıcılar” denmektedir. “Görevli kelime türlerinden olan bağlaçlar kelimeleri, kelime gruplarını, basit cümleleri, bazen de paragrafları birbirine bağlar” (Yıldırım, 2017: 456).

Türkmen Türkçesinde kullanılan abağlaçlar şunlardır: “ve” (ve), “emma” (ama), “yagni” (yani), “veli/velin” (ancak/fakat), “çünki” (çünkü), “hem” (-da, -de), “meger” (meğer), “eger” (eğer), “sebäbi” (sebebi), “yöne” (öylesine), “yogsa/yogsam” (yoksa), “ya/ya-da” (ya da), “haçan” (ne zaman), “onda” (o zaman/o halde). (Söyegov vd., 2000: 512-527).

*Şol ballı golçalardan menem birini size alıp gelyärdim **velin**, yolda birdenkä ayagım taydı-da, golça elimden gaçdı. (285/17) ‘İşte o bal testilerinden birini de size getiriyordum, fakat yoldayken birdenbire ayağım kaydı ve testi elimden düştü.’*

*Yeriň yüzünde näme iş buyursaň edeyin, **emma** guya gircek däl, onuň içinde näme barını men näbileyin? (299/33) ‘Yeryüzünde ne iş emredersen yapayım, ama kuyuya girmeyeceğim, onun içinde ne olduğunu ben nereden bileyim?’*

***Eger** şol sözi tapmasaňız, onda siziň barıňızıň hakıňız ölüm. (326/11) ‘Eğer o sözü bulamazsanız, o zaman hepinizin hakkı ölüm.’*

***Yöne veli**, käte oynap, käte dınç alıp okasaň, zehiniň has hem durlanar, sapagıñı govı bişirsiň. (153/32) ‘Fakat bazen oynayıp, bazen de dinlenerek çalışırsan, zihninin daha da açılır, dersini iyi anlarsın.’*

2.2.7. Ünlemler

Türkmen Türkçesinde “Ümlükler” olarak adlandırılan ünlemler, konuşanın duygusunu, sevincini, hayranlık, üzüntü, korkunç, çaresizlik, nefret, özlem, hasret gibi çeşitli duygularını etkili ve öz bir şekilde anlatmaya; muhatabına çağırmak, emretmek, sormak, cevap vermek, onaylamak, reddetmek gibi sözcükleri ifade ederler. (Söyegov vd., 2000: 561, Yıldırım, 2017: 480).

—***Ay** sövdagär aga, indi barı bir girdiň, iň soňuna çenli gazıbersene. (300/8) ‘—Ey tüccar ağabey, nasılsa girdin, sonuna kadar kazıversene.’*

*Connuk batır öz yanından: “**Be-e**, Tulpara näme bolyarka?” diyip oylanıpdır, emma sebäbini tapıp bilmändir. (272/26) ‘Connuk Bahadır kendi kendine: “acaba Tulpar’a ne oluyor?” diye düşünmüş, ama sebebini bulamamış.’*

—***Bä**, bu nähili boldı? (278/11) ‘—Ya, bu nasıl oldu?’*

2.2.8. Fiiller

Fiiller iş ve hareketi karşılayan sözlerdir. Karşıladıkları hareketler sonucunda somut ve soyut nesne kavramlarla ilgili her çeşit oluş, kılış bildiren durumları ifade ederler. (Ergin, 2009: 280; Korkmaz, 2014: 487). Türkmen Türkçesinde fiiller “İşlikler” olarak adlandırılmaktadır. (Söyegov vd., 2000: 184).

2.2.8.1. Şahıs Ekleri

“Şahıs ekleri çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden eklerdir. Fiil kök ve gövdeleri çekimli hâle girerek kullanış sahasına çıkarken önce şekil ve

zaman eklerini alırlar. Şekil ve zaman ekleri ise yalnız bir çekimde, bir kipte aynı zamanda şahıs ifade ederler” (Ergin, 2009: 282).

2.2.8.1.1. I. Tip Şahıs Ekleri

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Geniş zaman, şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılan eklerdir (Beşen Delice, 2020: 104).

Türkmen Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şu şekildedir:

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri		
Teklik (birlik san)	Men	-In, -Un
	Sen	-sİň, -sUň
	Ol	-ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-Is, Us
	Siz	-sİňIz, -sUňIz
	Olar	-lAr

—*Soltansöyüne ayt: men yaňıca tüňçe oturdım, şol gaynandan soň, çay içip bararın* — diyipdir. (324/32) ‘—Soltansöyün’e söyle: ben biraz önce çaydanlığı ateşe koydum, o kaynadıktan sonra çayımı içer gelirim demiş.’

—*Ata, siz nähak gaharlanyarsıňız?* (269/3) ‘—Baba, haksız yere sinirleniyorsunuz?’

Ol öňki bolşuna ökündi, indi başgalara-da görelde boların diyip düşündi. (155/31) ‘O eskiden yaptıklarına pişman oldu, artık diğerlerine de örnek olurum diye düşündü.’

2.2.8.1.2. II. Tip Şahıs Ekleri

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

İyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ve şart kipinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde şu biçimde kullanılmaktadır (Beşen Delice, 2020: 105-106):

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri			
Teklik (birlik san)	1.Şahıs	Men	-m
	2.Şahıs	Sen	-ň
	3.Şahıs	Ol	-ø
Çokluk (köplük san)	1.Şahıs	Biz	-k
	2.Şahıs	Siz	-ňİz
	3.Şahıs	Olar	-lAr

*Diňe yüz sanı garıbiň garnını etden **doýurdım**.* (301/29) ‘Sadece yüz tane fakirin karnını etle doýurdum.’

—*Yeri, Aňkar, bu pulları nireden **aldıň**?* (148/10) ‘—öyle bakalım, Aňkar, paraları nereden aldın?’

*Tokar şakır-şukurlarını göterdi-de **ulgadı**.* (140/32) ‘Tokar malzemelerini topladı ve koştu.’

2.2.8.2. Zaman ekleri

“Fiilde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir” (Korkmaz, 2014: 517).

2.2.8.2.1. Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde “Öten Zaman” olarak adlandırılan geçmiş zaman, konuşanın konuşma zamanından önce olan ya da olması gereken oluş ve kılışı bildirirler. (Söyegov vd., 2000: 251).

2.2.8.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde “Mâlim Öten Zaman” olarak adlandırılmaktadır. -dI/-dU ekiyle karşılanmaktadır. Olaylar önceden olan iş ve hareketi konuşan kişinin bizzat görmesi ya da tanıklığıyla anlatılır. (Söyegov vd., 2000: 252).

(Fiil+(-dI/dU+)+ Zamir KökenliŞahıs Eki)

Görülen Geçmiş Zaman (Mâlim Öten Zaman)			
	Düz		Yuvarlak
Teklik (birlik san)	Men	-dI+m	-dU+m
	Sen	-dI+ñ	-dU+ñ
	Ol	-dI+ø	-dI+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-dI+k	-dU+k
	Siz	-dI+ñIz	-dU+ñIz
	Olar	-dI+lAr	-dU+lAr

—Yolda gelyärkäm, kerven bilen Hindistana baryan sövdagäre **duşdum**. (316/1)

‘—Yolda gelirken kervan ile Hindistan’a doğru giden bir tüccara rast geldim.’

—Biz onı öyüñize bakan **ugratdık**. (150/24) ‘—Biz onu evine doğru gönderdik.’

Dostlar yañadandan işe **başladılar**. (159/31) ‘Arkadaşlar tekrar işe koyuldular.’

2.2.8.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

“Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş (subyektiv öten) zaman *-Ipdlr/ -Updlr*, belirsiz hikâye geçmiş (nämâlim hekaýa öten) zaman *-An* ve *-mIş/-mUş* ekleri ile yapılmaktadır. Bu eklerden *-Ipdlr/ - Updlr* yaygın olarak kullanılmaktadır” (Dinç, 2017: 160).

2.2.8.2.1.2.1. I. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

Fiilden sonra *-Ipdlr/-Updlr* eki getirelerek ardından da zamir kökenli şahıs eki getirilerek yapılır. Sadece olumlu ve soru şekli bulunmaktadır. (Tazegül, 2020: 103).

(Fiil+(-Ipdlr/Updlr+)+ Zamir Kökenli Şahıs Eki)

I. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman (Subyektiv Öten Zaman)			
Teklik (birlik san)	Men	-Ipdlr+In,	-Updlr+In
	Sen	-Ipdlr+sIñ,	-Updlr+sIñ
	Ol	-Ipdlr+ø,	-Updlr+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-Ipdlr+Is,	-Updlr+Is
	Siz	-Ipdlr+sIñIz,	-Updlr+sIñIz
	Olar	-Ipdlr+lAr,	-Updlr+lAr

*Garrı enem bir gün maňa igendi: “Balam, men indi garrılığa yüz **urupdırın**. (313/10) ‘Ninem bir gün beni azarladı: “Çocuğum ben artık yaşlanmaya başlamışım.’*

*Mıralı şol obada bir dostuň barını mälim edip, şonuň bilen salamlaşyp gaytmak üçin, Soltansöyünden rugsat **alypdır**. (308/27) ‘Mıralı o köyde bir arkadaşının olduğunu söyleyerek, ona bir selam verip dönmek için Soltansöyün’den izin almış.’*

*Hatda goyunlaryň üstünde dava-da **turupdır**. (301/13) ‘Hatta koyunların üstünde kavga da çıkmış.’*

2.2.8.2.1.2.2. II. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde “Nämälim hekaya öten zaman” olarak adlandırılan ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman, -An ekiyle yapılmaktadır. Olumsuz şekli ise -mA ekleri getirilerek -mAndIrIn şeklinde kullanılır. (Tazegül, 2020: 103-104).

(Fiil+(-AndIr+)+ Zamir Kökenli Şahıs Eki)

II. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman (Nämälim Hekaya Öten Zaman)		
Teklik (birlik san)	Men	-AndIr+In
	Sen	-AndIr+sIn
	Ol	-AndIr+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-AndIr+Is
	Siz	-AndIr+sInIz,
	Olar	-AndIr+lAr

*Bu pullary ol, belki, birini aldap ya birini uvultıradıp **alandır**. (148/30) ‘O bu paraları, birini kandırıp, ya da tehdit ederek almıştır.’*

*Olar öz aralarında näçe göterişip, goyuşsalar-da Soltanı şatlandırıp, gaygılandırıp bilcek söz **tapmandırlar**. (326/14) ‘Onlar kendi aralarında her ne kadar uğraşsalar da sultanı sevindirecek ve üzecek söz bulamamışlar.’*

*Soltansöyün içerik girip seredende, onuň gözüne hiç bir zat **ilmändir**. (327/20) ‘Soltansöyün içeri girip baktığında onun gözüne hiçbir şey ilişmemiş.’*

2.2.8.2.2. Geniş Zaman

Türkmen Türkçesinde “Nämälim gelecek zaman” olarak adlandırılan bu zaman adından da anlaşıldığı üzere “belirsiz gelecek zaman” anlamını vermektedir. Türkmen

Türkçesinde geniş zaman, yakın zamanda gerçekleşecek veya gerçekleşmesi muhtemel durumlar için kullanılır, -Ar ekiyle yapılmaktadır, olumsuzu ise -mAr getirilerek, üçüncü tekil ve çoğul şahıslar için -mAz getirilerek çekimlenir. (Dinç, 2017: 163; Tazegül, 2020: 112-113).

(Fiil+(-Ar+)+ Zamir Kökenli Şahıs Eki)

Geniş Zaman (Nämälim Gelcek Zaman)		
Teklik (birlik san)	Men	-Ar+In
	Sen	-Ar+sİñ
	Ol	-Ar+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-Ar+Is
	Siz	-Ar+sİñIz
	Olar	-Ar+IAr

*Men ol gelni hökman **aların**.* (308/24) ‘Ben o gelini mutlaka alırım.’

*Sen şol nıgmatları — daşları asmandan maña **zıñarsıñ**.* (314/11) ‘Sen o nimetleri, taşları gökyüzünden bana atarsın.’

—*Golay-goltumdan tapsak, bir çebiş ya bir toklı **alarıs**, tapmasak, bogazca geçimiz bardır, şonu **soyarıs**.* (291/12) ‘—Yakınlardan bulursak bir tane oğlak ya da bir kuzu alırız, bulamazsak gebe keçimiz var, onu keseriz.’

2.2.8.2.3. Şimdiki Zaman

Hem şekil hem zaman bildiren şimdiki zaman eki, şekil açısından bildirme, zaman eki açısından ise hareketin veya eylemin şu anda devam eden ya da devam etmekte olduğunu bildirirler. Türkmen Türkçesinde “Häzirki zaman” olarak adlandırılmaktadır. -yar, -yär ekiyle oluşmaktadır. Olumsuzu -mA ekleri getirilerek -mayar, -meyär ekiyle çekimlenir. (Söyegov vd., 2000: 264-265; Ergin, 2009: 295).

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman kipi üç başlık adı altında incelenebilir:

2.2.8.2.3.1. I. Tip Şimdiki Zaman

“Umumî häzirki zaman” olarak adlandırılan bu zaman kipi -yar, -yär ekleriyle çekimlenir. Ünlü uyumuna giren bu ekin ünlüsü her zaman uzundur. (Beşen Delice, 2020: 124).

(Fiil+(-yar/yär+)+ Zamir Kökenli Şahıs Eki)

I. Tip Şimdiki Zaman (Umumî Hâzirki Zaman)			
		Kalın	İnce
Teklik (birlik san)	Men	-yar+ın	-yär+in
	Sen	-yar+sın	-yär+sın
	Ol	-yar+ø	-yär+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-yar+ıs	-yär+ıs
	Siz	-yar+sınız	-yär+sınız
	Olar	-yar+lar	-yär+ler

*Meni goyber, men örän gıssanmaç habar bilen **baryarın.*** (288/6) ‘Beni bırak, ben çok acil haber götürüyorum.’

*Sen beyle hovatırlı yerlerde näme **işleyärsiñ?*** (281/2) ‘Sen böyle tehlikeli yerlerde ne arıyorsun?’

*Okuvçı adına-da ısnat **getiryär.*** (148/31) ‘Öğrenci namına da leke sürüyor.’

2.2.8.2.3.2. I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şeklinin Çekimleri

Şimdiki zaman eki olan -yar, -yär ekinin sondaki *r* sesi düşürülerek, özellikle Teke ağzının etkisiyle kısaltılmış olan -ya, -yä ekleri birinci tip şimdiki zaman kipinin kısaltılmış şeklini oluştururlar. Olumsuzu -mA ile yapılmaktadır. (Dinç, 2017: 161; Beşen Delice, 2020: 125-126).

(Fiil+(-ya/yä+)+ Zamir Kökenli Şahıs Eki)

I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şeklinin Çekimi			
		Kalın	İnce
Teklik (birlik san)	Men	-ya+n	-yä+n
	Sen	-ya+ñ	-yä+ñ
	Ol	-ya+ø	-yä+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-ya+s	-yä+s
	Siz	-ya+ñız	-yä+ñız
	Olar	-ya+lar	-yä+ler

*—Size günortana çenli möhlet **beryäñ.*** (326/9) ‘—Size öğlene kadar süre tanıyorum.’

*Sen h  zir onu  g  v  n ni tapmalı hal  na gayta onu  g  v  n ni **yıkya **. (159/6) ‘Sen  imdi onun g  nl n  alacağın yerde aksine onun kalbini kırıyorsun.’*

*—Ilki s  z  ne **go sulyan**, so n k  s  zleri ne **go sulmayan**. (304/9) ‘— lk s  yledi ine katılıyorum, son s  ylediklerine katılmıyorum.’*

2.2.8.2.3.3. II. Tip  imdiki Zaman

“Türkmen Türkçesinde dur-, otur-, yat- ve y r- yardımcı fiilleri, şimdiki zaman anlatımı için kullanılmaktadır. Yalnız bu yardımcı fiiller, yalın şekilleriyle değil -Ir/-Ur geniş zaman ekini almış şekliyle şimdiki zamanı anlatma işlevini üstlenmiştir” (Be en Delice, 2020: 129).  kinci tip şimdiki zaman eki eylemin konu uldu u an yapıldığı ve yapılmaya devam edileceği d    n len hareketi bildirirler. Olumsuzu bulunmamaktadır. (Be en Delice, 2020: 131).

(Fiil+Zarf-Fiil Eki+(-Ir/Ur+)+Yardımcı Fiil+Zamir K  kenli  ahıs Eki)

II. Tip �imdiki Zaman			
		Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Teklik (birlik san)	Men	garap otı:r+ın	bakmaktayım
	Sen	garap otı:r+sı�	bakmaktasın
	Ol	garap otı:r+�	bakmakta+�
�okluk (k�pl�k san)	Biz	garap otı:r+ıs	bakmaktayız
	Siz	garap otı:r+sı�ız	bakmaktasınız
	Olar	garap otı:r+lar	bakmaktalar

*—Onu -a içinden bur ı tutup, çaga dogurcak **bolup yatur**. (310/8) ‘—Onun sancısı tuttu, doğum yapmak üzere yatıyor.’*

*Yatan yerimden töveregime g  z aylasam, adam s  n ki  ım-pıtrak **dagap yatur**. (315/12) ‘Yattı ım yerden etrafa g  z gezdirdim ki insan kemikleri paramparça da ılmı  yatıyor.’*

*Soltans  y n bilen Mıralı k  ne kanun depderine **garap ot rkalar**, geç bir zadı   st  nden barıpd rlar. (293/27) ‘Soltans  y n ile Mıralı eski kanun defterini karı tırırken tuhaf bir şeye rastlamı lar.’*

2.2.8.2.3.4. III. Tip Şimdiki Zaman

Türkmen Türkçesinde “Häzirki-öten zaman” olarak adlandırılmaktadır. Sadece olumsuz çekimi bulunan bu zaman kipinin birinci tipteki şimdiki zaman kipi gibi konuşulduğu sırada yapılan bir hareketi veya o anki durumu bildiren hareketi belli etmek için kullanılır. (Beşen Delice, 2020: 132-134).

“Şimdiki zamanın bu türü, fiil köklerine iyelik eki almış ‘an/ -en’ sıfat-fiil eki ve ‘yook’ kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Bu oluşum sırasında bir hece kaynaşması meydana gelmiş ve ‘yook’un başında bulunan ‘y’ ile birlikte bazı sesler düşmüştür. Olumsuz şimdiki zaman, ünlüyle biten fiillerle kurulduğunda fiilin sonundaki ünlü uzamaktadır” (Kara, 2012: 128).

(Fiil+Sıfat-Fiil Eki+(-An+)+Zamir Kökenli Şahıs Eki+Yok)

III. Tip Şimdiki Zaman				
		Türkmen Türkçesi		Türkiye Türkçesi
Teklik (birlik san)	Men	göremo:k	gör-en+im yok	görmüyorum
	Sen	göreño:k	gör-en+iň yok	görmüyorsun
	Ol	göreno:k	gör-en+i yok	görmüyor+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	görem(i)zo:k	gör-en+imiz yok	görmüyoruz
	Siz	göreñ(i)zo:k	gör-en+iňiz yok	görmüyorsunuz
	Olar	göreno:klar	gör-en+leri yok	görmiyorlar

—Ay, halıpa, men-ä bu töverekde ayı **göremok**. (282/21) ‘—Ya üstat, ben bu etrafta ayı görmüyorum.’

*Biderek epe pul sarp edesim **gelenok** — diyipdir.* (296/21) ‘Boşu boşuna para harcamak istemem demiş.’

—Yeri, Tokar, näme cogap **bereñok?** (138/14) ‘—Hadi Tokar niye cevap vermiyorsun?’

2.2.8.2.4. Gelecek Zaman

Türkmen Türkçesinde “Mälim gelecek zaman” olarak adlandırılmaktadır ve -cAk ekiyle oluşturulur. Gelecek zaman eki -cAk ardından şahıs eki almaz, onun yerine şahıs

zamirleri kullanılır, üçüncü teklik ve çokluk şahıslarda şahıs zamirleri yerine isim de kullanılır. Gelecek zaman iş ya da oluşun gelecekte meydana gelecek olması ya da olacağından şüphe duyulmayan bir işi ya da oluşu belli etmek için kullanılır. Olumsuz, -cAk ekinden sonra olumsuzluk bildiren däl (değil) sözcüğüyle yapılmaktadır. (Dinç, 2017: 163; Beşen Delice, 2020: 141-145).

(Fiil+(-cAk+)+ ø)

Gelecek Zaman (Mâlim Gelcek Zaman)				
		Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Türkmen Türkçesi Olumsuzu
Teklik (birlik san)	Men	ayt-cak	söyleyeceğim	ayt-cak däl
	Sen	ayt-cak	söyleyeceksin	ayt-cak däl
	Ol	ayt-cak	Söyleyecek	ayt-cak däl
Çokluk (köplük san)	Biz	ayt-cak	söyleyeceğiz	ayt-cak däl
	Siz	ayt-cak	söyleyeceksiniz	ayt-cak däl
	Olar	ayt-cak	söyleyecekler	ayt-cak däl

—A gız, Çeper, **aytcak** sözüni bilip aydaveri! (152/1) ‘—Ya kız Çeper, konuşmadan önce düşün istersen!’

—Näme habarıñ bolsa ayt, bolmasa **goybercek däl**. (288/8) ‘—Bu haber neyse söyle, aksi takdirde bırakmam.’

—Propellerini **goycak** bolamızda, Nöker bilen oñuşmadık. (140/9) ‘—Pervanelerini takacağımız zaman Nöker’le anlaşılamadık.’

2.2.8.3. Kip ekleri

Türkmen Türkçesinde “İşliğin zamanı nâbelli şekilleri” olarak adlandırılan bu tasarlama kipleri, zaman kipleri gibi bir oluş ve kılış bildirmezler. Henüz olumlu veya olumsuz yönden gerçekleşmemiş olan hadiseyi, gerçekleşmesi emir, istek, gereklilik ve şart doğrultusunda şekillenerek oluşan kiplerdir. (Korkmaz, 2014: 576-577; Beşen Delice, 2020: 146).

Günümüz Türkmen Türkçesinde emir, istek, gereklilik, şart, şart-istek ve hayal kipleri olmak üzere altı çeşit kullanımı vardır. (Söyegov vd., 2000: 279).

2.2.8.3.1. Emir Kipi

Emir kipi Türkmen Türkçesinde “İşligiň buyruk şekli” şeklinde adlandırılmaktadır. Bir işin yapılmasını birine emretmek için kullanılan kiptir. Türkmen Türkçesinde emir kipi her şahıs için farklılık göstermektedir. (Dinç, 2017: 166; Beşen Delice, 2020: 169-173).

Emir Kipi (İşligiň Buyruk Şekli)			
		Olumlu	Olumsuz
Teklik (birlik san)	Men	-AyIn, (-äyin)	-mAyIn, (-mäyin)
	Sen	-gIn -gUn, -ø	-mAgIn, -mAgUn
	Ol	-sIn, -sUn,	-mAsIn, mAsUn
Çokluk (köplük san)	Biz	-AlIn/AlI, (-älin/äli)	-mAlIn/mAlI, (-mälin/mäli)
	Siz	-In, -Un, -ň, (-än)	-maň, -mäň
	Olar	-sIn(lAr), -sUn(lAr)	-mAsIn(lAr), -mAsUn(lAr)

*Soltansöyün Mırala ertir daňın alagaraňkısında ugrarıs, şayını tutup **yatgın** diyip tabşırıpdir.* (311/30) ‘Soltansöyün Mıralı’ya yarın şafakta yola çıkarız, gerekli malzemeleri hazırlayarak yat diye emir vermiş.’

*“Geçme namart köprüsinden — goy **aparsın** sil seni”.* (303/8) ‘Geçme namert köprüsünden, bırak götürsün sel seni.’

*Men seniň özüň yalı **bolmayın**, bir saparlıkça günäni geçeyin.* (276/25) ‘Ben senin gibi olmayayım, bu seferlik suçunu affedeyim.’

2.2.8.3.2. İstek Kipi

İstek kipi Türkmen Türkçesinde “İşligiň arzuw şekli”, “İşligiň hıyal şekli” veya “İsleg forması” terimleri ile birden fazla adla karşılanmaktadır. (Beşen Delice, 2020: 151). “Türkçede her ek sadece bir görev üstlenir kip/zaman ve şahıs için ayrı ekler bulunmaktadır. İstek kipi ekleri ise şahsı da ifade eder. Şahıs ekleri kip eki ile birleşip kalıplaşmış bir görünüm sergiler” (Dinç, 2017: 165).

2.2.8.3.2.1. I. Tip İstek Kipi

“İsleg forması” olarak adlandırılan bu kip ekleri her şahıs için farklılık göstermektedir. Bir iş ve oluşun gerçekleşme isteğini bildirir. (Beşen Delice, 2020: 153-157).

I. Tip İstek Kipi			
		Olumlu	Olumsuz
Teklik (birlik san)	Men	-AyIn (-äyin)	-mAyIn, (-mäyin)
	Sen	-AsIñ, -Ay, (-äsiñ,-äy)	-may, -mäy, -sIñ
	Ol	-AysIn, -A, äsin, -äø	-maysın, -mäysin
Çokluk (köplük san)	Biz	-AlIñ, -AlI,(-äliñ, -äli)	-malıñ, -mäliñ
	Siz	-AsIñIz, -Ayıñ(-äsiñiz, -äyiñ)	-mayıñ, -mäyiñ
	Olar	-AysInIAr, (-äysinler)	-maysınlar, -mäysinler

*Onuñ özüne geyimlik **alayın** diyip cempläp yördüm.* (151/7) ‘Ona kıyafet alayım diye biriktiriyordum.’

—*A gız, Çeper, sen näme **sorasiñ** gelse, soraber.* (150/14) ‘—Ya kız Çeper, sen ne sormak istiyorsan sorabilirsin.’

—*Balalarım siziñ semizce tokluñ terce etini **iyesiñiz** gelyämi?* (278/16) ‘—Evlatlarım siz yağlı koyunun taze etinden yemek ister misiniz?’

2.2.8.3.2.2. II. Tip İstek Kipi

Türkmen Türkçesinde “İşligiñ hıyal şekili” olarak adlandırılmaktadır. Zamirlerle beraber *-mAkçI* ekiyle çekime girerler. Olumsuz çekime giren fiilden sonra “däl” (değil) sözcüğüyle yapılmaktadır. İkinci tip istek kipi istek, hayal ve niyet bildirme durumlarda kullanılmaktadır. (Beşen Delice, 2020: 158-159).

II. Tip İstek Kipi			
	Olumlu	Olumsuz	
Men	urmakçı	Men	urmakçı däl
Sen	urmakçı	Sen	urmakçı däl
Ol	urmakçı	Ol	urmakçı däl
Biz	urmakçı	Biz	urmakçı däl
Siz	urmakçı	Siz	urmakçı däl
Olar	urmakçı(lar)	Olar	urmakçı däl

—*Sen ol gırnaga el **urmakçı** bolaňda, näme talap edipdi?* (323/21) ‘—Sen o hizmetçiye dokunacağın zaman, ne talep etmişti?’

*Şol barmana kerven derya gabat gelip, gämi bilen **geçmekçi** boldı.* (316/28) ‘O yolculukta kervan bir nehre rastlayınca gemi ile geçmeye çalıştılar.’

*Men gämä **girmekçi** bolamda, kervençiler meni kesekläp kovdular.* (316/29) ‘Ben gemiye binmek istediğimde kervancılar beni taşıyarak kovdular.’

2.2.8.3.3. Gereklilik Kipi

Türkmen Türkçesinde “İşliğin hökmanlık şekili” olarak adlandırılmaktadır. Gereklilik kipi bir oluş ve kılışın ya da tasarlanan bir olayın yapılması gerektiğini bildiren kiptir. (Korkmaz, 2014: 613; Beşen Delice, 2020: 163). “Türkmen Türkçesinde gereklilik kipi (işliğin hökmanlık şekili) -mAll eki ile yapılmaktadır. -mAll eki eğer ardından -dlr eki almamış ise şahıs eki almaz” (Dinç, 2017: 164).

2.2.8.3.3.1. I. Tip Gereklilik

Birinci tip gereklilik kipi -mAll ekiyle çekime girerler. Çekim sırasında şahıs eki kullanılmamaktadır, ancak fiilin önüne şahıs zamirleri getirilerek çekimlenir. Olumsuzu -mAll eki alan fiilden sonra *däl* (değil) sözcüğüyle yapılmaktadır. (Beşen Delice, 2010: 153-154; Kara, 2012: 133-134).

I. Tip Gereklilik Kipi			
	Kalın:-malı		İnce:-meli
Men	tapmalı “bulmalıyım”	Men	geymeli “giymeliyim”
Sen	tapmalı “bulmalısın”	Sen	geymeli “giymelisin”
Ol	tapmalı “bulmalı”	Ol	geymeli “giymeli”
Biz	tapmalı “bulmalıyız”	Biz	geymeli “giymeliyiz”
Siz	tapmalı “bulmalısınız”	Siz	geymeli “giymelisiniz”
Olar	tapmalı “bulmalı(lar)”	Olar	geymeli “giymeli(ler)”

*Sen häzir onuň göwnüni **tapmalı** halıňa gayta onuň göwnüni yıkyañ.* (159/6) ‘Sen şimdi onun gönlünü alacağın yerde aksine onun kalbini kırıyorsun.’

—*Meniň esbabımı sen **geymeli**, seniňkini men.* (328/9) ‘—Benim kıyafetlerimi sen giymelisin, seninkini de ben.’

Eşitmedim diyme, gerek yerinde kömegiň degmese, guyrucagiň bilen hoşlaşmalı bolarsıň! (277/12) ‘Duydum duymadım deme, gerektiğinde yardım etmezsen kuyruğuna veda edersin!’

2.2.8.3.4. Şart Kipi

Türkmen Türkçesinde “İşlegiň şert şekili” olarak adlandırılmaktadır. -sA ekiyle yapılırlar. Bir iş ve oluşun gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu durumları bildirmek için kullanılır. Olumsuz kip ekinin önüne olumsuzluk eki -mA getirilerek çekimlenir. (Beşen Delice, 2020: 147-149).

Şart Kipi			
		Olumlu	Olumsuz
Teklik (birlik san)	Men	-sA+m	-ma-sA+m
	Sen	-sA+ň	-ma-sA+ň
	Ol	-sA+ ø	-ma-sA+ø
Çokluk (köplük san)	Biz	-sA+k	-ma-sA+k
	Siz	-sA+ňİz	-ma-sA+ňİz
	Olar	-sA+lAr	-ma-sA+lAr

Bular bilen dostlugımı, yoldaşlıgımı devam eden bolsam, menem şular yalı bolardım. (149/4) ‘Onlarla arkadaşlığımı, yoldaşlığımı devam etseydim, ben de onlar gibi olurum.’

—*Golay-goltumdan tapsak, bir çebiş ya bir toklı alarıs, tapmasak, bogazca geçimiz bardır, şonu soyarıs.* (291/12) ‘—Yakınlardan bulursak bir tane oğlak ya da bir kuzu alırız, bulamazsak gebe keçimiz var, onu keseriz.’

Yeriň yüzünde näme iş buyursaň edeyin, emma guya gircek däl, onuň içinde näme barını men näbileyin? (299/33) ‘Yeryüzünde ne iş emredersen yapayım, ama kuyuya girmeyeceğim, onun içinde ne olduğunu ben nereden bileyim?’

2.2.8.4. Fiillerde Olumsuzluk Kategorisi

“Sadece Türkmencede değil, diğer Türk lehçelerinde de işleklik derecesi oldukça yüksek bir ektir. Bütün fiillere gelir ve bunların anlamlarına olumsuzluk katar” (Kara, 2012: 97).

Şonuň üçin biz saňa samolyot yasamasını övretmeris. (161/21) ‘O yüzden biz sana uçak yapmasını öğretemeyiz.’

Onuň üstünden guş bolup geçseň, ganatıň gırılca, siziň huzurınıza tiz yetmek üçin, dervezebana yıldızıň guyrugını tutdurmakdan başga alaç tapmadım. (289/26) ‘Onun üzerinden kuş olup uçarsan kanatların kırılacak, sizin huzurunuza hızlı yetişebilmek için kapı bekçisine kuyruklu yıldızı anlatmaktan başka çare bulamadım.’

—*Mıralı, seniň bir sapar hem öyüňe mürehet edeniňe men miyesser gelmedim.* (327/14) ‘—Mıralı senin beni bir kere bile evine davet ettiğine rastlamadım.’

2.2.8.5. Fiilimsi (Yüklemsi) Ekleri

Türkmen Türkçesinde fiilimsiler: “İşliğin infinitiv forması, işliğin şahs görkezmeyän formları” olarak geçmektedir. (Azımov vd., 1960: 396, Beşen Delice, 2020: 254). Fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilmiş, ancak şahıs ekleri almadıkları için çekime girmezler, dolayısıyla da yargı bildirmedikleri için bitmemiş fiil niteliğindedir. (Korkmaz, 2014: 747).

2.2.8.5.1. İsim-fiil ekleri

Türkmen Türkçesinde “İş atları” olarak adlandırılmaktadır. Fiil kök ve gövdelerine gelerek oluş ve kılış bildiren isimler türetirler ve -mAk, -mA -Iş/ -Uş eklerinden yapılırlar (Sarıyev ve Güder, 1998: 59; Beşen Delice, 2020: 254).

2.2.8.5.1.1. -mAK

Patışa gızına mınasıp yigit tapmak niyeti bilen dürli oylara çümüp, iň soňunda şeyle neticä gelen eken. (267/5) ‘Padişah kızına münasip damadı bulabilmek için çeşitli düşüncelere dalıp, en sonunda şöyle karar almış.’

Öz niyetini yerine yetirmek islän Connuk batır Tulparıň halına dözmese-de, iň soňunda oňa haybat atıp, çıbık göteripdir. (273/21) ‘Kendi dediğini yapmak isteyen Connuk Bahadır Tulpar’a kıyamasa da sonunda onu tehdit ederek sopa göstermiş.’

Maňa Soltanıň täcini geymek, atını münmek layık däl. (322/14) ‘Bana Sultanın tacını giymek, atını binmek layık değil.’

2.2.8.5.1.2. -mA

*Mıralı öz yanından: “Yol yakın-da, kirey kân” diyip oylasa-da, durmuş onu şol sövdagäre talaban **durmaga** mecbur edipdir.* (298/3) ‘Mıralı kendi içinden: “kolay kazanç” diye düşünse de, hayat onu o tüccara çalışmak zorunda bırakmış.’

*Mıralını göterip getirenlerinde, Soltansöyün vezirlerden ar **almagi** Mıralınıñ özüne tabşıripdir.* (327/1) ‘Mıralı’yı taşıyarak getirdiklerinde Soltansöyün vezirlerden intikam almayı Mıralı’ya bırakmış.’

2.2.8.5.1.3. -(y)Iş/ -(y)Uş, -ş

Yaşayış adatdan daşarı kın dövürde Connuk batırñ bütün güzeranı şol Tulpara baglı eken: odunını çekyän, çatmasını ondan-oña göçüryän, kirey edyän, çül çagasını ekleyän diñe şol eken. (272/4) ‘Yaşamak her zamankinden zor olan bu devirde, Connuk Bahadır’ın tüm geçimi işte bu Tulpar’a bağıymış: odun çeken, çadırını oradan oraya taşıyan, para kazanan, küçük çocuklarını geçindiren oymuş.’

2.2.8.5.2. Sıfat-fiil ekleri

Türkmen Türkçesinde “Ortak işlik” olarak adlandırılmaktadır. Taşıdıkları hareket ve zaman kavramlarını sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman bildirme özellikleri açısından geçici olarak nitelerler. Aşağıda geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiil olmak üzere üç başlık altında verilmiştir. (Söyegov vd., 2000: 383; Beşen Delice, 2020: 260).

2.2.8.5.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-fiil ekleri

Türkmen Türkçesinde “Ortak işliğin öten zaman şekilleri” olarak adlandırılan bu sıfat-fiil grubu -An, -dIk/ -dUk, -mIş/ -mUş ekleriyle yapılmaktadır. (Söyegov vd., 2000: 384; Beşen Delice, 2020: 260).

2.2.8.5.2.1.1. -An/ -än

*Garaguş yüregi **yarılan** yalı, bir zarbada pasırdap galdı.* (315/21) ‘Doğan ödü kopmuş gibi tek hamlede çırpınarak kalktı.’

Patışanıň gızı bolanı, hem akıllı, hem oবাদan bolanı üçin, onuň hırıdarı, oňa gelyän savçılar örän kân eken. (267/5) ‘Hem padişahın kızı olduğu için, hem de akıllı ve güzel olduğu için onun talibi, ona dünürücü giden çokmuş.’

2.2.8.5.2.1.2. -dIk/ -dUk

—Yero-ov, halıpa, **mergendigiňi** bildik-le, yersiz yere tüpeňiňi şakırdadan bolup durmasana! (283/4) ‘—Ya üstat nişancı olduğunun farkındayız, boşu boşuna tüfeğini şaklatır gibi durmasana!’

Onuň gılıgınıň geň dälidigini aňlan Mıralı onuň ızından galmandır. (322/33) ‘Onun bu yaptığının garip olduğunu anlayan Mıralı, onun peşini bırakmamış.’

Tokar Aňkara bıçgını nähili tutmalıdığını, onu aşak basman, öz saldamına goybermelidigini övretti. (158/5) ‘Tokar Aňkar’a testereyi nasıl tutulması gerektiğini, onu aşağıya bastırmadan, kendi hâline bırakması gerektiğini öğretti.’

2.2.8.5.2.2. Şimdiki Zaman Sıfat-fiil ekleri

Türkmen Türkçesinde “Ortak işliğin hâzirki zaman şekilleri” olarak adlandırılan bu sıfat-fiil grubu -yan/ -yän, -IcI/ -UcI, -mAz eklerinden yapılmaktadır. (Dinç, 2017: 42; Beşen Delice, 2020: 273).

2.2.8.5.2.2.1. -yan/ -yän

Gelnece, samolyotıň önünde pırlanyan bir zat bar dälmi näme şoňa propeller diyyärler. (140/13) ‘Yenge, uçağın önündeki dönen bir şey var değil mi, işte ona pervane diyorlar.’

Soltansöyüniň iň govy göryän ayaly Gül hem bir gün aradan çıkipdır. (330/4) ‘Soltansöyün’ün en sevdiği eşi Gül de bir gün vefat etmiş.’

—Şalarıň huzurını görmek, şalarıň hizmetini etmek — her yetene **yetdiryän** bagt dälidir. (309/17) ‘—Sultanların huzuruna varmak, sultanların hizmetini yapmak herkese nasip olmaz.’

2.2.8.5.2.2.2. -IcI/ -UcI

Tulpar göyä diyersiň öz hocayınınyň diline düşünyän yaly, bir-iki ädim ätläpdir-de, yene ızına dolanıp, yalbarıcı bir garayış bilen yüzüni aşak salıpdır. (273/15) ‘Tulpar güya sahibinin dilini anlıyormuş gibi bir iki adım atmış ve yine geri dönmüş, sanki yalvarıyormuş gibi bir bakışla suratını düşürmüş.’

2.2.8.5.2.2.3. -AsI

Ol oglancığın Tokara bir zat diyesi geldi, Nökere bir zat diyesi geldi, iň soňunda Aňkariň adını tutup gıgırdı. (160/13) ‘Çocuk sanki Tokar’a bir şey demek istedi, Nöker’e de bir şey demek istedi, en sonunda Aňkar’ın ismini söyleyerek bağırdı.’

Aňkariň olardan gaçası gelmedi. (146/23) ‘Aňkar onlardan kaçmak istemedi.’

2.2.8.5.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-fiil ekleri

Türkmen Türkçesinde “Ortak işliğin gelecek zaman şekilleri” olarak adlandırılan bu sıfat-fiil grubu “Gelecek zamanı belirli ve belirsiz gelecek zaman olarak iki kısımda ele alan gramerlerde -cAk eki, belirli gelecek zaman -Ar ve -mAz ekleri de belirsiz gelecek zaman bildiren sıfat-fiil yapan ekler olarak değerlendirilmektedir” (Beşen Delice, 2020: 282).

2.2.8.5.2.3.1. -(A)r

—Ol Hiradıň bazarında patışaniň ölerine yüz goynı nesye dagatdı. (301/21) ‘—O Hırat’ın pazarında padişah ölünceye kadar yüz koynu veresiye dağıttı.’

Soltansöyün Miralınıň gürrüň bererine takadı yetmän: —Sen näme işledin? —diyip sorapdır. (314/29) ‘Soltansöyün Miralı’nın anlatmasına daha fazla dayanamayıp: —Sen ne yaptın diye sormuş.’

2.2.8.5.2.3.2. -mAz

Yöne veli, Tokar can, öňürti sapagını tayınlamalı, mugallımıň öňünde yüzüň gızmaz yalı, oňa türgenlemeli. (139/35) ‘Fakat Tokarcığım önceliğin derslerine çalışmak, öğretmenin karşısında yüzünün kızarmaması için derslerine hazırlanmalısın.’

Sen barsañ, olar seni şatlık bilen özlerine goşarlar, saňa köp zat övredeler, seniň yetmez yeriňi düzederler. (154/1) ‘Sen gidersen, onlar seni memnuniyetle kendi aralarına alırlar, sana çok şey öğretirler, senin eksikliklerini tamamlarlar.’

2.2.8.5.2.3.3. -cAk

Tokar sesini çıkarman, burnunu dırmacak bolanda, elindäki poslı çüýler yere patlaşıp düşdi. (138/7) ‘Tokar sesini çıkarmadan burnunu kaşıdığı sırada elindeki paslı çiviler yere paldır küldür düştü.’

—A gız, Çeper, **aytcak** sözüni bilip aydaveri! (152/1) ‘—Ya kız Çeper, konuşmadan önce düşün istersen!’

*Mıralı sorag **bercek** bolanda, Soltansöyün barmagını daldalapdır.* (309/23) ‘Mıralı soru soracağı zaman, Soltansöyün parmağıyla işaret etmiş.’

2.2.8.5.3. Zarf-fiil ekleri

Türkmen Türkçesinde “Hal işlik” olarak adlandırılmaktadır. “Türkmencedeki zarf-fiillerin “asıl şekilleri” içerisinde -A/ -y, -I/ -U, -Ip/ -Up ekleri; birleşik (yasama) şekilleri içerisinde ise -All, -InçA, -Dık(I)Ça/ -Duk(I)Ça, -AndA, -mÄn, -mAzdAn, -AgAdA(n) ekleri yer almaktadır” (Dinç, 2017: 49).

2.2.8.5.3.1.-man/ -män

*Aradan kân salım **geçmänkü** bolsa patışanıñ şerti onuñ gulagina ilipdi.* (267/21) ‘Aradan fazla zaman geçmeden padişahın şartı onun kulağına gelmiş.’

*Ol şol dağın baylıgından peydalanıp **bilmän** hayısı yol bilen şol dagda adam yaşar yalı edip bolarka diyip oylapdır.* (323/33) ‘Soltansöyün o dağın zenginliğinden faydalanamadığı için, hangi yolla o dağı insan yaşayacak hâle getirebilirim diye düşünmüş.’

*Aňkar ol oglana üins **bermän**, samolyotını uçurmagını dovam etdi.* (160/11) ‘Aňkar o çocuğa dikkat etmeden uçağını uçurmaya devam etti.’

*Ol şäherde özüne kıbapdaş gürrüñdeş **tapman**, ata atlanıp, il içine gezmäge çıkıpdır.* (290/9) ‘O şehirde kendine layık konuşacak kimse bulamayınca atına binerek, halkın içine dolaşmaya çıkmış.’

2.2.8.5.3.2.-mAzdAn

*Emma çopan, söze **başlamazdan** öň, patışadan hayış edipdir: —Ölmezden öň meniñ yekece arzım bar, şonu kabul etmegiñizi hayış edyärin.* (268/18) ‘Ama çoban, söze başlamadan önce, padişah’tan bir ricada bulunmuş: —Ölmeden önce benim bir isteğim olacak, onu kabul buyurmanızı rica ediyorum.’

2.2.8.5.3.3. -Ip/ -Up

*Şondan soň çopan özüniñ giñ sährada **oylap** tapan sözlerine dovam edipdir.* (269/6) ‘Ondan sonra çoban geniş bozkırda düşündüğü sözlerle devam etmiş.’

—*Onda ilki özüñ girip, **barlap** çık, yogsam, men ondan gorkyan.* (300/1) ‘—O zaman önce sen gir, kontrol et, yoksa ben korkarım.’

*Soltansöyün atasının köşgünde **ulalıp**, yigdekçe çıkipdır.* (290/9) ‘Soltansöyün babasının sarayında büyüyüp delikanlı olmuş.’

*Goy menden hem akıllı ogul emele gelsin **diyip**, külbesine bakan haydapdır.* (288/31) ‘Bırak benden de akıllı bir oğul dünyaya gelsin diye, kulübesine doğru koşmuş.’

2.2.8.5.3.4. -AndA

*Şol ayılgañ sesi **eşidende**, çagaların iñ kiçicigi “Vay, ece-ley!” diyip, çatmalarına kürsöp urupdır.* (278/29) ‘O korkunç sesi duyduklarında, çocuklardan ufak olanı “aman, anne!” diye kulübesine doğru kaçmış.’

*Tokara gözi **düşende**, Nöker hırra beylesine övrüldi.* (143/16) ‘Tokar’a baktığında, Nöker çabucak diğer tarafına dönüyor.’

2.2.8.5.3.5. -ka/ -kä

*Soltansöyün köşgüne barıp, vezirleri bilen ata atlanıp **durka**, Mıralı eşegini sürüp barıpdır.* (296/14) ‘Soltansöyün sarayına dönerek vezirleri ile ata binerken, Mıralı eşegini sürüp gelmiş.’

*Her kim şol yıldızı görse, şol yıldız **batmanka**, ayalı bilen ısgaşa, ondan hem perzent galsa — ol perzent örän dilevar bolyamışın.* (287/21) ‘Kim o yıldızı görürse, o yıldız kaybolmadan eşiyle birlikte olur ve oradan çocuk sahibi olursa, çocuk tam bir nükteci olurmuş.’

*Soltansöyün Mıralı bilen şikardan **gelyürkä**, bir obanın çetinde adatdan daşarı bir ovadan gelin görüpdır.* (308/5) ‘Soltansöyün Mıralı ile avdan dönerken bir köyün kenarında alışılmışın dışında güzel bir gelin görmüş.’

2.2.8.5.3.6. -yança/-yänçä

*Şonuñ üçin hem şu tayagım tike-tike **bolyança**, gören itimi akıla getirmegi yüregime düvdüm.* (293/16). ‘Bu yüzden de bu sopa kırılana kadar rastgelen köpeği akıllansın diye dövme kararı aldım.’

*Mıralı **ölyänçä** näche soragıñ bolsa beriber — diyipdır.* (325/15) ‘Mıralı ölene kadar ne kadar sorun varsa sor demiş.’

2.2.9. Ek Fiil

Türkmen Türkçesinde “Kem işlikler” olarak adlandırılan bu ek fiil Eski Türkçedeki “er-” “olmak” olan yardımcı fiilinin “er->-ir->i-” şeklindeki değişim sonucu ekleşmiş olan şeklidir. Günümüzde bu fiili ne kadar “i-” (imek) diye adlandırılrsa da fiilin tek başına bir kullanımı yoktur. Dolayısıyla ek fiilin dildeki fonksiyonu isim soylu kelimelerin sonun gelerek yüklem olarak kullanılmalarını sağlayan ve basit zamanlı kiplere gelerek birleşik zamanlı kipler yapma görevini üstlenmektir. Bu fiil Türkmen Türkçesinde sıfat-fiil ekiyle çekime giren “eken” sözcüğünde “e-” şeklinde görülmektedir (Söyegov vd., 2000: 361-363; Korkmaz, 2014: 620; Beşen Delice, 2020: 175-176).

2.2.9.1. Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zamanı

“Türkmen Türkçesinde isim ve isim soylu sözcüklere ve basit zamanda çekimlenmiş fiillere gelerek geçmiş zamanda gerçekleşmiş bir olayla ilgili süreci göstermeye yarar. Ek fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi *-di* ekiyle yapılmaktadır” (Beşen Delice, 2020: 181).

Tokarın halı hem Nökeriňkiden enayı düldi. (142/14) ‘Tokar’ın durumu da Nöker’inkinden farklı değildi.’

Olar samolyoty hem konserv gapırcagından, köne yaşıkden goparılıp alnan sargılt fanerden yasayardılar. (135/14) ‘Onlar uçağı konserve kutusu ve eski ahşap kutudan sökülen sarımsı kontrplaktan yapıyordular.’

Nöker bilen Aňkar agaç kesyärđi. (157/33) ‘Nöker ile Aňkar ağaç kesiyordu.’

Onuň üstesine, eden işi hem şovly geçmeyärđi. (158/14) ‘Üstelik yaptığı iş de o denli yolunda gitmiyordu.’

2.2.9.2. Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zamanı

“Türkmen Türkçesinde geçmişte olunan bir durum ya da gerçekleşen, gerçekleşmesi tasarlanan bir işin başkasından duyularak aktarıldığı ya da bu duruma, işe olan inançsızlık belirtilmek istendiğinde isim ya da çekimi fiile *-mİş/-mUş* eki getirilir” (Beşen Delice, 2020: 184).

—*Her kim şol yıldız yaşmanka, ayalına yanaşsa, ondan hem perzent galsa, ol perzent örän dilevar bolyarmışın.* (288/15) ‘—Her kim o yıldız kaybolmadan eşiyile

koklaşarak birlikte olup ve oradan da çocuk sahibi olursa, o çocuk tam bir nükteci olurmuş.’ —Her kim o yıldız kaybolmadan eşiyle koklaşarak birlikte olup ve oradan da çocuk sahibi olursa, o çocuk tam bir nükteci olurmuş.’

—*Ayınıñ eti **dermanmış**.* (282/13) ‘—Ayının eti şifalıymış.’

—*Meniñ demim yetyän yerinde menden başga häkim **kimmişin?*** (289/21) ‘—Benim olduğum yerde benden başka kim hüküm vermeye çalışıyor?’

2.2.9.3. Ek Fiilin Geniş Zamanı

Türkmen Türkçesinde ek fiilin geniş zamanı aynı zamanda şimdiki zamanı da göstermektedir. *-dIr*, *-dUr* ekleriyle yapılmaktadırlar ve ekten sonra şahıs eki eklenerek çekime girerler. Bu ek “...eski *tur*- fiilinin geniş zaman çekimindeki *turur* fiilinin ekleşmesi sonucu oluşmuş olan *-tur> -dur* ekine zamir kökenli şahıs ekleri getirilerek yapılır” (Beşen Delice, 2020: 177).

—*Pähey, **mergendirinem** diyjekdir!* (283/34) ‘—Hay Allah, bir de nişancıyım diyorsun!’

*Emma Soltansöyüniñ ayagınıñ tozu gözlerime sürme bolar yalı, men ol bagtly gızlardan, şazadalardan **däldirin**.* (295/21) ‘Ama Soltansöyün’ün ayağının tozu gözlerime sürme olacak kadar talihli kızlardan, şehzadelerden değilim ki.’

*Oglañ atasına şatlık bilen garap: —Soltansöyüniñ **ogludırın!** — diyipdir.* (322/30) ‘Oğlan babasına mutlu bir şekilde bakarak: —Soltansöyün’ün oğluyumdur demiş.’

EKLER

METİNLER

[135]

ÇEKİŞMÂN-BEKİŞMEZ

Tersleşik

Bir tamın kölegesinde uzak vagtdan bari bıçgı, çekiç sesi eşidilyardı. Bıçgı hırıldayardı. Çekiç agaca degip gütleyardı, kâte demre degip şaňkıldayardı.

Şol yerde iki sanı oğlan ussaçılık edyardı. Olar samolyot yasayardılar.

Oların ikisi hem on yaşlarındadı.

Onuñ biri giñ mañlaylı, peşenelice bir oglandı. Onuñ adı Tokardı. Beylekisi bolsa garayagızca, cürcence, yiti gözlüce, inçemik bir oglandı. Onuñ adı Nökerdi.

Tokar bilen Nökerin ussaçılık esbapları örân yagdaylıdı: yartı bıçgıları, agzı gädik paltaları, connuk pıçakları, yene bir sapı çıkıp duran köne çekiçleri bardı. Olar samolyotu hem konserv gapırcagından, köne yaşıkdên goparılp alınan sargılt fanerden yasayardılar. Oların gapırcakdan goparıp alınan poslı çüyleri hem bardı.

Gara iş oların ellerini garaldıpdı. Oların burunlarının gapdallarında, yaňaklarında gara dırşaklar görünyardı. Emma ussaçılığa üns berip, canıgıp işleyän oğlanlar oları sızmayardılar. Hovanın salkın bolmagına garaman, oların yüzlerinde burçak-burçak der hem görünyardı.

Yasalyan zat daş görnüşinden samolyota bir az meñzedi. Tokardır Nöker onı taylı ellerine aldılar, sınıladılar, guvandılar, onuñ töveregini yılmamağı bolsa ikinci bir güne galdırdılar. Hâzir oña propeller goymakçı boldular.

Tokar aytdı:

—Propelleri konserv gapırcagından yasalı.

Nöker oñı razı bolmadı:

[136]

—Yok, gapırcakdan däl, fanerden yasalı.

—Propeller yeñil hem mäkâm bolmalı ahır. Faner bir-ä ağır bolar, bir-de güyçli yele çıdam bermez.

—Näme üçin çıdamaz?

—Yeliñ zarbından seniñ habarıñ yokmı? Ol ağır daşdan gurlan degirmeni hem aylayar ahırı! Samolyotıñ yelginine bol- sa, tagta-pagta çıdacak gümanı barmı?

Nöker yitice gözlerini üşertdi:

—Propellerini yel sındırar yalı, samolyotımız çın samolyot däl ahırı!

—Näme üçin çın däl?

—Biz oynavaç yasayas ahırı.

—Şeyle-de bir oynavaç bormı? Onı kagızdan ederler.

—Eysem, sen şol samolyotıñ bilen uçarsıñ-ov?

Tokar elindäki çekicini yokarı galdırıp, çınlakay sıpata girdi, batlı gepledi:

—Beterem ederin! Samolyotıñ propellerine yel düşse, biziñem öyümiziñ, siziñem öyüñiziñ üstünden vazırdap ötäytse, nädersiñ!

Nöker elini çarpıp güldi:

—Ay çişever-ä!

—Eysem uçurmanmı? Men näme Annagiñ oğlu dälmi? Meniñ agam Moskva günin baryar ahırı!

—Meniñem agam traktor bilen yeriñ astını üstüne çöväryär-dä!

—Bu iki arada traktoriñ näme işi bar?

—Ikimiziñ oynumızıñ arasında çın samolyotıñ näme işi bar?

—Oynuñ soñunıñ çına yazyanından seniñ habarıñ yokmı? Tokarıñ sözüne keçce düşünen Nöker onuñ bilen boydaş boldı, oña bakan petekesini gabartdı:

—Çına yazdıranda, gönenerin öytseñ, yazdır! Tokar oña çıñerildi:

—Nöker, seniñ bolşuñ nähili? Akılıñ beri yerindemi!

Nöker yene çikcerdi:

[137]

—Sen nähili bolsañ, men hem şonuñ yalı. Seniñ akılıñ nirede bolsa, meniñki hem şol yerde.

Tokar hayran galıcılık bilen egnini yığırdı.

—Nöker, gürrüñ näme hakda gidyär?

—Elbetde, seniñ kelpenligiñ barasında.

—Meniñ kelpenligim?!

—Sen näme üçin meniñ üstüme çikceryäsiñ?

—Nöker, men seni gorkuzmak islâmok, saña düşündürmek isleyän: samolyotıñ propellerini galayıdan goyalı diyyän.

—Men fanerden goyalı diyyän.

Olar uzak vagtlap işläp yadanları üçinmi ya her haysısı öz pikirini kanun etcek bolanı üçinmi, näçe çekeleşseler-de, maslahatları bir yere birikmedi. Tokar öz diyeniniñ üstünde durdı, Nöker öz diyeniniñ üstünde durdı.

Iñ soñunda olarıñ sözləri azaşdı.

Tokar çekici bilen bıçgısını aldı, Nöker paltası bilen pıçagını aldı. Tokar samolyotıñ gövresine yapışdı. Nöker onuñ ganatlarına yapışdı. Tokar Nökere: — Goyber! — diydi. Nöker Tokara: — Goyber! — diydi. Tokar özüne bakan çekdi. Nöker özüne bakan çekdi.

Iñ soñunda samolyot iki bölündi.

Gövresini özi bilen alıp gaydan Tokar arkan yıkıldı. Ganatlarını özi bilen alıp gaydan Nöker arkan yıkıldı. Tokar bilen Nöker hasanaklaşıp galdılar.

Tokar öz zatlarını çöpledi. Nöker öz zatlarını çöpledi. Olar galayılarına, çüylerine çenli hem paylaştılar. Iñ soñunda, yeke çüy üstünde dartışdılar.

Tokar Nökere gözünüñ gıytagını aylap igendi:

—İdikile seniñ bilen şarikli iş etmen! Nöker Tokara çıñerilip, burnunu çekdi:

—Bolşuñ şu bolsa, men seniñ bilen dostlugımı hem ayırayın. Şol vagt Tokarıñ bir zat yadına düşdi, kölegesine seretdi,

Nöker bilen tersleşenini hem unudıp:

—Sagat näçe? — diyip soradı.

Nöker oña cogap bermän, beylesine aylandı.

Tokar öylerine bakan ökce gösterdi.

[138]

Men ayıplı

Tokar öylerine gelende, gelnecesi Şeker onuñ önünden çıkdı.

Tokara hatda goltugındaki goş-golañlarını yıgnamaga hem may bolmadı. Ol müynli yalı yüzünü aşak saldı. Şeker oña kinaya bilen garadı:

—Tokar, sen uzun günläp niräk gitdiñ?

Tokar sesini çıkarman, burnunu dırmacak bolanda, elindäki poslı çüyler yere patlaşıp düşdi. Ol çüyleri yıgnamak üçin, duydansız eglende, çekici hem gaçdı, galayısı

hem gaçdı, samolyotıñ gövresi hem gaçdı, connuk bıçgısı hem elinden sıpdı. Tokar olarıñ haysı birini yıgnacagını bilmedi, alcıradı, gelnecesine nâme cogap berceğini-de bilmän, burnunu dırmap durdı.

Şeker sovalını gaytaladı:

—Yeri, Tokar, nâme cogap bereñok?

Tokar bımamla görnüşde, gümürtik hümürdedi.

Şeker onuñ gepine düşünmän, yene soradı:

—Men-ä hiç bir zat eşidemok. Gatırak aytsana!

—Men... Nökerlere gitdim.

—Uzak günläp hem Nökerler bormı?

Tokar yene cogap bermedi.

—Nökerlerde nâme işlediñ?

—Samolyot yasadık.

Şeker onuñ esbpalarına seretdi, yıldırdı. Tokarıñ biderek gezmän, ussaçılık bilen meşgul bolyanına ol begendi. Onuñ şol esbaplar bilen hem oñatca zatlar yasayanını bilyärdi. Şeker onuñ ukıplılığını aňlayardı. Oña guvanyardı. Şeyle-de bolsa rugsatsız gideni, köp egleneneni için, oña bir az igendi:

—Nâme için soraman gitdiñ?

—Gelnece, sen öyde yokduñ.

—Nâme için köp eglendiñ?

Tokar yene öñki cogabını gaytaladı:

—Samolyot yasadık.

—Gelip aydıp, ondan soñra gitseñ bolmayamı?

—Nöker goybermedi.

—Sen Nökere gulak asmalımı, maña?

[139]

Tokar gelnecesiniñ yüzüne göni seredip bilmän, ısgınsız gepledi:

—Men ayıplı.

—Sapagıñı tayın etdiñmi?

Tokar gelnecesiniñ käyincinden nâçe hovatır etse-de, yalan sözlemäge dili barmadı:

—Yok.

—Sapagiña üns bermän, üçlük alsaň, agaň näme diyerkä?

—Men üçlük alman.

—Okamasaň, ikilik hem alarsıň.

—Meniň başlik bilen dörtlükden başga baham yok ahırı!

—Rugsat alman gitseň, öyde tapılmasaň, kitabıň yüzüni açmasaň, dörde-bäşe nähili agız urcagiňı, agaňa nähili görüncegiňi, mugallıma nähili cogap bercegiňi men-ä bilyän däldirin. Tokar öz ayıbına düşündi, dodaklarını bir az münküldetdi, aygıtlı sıpata girdi, yüzüni galdırdı, gelneceğine göni seretdi, garılcık ses bilen cogap berdi:

—Gelnece, bağışla. Indikile beyle etmen.

Şeker Tokarıň boynundan gucakladı, kellesini sıpaladı:

—Tokar can, seniň gatı govı häsiyetiň bar: sen...

Tokar gelnecesiniň sözünü kesdi, onuň yüzüne çınerildi:

—Gelnece, a gelnece! Bay Aňkariň yalan sözläýşini. Onuň aydyan sözüne kesesinden yüzün çıdar yalı däl. Ol yakımsız oğlanlar bilen gezyä, sütünü süynüp öylerine gelyä. Ecesi ondan:

—Nireden geldiň? — diyip soranda: — Mekdepden — diyyä.

—Şonuň üçin hem ol bir klasda iki yllap otır-da.

—Gelnece diyyän-ä, asıl onuň süyt ak, suv gara diyenine inanar yalı däl. Ol mugallımı hem aldayar. Biz Nöker ikimiz onuň bilen oynamzok. Onı öz işimize şarik hem edemzok.

Tokar Nökeri agzanda, şarikli işini yadına salanda, kürtdürüp durdı. Şekerini onuň şol yagdayından habarı bolman, öz sözünü devam etdi:

—Men, canım, seniň oynanıňa garşı däl. Ussaçılık edeniňe, gayta, begenyän. Men agaňa aydarım. Ol saňa gerek yaragları hem alıp berer. Yöne veli, Tokar can, öňürti sapagiňı tayınla-

[140]

malı, mugallımıň öňünde yüzün gızmaz yalı, oňa türgenlemeli. Gezmäni, ussaçılığı bolsa, ondan soňa goymalı.

—Bolya, gelnece, indikile mekdepden gelen badıma dem-dıncımı aların-da, sapagıma yapışarın. Samolyotı bolsa on- dan soň yasarın.

Şeker onuň yere kaçan goşlarına göz gezdirenden soň:

—Hanı yasan samolyotıň? — diyip soradı.

—Tokar yüzünü aşak saldı, ıncılı ses bilen hümürdedi:

—Propellerini goycak bolamızda, Nöker bilen oñuşmadık.

—Viy, samolyotıñ pürli peli bolyamı?

—Yok, pür däl, pelem däl. Propeller!

—Pirli peller?

—V-yok! Gelnce, samolyotıñ önünde pırlanyan bir zat bar dälmi näme şoña propeller diyyärler.

Şeker oña oñlı düşünmän:

—Yeri ondan soñ? — diyip soradı.

Tokar eglip, samolyotıñ gövresini galdırdı, yüzünü aşak saldı:

—Onsoñ... çekeleşdik.

—Nämäni? Samolyotımı?

—Hava... Ol ganatını alıp ayrıldı, maña-da gövresi galdı.

—Uzak günläp samolyot yasışınıñ şol boldumı?

—Nöker meniñ diyenimi etmedi.

—Sen onuñ diyenini etdiñmi?

—Yok.

—Tokar can, iki dost tersleşse, ayıp bolar. Ol seniñ diyeniñi etmese, sen onuñ diyenini edäymezermi?

Tokar sesini çıkarmadı.

Şeker Tokarıñ ellerine, yüzüne seretdi:

—Tokar can, elleriñden elli gücük, yüzüñden yüz gücük doycak... Başga adam görmänkä, bardacık, derrev yuvnaveri!

Tokar şakır-şukurlarını gösterdi-de ılgadı.

[141]

Ne Tokar habar gatdı, ne-de Nöker

Nöker Tokar bilen tersleşenden soñ, rahatlanıp bilmedi. Ol özüniñ näme yetmeziniñ barına hem düşünmedi: bir hili bir zadı kem yalı, bir yeri agıryan yalı, birinden ıncan yalı, birine borçlı yalı duydu. Ecesi bilen sözleşende-de, onuñ hemişekiligi bolmadı. İşdäsiniñ hem, işşiniñ-içişiniñ hem veci bolmadı.

Ecesi onuñ näme yetmeziniñ barını bilmek isledi:

—Guzım, näme kemisligiñ bar?

Nöker ecesine nâme cogap berceğini bilmedi. Ol dodaklarını kemşertdi, “Tokar bilen tersleşdim” diymäge dili barmadı. Aslında, Tokar bilen tersleşigine gınanyanına hem, ya oña belli-beter gaharının gelyänine hem düşünmedi. Ecesi ikinci gezek sorandan soñ, ısgınsız cogap berdi:

—Hiç zat.

Nöker gice-de arkayın yatıp bilmedi. Birdenkä ol Tokar bilen yumruklaşdı, birden hem Tokara “Günämi öt” diyip yalbardı.

Tokar bilen Nöker ertesi gün mekdepde, arakesme vagtında miyesser geldiler. Oların ikisiniñ hem yüzüne şatlık alamanı aylandı, ikisi hem biri-birine topladı: ol ikisi “Salam, dost!” diyşip, gadırlı görşerli göründi. Ikisi iki yerden şoña meyil hem etdi. Emma birdenkä ikisiniñ hem göreci üytgedi: göyä ikisi biri-birini görmedik yalı, ikisi ikiyanlayın ayrılışıp gitdi.

Oların ikisi hem sapak vagtında öz eden işine ökündi: indiki arakesmede hökman sözleşeris diyen neticä geldi.

İkinci arakesmede şol öñki görnüş yene gaytalandı.

Tokar öz yanından: “Nöker meniñ yanıma gelmese, men nâme üçin onuñ yanına barayın” diyip, temecigini yokarı tutdı. Nöker öz yanından: “Tokar meniñ yanıma gelmese, men nâme üçin onuñ yanına barayın” diyip, temecigini yokarı tutdı. Dostlar mekdepde sözleşmediler hem, salamaşmadılar hem.

Nöker öylerine gelenden soñ, ayrıatın hem incalıktan ayrıldı. Onuñ Tokar bilen sözleşmäneine indi gice-gündiz dolup baryar. Tokar bilen hem aranı üzse, ol indi kim bilen dostlaşsın? Kim onuñ bilen samolyot yasasın?..

[142]

Nöker az-maz tamşandı-da, hovla çıkdı. Ol Tokarlar bilen aradaki pessecik hayata barıp yapılandı, oña dırmaşdı, ayağı tayıp yıkıldı; yañadandan yene dırmaşdı, hayatın üstünden boynunu uzadıp seretdi — Tokara gözi ilmedi.

Nökerin yüregi avadı, bogazı doldı, yuvdundı: bagrını hayata berip durcagını ya ızına dolancagını hem bilmedi. Ol in soñı yüregine daş bağladı — boynunu uzadıp, pessay ses bilen gıgırdı:

—Tokar! Ay Tokar!

Tokarıñ özi hem görünmedi, Tokar oña ses hem bermedi. Nökeriñ cürçence yüzi birdenkä gamaşdı: “Ay, maña näme? Ol mensiz oña, menem onsuz oñarın!” diyen oy bilen özüni hayatdan aşak goyberdi, öylerine bakan yüzlendi.

Tokarıñ halı hem Nökeriñkiden enayı dälde. Şeker ozal oña käyiniydi. Ol hem gice yatıp bilmädi.

Mekdepden gelip, bir az tamşanandan soñ, ol hem hovla çıkdı. Ol hem Nökerler bilen aradakı pessecik hayata barıp yaplandı, dırmaşdı, taydı, yañadandan yine dırmaşdı; hayatıñ üstünde gulaklarını üşerdip seretdi — Nökere gözi ilmedi.

Tokar hayata bagrını berip durcagını, ızına dolancagını bilmedi. Ol iñ soñunda yüregine daş bağladı — boynunu uzadıp, pessay ses bilen gıgırdı:

—Nöker! Ay Nöker!

Nökeriñ özi hem görünmedi. Nöker oña cogap hem bermedi. Tokar aygıtlı neticä geldi:

—Nöker meniñ üstüme gelmese, men onuñ üstüne bararın.

Goy, şonuñ üçin meniñ niräm kemelyän bolsa, kemelsin!

Tokar Nökerlere bardı. Nökeri öylerinde tapmadı. Onuñ ecesinden soradı:

—Hanı, Nöker nirede?

—Ol-a size gitdi.

Yüregini bire düvüp, şol vagt Tokarlara baran Nöker Şekerden soradı:

—Hanı, Tokar nirede?

—Ol-a size bakan gitdi.

Nöker öylerine baranda, Tokarı görmedi, ecesinden soradı:

[143]

—Hanı, Tokar gelmedimi?

—Ol-a seni gözläp, öz öylerine bakan gitdi.

Tokar şol vagt öylerine baranda, Nökeri görmedi gelnecesinden soradı:

—Gelnece, Nöker gelmedimi?

—Nöker seni gözläp, öz öylerine bakan gitdi.

—Nöker köçe bilen aylanıp, Tokarlara bakan gitdi. Tokar hayatıñ üstünden aşıp, Nökerlere bakan bardı. Olar yine biri-birlerine duşmadılar.

Yañadan Tokar köçeden aylandı, Nöker hayatdan aşdı. Duşuşmadılar.

Tokar hayatdan aşdı. Nöker köçeden aylandı...

Olar iň soňunda köçede duşuşdılar.

Nöker yüzüni sovup, Tokar iň duşundan geçdi.

Tokar yüzüni sovup, Nöker iň duşundan geçdi.

Tokara gözi düşende, Nöker hırıra beylesine övrüldi.

Nökere gözi düşende, Tokar hırıra beylesine övrüldi.

Nöker ızına gaňrılıp seretdi, Tokar ızına gaňrılıp seretdi.

Ne Tokar eýläk gitdi, ne Nöker beýläk gitdi.

Ne Tokar habar gatdı, ne Nöker habar gatdı.

Agacıň aňırsına aylanıp, Nöker hem Tokardan gözünüň gıtagını ayırmadı, agacıň bäsirinde galan Tokar hem Nökerden gözünüň gıtagını ayırmadı.

Nöker hem agacıň gabıgını dırmap, duran yerinde durdı. Tokar hem agacıň gabıgını dırmap, duran yerinde durdı.

Şol vagt bir yerden peýda bolan Aňkar Nökeriň üstüne süründi, onı äsgermezlik etdi.

Tokar oňa görünmän, agacıň sırtında gizlenip durdı.

Yüzi yası hüytgara Aňkar ırsaradı:

—Yero-ov, cürçencik, näme beýle çikçeren bolyaň?

—Ay, Aňkar, buz üstünde tozan aramasana!

—Men senden näme üçin çikçeryäniňi sorayan!

Nöker onı başından sovmak isledi:

—Aňkar, ikimiziň şärikli zadımız yok ahırı!

—Näme üçin yok? Bu köçeden yöremäge meniň näme hakım yokmı?

[144]

Aňkardan heder eden Nöker bir az yövselledi:

—Aňkar, halıpa, sen öz yoluňa, men öz yoluma.

—Hımm... Sencagazıňam bir yoluň-yodaň bormı!.. Sen Tokar yanındaka bir adamsıň. Bayakı gülşeniňizi men näme unudandır öydyämiň?

Aňkar Nökeriň çovluca burnuna pitikledi.

Burnı gızan Nöker hakikatdan hem çikcerdi, agacıň aňırsına göz aýladı: Tokara gözi düşmese-de, onuň şol yerde barını aňladı. Aňkara dazarıldı:

—Aňkar, sen zat yok yerden şer arama. Çek eliňi! Aňkar onuň üstüne abandı:

—Sen cürçencik, kime sögyäň?

—Men-ä hiç kime-de sögemok. Sögenem halamok.

—Onda näme çikceryäsiň?..

Şol wagtda peyda bolan Tokara gözi düşen Aňkar ökce gösterdi.

Tokar onuň ızından gıgırdı:

—Aňkar, dur entek!

Aňkar ızını kövlemän, köçäniň burçundan aňrık aylandı.

Tokarın keşbinde gazap yokdı, Nöker bilen tersleşigine gınananı üçin, Aňkara-da dostlarça nesihat bermegi yüregine düvüpdü. Emma Aňkar onı anlamadı. Tokar yüzünü aşak salıp, bövrüni diňländen soň, içindäkini daşına çıkardı:

—Ol bizem özüne osdı. Ol özi hemişe urşup yöreni üçin, bizem onı urarıs öydüp gorkdı. Men gayta, onı özüme golaylatmak isläpdim...

İki dost biri-birine çişerildi.

Nöker oňa bakan: —Salam! —diyip, elini uzatdı.

Tokar oňa bakan: —Salam! —diyip, elini uzatdı.

İki dost görüşdi.

Aňkar akılına aylandı

Tokar bilen Nöker içleriniň poslarını döküşdiler.

Tokar ilki bada Nökere: —Senden boldı —diydi.

Nöker ilki bada Tokara: —Senden boldı —diydi.

[145]

Soňra Tokar hem öz ayıbını boyun aldı, Nöker hem öz ayıbını boyun aldı.

Tokar Nökere aytdı:

—Mundan soň tersleşmäli. Nöker Tokara aytdı:

—Mundan soň tersleşmäli.

Olar yaňadandan samolyot yasamaga durdular.

Yene samolyotıň daşkı görnüşi tayın boldı.

Propeller goymaga gezek gelende, olar biri-birine çişerilişdiler. Emma olarıň bu saparkı garaşları gaharlı bolman, şatlıklıdı.

Tokar aytdı:

—Propelleri nämeden goyarıs?

Nöker aytdı:

—Propelleri nämeden goyarıs?

Tokar: — Fanerden goysak näderkä? — diydi.

Nöker: — Galayıdan goysak näderkä? — diydi.

Olar in soñundan yene bir samolyot yasap, birine galayıdan, birine fanerden propeller goymak kararına geldiler.

Samolyotlar tayın boldı. Olar şol samolyotları tapan reñkleri bilen kem-käs reñklediler. Oların möçberi kiçiräk hem bolsa, siñe sın edeñde, bir az tagaşıksızrak hem bolsa, yönekey garañda, çın samolyota çalım etdi.

Olar hovlınıñ içinde samolyotları eyläk-beyläk uçurıp gördüler. Hovlı olara darlık etdi. Samolyotlara bat almaga may bolmadı.

Olar bir yanı beklenen, gatnavı kesilen giñ köçä çıkdılar. Azacık şemal övüsginli hovada oların samolyotları arkan-yüzün gayışdı.

Tokarın samolyotu bişen kerpice degip, propelleri yemşerdi.

Nöker özünü bilimdar saydı:

—Hä-ä, men aytmadımmı?

Tokar oña garap yıldırdı:

—Meniñki yemşerdi. Seniñki şunuñ yalı gatı yere delse, yemşermezdi-de dövlerdi. Meniñkini häziriñ özünde düzetmek

[146]

bolar. Seniñki şunuñ yagdayına düşse, propellerini täzedən goymalı bolar.

Tokar propellerin yemşeren yerini dızına salıp gañırdı, kerpiç üstüne goyup, daş bilen tırkılatdı. Propeller öñki hetdine kolayladı.

Olar öz işleri bilen şeyle gızıganları üçin, tövrekden gelen-geçenleri, özlerine sın edyänleri-de görmediler.

Birden Añkar oların üstünden geldi. Ol bir az gizlenciräp, oların samolyotına, gızığıp oynayan oyunlarına höves bilen seretdi. Birdenkä samolyotına bakan ılgap baryan Tokarın oña gözi düşdi. Añkar ökce götercek boldı. Emma Tokarın özüne üns bermänini görenden soñ, yene ayak çekdi, yene sınıladı: Tokarın samolyotu parlap uçyar. Nökerin samolyotu parlap uçyar. Oların propelleri hem bar, ganatları hem bar, hatda ganatlarının aşagında tigrileri hem bar. Edyän işinden Tokarın hem vagtı hoş, Nökerin hem vagtı hoş. Tokarın hem hiç bir zatdan kemi yok, Nökerin hem hiç bir zatdan kemi yok. Tokar bilen Nökerin ünsi hem bir, meyli hem bir. Tokar Nökere guvanyar, Nöker

Tokara guvanyar. Aslında olarıñ ikisi bir almanı iki yaran yalı. Asıl olarıñ samolyotları hem bir reñkdeş, bir boydaş guş yalı...

Olar gör nähili bagtly oğlanlar!

Tokar bilen Nökeriñ bolşy Añkarı aňkartdı.

Añkarıñ olardan gaçası gelmedi. Añkarıñ olara golaylası geldi.

Añkar olara bakan ädim urdı — Tokar üns bermedi.

Añkar olara bakan ädim urdı — Nöker üns bermedi.

Añkar nätceğini bilmän, aňkarılıp galdı.

Tokar bilen Nöker iñ soñunda Añkarıñ yanında dayandılar.

Añkar yine bövrüni diñirgedi, gaçmaga meyl etdi. Emma Tokar bilen Nökeriñ özüne yığırıp seredyänlerini görenden soñ, olardan çekinmedi.

Tokarıñ hem onuñ bilen sözleşesi geldi.

Nökeriñ hem onuñ bilen sözleşesi geldi.

Añkar olara geñirgenip seretdi.

—Samolyotlar kimiñki?

Tokar öz samolyotını görkezdi.

[147]

—Meniñki.

Nöker öz samolyotını görkezdi.

—Meniñki.

—Oları nireden aldınız?

Tokar aytdı: — Özümüz yasadık.

Olar yine uçurmaklarını devam etdiler.

Nöker aytdı; — Özümüz yasadık.

—Ay hava-la...

Tokar aytdı: — Inanañokmı?

Nöker aytdı: — Inanañokmı?

Añkar samolyotlarıñ ganatlarını, propellerini barlap gördi.

Tokar bilen Nöker onı sınıladılar.

Onuñ yalañaç ayagı çorlapdır. Köyneginde, ellerinde, yüzünde mazut yokı bar. Gara saçları bulaşıpdır, kirläpdır. Nöker oña garanda, seňrigini yığırcağ yalı etdi, emma köne dostuna haypı geleni üçin, gınañ bilen seretdi.

Tokar ondan soradı:

—Aňkar, nireden gelyärsiň? Aňkar cogap berende sakanakladı:

—Ho-ol, ho-ol...

Nöker oňa yitice gözlerini üşertdi:

—Aňkar, eşitmedim diyme, yalan sözleseň — köne dostlugı gaytalap bilmersiň.

Aňkar bir az oylanandan soň, dogrusından geldi.

—Oynamaga gidipdim.

—Kim bilen?

Aňkara cogap bermek kın duyuldu. Emma Tokarıň soragly gözlerine garandan soň, yene dogrusından geldi:

—Lallık bilen aşık oynacaktım.

Tokar yaňsa aldı:

—Nämeden oynadıňız?

—Biz... biz... pullı oynamzok ahırı.

—Dogrucaňı ayt, näçe utduň?

—Men... men-ä... hiç zadam utamok.

—Onda... men heniz hem köne Aňkar diy, gutar-da!

[148]

—Meniň diňe on manadım bar... Olam özümüňki. Onuň çermegindäki yumra gözi düşen Tokar oňa ylgırıp seretdi.

—E-yok, Aňkar, dogrı däl. Hanı, ol çermegindäkileri çıkar, göreli.

Aňkar gızardı, tovlandı, “vah, vahe-ey” diyip, bövrünü tutdı, yeserlik edip, on manat çıkarmakçı boldı... Birden onuň çermegindäki düýrlengi zat topbagı bilen yere gaçdı.

Nöker onı yerden galdırdı, daşınıň esgisini ayırdı, on manatlıkları sananda, olar yedi sanı boldı.

—Yeri, Aňkar, bu pulları nireden aldın?

—Men... men... valla-da ogurlamok.

—Eysem, kimden utduň?

—Biz... biz bu gün oynamadık ahırı!

—Onda bu pullar näme?

Aňkar alcıradı, näme cogap berceğine onuň özi hem düşünmedi, sakanaklap samradı.

—Men-ä... men-ä... pulumıň barını özümem bilemok. Munı... munı biri meniň çermegime bilgeşländen salan bolaymasın!

Tokar hem güldi, Nöker hem güldi.

Tokar oňa çınlakay garadı.

—Gardaş, seniň ol yoldaşlarıň seniň çermegiňe... aşık salarlar, büre salarlar, emma pul salmazlar. Gayta, sende pul barını bilseler, seni aldap alarlar, aldap bilmeseler, zorlap alarlar... Sen iň yağsısı, dogrucaňdan geläy. Biz saňa zat etcek däl.

Aňkar sesini çıkarman, yeňsesini gaşadı.

Tokar bilen Nöker bir-birine garadı.

Tokar aytdı:

—Nöker, Aňkariň yoldaşınıň kimdigini eşitdiň. Kări hem inha şeyle... Bu pulları ol, belki, birini aldap ya birini uvultıradıp alandır. Munuň indi sözüne-de ınam eder yalı däl. Okuvçı adına-da ısnat getiryär. Elbetde, hayp! Şeyle-de bolsa, biz mundan çekilmeli. Bolmasa ol bir yerde, belki, bizi hem masgara eder.

Nökeriň şaňňıca sesi aygıtlı çıkdı:

—Yogsa-da, biz munuň bilen özümüzü deňläp bilmeris!

[149]

Aňkar bir gezek Tokara seretdi, bir gezek Nökere seretdi, bir gezek özüni sınladı, yüzünü aşak saldı, oylandı:

“Bulara seret, meniň sıpatıma seret. Elbetde, men akmak. Men bulardan geçdim. Bular bilen dostlugımı, yoldaşlığımı devam eden bolsam, menem şular yalı bolardım. Bulariň menden yüz övürmäge, elbetde, hakları bar... Hemmesinden hem yamanı, indi pul meselesiniň hem üsti açılar...”

Aňkariň dodakları kemşerdi. Onuň sıpatında gaygı, hasrat alamatı göründi. Hatda iň soňkı neticesini mälim edende, sesi hem garılcık çıkdı:

—Şundan soň ogurlık etsem, yüzüme tükürüň. Nöker oňa gıcalat berdi:

—Ay, bolşuň şu bolsa, senden oňluluk çıkası yok-la!

—Meni indi pullı oynalyan aşığıň yanında görseňiz, yüzüme baş barmak gara basayın.

—Bolgusız şerte, yalan gepe inanıp bolarmıkan?

—Men indi yalan sözleşem, namart boldugım.

Nöker Tokara seretdi. Tokar Nökere seretdi. Olar göreçleri bilen gepleşdiler —
munı bir gezek sınap görelı diyışdiler.

Tokar aytdı:

—Aňkar, vadaňda tapılmasaň, biz seniň yüzüňi görmeris! Nöker aytdı:

—Aňkar, lebziňi yuvutsaň, biz seni unutmalý bolarıs. Tokar yene gaytaladı:

—Şundan soň, pullı aşık oynarmıň? Aňkar “oynaman” diyip şert etdi.

Tokar oňa dostlarça garadı. Nöker oňa dostlarça garadı.

Ankariň dünýäsi bir az giňeldi. Ol pula meyil etdi, hatda oňa bakan elini uzatdı.

Tokar oňa anık cogap berdi:

—Gardaş, pulı entek saňa berip bilmeris. Belki, onı sen yene-de barıp utdurarsıň.

Aslında, biz entek onuň takıgına yetmeli ahırı. Puluň kimiňkidigini bilmeli. Biz onı sovmarıs. Eger-de pul özüňki bolsa, biz onı hökman ya özüňe, ya-da ecene bereris.

Aňkar öylerine bakan yüzlenende, ayakları ädilmedi.

[150]

Kim ogır şärigi

Tokar bilen Nöker tirkeşip öylerine baranlarında, Şekeriň yanında Ankariň ecesi Çeper otırdı. Çeper canıgıp Şekere gürrüň beryärdi. Onuň gaygılı yüzünde ıncı alamatı bardı. Ol Tokara yalta seretdi, onuň salamını almagı hem unutdı, ondan soval soradı.

—Tokar can, Aňkarı görmediňmi?

—Gördüm.

—Nirede gördüň?

—Biz onuň bilen yaňıca ayrılışdık.

Çeper ondan soňrakı soracak zadını ya Tokardan, ya Nökerden çekinyän yalı ikirciňledi, yaltakladı.

Şeker onuň şol yagdayına düşündi, gövünlik berdi.

—A gız, Çeper, sen näme sorasıň gelse, soraber. Tokar can yalan sözlemäni bilyän dälđir.

Çeper şondan soň, soragına başladı.

—Tokar can, siz onuň bilen oynadıňızmy?

—Yok.

—Onuň kim bilen oynayanını bilyämisiňiz?

—Bir oğlanın adın-a tutdı veli, biz onı tanamzok.

—Siz Añkar bilen haçan duşuşdınız?

—Yañıca.

—Ol niräk gitdi?

—Biz onı öyüñize bakan ugratdık.

—Vah, ol vagtı bilen öye barası yok-la.

—Şu sapar baraysa gerek.

—Vah, canım, ol näme dogrusını aydyamı!

—Indi aydaysa gerek.

Çeperin süñni bir zat sızan yalı, Tokara bakan gobsundı.

—Tokar can, ol nämäni aydar?

—Dogrusını.

—Vah, canım, ol zatdan gorkyan bagtı garamı näme?

—Barı bir gorkuzmak däl ahırı!

—Oña başga nähili çäre edip bolcagına meniñ-ä akılım yetyän dälidir. Ol meniñ edil ädimi yakdı.

[151]

—Nätidi?

Çeper Tokar bilen Nökerden gözünü üytgedip, öz-özünden zeyrenip başladı.

—Vah, nädersiñ... soñkı vagtda onuñ elem egrelip başlapdır. El yüzünde galdıran baş-üç manadım birsihli yogalıp gelyär. Emma veli, bu saparkısı has önceyli boldı, önceyli!.. Onuñ özüne geyimlik alayın diyip cempläp yördüm... Bilmedim nähili boldı, ciriñ-miriñ bolaydı.

Tokar Çeperden soradı:

—Çeper ece, kim ciriñ-miriñ boldı? Añkarmı?

—Vah, Añkar ovarram-la! Onuñ başga gitcek yeri barmı, irmi-giç, yene gaydıp geler-le! Meniñ barca mayam elden gitdi, mayam!

Nöker onuñ sözünü geñirgedi:

—Mayam?! Çeper ece, siziñ düyäñiz, mayañız yok ahırı.

—Va-ay, can cigi, ker bir yaña, kör bir yaña etmesene! Şeker oların gürrüñine yıldırdı-da düşündirdi:

—Çeper ecän pulı yitipdir pulı. Tokar Çepere yalta seretdi:

—Pulı?.. Känmidi, Çeper ece? Nöker Çepere yalta seretdi:

—Pulı?.. Känmidi, Çeper ece? Çeper barmakları bilen sanadı:

—Jedi sanı onluk — yetmiş manat.

Tokar Nökere seretdi. Nöker Tokara seretdi. Tokar aytdı:

—Nöker, çıkar!

Nöker yedi sanı düyrlengi onlugu çıkardı.

Çeper ol pulları garbap aldı, Tokar bilen Nökere çinirildi:

—Hiyh!... Sizem ogrı şarigimidiñiz? Tokar Çepere çinirildi:

—Kim ogrı şarigi? Nöker Çepere çinirildi:

—Kim ogrı şarigi?

Çeperiñ münkürligi Şekere-de yaramadı. Ol Tokar bilen Nökeriñ tarapını çaldı:

[152]

—A gız, Çeper, aytcaq sözüñi bilip aydaveri! Tokar can henize çenli kişiniñ yekece kişdesini hem gozgan dälde Nöker can hem Tokarıñ tayıdır. Sen buları öz ogluña osmağın!

Tokar hamsıgac boldı. Nöker hamsıgac boldı. Çeper bövrünü diñledi. Şeker sözüni devam etdi:

—Tokar can, indikile munuñ yalı garamatlı zatlara baş urmañ. Hanı nähili bolan bolsa, sen bolşı yalı gürrüñ ber.

Tokar gürrüñ berdi. Nöker tassıkladı.

Çeper Tokarı gucakladı, Nökeri gucakladı. Tokar bilen Nökeri gezegine ogşadı. Soñra “Añkarı hem özüñize goşuñ, her ediñ-hesip ediñ, onı özüñize meñzediñ” diyip, Tokar bilen Nökere yalbardı.

Gaygılı gelen Çeper Şeker iñ öyünden şatlıklılı gaytdı.

Günäkär göreçler

Çeper baranda, Añkar bir hili ayıplı yalı müynürgäp otırdı, barmagı bilen yer dırmayardı. Çeper hemişekiliginde bolsa, ondakı üytgeşikligi derrev sızardı, oña hayran galardı, belki, oña rehimi inip, onuñ yüzünden-gözünden ogşardı. Emma Çeperiñ özi häzir gazaplı geleni üçin, Añkarıñ yagdayını duymadı, birden yüregine düvüp barşına görä, oña gaharlı seretdi.

Aňkarıň hemişekiligi bolsa, ecesini şeýle sıpatda görenden, turup yazardı; gapınıň agzını aldırsa, içerde sap atardı; ecesine el bermezdi; cıkırdap gülerdi; onı öňküden beter gaharlandırardı, gıgırdardı; şoňa-da keyp ederdi.

Aňkar bu sapar oturan yerinden butnamadı, ecesiniň keşbini görenden, onuň gaharlı gelenini aňlap, oňa yalbarmaga durdı:

—Ece can!

Çeperiň göreci Aňkarıň gözüne düşdi, onda adatdakıdan üýtgeşik bir yagday barını diňe şonda duydu. Onuň möleren gözleri gorkı bilen balkıldayar. Şol balkıldayan gözlerde bir bimamlalık, şol göreçlerde hakıky yalbarıcılık, şol bäbeneklerde bir ökünç görünyär. Aňkarıň hatda dodakları kemşeryär: onuň şol bolşy onda hiç wagtda bolmýan bir yagdaydy.

[153]

Çeperiň gazabı näçe zor bolsa-da, şol görnüş onı govşatdı. Çeper Aňkarı urup hem bilmedi, oňa gargap hem bilmedi, diňe içki gazabını göz yaşı bilen daşına çıkardı.

Ecesini şeýle yagdayda gören Aňkar oňa mähribanlık bilen yapışdı, yalındı, yalbardı:

—Ece can... ece can, mundan soň etmäyin! Indikile senden idinsiz bir zada elimi uranımı görseň, ur-da öldüräy!

Gazabı bir az yatışan Çeper onuň bulaşık başını bir az sı- paşdırıp başladı. Aňkar şondan soň, gara çını bilen horkuldap agladı.

Çeper Aňkara gıcıt üstüne gıcıt berdi:

—Ilde-de çaga kân veli, hey, saňa meňzeşi barmı? Sen hemişe meniň yüzümi aşak saldıryarsıň. Sen uruşyaň. Deň-duşlarıňa özüňi yigrendiryäň. Bir klasda iki yıl galyaň. Iň soňunda-da... oğruluğa yüz urduň... Meniň yüregim, näme, daşdandır öydyämiň? Seniň şu bolşuňa meniň yüregim avamayandır öydyämiň?.. Üstüňe-başıňa bir seret: şu bolşuň öz gövnuňe bir caymı? Şu hüý-häsiýetiň bilen, hey, seniň yüzüňden sıpar yalımı? Seniň yalı bir oğlanı keseki yerde görsem, seňrigimi yığıp geçerdim. Yene-de bolsa bolanok, enelik mähri oňa yol bere nok. Bilmedim, pälimden boldumı, bagtımndan boldumı, geň görenim alnıma geldi... Sen meniň göz yaşımı haçana çenli akdıracak?!

Çeper yüreginiň avusına çıdap bilmän, yene göz yaş etdi. Aňkar oňa gara çını bilen yalbardı, şert etdi.

Çeper Añkarıñ sesinde-de bir nayıncarlık, adatdakıdan üytgeşik bir sadalık, vepalılık eşitdi. Onı sınap görmekçi boldı:

—Sen indi kim bilen oynarsıñ?

—Hiç kim bilen.

—O näme-üçin?

—Men... öyde oturarin, okarin.

—Okanıñ örän govı. Yöne veli, käte oynap, käte dınç alıp okasañ, zehiniñ has hem durlanar, sapagıñı govı bişirsıñ.

—Men... kim bilen oynayın?

—Hanı öñki dostlarıñ: Tokar, Nöker...

—Men... oları incıtdım ahırı...

[154]

—Olar seniñ yalı sammık däldirler. Sen barsañ, olar seni şatlık bilen özlerine goşarlar, saña köp zat övredeler, seniñ yetmez yeriñi düzederler. Olar saña samolyot yasamasınam övretcekler, gerek bolsa, özleriniñkini hem bercekler.

Añkar ecesine yapışdı:

—Ece can, çınıñmı?

—Näme, eceñem özün yalı yalançıdır öydyämiñ? Añkar yüzüni aşak saldı, bimamla ses bilen hümürdedi:

—Men indi yalan sözlemen.

—Käski akılıña aylanayadıñ!

Bu kim?

Mekdep oğlanları bu gün üytgeşik bir yagday gördüler.

Olar Añkarı tanamacak boldular.

Bu gün onuñ geyimi-gecimi päkize, bili kemerli, başı bolsa daralan. Onuñ garaşında, bolşunda-da bir üytgeşiklik bar. Ol bir hili goyazı yalı, akılıña aylanar adam yalı görünüär. Ol bu gün hiç kime degmeyär, hiç kimiñ telpegini pızmayar, hiç kimi dürtüp gaçmayar, hemişekisi yalı, gıkılık-gopguna sebäp bolmayar. Oña bir seretseñ, müynli yalı yüzüni aşak salyar. İkinci gezek garañda — yüzüni yokarı tutup, bir hili gopbamlanyar. Oña kem-käs degyänlere-de ol üns berenok, cuda hetden aşyanlara bolsa:

—Eliñi çek! — diyip, gözlerini alardyar.

Oğlanların arasında Añkarın özi yalı bimazaları, deyişgen-leri yok däl ahır. Arakesme vagtında şolar yalı oğlanlar oña degdiler:

—Bä-ä, bu kim-ayt?

—Yüzi-göz-ä Añkara çalım edyän yalı.

—E-yok-la!.. Munda Añkarın häsiyeti yok ahırı!

—A-ha-ov, gözlerini alardış-a şoña meñzemänem duranok.

—Şu vagt yumrugını düvüp toplaysa, edil Añkarın özi bolay-sa gerek?

Oğlanlar bu gürrünlere gülüşdiler.

[155]

Añkarın özi hem yıldırdı.

Ol oğlanlar yene devam etdiler:

—Añkar kim — beyle salıhatlılık kim?

—A-ha-ov, bu yöne onuñ kölegesi bolaymasın!

—Diyseñizem, bir yerde Añkar bar bolsa — şu şoldur!

—Añkar bolan yerde, guduzlık bolmazmı?

Soñkı sözler Añkarın degnasına degdi. Ol yumrugını düvüp, birine topulanını hem duyma galdı.

Añkara meçev beryän, Añkarın gaharını getirmäge çalışyan bimaza oğlanlar gıgırıdılar:

—Hä-ä, indi bolduñ Añkar!

—Temegine seret! Ol yene bir Añkar hem däl hav, şunkar!

Añkarın birdenkä ecesine, Tokar bilen Nökere beren vadaları yadına düşüp, sakga dayandı, yüzünü aşak saldı. Onuñ keşbinde gınañç yalı, ökünç yalı bir zat göründi.

Şol görnüş oğlanlara-da täsir etdi. Olar oña ondan soñ degmediler. Olar onuñ halını gaygırdılar. Olar bu gün ikinci bir Añkarı görenlerine begendiler, oların kábiri okuv barasında sözlöp, kábiri väşi gürrün edip, onuñ gövünü açmaga çalışdılar. Añkarın gömeltey dodaklarında yıldırama emele gelenini görenlerinde guvandı.

Añkarın bu günki bolşı, özüni alıp barşı mugallımı hem geñirgendirdi. Añkarın bu gün tagta çıkışı, hasap çıkışı onı şatlandırdı. Mugallım bu gün täze bir Añkar gördi, onuñ gövünü yene-de göstermäge, okuva has ıhlaslandırmaga çalışdı. Añkarın çıkaran hasabı için jurnala ullakan harp bilen başlık goydı. Onuñ egnine kakdı:

—Berekella, Añkar!

Başlık bahası, mugallımın övgüsü Añkarı yüvrük ata atlan- dırdı. Onuñ gövni eyyäm ecesine barıp buşladı, Tokar bilen Nökeriñ yanında övündi. Ol öñki bolşuna ökündi, indi başgalara-da görelde boların diyip düşündi.

Añkar gaydışda, mekdepeden çıkıp baryan Tokar bilen Nökere duş geldi. Añkar oları görüp, ädimini gısgaltdı. Emma başlık bahası bilen mugallımın övgüsü yadına düşende, özüni tutdı, ädimini düzetdi, alkımcıgını yokarı galdırdı.

[156]

Bu günki Añkarı gören Tokar bilen Nöker oña begendiler.

Onuñ bilen yene bir salamlaşmak däl, elleşip görüşdiler.

Tokar aytdı:

—İndi Añkara meñzäpsiñ! Nöker aytdı:

—İndi biziñ köne dostumıza çalım edyän!

Olarıñ köne kinelerini unudıp, özi bilen şeyle mılakatlı gürleşenlerine Añkar hayran galdı. Ol öz yanından: “Bular meniñ tayım däl. Bular hakikatdanda geçirimli, salıhatlı, akıllı, oğlanlar” diyip düşündi. Şonuñ bilen bir vagtda başlık bahası, mugallımın övgüsü yadına düşüp, ulumsılandı, döşüni gayşartdı:

—Hä-ä, halamarsınız siz Añkarı! Tokar aytdı:

—Yero-ov, Añkar, näme üytgeşiklik bar! Añkar döşüne kakdı:

—Otliçno bahañ eyesi kim? Nöker aytdı:

—Ay yoga-a!

Añkar döşüni gayşardıp, bir ädim ileri süyşdi:

—Mugallımdan berekella alan kim? Nöker aytdı:

—Ay, gardaş, çiş-ä!

—Çınıñmı, Añkar?

Añkar artist sıpatına aylandı:

—Mugallım meniñ çıkaran hasabım üçin şeyle bir bellik goydı, şeyle bir bellik goydı velin, hey goyay! Siz, belki, meniñ aydanıma inanmarsınız; oña gözi düşen oğlanlar ağızlarını açıp galdılar.

Tokar onı tassıkladı:

—Dogrudır!

Añkarıñ gözleri guvañ bilen balkıldadı:

—Mugallım “Berekella, Añkar!” diyip, arkama bir kakdı veli, klasdakı oganların gözleri hanalarından çıkayına geldi.

Nöker kinaya bilen yığırdı:

—Nayınsap, öteräk gidyän bolayma!

[157]

Añkar çınlakay sıpata girdi:

—Inanmasañız, barıñ-da sorayıñ.

Añkar bilen bir salım degşenlerinden soñ, oña täsir edenlerine begenenlerinden soñ, Tokar bilen Nöker onı samolyot yasamaga çağırdılar.

Añkar öylerine bakan şatlanıp gitdi.

Emma ol yol bilen baryarka, onuñ öñki keşbi üytgedi, ol bövrüni diñirgedi. Onuñ bir yetmezi bar yalı, bir yeri agıryan yalı, bir zadı kem yalı, bir yerde bir zadı galan yalı, şol yere bakan bir damar onı çekyän yalı duyuldi. Ol bir bada onuñ nämedigine düşünmedi. Birdenkä-de dayandı... pulluca aşık oynı onuñ gözünüñ öñüne geldi.

Añkar şol tarapa bakan ädim uranını hem duyman galdı.

Añkar özüni bilmän, düvdenekläp baryarka, birden aylganç bir zat onuñ gözünüñ öñüne geldi: barca pulunı utdurıp, kä müzzerip galanı, käte yok zadı ırsarap, yumruklaşanı, käte özünden ökdä duş gelip, boglanı birin-birin gözünüñ öñünden geçdi.

Añkar sakga dayandı.

Tokar bir yanından, Nöker bir yanından onı çekeleyäne döndi.

“Hey, ulalıp, oñalman geçen!” diyip ecesi oña gıcıt beryän yalı bolup göründi.

Päkize mekdep, şat okuvçılar, onuñ özüni öven mugallım, ılayta-da başlık baha onuñ gözünüñ öñüne gelip direldi...

Añkar gözünü yalpa açdı, aygıtlı neticä geldi:

—Yok!.. Mundan soñ aşık oynaman!

Añkar öylerine baranda, Çeper onı gucakladı, ogşadı.

Añkarıñ aygıdı

Köne dostlar birikdi.

Bu gün olar Tokarın agasınıñ alıp beren täze yaragları bilen işleyärdiler.

Nöker bilen Añkar ağaç kesyärdi. Bıçgı oñlı yöremeyärdi.

[158]

Nöker Añkara igendi:

—Sen bıçğını öz sallamına goybereñok. Añkar Nökere igendi:

—Men çekemde, sen bıçğıdan asılyasıñ.

Tokar Añkara bıçğını nähili tutmalıdıgını, onı aşak bas- man, öz saldamına goybermelidigini övretti. Tokar ondan soñ, Nöker bilen Añkarıñ nāme etmelidigini bellāp berdi.

Olar bıçgılama işini gutaransoñlar, başga işlere yapışdılar.

Añkarıñ inderen çekici çüyden sııp, barmagına degdi. Ol çekiç degen kirli barmagını agzına salanını duyman galdı.

Nöker oña güldi.

Añkar gaharlandı. Añkarıñ birinci gün çınlakay işe yapışısı bolanı üçin, ovuncak hısırdılı, onuñ öz gövnüne gelşine görä bolsa, ağır iş oña yokuş degyardı. Onuñ üstesine, eden işi hem şovlı geçmeyardı. Onuñ halını gaygırmak, oña nebsi agırmak yerine, Nökeriñ oña gülmegi — onuñ yöne bir gaharını getirmek dāl, onı hatda gadımkı Añkar dereğine eltdi. Bir yandan şovsuzlık, ikinci yandan gazap onı alcıraññılığa saldı. Onuñ pıtraññı küyi dürli yerlerde aylandı... Birdenkä bolsa onuñ gözünüñ önünde üç sanı aşık peyda boldı.

Añkar yerinden nähili galanını, dervezä bakan yüzlenenini hem duyman galdı. Onı diñe Tokarıñ sovalı özüne getirdi:

—Yero-ov, Añkar, nirä gitcek?

Añkar ayak çekdi, uludan demini aldı, küyünüñ nirededigine düşündi. Ol yalan sözlemezlige vada beren hem bolsa, dogrusını aytmakdan çekindi, şonuñ bilen bile yalan hem sözlemän, gaçalga tapdı:

—Kän oturıp, ayaklarım bir az gurşayıpdır. Şoları bir az yazsammıkam diyyän.

Nöker oña degdi:

—Çekiç — “çüv!” diyeniñ bilen alçı oturur yalı, humar aşığı dāldir. Oña bir az canıñ emgemek gerekdir.

Ozaldan hem yarım gövün Añkara Nökeriñ gıcalatı yokuş degdi:

—Sāhel yerde şeydip, gıcalat berip durcak bolsañız, onda men-ä siziñ yanıñızda durcagam dāl.

[159]

Nöker oña çıkcerilip seretdi:

—Durman nirä gidersiñ?

—Näme, gidere yer tapmaz öydyämiň?

—Bilyän, seniň yürecigiň aşığıň başındadır, aşığıň! Tokar Nökere gahar bilen garadı:

—Nöker, adam beyle çılkasız bolmaz. Sen häzir onuň gövünü tapmalı halıña gayta onuň gövünü yıkyañ. Sen oña gülseň, men onuň yüzünü alsam, onuň, elbetde, biziň yanımızda durası gelmez... Aňkar, sen onuň bilen deň bolma. Ol hem, elbetde, öz yalňışına düşüner.

Nöker yüzünü aşak saldı.

Aňkar bövrüni diňlände, “aşık” sözi oña ayılgaň bir zat bolup duyuldy. Tokarıň hoşamay sözi oña örän oňat yaradı.. Ol ızına bakan aygıtlı ädim etdi. Nökere kinaya bilen seretdi:

—Nöker diyyän-ä, näme üçin käbir adamiň dili tikenli bolya? Nöker tumşucagını yokarı tutdı:

—Aňkar dost, tiken bar yerinde gül hem bardır.

—Yok, meniň diycek bolyanıma sen düşünmediň. Näme üçin şol tiken öňi bilen özüne dürtülmeyär?

Tokar yıldırdı:

—Onda näme iki dost arasında tersleşik bolcakmy? Nöker Tokara gıcıt bilen seretdi:

—Tersleşige sebäp bolyan hemişe sensiň!

—Ana gördüňmi! Eyyäm aňırsı bärık geldi. Nöker dost, seniň gursacığıň örän daracık.

Aňkar hem onuň üstünü yetirdi:

—Daram bolsa, tikenli söz-ä şonda näçe diyseň bar. Nöker yene acısını pürkmekçi boldı.

Tokar onuň boynundan gucakladı, gövünü tapdı:

—Nöker dost gara yer yalıdır, örän giňdir! Dostlar yaňadandan işe başladılar.

Aradan bir gün geçdi, iki gün geçdi, Aňkar işe bişişdi. Aradan bir hepde geçdi, iki hepde geçdi, Aňkar Tokar bilen Nöker yalı ussa boldı.

Aňkar iň soňunda samolyotı özi üçin özi yasadı. Üç dost giň meydana çıkıp, samolyot uçuryardılar.

[160]

Olarıñ oynuna sın edyän, gelyän-gidyän kändi. Emma şolarıñ içinde bir oglancık olara örän kän vagtlap sın etdi. Olarıñ oynı onı özüne çekdi. Ol olarıñ yanından gidip bilmedi. Ocagaz oğlanıñ tırrıcak balagı bardı. Ayagı yalañaç, incikleri çorlucadı. Köyneginiñ bir yan çigninde yamağı ikinci yan çigninde ullakan yırtığı bardı. Onuñ eli, yüzi Añkarıñ bir vagtkı sıpatına çalım edyärđi. Emma onuñ başında özüne garañda ulurak papagı bardı. Şol papagı hem ol gışıcak geyipdi.

Tokar şol oglana geñgalıcılık bilen seretdi.

Nöker şol oglana geñgalıcılık bilen seretdi.

Añkar ol oglana üns bermän, samolyotını uçurmagını devam etdi.

Ol oglancığıñ Tokara bir zat diyesi geldi, Nökere bir zat diyesi geldi, iñ soñunda Añkarıñ adını tutup gıgırdı:

—Añkar! Ay, Añkar-ar!

Añkar ol oglana bakan yalta seretdi.

Añkar şol oglana bakan aşagı tigirlice, samolyotını idip gaytdı.

Tokar bilen Nöker hem onuñ yanına geldiler.

Olarıñ üçüsiniñ hem özüne bakan ugranını gören oglancık birdenkä ökce götermäge meyil etdi. Şol vagtda bolsa Añkarıñ sesi çıkdı:

—Yero-ov, Lallık!

Lallık sakga dayandı.

Añkar oña soval berdi:

—Lallık han, keyp neneñ?

Lallık sesini çıkarman, yüzüni aşak saldı.

Tokar oña soval berdi:

—Lallık han, keyp neneñ?

Lallık sesini çıkarman, yüzüni aşak saldı.

Nöker oña soval berdi:

Lallık han, keyp neneñ?

Lallık sesini çıkarman, yüzüni aşak saldı.

Añkar iñ soñunda onuñ egnine elini goydı:

—Yeri, halıpa, humar oynamaga geldiñmi?

[161]

Lallığın elindäki aşıklar yeke-yekeden yere patlap gaçdı. Ol uzak vagtlap bövrünü diñirgäp durdı, birdenkä-de yüzünü galdırdı:

—Aňkar, samolyotı nireden aldın?

—Özüm yasadım.

—Özüm?.. Yasacak gümanıñ barmı?

Tokar aytdı: — Özi yasadı!

Nöker aytdı: — Özi yasadı!

—Samolyot yasamanı saňa kim övretti?

—Tokar bilen Nöker övretti.

Ol bir gezek Tokara seretdi, bir gezek Nökere seretdi.

—Maňa-da övredermisiñiz?

Tokar bilen Nökerden ozal Aňkar cogap berdi:

—Yok, övretmeris! Lallığın yüzi aşak sallandı.

Aňkar onuñ müynli yüzüne garap, bir näçe söz aytdı:

—Samolyot yasamak, gardaş, aşık oynamak däl, onuñ üçin cancagazıñı emgemek gerek. Samolyota münmek humardan utan pulcagazıñı berip, maşına münmek däl. Onuñ üçin arassalık, tämizlik, sap yüreklilik gerek. Sen bolsañ onı başarmarsıñ. Şonuñ üçin biz saňa samolyot yasamasını övretmeris.

Lallık uzak vagt oylanandan soň, aygıtlı neticä geldi:

—Başararın!

—Yok, men indi boş söze inanmayan!

Lallığın aygıtlı yüzüne sereden Tokar: — Başarar! — diydi.

Lallığın aygıtlı yüzüne sereden Nöker: — Başarar! — diydi.

—Meniñ sözüm — söz!.. Eger başarmasam...

Tokar aytdı:

—Biz saňa samolyot yasamasını övrederis!

Nöker aytdı:

—Biz saňa samolyot yasamasını övrederis!

Aňkar aytdı:

Yok! Biz saňa samolyot yasamasını övretmeris.

Tokar: — Näme üçin? — diyip soradı.

Nöker: — Näme üçin? — diyip soradı.

Aňkar cogap berdi:

[162]

—Samolyot yasamasını övrencek, biziň bilen oynacak adam humar oynamakdan el çekmeli!

Lallık aytdı: — El çekerin!

Tokar aytdı: — El çeker!

Nöker aytdı: — El çeker!

Aňkar aytdı:

—Hanı onda, aşıkları bilen arasını üzsün-dä!

Tokar aytdı:

—Humarıňdan elin çek!

Nöker aytdı:

—Humarıňdan elin çek!

Lallık yalaňaç ayaklarınıň arasında dagışyp yatan aşıkları çöpleşdirip aldı-da, her haysını eliniň tersi bilen bir yaňa zıňp goyberdi. Tokar aytdı:

—Sag bol, dost!.. Lallık biziň dostumız!

Nöker aytdı:

—Sag bol, dost!.. Lallık biziň dostumız!

Aňkar aytdı:

—Sag bol, dost!.. Lallık biziň dostumız!

Lallık aytdı:

—Sag boluň!.. Meniň hakıkı dostlarım!

Tokar onuň bir egnine elini goydı.

Nöker onuň bir egnine elini goydı.

Aňkar onuň boynundan gucakladı.

Dört dost bir gövrä aylandı.

Dördüň birisi — Tokar,

Dördüň birisi — Nöker.

Dördüň birisi — Lallıkdır,

Dördüň birisi — Aňkar.

1948.

[267]

KIRK YALAN

Bir bar eken, bir yok eken. Gadım vagtda bir patışanın akıllı-başlı ovadan gızı bar eken. Patışanın gızı bolanı, hem akıllı, hem ovadan bolanı üçin, onuñ hırıdarı, oña gelyän savçılar örän kân eken. Patışa gızına mınasıp yigit tapmak niyeti bilen dürli oylara çümüp, iñ soñunda şeyle neticä gelen eken:

—Kim sepini bildirmän, kırk yalan sözlese, gızımı şoña bercek — diyen eken.

Bolmadık zadı bolan hökmünde bir sözlem sözlemek hem añsat iş däl. Şol şertiñ özi yiti zehin hem döredicilik talap edyär. Patışanın gızına göz gızdıranların, şertini yerine yetirmäge gelenlerin sanı-sagıncı bolmandır. Şolarıñ içinde, yönekey kırk däl, bir yüz kırk, bir müñ kırk sözlänleri hem bolupdır. Emma olarıñ oslanman toplanan yığındı sözleri biri-birine zıncıra yalı seplenmän, küyze dövuği yalı çım-pıtrak dagap gidipdir.

Patışanın şikara çıkan gızına gözi ilen bir çopanın akılı hayran galıpdır. Ol öz yanından: “Bä, gün yer yüzünde-de dogup bilcek eken” diyip oylapdır. Emma keyik kovup baryan gız sanlı-salımda onuñ gözünden yitipdir. Çopan öz yanından: “Bä, meniñ düşümmikä ya meniñ gözüme peri kaklışdımkı?” diyip oylapdır. Aradan kân salım geçmänkä bolsa patışanın şerti onuñ gulagina ilipdir. Erkin sähranıñ gülälekle meydanında sap hovadan dem alyan çopan: “Yatıp galandan — atıp galan yağşı. Men hem öz bagtımı sınap göreyin” diyip, bir näçe gün oya çümüpdir. İñ soñunda, günün bir gününde egri tayagını egnine atıp, patışanın gaşına gelipdir.

Arzaçlara görä-de köpräk savçıların habarını almaga adatlanan patışa çopana soval beripdir:

—Yeri çopan, näme habar?

Patışanın haybatından heder etmedik çopan döşünü gay-

[268]

şardıpdır:

—Patışahım, bagtımı sınamaga geldim.

—O nähili bagt?

—Patışamız yalan sözläne hormat goyyamış diyip eşitdim. Men hem agzımdan kirey islöp duramok, baş-üç agız yañrayın diyip geldim.

Patışa çopanın çogda çäkmenine, egnindäki egri tayagına, ılayta-da başındaki şıpmasına gözi ilende, hahahaylap gülüpdir. Birdenkä-de gızı gözünüñ önüne gelip, yüzünü gamaşdırıpdir:

—Ey akmak çopan! Eşitmedim diyme, sepini bildirmän, kırk yalan sözlemeseñ, ganiñdan hem, canıñdan hem geçmeli bolarsıñ!

Çopan başını aşak egip, tayagına dayanıpdır:

—Patışahım, canım, ganım siziñ için, siziñ perzendinüz için gurban bolsa, başga armanım näme!

Vezirler, vekiller, cemlenenden soñ, patışa öz adatına görä çopana söz beripdir. Emma çopan, söze başlamazdan öñ, patışadan hayış edipdir:

—Ölmezden öñ meniñ yekece arzım bar, şonı kabul etmeginizi hayış edyärin.

—O nähili hayış?

—Şu meclise siziñ gızınıñ hem goşulmagını hayış edyän. Patışa hasasını tarkıldadı, zövve yerinden galanda, alaran gözleri çopanı iyerli görnüpdür:

—Nämähreme gız görkezmek? Bu näme diyen söz? Seniñ akılıñ öz yerindemi? Sen meni kim hasap edyärsiñ?

Emma çopan özüni yitirmän, egri tayagını yañadandan egnine taşlapdır:

—Patışahım, niyetim yaman bolsa — gözüme gürşun guyulsın. Meniñ duyduymak isleyänim şunuñ için: meniñ sözüm size yarasa-da, belki, gızıñıza yaramaz. Şonuñ için ikiniziñ bilelikde diñlemeginizi hayış edyärin.

—Akmagıñ biri akmak! Sen şerigatıñ kanunına garşı gitmek isleyärmiiñ?!

[269]

Şol vagtda patışanıñ yanında peyda bolan gızı çopanıñ tarapını çalıpdır:

—Ata, siz nähak gaharlanyarsıñız? Çopanıñ akıllı sözi bar: şert siziñki bolsa, şertiñizi yerine yetiren yigit meniñki bolmalı ahır. Goy onuñ sözüni ikimiz bile diñläli.

Şondan soñ çopan özüniñ giñ sährada oylap tapan sözlerine dovam edipdir:

“Atam enemi almanka, men enemden bolmankam, biz atadan yekedik. Biz ölüp, ölüp, dört bolduk. Biz günüñ bir gününde dördimiz bile ava gitdik. Birdenkä, göstermedik yovşanıñ düybündäki dogmadık tovşanı meniñ kör agam gördi. İki eli omurdanından golak agam onı kirişsiz yay, peykamsız ok bilen atıp urdı. Çüp yalañaç agam bolsa, onı egnindäki donunıñ goltugına saldı...”

Çopanıñ sözüne diñe vezir, vekiller däl, hatda patışanıñ özi-de lokguldap gülüpdür. Enayı dodaklarında yılgırma emele gelen gızıñ gulagina çopanıñ sözi nähili yakımlı eşidilse, onuñ sıratı, dik boynı, güne yanan orayanı teni, köşk adamlarından sussı basılmayan sadalığı, ılayta-da gözlerinde balkıldayan bagt uçganakları gızı

bütünleyin özüne bakan çekipdir. Şonuñ üçin çopanıñ sözünüñ devamını sabırsızlık bilen hayış edipdir. Çopan devam edipdir:

“Biz baryadık veli, öñümüzden üç sanı yap çıkdı. Olarıñ ikisiniñ içi gurı ekeni, biriniñ içinde bolsa öl hem yok ekeni. Izgarsız yabıñ içinde üç sanı balık yüzüp yören ekeni. Olarıñ ikisi öli bolup, beylekisiniñ canı yok ekeni. Biz canı yok balığı alıp gitdik. Bir görsek, üç sanı öy bar ekeni. Olarıñ ikisi yıkık bolup, beylekisiniñ tärimi-de, uğı-da, tüynügi-de yok ekeni. Şol tüynüksiz öyüñ içinde üç sanı, gazan bar ekeni. Olarıñ ikisi dövük bolup, beylekisiniñ düybi yok ekeni. Şol öyde üç sanı tagan hem bar ekeni. Olarıñ ikisi ayaksız bolup, beylekisiniñ salı yok ekeni. Biz cansız balığı düypsüz gazana salıp, salsız tagana atardık-da, otsuz bişirdik. Balığın gaynan eti lagta-lagta bolsa-da, çeynämizde ham çarıkdan enayı däl ekeni. Biz şeyle bir kân iydik. Garnımız ganara, boynumuz gıla döndi, emma agzımızıñ ondan habaram bolmadı...”

[270]

Köşkün içinde şovhunlı gülki yañlananda, agzından gıllığını akdırıp dinleyän patışa:

—Sem boluñ! — diyen gıkılık bilen çopanıñ sözünüñ devamına yol açıpdir. Çopan devam edipdir:

“Balığın gazanda galan yağını çekdik: kırk batman çıkdı. Onı men ädigime çaldım veli, birine yetdi-de, beylekisine yetmedi. Gice ayılgañ bir gopguna oyansam, yağlanmadık ädigim bilen yağlanan ädigim söveşyän ekeni. Men olara käyindim. Ertir tursam, yağlanmadık ädigim gice öykeläp giden ekeni. Men bir diñe çıkıp seretdim, hiç yerde zat görölmedi. Ondan soñ çuññur gorpa girip, yakamdakı temeni yere dürtüp, üstüne çıkıp seretsem, ädigim ullakan deryañ añırsında yer sürüp yören ekeni. Şol yerdäki baytalı münüp, tayını öñüme alıp sürdüm veli, baytal geçmedi. Tayı münüp, baytalı öñüme alıp süremde bolsa, deryanıñ beyleki kenarında peyda bolanımı duyman galdım. Men öykeli ädigimi yazdım, geydim. Bir görsem, şol yerde bir tūmmegiñ gapdalında bir horcun yatan ekeni. Horcunu açamda, içinden bir kitap çıkdı, kitabıñ içinden bir galam çıkdı. Men galam bilen çizışdırdım, çizışdırdım veli, hemme aydan sözüm yalan çıkdı.”

Vezirler, vekiller hoşallık bilen gülşüp, makullaşıp başlanlarında, peykamlı hasasını tarkıldadıp galan patışa:

—Sem boluñ!!! — diyip gıgıran eken.

Patışadan heder eden vezirler, vekiller, dımanlarında, patışanın gızı öz pikirini sıpayıcılık bilen mälüm edipdir:

—Meniñ gövnüme bolmasa, çopan kırk bir söz sözledi. Şonuñ kırkısı yalan bolup, biri çın çıkdı.

Patışa öz gızına cabcınmadan çekinse-de, çopanı öz gızına layık bilmäni üçin, sözlände, sesi gırlık çıkıdır:

—Şeyle yalanı kim sözlemeyär? Çopan diñe öz başından geçenleri gürrüñ beryär.

Patışanın adalatsızlığını saygaran çopan bir ädim öñe süyşüpdır:

—Patışahım, hanı onda siz eneñizden bolmankañız başıñızdan geçenlerden ha çın, ha yalan yekece ağız söz sözläñ!

Patışa hasalı elini gazap bilen galgadıpdir:

[271]

—Meniñ yeke ağız sözüm: cella-at!..

Cellat ay paltasını egnine atıp, murtlarını tovlap gelende, patışanın gızı ara düşüp:

—Ata can, şah adıl gerek. Çopan siziñ şertiñizi yerine yetirdi, meniñ bolsa gövñümiñ üstünden turdı. Men çopanıñkı, çopan meniñki! — diyip, onuñ boynundan gol salıpdir.

Şol gözel görñüşe gözi ilende, yüregi bulanan patışa özüniñ ağır gövresini lampa oturgıca goyberipdir.

1942.

[272]

CONNUK BATIR

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda Connuk batır diyen bir adam bar eken. Onuñ dört ayaklıdan diñe bir tulparca yabıcığı bar eken. Connuk batır oña Tulpar diyip at beryän eken. Yaşayış adatdan daşarı kın dövürde Connuk batırın bütün güzeranı şol Tulpara bağılı eken: odunını çekyän, çatmasını ondan-oña göçüryän, kirey edyän, çöl çagasını ekleyän diñe şol eken.

Güyzüñ, gışın ağır azabından soñ, Tulpar halıs gurpdan düşen eken. Çölpe çagalarını zordan ekleyän Connuk batırda Tulpar üçin iym nirede, ot nirede? Sünklerinden torba asaymalı Tulpar eñegini yere bererli bolanda, yaz çıkıp, yagmır yagıp, yerin yüzi gök övsüpdır.

Iymiti yetmedik iglice çagaları yuva-yelmikden, kömelekden doyup başlanlarından soň, Connuk batır:

—Goy, bu canavar hem yazlasın, etine-ganına çıksın, semresin! — diyip, Tulparı yalañaçlapdır-da, meydana kovupdır.

Ertir gidip, agşam gelyän Tulparıň şahdi açılıpdır, etine-ganına gelipdir, tüýüni düşüripdir, endamı yalpıldap başlapdır. Connuk batır öz yanından “Tulparı indi eyerläysem hem bolcak” diyip oylapdır. Birdenkä bolsa, ertirki giden Tulpar giçden soňra gara dere batıp gelipdir. Onuň sebäbini bilmedik Connuk batır oňa hayran galıpdır. Tulpar ertesi yine derläp gelipdir, birigün yine gara dere batıp gelipdir.

Tulpar aňırsı üç-dört günüň içinde horlanıp, garnı gapırgalarına yelmeşip başlapdır.

Connuk batır öz yanından: “Be-e, Tulpara näme bolyarka?” diyip oylanıpdır, emma sebäbini tapıp bilmändir. İn soňunda, Tulpara näme bolyanını bilmek niyeti bilen, onı yine meydana kovupdır-da, özi gara görnüp ızından garagagullap gezipdir.

Bir görse, mähnet bir ayı Tulpara atlanıpdır-da, giň otluk

[273]

meydanda ayak aldığına çapıp başlapdır, aradan salım geçmänkä bolsa Connuk batırın gözünden yitip gidipdir.

Tulparıň ızından yetip bilmecegini, ayını ele salıp bilmecegini aňlan Connuk batır ızına dolanıpdır-da, yol boyı oya çümüpdür.

Tulpar yine giçden soň gara dere batıp gelipdir.

Connuk batır az oylapdır, kân oylapdır, in soňunda, Tulparıň endam-canına yelim çalıp, yine meydana kovmakçı bolupdır. Emma Connuk batıra nayıncar garan Tulpar: “Yok, indi gidesim gelenok” diyyän yalı, kürtdürüp durupdır.

Connuk batır Tulparıň maňlayını, yalını sıpalapdır, oňa yalbarıpdır:

—Tulparım, in soňkı gezek, şu gün hem git. Men seni şol beladan dındararın, arıňı öteräk aların!

Tulpar göyä diyersiň öz hocayınınıñ diline düşünyän yalı, bir-iki ädim ätläpdür-de, yine ızına dolanıp, yalbarıcı bir garayış bilen yüzünü aşak salıpdır.

Connuk batır yine yalbarıpdır.

Tulpar yine yola düşüpdür, yine ızına dolanıpdır, bir zatdan gorkyan yalı, sandırapdır.

Öz niyetini yerine yetirmek islän Connuk batır Tulparıñ halına dözmese-de, iñ soñunda oña haybat atıp, çıbık göteripdir.

Tulpar şondan soñ nârazı bir görnüşde hayal-yagal ädim urupdır!

Emma... Tulpar agşam dolanıp gelmändir.

Connuk batır, uzak gice ukusu tutman, dürli oya çümüpdür, eyläk agdarılıpdır, beyläk agdarılıpdır, bar-yok yekece gıyalından hem dınsa, durmuşınıñ öñküdenem yaramazlaşcağı onı aldım-berdime salıpdır, Tulparı zorlap kovanı üçin ökünip, añırsına yetip bilmändir. Connuk batır iñ soñunda, hova yagtılmagına mähetdel, aypaltasını egnine atıpdır-da, niredesiñ Tulpar diyip, yola düşüpdür.

Connuk batır giñ otluk sährada eyläk bir gidipdir, beyläk bir gidipdir, Tulpara gözi ilmändir. Tulparını elinden aldırان Connuk batırınñ yüregi avapdır, az gözläpdür, kän gözläpdür, iñ so-

[274]

ñunda bir üyşmek gara gözüne ilipdir. Emma Connuk batır onuñ nämedigini uzakdan saygarıp bilmändir.

Connuk batır iñ soñunda şol gara barıp görse, bir topar candar biri-birine bağlanışıp yatan ekeni. Ölügsi gözlerinde yaş görünyän Tulpar ısgınsız dodaklarını çala gımıldadanda, Connuk batır bolup geçen vakanı göz öñüne getiripdir.

Türresi, butları, golları Tulparıñ yelimli yagırnısına yelmeşen ayı düşcek vagtı düşüp bilmändir-de, Tulparı çapıpdır, çapıpdır, çapıpdır... Ahır gurpdan düşen Tulpar hova garañkıranda güpürdäp gidipdir.

Isgını gaçan günäkär ayı ondan sııp bilmändir.

Olarıñ gımıldısı galman, çala demleri galanı üçin, Tulparı, ayını gara batgalıkdır hasap edip gelen doñuz burnı bilen “batganı” dörmekçi bolanda, Tulparıñ garnına yelmeşip galıpdır. Tulparı, ayını, doñzı öli gövrelendir hasap edip gelen aç möcek, açık agzını gıssanmaç uranda, Tulparıñ buduna yelmeşip galıpdır.

Üyşmek bolup yatan Tulparı, ayını, doñzı, möcegi selcer- mekçi bolan tilki olarıñ daşında aylanıpdır, pırlanıpdır-da, ısırganıp, burnunu uzadanda, Tulparıñ yalına yelmeşip galıpdır.

Tulparı, ayını, doñzı, möcegi, tilkini yıkılan köne tam hasaplan bayguş gelip gonanda, Tulparıñ boynuna yelmeşipdir.

Tulparın ölüm halında gözgını yatışına rehimini inen, yırtıcılara gazabı gelen Connuk batır oların barını birden gırmak küyüne düşüpdür. Ol aypaltasını yokarı galdırıp, ilki bilen bayguşdan başlamakçı bolupdır:

—Veyrançılığa buysanyan betpäl, seni bir nas edeyin! Ölüm hovpuna düşen bayguş ganatlarını pasırdadıpdır-da, nayıncar yalbarıpdır:

—Ku-ku... ku-ku... Batır aga, meni öldürme, men galan ömrümi senden göreyin. Çaga-çugalarıña bir sebet bövürslen iymişini getirip bereyin!

Bayguşun ovadan gözlerindäki yaşa gözi ileni üçinmi ya-da çaga-çugalarının süyci iymişi şüvlümlü tamşancaklarını göz

[275]

öñüne getireni üçinmi, Connuk batır sesini çıkarman, bayguş emay bilen sıpdırıp goyberipdir.

Bayguş öz vadasına vepalılık bildiriyän yalı:

—Ku-ku... — edipdir-de, ganatlarını pasırdadıpdır, gözden yitipdir. Connuk batır aypaltasını egnine atıp, möcege çenäpdır:

—Hey, ganhor möcek! Seniñ beri hamını çöpe sereyin! Dili bir garış süynen möcek uzun gulaklarını yapırp, nayıncar ses bilen uvlapdır:

—U-u-u... u-u-u... Batır aga, başña döneyin, meni öldür-me! Men galan günümi senden göreyin. Çaga-çugalarıña Gulak bayın sürüsinden tazıgıp çıkan, guyrugı elek yalı bir toklı getirip bereyin!

Möceğin canına haypı geleni üçin däl-de, çaga-çugalarının aylar däl, yıllar boyı şorsuranlarını göz öñüne getirip, Connuk batır öñki pikirinden dänipdir, barmagını çommaldıp, möcege haybat urupdır: — Ey, ganhor möcek, men seniñ vadaña bir gezek ınanayın. Emma eşitmedim diyme, vadaña tapılmasañ, dişini damagıña ibererin!

Connuk batır möceğin buda yelmeşen dodaklarını iç yüzünden emay bilen kesipdir-de, boşadıpdır goyberipdir.

Agzından gan akdırıp baryan möcek tumşugını yokarı tutup, öz vadasına vepalılık bildiriyän yalı, nayıncar uvlapdır:

—U-u-u... u-u-u...

Connuk batır doñzuñ kirpiksiz gözlerine ayılğanç çınerilipdir-de, aypaltasını eñtermekçi bolupdır:

—Hey, haram doñuz! Seniñ beri kelläni togalayın!

Ölüm hovpuna düşen doñuz kiçicik gözlerini çüycerdipdir-de, connuk guyrugını bulaylap, nayıncar hokurdapdır:

—Hokurrr... hokurrr... Batır aga, meni öldürme, galan günümi senden göreyin. Sen meni azat et. Men seniñ çağa-çugalarıñ üçin Han mülkünden bir ganar kâşir getirip bereyin!

Connuk batır doñza rehimi ineni üçin däl-de, çağa-çugalarıñ yitice dişleri bilen ter kâşir gemirceklerini göz önüne getirip, doñzuñ bir gulagina paltası bilen kakıpdır-da, beyleki gulagina hemle urupdır:

[276]

—Ey, doñuz oğlu, doñuz! Seni men bir sapar sınayın. Yöne eşitmedim diyme, vadañda vepañ bolmasa, ganıñı itlere yal ederin!

Connuk batır aypaltası bilen onuñ temegini gıyıp goyberipdir.

Doñuz vadasına vepalılık bildiryän yalı, ganlı temegini yere oykapdır-da, hoşallık bilen hokurdapdır:

—Hokurrr... hokurrr...

Ayıñ kinnivanca gözlerine göreci ilen Connuk batır aypaltasını gazap bilen eñtermekçi bolupdır:

—Hey, kırk emceğiniñ her kime birini tutup beryän yalançı ayı! Meni gınan, meniñ Tulparımı ölüm hetdine yetiren sensiñ. Seniñ beri ganıñı gotura derman edeyin!

Ölüm hovpuna düşen ayı mızleşik gözlerini mölerdip, nayıncar bir ses bilen mığırdapdır:

—Mıgırrr... mıgırrr... Connuk batır, sen maña rehim et, meniñ bir yalñışımı geç, meni öldürme. Men galan ömrümi senden göreyin. Men seniñ çağa-çugalarıña yedi küyze bal getirip bereyin!

Aya rehimi ineni üçin däl-de, çağa-çugalarıñ “bal diyilyän zadı biz hem dadıp görsedik” diyip, ömür boyı arzu edip gelyänleri yadına düşen Connuk batır, pikirini üytgedipdir-de, aypaltasını egninden düşürmän, aya yañadandan hemle urupdır:

—Ey, aldavçılarıñ aldavçısı eymenç ayı! Men seniñ özün yalı bolmayın, bir saparlıkça günäñi geçeyin. Yöne veli, eşitmedim diyme, vadañda tapılmasañ, minneti aypaltadan çekerin, gırmızı ganıñı gazap bilen dökerin!

Connuk batır aypalta bilen ayıñ ayaklarınıñ iç yüzünü, garnını gızardıp goyberipdir.

Soylan hamının avusına çıdamadık ayı göyâ diyersiñ vepalılık bildiryän yalı, mılayım ses bilen mığırdapdır:

—Mıgırrr... mıgırrr...

İñ soñuna galan tilkiniñ sapcaklayan gözlerine çıñerilen Connuk batır:

[277]

Hey, ogrı tilkicik, saña nâme gerek? Seniñ beri hamını telpek edineyin! — diyip, aypaltasını eñtermekçi bolupdır.

Ölüm hovpuna düşen tilkicik guyrucagını bulaylap, nayıncar bir ses bilen çıñsapdır:

—Vañk... vañk... Ey dost, Connuk batır, sen maña rehim et. Men galan ömrümi senden göreyin. Men saña hiç bir zat vada bercek däl, emma dervayıs bir yerde ullakan kömek etcegime inandırıyan.

Connuk Batır tilkiniñ mekir gözlerine hırıdar garapdır:

—Ey ogruca tilkicik! Seniñ mün-de bir sapıñ barını men bilyärin. Emma men hem suva äkidilip, suvsuz getirilyän adamlar hilinden däldirin. Eşitmedim diyme, gerek yerinde kömegiñ degmese, guyrucagiñ bilen hoşlaşmalı bolarsıñ!

Connuk batır aypaltanıñ ucu bilen onuñ temecigini sıpdırıp goyberipdir.

Tilkicik guyrucagını bulaylapdır-da, vadasına vepalılık bildiryän yalı, nayıncar ses bilen çıñsapdır:

—Vañk... vañk...

Zordan ayak üstüne galan, özünü dürsän, soñ gök otdan mazalıca garbanan Tulparı iydiip, Connuk batır öyüne gaydıpdır.

Connuk batırınñ önünden ılgap çıkan çölpe çagalar Tulpara yitirip tapan yalı yapışıpdırlar. Uluracıkları onuñ üstüne dırmaşıp çıkıpdırlar, kiçicikleri ayaklarını gucaklapdırlar, ortancısı bolsa guyrugından aslışıpdır.

Yazıñ mılayım, ay aydıñ gicesinde Connuk batır öz çaga-çugaları bilen çatmanıñ gapısında yazılan köne keçäniñ üstünde yatan eken, Connuk batır birdenkä içki küyüni daşına çıkarıpdır:

—Balalarım, siz bövürslen iermisiñiz?

Çagalarıñ ulucası tirsegine dayanıp:

—Kaka, biz nâme tapdık-da, iymedik? — diyipdir.

Ondan kiçisi dodacıklarını tamşandırıp:

—Kaka, bövürsleni nireden alcaq? — diyipdir.

Connuk batır namdar cogap gaytarıdır:

—Bayguşdan.

Ortancası:

[278]

—Bayguşdan bövürslen? — diyip geñirgände, hemmesi birden cıkırdaşıp gülşüpdür.

Şol vagtda bolsa, Connuk batırın gulagına tanış bir ses eşidilipdir:

—Ku-ku... ku-ku...

Şol sesiñ nämedigini geñirgän çagalar kakalarından soramaga yetişmänkä, bayguş bir sebet bövürsleni süyräp gelipdir.

Connuk batır onuñ yüküni düşüren badına, bayguş:

—Ku-ku... ku-ku... — diyip, uçup gidipdir. Çagacıkların ulusu oña hayran galıdır:

—Bä, bu nähili boldı? Biz düş goryän bolaymalın? Bövürslen şirelice tagamı ağızlarını süycüdenden soñ bolsa, oların hemmesi birden kakalarını gucaklapdır.

Bövürslerden petekelerini gabardan çagacıklar heniz uklamankalar, Connuk batır olara yene bir geñ soval beripdir:

—Balalarım siziñ semizce toklın terce etini iyesiñiz gelyämi? Çagaların kiçiciğı ondan:

—Kaka, toklını nireden alcaq? — diyip sorapdır. Connuk batır:

—Möcekden! — diyende, olar keyp edip cıkırdaşıpdırlar. Çagaların ortancısı:

—Kaka, möcekden hem, hey, et artarmı? — diyen sovalını soñlamanka bolsa, yene bir üytgeşik ses eşidilipdir:

—Mä-ä-ä... mä-ä-ä...

Çagacıklar heşerlenişip galanlarında, möcek guyrugı elek yalı bir toklını idirdedip gelipdir, vadasına vepalılığını bil- dirmek üçin bolsa uvlapdır:

—U-u-u... u-u-u...

Şol ayılgañ sesi eşidende, çagaların in kiçiciğı “Vay, ece-ley!” diyip, çatmalarına kürsäp urupdır.

Toklını mäkämce dañan Connuk batır itiniñ adını tutupdır-da gıgırıdır:

—Yolbars! Mıhmanı ugrat-da bas!

Möcek tokaya bakan yüzünü övrende, guyrugı connuk köpek onuñ arkasına hopba bolupdır. Bogazına yapışılan möceğñ boguk sesi çala eşidilipdir:

[279]

—U-u-u... Connuk batır, men vadamı yerine yetirdim ahırı.

—Ey ganhör möcek, yolbars sen öñküce tamşanan toklularıñ üçin bogyar!

Çatmalarınıñ gapısında birinci gezek peyda bolan tokla çagalarıñ biri suv, biri ot, yene biri bövürslen hödürläpdir, kiçicigi bolsa onuñ gulaklarını, mañlayını sıpalapdır.

Keypleri kök çagalar uzak vagtlap yatman, iñ soñunda yañıca irkilibercek bolanlarında, Connuk batır olara yene bir soval beripdir:

—Balalarım, siziñ kăşir iyesiñiz gelyämi?

Gözlerini yalpa açan çagalarıñ hemmesi birden:

—Kaka, kăşiri nireden alcak? — diyip sorapdır.

Connuk batır arkayın cogap beripdir:

—Doñuzdan.

Connuk batırıñ cogabına çagacıklar içleri gıcıklanyan yalı gülşüpdirlir.

Şol vagtda bolsa olarıñ gulaklarına yene bir üytgeşik ses eşidilipdir:

—Hokurr-r... hokurr...

Çagacıklar geñ galıcılık bilen üşerişenlerinde, doñuz bir ganar kăşiriñ aşagında yegşerilip gelipdir.

Çagacıklar ondan heder edyän yalı, biri-birlerine yapışanlarında, doñzuñ yüküni düşüren Connuk batır onuñ boynuna zıncır salıp:

—Senem şu yerdecik galay! — diyipdir-de, direge bağlapdır. Boynı zıncırlı doñuz nărazılık bildiripdir:

—Hokurr... hokurr... Batır aga, men vadamı yerine yetirdim ahırı! Meniñ indiki günäm năme?

Connuk batır oña dogrusını aydıpdır:

—Sen öñküce parçalan gavun-garpızlarıñdan hasap bermeli ahırı!

Çagalar yerli-yerden ter kăşir gemrenlerinde, Tulpar bir zat hayış edyän yalı hokranıpdır:

—Hi-hi, hi-hi...

Connuk batır şonda öz çagalarına iğenipdir:

[280]

—Balalarım, siziñ üçin şireli bövürslen, semizce toklı, ter kâşir sövdasını eden Tulpar ahır! Siz näme üçin onı yatdan çıkaryarsıñız?

Çagalar ızlı-ızına her haysı bir kâşir oklanlarında, Tulpar keypihon güyürdedipdir.

Garınları dok, keypleri kök çagalar ın soñunda uklasalar-da, Connuk batırın uzak vagtlap ukusu tutmandır: ol häli geler, şindi geler taması bilen aya garaşıpdir. Emma dañın düybi saz berse-de, ayıdan derek bolmandır...

Connuk batırın çatması bir näçe günläp toya-bayrama aylanıpdir. Şirelice bövürslen tamşanan, terce kâşir gemren, şorca et çekelän çagalar bir näçe günde reñklerini dürsäp başlapdırlar. Emma aradan hepde geçse-de, ayıdan hem, tilkiden hem derek bolmandır.

Connuk batır ın soñunda öz çagalarına:

—Siziñ bal iyesiñiz gelyämi? — diyipdir.

Çagaların kiçiciği dodacıklarını tamşandırıp:

—Balı nireden alcak? — diyipdir.

—Ayıdan.

Çagaların ortancısı:

—Ayını nireden tapcak? — diyipdir.

—Govagından.

—Ayıdan gorkcak dälmi?

Connuk batır döşüni gayşardıp, arkayın cogap gaytarıpdir:

—Men minneti aypaltadan çekyän!

Çagaların hemmesi birden seslenipdir:

—Käşgä, bal diyilyän zadı hem bir dadıp görsedik!

Connuk batır Tulparı taşlandı bir eşek arabasına goşupdır-da, niredesiñ ayının govagı diyip, yola düşüpdür.

Connuk batır az yöräpdür, kân yöräpdür, ın soñunda ayının govagını tapıpdür.

Arabanın şakırdısını eşiden ayı govagından çıkıpdür. Onuñ her tüyi tar-tar, boynı bir gucak, kellesi tañka yalı, her ayagı bolsa ovlak meşigi yalımışın...

Şol vagtda guyrucagını galgadıp, bir yerden tilkicik peyda bolupdır. Ol burnunu yelä tutupdır-da, çalaca çıñsapdır:

[281]

—Vañk, vañk... Yeri batır, sen näme üçin arabadan düşdün?

Sen beyle hovatırlı yerlerde nâme işleyärsiň?

Connuk batır arkayın cogap beripdir:

—Yalançı ayı meni alladı. Men onuň bilen hasaplaşmaga geldim.

Şol vagt ayıniň mışıldısı eşidilipdir. Tilkicik yene çavuş çakyan yalı çınsapdır:

—Vaňk, vaňk... Batır aga, hey, onuň bilen hem güýç deňeşdirip bolarmı? Ol seni bir zarbada para-para eder!

Connuk batır döşüni gayşardıdır:

—Men minneti aypaltadan çekyän!

Tilkicik Connuk batıra burnunu oykap, çalaca çınsapdır:

—Dossum, batırlık govı zat. Emma hile-de öz yerinde bir batırlıktır. Oňa hile gurmak gerek, hile. Yogsam, ol eygertmez. Onuň hötdesinden özüm gelerin. Sen diňe meniň soran sovallarıma cogap berseň bolya.

Onyança müñedekläp gelyän ayıniň gerşi görnüpdir. Tilkicik Connuk batırıň telpegini sıpirip alıpdır-da, derrev bir daşın aňırsında bukulıdır.

Ayı agzını ak köpük edip, dişlerini cıgıldadıp, penceleri bilen yer peşäp gelipdir. Ol Connuk batırıň edil alkımına gelip, burnunu münküldeyipdir, ısırganıdır, art ayaklarınıň üstünde çommalıp oturıdır, agzını hatap yalı açıp, haybatlı ses bilen mığırdapdır:

—Mıgırrr, mığırr... Yeri, Batır, sen bu yerlerde nâme işläp yörsüň? Habarıni ber!

Connuk batır onuň haybatından heder etmän, murtunu tovlapdır:

—Vadada vepañ bolmanı üçin, men-ä seni iydäp geldim. Ayı dırnaklı penceleri bilen çağıl pıtradıdır:

—Mıgırrr. Hä, Connucak, saňa bal gerekmi?

—Hava, bal gerek!

—Mggırrr... Ya-da can gerekmi?

Aypaltasını egnine göteren Connuk batır beyleki elini bıkınına urupdır-da, haybat atıdır:

—Maňa canam gerek, balam.

[282]

Ayılganç mığırdan ayı pencesini yalapdır, çağıl pıtradıdır, Connuk batırıň üstüne zıňmak üçin, iki öň ayagını dik yokarı galdırıdır. Emma Connuk batırıň ondan tüyi hem eymenmändir. Ol-da aypaltasını yokarı galdırıdır.

Connuk batır bilen ayı çaknışarlı bolanda, daşın aňırsından kellesini çalaca galdıran tilki Connuk batıra bakan gıgırıpdir:

—E-he-ey, adam he-ey!.. Sen bu töverekde ayı görmediňmi?

Daşın aňırsındaki telpege gözi ilen ayı pencelerini lampa yere goyberipdir-de, aşak yapırılıpdir.

Connuk batır döşüni gayşardıp, ävmezlige salıpdir:

—Yeri-ov, halıpa! Ayını nädersiň? Tilkicik oňa cogap beripdir:

—Ayınıň eti dermanmış. Biz on sanı mergen bolup, ayı avlamaga çıkıdık.

Ayınıň gözüne bütün gara daşlar telpek bolup görnüpdür. Ol gorkusına guyrugını yamzına gısıp, Connuk batıra yalbarıp- dır.

—Mıgırrr... Batır aga, başıňa döneyin, ayı göremok diyäysene! Men öz vadamı hökman yerine yetirerin!

Connuk batır bir az oylanandan soň cogap beripdir:

—Ay, halıpa, men-ä bu töverekde ayı göremok.

—Seniň yanındaki görünyän aya meňzeyä-le! Ayı yene Connuk batıra yalbarıpdır:

—Mıgırrr... Batır aga, başıňa döneyin, meniň yanımdaki ağaç diyäysene! Men saňa hökman bal bererin!

Connuk batır aya barmagını çommaldıpdır-da, tilkä cogap beripdir.

—Seniň ol ayı diyyäniň ağaç-layt!

—Men, dost, seniň ol sözüne inancak däl. Hanı, ağaç bolsa, onı arabaň üstüne at-da!

—Atmamda nädersiň?

—Nätcegimi bileňokmı?

Tilkicik iki daşı biri-birine uranda, tüpeňiň çekeri çekilyän yalı şakırdı eşidilipdir. Can hovluna düşen ayı Connuk batıra yalbarıpdır:

[283]

—Mıgırrr... Batır aga, arabaň üstüne ataysana! Sen çalaca eliňi degirsen, arabaň üstüne men özüm çıkarın. Çaltrak bolaysana, dost!

—Yero-ov, halıpa, mergendigiňi bildik-le, yersiz yere tüpeňiňi şakırdadan bolup durmasana! Bolmanda-da men öz çapan agacımı saňa goyup gidesim yok. Ine yükledim araba.

Connuk batır aya çalaca top berende, ayı araba dırmaşıp çıkıdır.

Tilkicik yine gıkılık edipdir:

—A ha-av, ağaç diyyäsiñ veli, onuñ ayagı bar yalı-la, ayı bolaymasın?

Ayı ölügsi bir ses bilen yalbarıdır:

—Mıgırrr... Batır aga, başıña döneyin, ağacın şahasıdır diyäysene!

Connuk batır tilkicige igenipdir:

—Pähey-de velin, yağşam bir mergen ekeniñ. Seniñ gözüñ zat saygarmasa nätcek.

Olar ağacın şahaları ahırı!

Tilkicik yine müñkürlük edipdir:

—Şaha bolsa, hanı oları yüp bilen saraşdır-da. Ayı Connuk batıra yalbarıdır:

—Mıgırrr... Batır aga, başıña döneyin, çalaca saraşdıraysana!

Connuk batır tilkä garap:

—Älhepus, irginsiz adam ekeniñ-ov! Sarañda näme etcek bolsañ, inha saradım!

— diyip, ayıñ ayaklarını mäkäm bogupdır.

Tilkicik iki art ayagınıñ üstüne galıp, yine gıgırıdır:

—A-ha-av! Sen meni aldacak bolyañ. Onuñ kellesem bar yalı-la!

Ayı yine Connuk batıra yalbarıdır:

—Mıgırrr... Batır aga, başıña döneyin, ağacın düvnüdir diyäysene!

Connuk batır murtlarını tovlap, tilkicige hemle urupdır:

—Pähey, mergendirinem diycekdir! Seniñ göz diyip saklap yöreniñ mäs öydyän.

Sen-ä ağacın düvnünem saygarañok!

[284]

Tilkicik bäri yanındakı daşın düybüne tovsupdır-da, yine gıgırıdır:

Men oña inanamok. Düvün bolsa, hanı, onı palta bilen çap-da!

Connuk batır gaharlı cogap beripdir:

—Çapmañda nädyän bolsañ, et-de dın-la. Men-ä şonı çapcak däl!

—Onda ayınam atarın, senem! Ayı in soñkı deminde yalbarıdır:

—Mıgırrr..., Batır aga, başıña döneyin, çalaca çapan bolaysana!

Connuk batır aypaltanı aylap salıpdır. Ayınıñ kellesi togalanıp, ganı zogdurılıp akıdır.

Tilkicik uzun dilini şalkıldadı, ayının gızgın ganını yalapdır. Connuk batır ayının hamını soyup, araba taşlapdır. Ondan soñ ol tilkicigi ızına tirkäp, ayının govagina giripdir. Görse, kırk golça bal hatara düzülgi duranmış.

Golçanın birini iki öñ ayagina gısan tilkicik iki art ayagının üstünde yöräpdir. Connuk batır bilen tilkicik ayının govagi bilen arabının arasında bir näçe gezek gatnapdır. Kırk golça bal ayının hamının tövereginde, arabanın üstünde zordan yerleşipdir.

Tilkicik guyrucagini bulaylap, Connuk batıra habar gatıpdir:

—Batır aga, nätdim, vadamda tapıldım mı?

Tilkiniñ sümek yalı guyrugı Connuk batırın gözüne govı görnüpdir.

—Berekella, tilkicik! Yeri, sen nätdiñ, ganlı şaradan garnıñı gabartdıñ mı?

Tilkicik guyrucagini bulaylap, Connuk batırın daşında pırlanıpdır-da, şelaynlık edipdir:

—Gurt arkasından guş doymuş diyen yalı, Batır aga, seniñ hümmetiñden biziñ yalı yetimiñ hem agzı aşı yetdi.

Connuk batır bir golçanın agzını açıpdır-da:

—Hanı, onda baldan hem bir tamşanıp gör! — diyipdir.

—Tilkicik golça burnunu sokanda, Connuk batır onuñ boynuna yüp dakıpdir.

[285]

Tilkicik zarın ses bilen çınsapdır:

—Vañk... Batır aga, men saña näme yamanlık etdim?

—Men saña näme yamanlık edipdim? Sen biziñ çatmamızıñ tövereginde ne tovuk goyduñ ne-de cüyce. İkimiz, dost, algı-bergini indi öye barıp hasaplaşarıs.

Connuk batır tilkicigi arabanın ızına tirkäpdir. Şol vagtda Tulpar näme üçindir hokranıpdir:

—Hi-hi, hi-hi...

Connuk batır agzı açık golçanı oña tutup berende, Tulpar uzun dili bilen yalapdır-da, hocayına sag bol aydyan yalı, baş atıpdir.

Araba tigirlenipdir, tilkicik yorgalapdır. Connuk batır hiñlenipdir, az yöräpdir, köp yöräpdir, öyüne dolanıp gelipdir.

Çölpe çağalar onı şovhunlu gopgun bilen garşılapdırlar.

Connuk batır goňşularınıň her haysına bir golça bal, ayınıň hamından bolsa her haysına bir bölek tasma beripdir.

Şol ballı golçalardan menem birini size alıp gelyärdim velin, yolda birdenkä ayagım tayı-da, golça elimden gaçdı. Golça kül-uşak boldı, bal hem guma garıldı. Şol yeriň nirededigini-ä anık bilemok, yöne üzümüň, vaharmanıň bityän yerleri şol bal dökülen yerlermikän öydyän.

1940.

[286]

MIRALI VE SOLTANSÖYÜN

Avtordan

Novayınıň ady “Alışır” bolup, “Mir” ya-da “Emir” onuň gulluk vezipesi. Gulluk vezipesi hemişe adyň önünden getirilip, “Mir Alı” diýilýär. Türkmen halkı şol iki sözi birikdirip, gısgaltmak bilen, oňa “Mıralı” diýýär.

Mıralı bilen Soltansöyün barasında türkmen halkı örän köp hekayalar, nakıllar, şorta sözler döredipdir. Meniň yadymda bar: yaşuly adamlar Mıralı bilen Soltansöyün barasındaki hekayalardan, şorta sözlerden ertirden agşama ya ilkağşamdan gicäniň bir vagtına çenli gürrüň edip, diňçileriň ünsüni özlerine çekmek bilen, olary birsihli güldürerdiler. Şol hekayalar halkıň ruhy terbiyesine, zehininiň açılmagına, yiti sözler öwrenmegine peyda ederdi.

Mıralını — Novayını türkmen halkı özüniň klassığı hökmünde söýerdi. Sovat çıkmak üçin mekdepde okalyan esasy kitaplardan biri Novayınıň lirikasy gazalları bolardı. Sovatlı, düşünceli adamlar öz tövereklerine diňçileri üyşürüp, onuň gazallarını, “Hamsasını” hepdeläp okardılar. Novayınıň gazallary aydımlarda, sazlarda yaňlanardı. Şol aydımlar henize çenli hem bagşylarıň agzından düşenok — bagşylar adatça uzak gicäniň aydım-sazını Novayı bilen başlayar.

Novayınıň dili türkmen diline örän golay bolup, çendan arapça, parsça gatılan sözleri mollalardan soraymasalar, onuň esasını sovatlı adamlar, diňçiler tercimesiz düşünerdiler. Novayınıň türkmen diline golaylygy, türkmen halkınıň ony öz klassığı hökmünde söymegi, türkmen halkınıň Mıralı bilen Soltansöyün barasında hetdi-hasabı bolmadık hekayalar, na- kıllar, şorta sözler döretmegine sebäp bolandır.

[287]

Şu yerdäki hekayalaryň arasynda, şu günki göz bilen garaňda, belki, real bolmadık, fantastik hekayalar hem bardır. Okıcı oňa halk dörediciliginiň öz döwri bilen baha berer.

Türkmen halk dörediciliginde Novayynyň yiti pikirli ölmez-yitmez obrazı kemsiz döredilipdir. Novayynyň yaşan döwri bilen aradan baş yüz yıl geçmegine garaman, şol adalatlı, belent obraz henize-bu güne çenli halkımızyň aňında yaşayar, yene-de yaşar.

Men Mıralı barasyndakı şu kitaba giren nakılları edebi taydan işläp, hekayalar şekiline aylandırdım.

Yıldız Gören

Horasanıň patışası Soltansöyüniň atası hem patışa ekeni. Mıralınıň atası onuň yakın hizmetkärlerinden biri ekeni. Günlerde bir gün guyrukly yıldız hakkında gürrüň çıkıpdır. Patışa alımlardan, häkimlerden sorasa-da, onuň sebäbini bilen bolmandır. İn sonunda patışa gurraçılara höküm edipdir. Gurraçılar bir näçe vagtdan soň guyrukly yıldız dogcagını, onuň häsiyetini mälim edipdirler:

—Patışahı älem, guyrukly yıldız her otuz yıldan bir dogyar.

Onuň ömri cızlanıň ömri yalı gısqa.

Ol diňe nahar bişim salım devam edyär. Her kim şol yıldız görse, şol yıldız batmanka, ayalı bilen ısgaşsa, ondan hem perzent galsa — ol perzent örän dilevar bolyamışın...

Gurraçılar guyrukly yıldızıň haysı yılda, haysı aylarda dogcagını çen bilen mälim edipdirler.

Patışa şäherden ses yetim uzakda, görnükli yerde belent minara saldırap, Mıralınıň atasını şonuň üstünde dikme gazık edipdir. Onuň gündizine yatıp, gicesine kirpikli garagını çalmazlığına höküm edipdir. Şol yıldız dogan badına patışa habar bermegine perman beripdir.

Mıralınıň atası ahır bir gice daňa golay guyrukly yıldızıň doganını görüpdır. Ol derrev minaradan düşüp, patışa bakan

[288]

ökce göteripdir. Şol ılgap barşına sürli goynı ürküzipdir. Goyun çopan onı öz itleriniň kömegi bilen tutup:

—Sen ogrumışın, ötükmisiň? — diyip sorapdır. Mıralınıň atası itleriň agzından aman sıpandan soň, zordan sözünü düşüripdir:

—Men ogrı däl, patışa adamsı. Meni goyber, men örän gıssanmaç habar bilen baryarın.

—Näme habarıñ bolsa ayt, bolmasa goybercek däl. Yıldız gören asmana elini salgapdır:

—Hanha göryämiñ? Sen bütün ömrüñi çölde geçirseñ hem, heniz şeyle yıldız gören dälseñ. Onuñ ayratın häsiyeti bar.

Çopan elindäki tayagına kıbapdaşırak yıldız hayran galıcılık bilen sın edenden soñ:

—Onuñ näme häsiyeti bar? — diyip sorapdır.

—Her kim şol yıldız yaşmanka, ayalına yanaşsa, ondan hem perzent galsa, ol perzent örän dilevar bolyarmışın.

Çopan egri tayagını egnine atıp, goyunlarını itlerine tabşırapdır-da, öyüne bakan ökce göteripdir. Yıldız gören dervezäni barıp uranda, dervezeban:

—Näme habarıñ barını aytmasañ, açcak däl? — diyipdir. Yıldız gören elini asmana salgap, guyruklu yıldız görkezenden soñ, onuñ häsiyetini oña hem mälim edipdir.

Dervezeban elindäki açarlarını cıñırdadı, hovlusına bakan ökce göteripdir.

Yıldız gören patışa barıp habar berenden, patışa guyruklu yıldız agzını açıp garandan soñ, ayagındakı şıpbık kövüşlerini hem taşlap, iñ govı göryän ayalına bakan ılgapdır.

Yıldız gören guyruklu yıldız garap bir az oylanandan soñ, yıldız gören men, habar beren men, özgeler ayşarata at goşan- da, meniñ beydip durmam näme? Men hakikatdan hem akmak! Goy menden hem akıllı ogul emele gelsin diyip, külbesine bakan haydapdır.

Aradan bir näçe gün geçenden soñ, patışa gurraçılara, yene gurra taşladıpdır. Gurraçılar:

[289]

—Şol guyruklu yıldız gören dört adam bolup, dünyä dört perzent emele gelecek. Olarıñ ikisi gız, ikisi ogul bolup, şolarıñ biri hem seniñ ogluñ bolcak — diyipdirler.

Patışa, bir yandan, öz perzendiniñ bolcagına begense, ikinci yandan, başgalarıñ perzendine görüplik edip, yıldız görene gargapdır:

—Men saña nâme tabşıırdım? Şol sıı menden başga hiç kim bilmesin, guyrıklı yıldızı menden başga hiç kim görmesin diymänmidim? Sen öz iyen naniña kast edyärmiñ?

Yıldız gören patıšanıñ önünde çöküp:

—Patışahı älem, bir çemçe ganımı geçseñiz, onuñ sebäbini mälim edeyin — diyipdir.

Patışa rugsat berenden soñ, yıldız gören bolan vakanı habar bermäge durupdır:

—Şahı älem, size habar bermäge gıssanıp gelyärkäm, giñ sähranıñ häkimi öz garakçıları bilen daşımı gabap aldı. Vakanı habar bermesem, goybermecegini mälim etdi. Vagtıñ gıssaglığını, size habar bermegiñ zerurlığını nazara alıp, mälim etmäge mecbur boldum.

Patışa hasasını yere gütüledip, gazap bilen gıgırıpdır:

—Meniñ demim yetyän yerinde menden başga häkim kimmişin?

—Şahı älem bağışlasın, siz bütün dünýäniñ häkimi. Emma siziñ yok yerinizde — çöl içinde çopan hem öz hökümini yöredyär.

—Yagşı, ikincisi kim?

Şahı älemiñ demirden galası bar. Onuñ üstünden guş bolup geçseñ, ganatıñ gırılcaak, siziñ huzurınıza tiz yetmek üçin, dervezebana yıldızıñ guyrugını tutdurmakdan başga alaç tapmadım.

Patışa pelegiñ çarhınıñ aylanışına bir az oylanandan soñ, sakgalını uşlapdır-da zeyrenipdir:

—Ey mekgar dünýä! Men kim? Meniñ bilen bile dünýäde at goşyanlar kimler? Çopan! Dervezeban!.. Yagşı, indi onuñ üçüncisi kim!

—Şahı älem, size habar berenimden soñ, aşaklığına bakan eñnit edip baryan yıldız guyrugını meniñ boynuma çoladı-

[290]

-da, süyredi, gapımdan eltip, yeñsämden südürledi. Gulagıma bolmasa “cenabı alınıñ indiki bolcaak perzendi üçin hızmatkär yetişdir” diyen sedana geldi. Şonuñ üçin guluñız hem bozsuran oya bir tohum taşladı.

Aradan dokuz ay, dokuz gün, dokuz sagat geçenden soñ, patışadan Soltansöyün, yıldız görenden — Mıralı, çopan bilen dervezebandan hem iki sanı gız emele gelipdir.

Mıralı bilen Soltansöyün

Soltansöyün atasının köşgünde ulalıp, yigdekçe çıkıpdır. Ol şäherde özüne kıbapdaş gürründeş tapman, ata atlanıp, il içine gezmäge çıkıpdır.

Şaylı bedev atıñ üstünde başı cıgalı gelyän şazadanı gören Mıralı onı tanamazlığa, bilmezlige salıp, göyä diyersiñ ayak yoluna oturan şeklinde otırıpdır-da, elindäki çöregini iymäge, endamındakı bar-yok zatlarnı çöplän kişi bolup, iki dırnagınıñ arasında mıncıratmaga başlapdır.

Mıralınıñ bolup otırışını geñirgän Soltansöyün atınıñ başını çekip, Mırala habar gatıpdır:

—Yeri-ov, yigit, seniñ bolup otırışñ nähili?

Mıralı Soltansöyüne üns bermän, öñki yagdayını devam etmek bilen gävüş arasında cogap beripdir.

—Näme, bolup otırışını göreñokmı?

—Görenimden soñ sorayan.

—Täzäni salyan, könäni çıkaryan, şonuñ bilen bir vagtda duşman avlayan.

Mıralınıñ cogabı Soltansöyüne yarapdır-da, sovalını devam edipdir:

—Siziñ öyüñiz nirede!

—Ho-ol yeñseki hatarıñ günbatar çetindäki kırk nayzalı zürücek öy biziñkidir.

—Öyüñize barsam mıhman alarmısıñız!

Mıralı çermegini çekip galıpdır-da, Soltansöyüne ötgün garapdır:

[291]

—Viy, şazada, sizmidiñiz? Bağışlañ, näme şäherde önüp öseniñiz üçinmi — il-halkıñ däbinden habarıñız yok yalı-la. Biziñ halkımız mıhmanı atasından ulı hasap edyändir.

—Öyüñize barsam, önümden çıkarlarmı?

—Hökman! Biziñ guyrugı küle ala köpegimiz bardır. Ol örän gadırlıdır — sizi tayak salım meydandan garşılar.

—Maña sövüş edermisiñiz?

—Tapsak, birini ederis, tapmasak — ikisini.

Soltansöyün Mıralınıñ sözüne düşünmädir-de, soval beripdir.

—Ol näme diydigiñ boldı?

—Golay-goltumdan tapsak, bir çebiş ya bir toklı alarıs, tapmasak, bogazca geçimiz bardır, şonı soyarıs.

Soltansöyün Mıralınıñ öz cogabı yalı çılsırımı hem onuñ bir az canına deger yalı soval bermegi küyüne getiripdir.

Mıralınıñ cogabı Soltansöyüne ıncılı bolup eşidilse-de, onuñ, söz urşı, gepe çeperligi, dilevarlığı oña yarapdır. Ol öz yanından “Men munı öz yanıma çekip bilsem, onuñ bilen dostlaşıp bilsem, men hiç vagtda tukat bolman, munuñ gepe çeperliginden, dilevarlığından hem övrenerin. Ondan soñ hiç yerde, hiç kimden gepde-de, akıldıda basılman” diyip oylapdır. Ondan soñ Mırala mılakatlı habar gatıp:

—Yagşı yigit, seniñ adıñ näme? — diyip sorapdır.

—Mıralı.

—Örän yagşı. Meniñ adım Soltansöyün. “Bir gören tanış, iki gören garındaş” diyen nakıl bar. Gel, indi ikimiz hemişelik dost bolalı.

Mıralı Soltansöyüniñ atına, egin-başına, ondan soñ öz geyimlerine göz gezdiripdir-de, yeñleri sal-sal köyneginiñ eginlerini barlap, cogap beripdir.

—Şazada, bağışlañ, dostluk yagşı zat. Emma “Eşek öz deñini gaşar” diyenem bir nakıl bardır. Siziñ gövñüñiz nâzıkdir. İkimiziñ dostlugımız birdenkä goyun bilen gurduñ, tilki bilen şiriñ dostlugına meñzärmikän öydyñ.

Mıralı näçe sapalak atsa-da, Soltansöyün onı öz erkine goyman, köşge bakan alıp gidipdir.

[292]

Mıralı bilen Soltansöyün bir öyde, bir otagda yaşap, bir molladan sapak alıpdırlar, okapdırlar, alım bolupdırlar. Köşkde durmuş nâhili yagşı bolsa-da, “Tovşana dogduk depe” diyen nakıla görä, öz önüp-ösen yerlerini, giñ sähranı Mıralı hiç vagtda unudıp bilmändir. Onuñ üstesine-de bir gün onı Soltansöyün ıncıdıdır:

—Sen balagıñ yırtığını, köynegiñ bitini unuttıñmı? Maña akıl bererçe sen kim bolupsıñ? — diyip igenipdir.

Mıralı Soltansöyüne cogap bermän, dilini dişläpdir-de, amatına, vagtına garap, köşkden ökce göteripdir. Mıralını ıncıdan, Mıralını gaçıran Soltansöyüniñ yüregi gısıp başlapdır. Ol özüne köşkde aram tapman, Mıralını agtarıp, Hırat töveregini, Buhara ülkesini, Marı, Ahal sebtini gezipdir, emma hiç yerde oña, Mıralı duşmandır, onı gören-bileniñ hem üstünden barmandır. Soltansöyün köşgüne gaydıp gelenden soñ köp

oylanıpdır; Mıralı, belki, Hıva, Daşhovuz taraplarına düşendir diyen karara gelip, şol velayatlara heñe gelmez bir perman bermekçi bolupdır, şol permanı eşiden Mıralınıñ yene durup bilmeceğini añlapdır:

—Hıva, Daşhovuz rayatlarına perman: siziñ itleriñiziñ sesinden yaña bize gice-gündiz yatuv yok. Oña görä, size höküm edyän: kimde kim itini üyrdürse, şol it eyesiniñ hem, yurt häkiminiñ hom gözleri oyulıp taşlancakdır.

Soltansöyüniñ şol hökümi boyunça ilat itini meydana goyberip bilmän, kim çuñ çukur gazıp, sesi-üyni çıkmaz yalı, itini-de şonda gizläpdir, kim bolsa alaç tapman, itinden dınpdır.

Il-gün bu kınçılıkdıñ gutulmak üçin Mırala yüz tutupdırlar.

Mıralı:

—Maña baş-altı sanı goyun tapıp beriñ, men sizi şol permandan halas edeyin — diyipdir.

Mıralı bölecik goyunı öñüne salıp, Hırada yüzlenipdir. ilniñ soñunda, Hırada baş menzil yol galanda, goyunlarını başına kovupdır. Möcekler goyunları tike-tike paylaşıpdırlar. Mıralı şol vagtda yüzünü Hırada bakan tutup, bogazına sıgdığından gıgırıpdır:

—Ay, alabay, ha-av! Anbay, ha-av! Garabay, ha-av!..

[293]

Mıralınıñ bogazı gırılса-da, Hırat itlerinden biri hem gelip yetişmändir.

Goyunlarını bay berip, tayagını süyräp Hırada baran Mıralı duş gelen iti yencip başlapdır. It eyeleri:

—Çopan sorray bir yigit itleri gırgına saldı — diyip, Soltansöyüne arz edipdirler. Soltansöyüniñ buyrugına görä, yasavullar Mıralını köşge alıp gelipdirler. Uzak yolun yadavlığı yüzüne möhür salan “çopana” Soltansöyün sorag beripdir.

—Yeri-ov, yigit, itleri näme uryasıñ?

—Öz borçlarını yerine yetirmänleri için.

—O nähili borç?

—Pendiniñ çölünde meniñ çekenäme möcek daradı. Men Hırat itleriniñ adını tutup, bogazıma sıgdığından gıgırsam-da, olarıñ biri hem gelip yetmedi. İn soñunda çekeneden galan yadığär inha maña şu tayak boldı. Şonuñ üçin hem şu tayagım tike-tike bolyança, gören itimi akıla getirmegi yüregime düvdüm.

—Sen nähili akmak çopan! Hey Pendiden Hırada-da ses yetermi?

—Ey, patışahım, it alnına gelen gurt alnına-da gelip biler. Hıvanıñ, Daşhovzuñ itleriniñ sesi iki aylık yoldan Hırada gelende, meniñ sesim diñe baş mezil yoldan Hırada gelip bilmezmi?

Soltansöyün Mıralını keşbinden tanamasa-da, sözünden tanap, oña bakan topulıpdır-da, onı mäkäm gucaklapdır.

Näme üçin?

Soltansöyün bilen Mıralı köne kanun depderine garap otırkalar, geñ bir zadıñ üstünden barıpdırlar: Soltansöyüniñ atası Guyrukı yıldızıñ doganı, Soltansöyün bilen Mıralıdan başga yene iki gızıñ dünyä gelcegi barasında altın gaplı, yüpek kagızlı kitaba yazdırıp goyupdır. Şol gızlarıñ ıskı yetgincek yigitleriñ ikisiniñ hem küyüne düşüpdır. Emma gızlarıñ niredeligi, oları nähili tapıp bolcagı mälüm bolmandır. Oları akıl, pikir bilen

[294]

tapmakdan başga çäre yogunı añlapdırlar. Soltansöyün Mırala Hıva, daşhovuzlılara beren permanı şeklinde bir perman bermegi maslahat salıpdır. Mıralı onı makul bilmändır:

—Gızlarıñ tebigatı nәzik bolar. Onuñ yalı gelşiksiz perman gızlarda bize garşı diñe yigrencilik döreder. “Yagşı söz yılanı hinden çıkarar” diyen nakıla görä, oları mılayım söz bilen yüze çıkarmak ya-da görnetin nәhak işi gözlerine görkezip, dillendirmek mümkün.

Soltansöyün Mıralınıñ soñkı teklibini makul bilipdır. Soltansöyün iki sanı yasavula buyruk beripdır:

—Siz dayav bir yigidi öñüñize salıñ-da, ikiyanlayın gamçılap, şäheriñ içine bütün köçebe-köçe aylañ. Kim siziñ edyän işiñizi keçce bilse, oña zat diymäñ. Siziñ onı uryanıñızı kim hak diyip bilse, şol adamını meniñ yanıma alıp geliñ.

Yasavullar bir dayav yigidi yencip ugrapdırlar. Kim olardan:

—Bu yigidi näme üçin uryarsıñız? — diyip soranda:

—Bu yigit biziñ diyenimizi edyär — diyip cogap beripdirler.

—Il-ä diyenini etmeyän adamını urya, siz diyeniñizi edyäni uryarsıñız. Siziñ muniñız keçce! — diymek bilen, olarıñ edyän işini makullan adam tapılmandır.

İn sonunda, köçäniñ hayatı yıkılan yerindäki tamdırda çörek bişirip oturan bir ayalıñ üstünden barıpdırlar. Onuñ yanında yetişen bir gız hem bar ekeni. Şol ayal yasavullardan sorapdır:

—Viy, canlarım, bu yigidi näme üçin uryarsınız?

—Bu biziñ diyenimizi edyär.

—Vay, nalaç edeyin, il-ä diyenini etmeyäni urya, siz diyeniñizi edyäni uryasınız.

Hiy, şeyle-de bir nayınsaplık bormı?

Ol ayalıñ yanındakı gız durup bilmän, yasavullarıñ edyän işini makullapdır:

—Yok, beyle däl! Bular gatı dogrı edyärler. Haçana çenli diyip etdirmek bolar. Tä özünden bilip edyänçä urmak gerek.

Yasavullar gızı alıp gitmekçi bolanlarında, çörek bişiryän ayal elden-ayakdan düşüp, gıkılık edipdir:

—Vah, seniñ diliñ gurasın, diliñ! Başa bela dilden gelir — diyip, men aytmayarmıdım?

[295]

Gız onuñ üçin darıkman:

—Dilden başa bela-da gelip biler, bagt hem gelip biler — diyip, yasavullar bilen gövünceñ gidipdir.

Örme gara saçları yıldızıñ guyrugı yalı iki gövsüniñ üstünden sallanıp yatan gızı sınlan Soltansöyün ol gıza soval beripdir:

—Yeri gız, meniñ nähkö işimi hak diyip kanunlaşdırmagıñ näme üçin?

—Soltansöyün bilen Mıralınıñ nähkö iş etmeceğini bilenim üçin.

—Seniñ pikiriñçe, buyruga emel edyän adamını yençmek dogrı-da?

—Dövlete peyda gelcek yerde, ondan ağırak ceza bermek hem bolar.

Soltansöyün oña başga soval tapman, oña öz niyetini mälim etmegi başarman, yalbarıcı bir halda Mırala garapdır. Soltansöyüniñ yüregindäkinini gözünde gören Mıralı gıza soval beripdir:

—Keygim, Soltansöyüniñ dünyäde diñe bir arzuı bolsa, onuñ yüze çıkmagı hem diñe saña baglı bolsa, sen onuñ üçin merhemet goluñ uzadar mıñ?

—Bütün canım bilen. Emma Soltansöyüniñ ayagınıñ tozu gözlerime sürme bolar yalı, men ol bagtılı gızlardan, şazadalardan däldirin. Meniñ atam dervezebandır.

—Soltan seniñ ataña dervezäniñ açarını inanyan bolsa, seniñ özüñe köşgüñ açarını inanmak isleyär.

Gız Soltansöyün bilen Mirala baş egende, onuñ örme gara saçlarınıñ ucu halınıñ üstünde süyrenipdir.

Asmanıñ ak tovugı

Soltansöyün yıldız görenden bolanıñ birini alanı üçin, Miralıdan bir az sovaşıpdir. Miralı vagtı goldan bermän, yaz ayı gidip, dayhançılık edipdir. Onuñ gavunı örän yağşı bitipdir, tohumı hem üytgeşik eken. Miralı öz yanından: “Soltansöyün-ä meni unutdı veli, men onı unutmayın, oña bir eşek yüki

[296]

gavun eltip bereyin” diyip, eşegini yükläp ugrapdir. Miralınıñ gelyänini gören Soltansöyün onı tanapdır-da, dervezebanıñ geyimini geyip, gapı sakçı bolan kişi bolup durupdır. Miralı dervezeden geçcek bolanda, ol oña sorag beripdir:

—Yeri-ov yigit, gavunı nirä alıp baryarsıñ?

—Gavun-a Soltansöyüne alıp baryan.

—Sen akmak bolma. Soltansöyün munuñ üçin saña gara pulam bermez. Sen onı iñ yağşısı äkit-de bazarda sat, özüñe bir az çörek pulı gazan.

Miralı dervezebanıñ kimdigini tanasa-da, tanamazlığa salıp, cogap beripdir:

—Men bir gavunımıñ süycüligini görkezeyin, baş teñnesini gısgansa, eşek yüki gavunı hem govuz yerine dıkaysın.

Soltansöyün köşgüne barıp, vezirleri bilen ata atlanıp durka, Miralı eşegini sürüp barıpdir. Soltansöyün ondan habar soranda:

—Patışam, dünyäniñ iñ süyci nıgmatından size sovgat getirdim — diyipdir.

Soltansöyün gamçısını galgadıp:

—Ey, kem akıl dayhan, seniñ gavunıñ üytgeşik geñ zat däl.

Biderek epe pul sarp edesim gelenok — diyipdir.

—Ay patışam, bermeseñ özüñ bil. Eşek yüki gavunı hem hálki aydanımı edäycek ekeniñ-dä.

Soltansöyün Miralınıñ dervezebanı tananını derrev düşünipdir-de, oña bir pence teñne beripdir. Bahıl vezirleriñ gözi teñne bilen gidipdir. Birinci vezir Soltansöyüne yüzlenip:

—Şahı älem, eşek yüki gavuna şunça pul berseñiz, hazınanıñ soñuna tiz çıkarsıñız

— diyipdir.

Soltansöyün oňa:

—Teñňäni men oňa gavunu üçin bermän, sözi üçin berdim

—diyipdir.

—Mıralını sözde yeñseň, saňa-da bir pence teñňe.

Birinci vezir atını debsäp, Mıralınıň üstüne abanıpdır-da:

—Sen yeriň ortasınıň nirededigini maňa ya-ha görkez, ya-da teñňäni bări al —
diyipdir.

Mıralı eşeginiň sag öň ayagınıň toynagını görkezip:

[297]

—Yeriň ortası inha şu yeri — diyipdir.

—Yok, men oňa inanamok.

—Inanmasaň, ölçe-de göräy.

Birinci vezir oňa cogap tapmandan soň, Mıralınıň üstüne ikinci vezir abanıpdır:

—Sen ya-ha asmandakı yıldızlarıň sanını maňa ayt, ya-da teñňäni bări al.

Mıralı eşeginiň sagrısına kakıp, cogap beripdir:

—Asmandakı yıldızlarıň sanı — meniň eşegimiň guyrugındaki gılları bilen
sandaş.

—Yok, onıň dogrı däl.

—Dogrı bolmasa, ikisini hem sana-da göräy.

İkinci vezir oňa cogap tapmandan soň, üçüncü vezir atını debsäp, Mıralınıň üstüne
abanıpdır:

—Meniň saňa bir şertim bar. Şol şertimi bilseň, pul seniňki, bilmesen, meniňki.

—Şertiňi ayt.

—Asmandakı ak tovuk näme diyip gıgırıpdır.

Mıralı bir gulagını asmana tutup diňläpdır-de:

—İkimiziň aramızda deňlik yok: sen yokarda, men aşakda. Şonuň üçin ol sesi
men oňlı eşidip bilmeyän — diyipdir.

Onda gızma vezir özüni atdan oklap:

—Inha, sen meniň atıma mün-de diňläy — diyipdir.

Mıralı ata çıkandan soň, yene asmana diň salıp, Soltansöyüne garap cogap
beripdir.

—Asmandakı ak tovuk: at seniñki, eşek veziriñki diyyär. Soltansöyün Mıralınıñ cogabına el çarpıp gülüpdür-de:

—Mıralı, sür! — diyipdir.

Mıralı bilen sövdagär

Mıralınıñ gerşine garıplık atlayın münüpdür. Onuñ üstüne gurakçılık bolup, oba adamlarınıñ yagdayı has hem kınlaşıpdir. Mıralı durmuş tetärigini agtarıp, ikinci bir ile baranda, bir geçip baryan sövdagär oña:

[298]

—Kim maña talaban dursa, bir gün işledip, altı ayıñ hakını beryän — diyipdir.

Mıralı öz yanından: “Yol yakın-da, kirey kän” diyip oylasa-da, durmuş onı şol sövdagäre talaban durmaga mecbur edipdir. Sövdagär oña şol yeke günde etmeli işiñ örän agırdığını duydurıpdir. Olar az yöräp, köp yöräp, Amıderyanıñ gündogar kenarında bir oba barıpdırlar. Olar bir näçe gün dem-dınçlarını alanlarından soñ, sövdagär oña:

—Taylı çuvalı düyän üstüne at-da, iyidip ugra — diyipdir. Olar bir näçe vagtdan soñ bir gurruk guyınıñ agzına barıpdırlar. Sövdagär oña:

—İne yigit, seniñ bir günde etcek işiñ şu: guyınıñ içine girmeli. Men yokardan torba salların. Sen, süñkden başga eliñe ilen zadı daş, kesek diymän, torba salarsıñ. Men yokardan çekerin. İn soñunda iki çuval dolandan soñ, guyudan çıkarsıñ, altı aylık işiñ şonuñ bilen tamam bolar — diyipdir.

Mıralı biline yüp dañıp, guyınıñ düybüne yetende, depe saçı üyşüpdür: guyınıñ düybünde adam süñkünden basara yer galman ekeni. Mıralınıñ canı agzına gelip, çekip çıkarmagını sövdagärdən hayış edipdir. Ol oña yokardan gıgırıpdir:

—İşiñ kındıgını, şonuñ üçin altı ayıñ hakını bir günde beryänimi men saña ozal aytmadımmı? Seniñ eger canıña haypıñ gelyän bolsa, äginme-de derrev torbanı doldur!

Mıralı sövdagäriñ buyrugına emel etmekden başga çäre tapmandır. Ol guyınıñ düybündäki süñkleri bir yaña sürüşdirip, bilindäki kepce bilen çağıllı gumdan torbanı doldurıpdir. Şol gumuñ arasındakı çağıllar onuñ gözüne yalpıldap görnüpdür. Çuvalar dolandan sövdagär oña:

—İndi boldı. Yüpi biliñe dak-da gaydıber — diyip gıgırıpdir.

Mıralı guyıñ agzına gelende, sövdagär onuñ eline bir tegelek çörek tutdurıpdir-da:

Inha, seniñ duz hakıñ, sag bol! — diyip, yüpi kesip goyberipdir.

Mıralı guynıñ düybündäki süñkleriñ arasına güpürdäp düşüpdır. Mıralı özüne gelenden soñ, meniñ iñ soñkı galmalı

[299]

ornum şu boldı diyip oylanıpdır. Soltansöyünden öykeläp gaydanına ökünipdir. Eysem-de bolsa, yatıp can berenden, halas bolmak üçin çalşıp ölen yagşı diyip düşünpdir. Ol kepcesi bilen guynıñ bövşeñräk tarapını kövüp başlapdır, gumuñ arasındakı yılıpıdayan daşlar onuñ gözünü gamaşdırıpdır. Mıralı halıs ısgından düşende, kepcäniñ agzı birden-ikä bir gorpa gidipdir. Mıralı yene bir az kövenden soñ, emedekläp gider yalı bir hine düşüpdır. Ol şol emedekläp barşına halıs gurpdan düşende, Amıderyanıñ kenarında peyda bolupdır. Emma yagday onuñ üçin yenlemändır: kertgaya, dırmaşıp çıkara yer yok, derya özünü ursa gark bolcak ızına dolansa, guynıñ düybündäki süñklere gatişcak. Ol halıs añını yitirende, mähnet bir balık onuñ garşısında peyda bolup, oña öz yagırnını hödürlepdir. Mıralı balıgıñ arkasına gonanını duyman galıpdır. Balık yıldırım yitiliginde süynüp, Mıralını Amıderyanıñ ikinci kenarında düşürıpdır-de, gadımkı bir vakanı oña gürrüñ berıpdır:

—Seniñ yadıñdamı, sen oglancık vagtıñda deryanıñ gırasında gelip oynardıñ, maña her gün çörek getirip bererdiñ, men seniñ gaşıñda dürli yüzüşler bilen saña oyun edip bererdim, sen maña yene çörek bererdiñ. Men ösdüm, ulaldım, seniñ şol yagşılığını nähili yerine salcagımı bilmän yördüm. Yagşı, hoş sag bol! — diyip, balık yene deryanıñ düybüne bakan yüzüp gidipdir.

Mıralı birbaşa Soltansöyüniñ yanına barman, birnäçe gün ızarlarka-ızarlarka, ahırında yene şol sövdağäri tapıpdır. Sövdağär onı tanaman, yene Mıralını hızmatkär tutupdır. Yene bir gün guynıñ agzına barıp, gir diyende, Mıralı oña cogap berıpdır:

—Näme üçin gireyin?

—Seniñ altı aydakı etcek işiñi bir günde etmeli işiñ — şu guynıñ içindedir.

—Men saña talaban duramda, guya girmeli diyip aytmandıñ ahırı. Yeriñ yüzünde näme iş buyursañ edeyin, emma guya gircek däl, onuñ içinde näme barını men näbileyin?

—Hiç zat yokdur, gorkma-da giriber.

[300]

—Onda ilki özün girip, barlap çık, yogsam, men ondan gorkyan.

Sövdağär iñ soñunda özi girmäge mecbur bolupdır.

Mıralı sövdagäriñ dolduran torbasını çıkarıp görse, gumuñ arasındakı yıldıraşyanlar altın ekeni. Sövdagär aşakdan:

—Meni indi çek-de çıkar, ondan soñ sen gir — diyip gıgıranda, Mıralı oña:

—Ay sövdagär aga, indi barı bir girdiñ, iñ soñuna çenli gazıbersene. Yokardan çekip çıkarmak-da gazandan añsat däl—diyipdir.

Çuvallar dolandan soñ, Mıralı sövdagäri çekipdir. Ol guyı agzına gelende, onuñ eline bir tegelek çörek tutdurıpdir:

—Al, bu seniñ duz hakiñ! — diyip, bagını kesip goyberipdir. Mıralı yüklü düyäne iyidip, Soltansöyüniñkä barıpdir. Soltansöyün Mıralınıñ yükünü geñirgäp:

—Yeri Mıralı, açlık maña-da täsir edendir — Soltansöyün acıgandır öytdüñmi? Düye yüki bugdayı maña getireniñden, onı özün iyäyseñ bolmayarmı? — diyipdir.

—Ay Soltanım, sultanların nebsine doyma yokdur. Men munı seni doyurmak üçin getirmän, dövlät baylıgınıñ diñe dövlät hazinasında bolmalıdığını bilenim üçin getirdim.

Soltansöyün bir çuvalıñ agzından elini sokanda, onuñ pencesine bir gısım öl gum giripdir. Soltan elindäki gumı gazap bilen yere urup, Mırala dazarlıpdir:

—Sen meni kim hasap edyärsiñ? Sen meni oynamak isleyär- miñ? Munı yok ediñ! — diyip, elini salgıpdir.

Mıralıdan içi kitüvli vezirler şol göz yumup-açarda Mıralını yasavullarıñ öñüne salıpdirler.

Soltansöyün gazabına bäs gelmän, endiräp, mañlayını eliniñ ayasına goymaqçı bolanda, ayagınıñ aşagında yılpıldayan tıllacıklara gözi düşüpdir. Ol hiç kime buyruk bermän, ayak aldıgına ılgapdir-da, Mıralınıñ öñüne geçip, onuñ gaşında dızına çöküpdir.

[301]

Patışa ölerine

Mıralı Soltansöyüniñ vezirleri bilen oñuşman, Mara gaydıpdir. Aradan bir näçe vagt geçenden soñ, Soltansöyün oña sargıt üstüne sargıt iberipdir. Mıralınıñ özi üçin hem dostdan ayralık añsat düşmändir. Ol iñ soñunda Soltansöyüniñ yanına boş gitmegi layık bilmän, bir yüz semiz goyun alıp gidipdir. Mıralı goyunları Hıradıñ bazarına salanda, hırıdarlar ondan goyunların bahasını sorapdirler.

Mıralı goyunları nesye sagcagını aydıpdir.

—Näçe vagta?

—Patışa ölerine.

Mıralınıñ goyunlarınıñ daşı el bolup, derrev dagadıpdırlar. Hatda goyunların üstünde dava-da turupdır. Goyun yetmediklerden bir nâçesi barıp, Soltansöyüne arz edipdirler:

—Patışam, Marıdan bir çarvadar gelip, ölüm cezası buyrarlık bir iş etdi!

—Näme iş etdi?

—Hatda aytmaga-da, dil barar yalı däl.

Patışa rugsat berenden soñ, ŝikayatçılar oña mälim edipdirler:

—Ol Hıradıñ bazarında patıŝanıñ ölerine yüz goynı nesye dagatdı.

Soltansöyün gazaplanıp:

—Şol adamını derrev meniñ yanıma alıp gelıñ! — diyip buyrupdır. Onuñ gaşına Mıralını alıp gelipdirler.

Soltansöyün Mıralını görenine ŝatlancak yalı etse-de, özüniñ ölümünü isläni üçin, gazabını içine sıgdırıp bilmändir.

—Yeri Mıralı, bu näme etdiğıñ boldı?

—Şahım, men-ä näme keçce iş edenimi bilemok. Diñe yüz sanı garıbıñ garnını etden doyurdım.

—Sen meñ ölümü isleyärmiñ?

—İgtıyar berseñiz, cogapdan öñürti bir soragım bar.

—Ayt!

—Alla yüz adamıñ gepine inanarmı, bir adamıñ gepine?

[302]

—Bu nähili akmak soval. Alla hasap däl, hatda men özüm hem bir adamıñ gepine inanman, iki adamıñ gepine inanarın.

Onda näme maña azm uryasıñ?

—Sen meniñ ölümimi isleyärsiñ ahır!

—Bir men seniñ ölümüñi dilesem, yüz adam seniñ uzak yaşamağıñı dileyär.

Soltansöyün Mırala näme cogap berceğini bilmän:

—Şundan soñ sen meniñ baş vezirim! — diyipdir.

Pulhatın

Mıralı baş vezir bolandan soñ, ilatıñ yagdayına, güzeranına göz aylap başlan eken. Şol vagtda Marınıñ deryası Murgap coşup akyar eken. Onuñ bir kenarından ikinci

kenarına geçmek hıllalla eken. Miralı şol Murgap deryasının üstünde, Pendi diylen yerden köpri salmagı Soltansöyüne maslahat beripdir, şol köpriniñ ıkdısadı taydan hem, harbı taydan hem ähmetiniñ uludığını düşündiripdir. Soltansöyün Miralı bilen geñeşli işiñ layık düşyänini añlanı üçin şol yerden köpri salmagı makul bilipdir. Köpri hemişelik galar yalı onı daşdan saldırıpdir. Şol köprü bolsa “Daşköpri” at galıpdır.

Şol vagtda Saragtda yaşayan bay dul hatın bar eken. Ol puluna yer tapmayan eken! Ol öz yanından “Soltansöyün Murgabıñ üstünden daşdan köpri saldırın bolsa, men hem Tecen deryasının üstünden daşdan köpri saldırayın. Meniñ köprim onuñkından has berkräk, has ovağanrak bolsun. Soltansöyün bir vagt yolu düşüp, onuñ üstünden geçer. Belki, men şol köpri bilen onuñ gövniñi avların” diyip oylan eken. Pullı hatın hakikatdan-da, Saragtıñ bir mezil yokarsından daşdan, mıdamalık berk köpri saldırıpdir. Ol köprü soñra “Pulhatın” at galıpdır. Ol köpri häzir hem bar.

Günleriñ bir gününde, goşun bilen baryan Soltansöyüniñ yolu şol “Pulhatınıñ” üstünden düşüpdir. Yañkı dul hatın Soltansöyüniñ gelyänini bilip, bezenip, şaylanıp çıkipdır, şonluk

[303]

bilen, belki, soltaniñ gövniñi avların belki, köşgün eyesi özüm boların diyip oylapdır.

Soltansöyün köprü golay gelende, pullı hatına gözi düşüp, Mırala garap, bir setir goşgı aydıpdır:

“Bezenip, çıkdı geyip, saralı köyneke sovsanı”.

Miralı pullı hatınıñ mekir pikirinden habardar bolanı üçin, Soltansöyüne şıgır bilen terki cogap beripdir:

“Geçme namart köprüsinden — goy aparsın sil seni”.

Soltansöyün atınıñ başını çekse-de, Mıralınıñ cogabından razı bolman, onuñ sebäbini sorapdır:

—Pullı hatın meniñ üçin, meniñ dövletim üçin ulı iş edipdir. Ol dövletiniñ yarısını harç edip, köpri saldırıpdir. Mundan geçmezligiñ sebäbi näme?

—Dövlät üçin, halk üçin alada eden adamınıñ ayagınıñ tozunı gözüñe sürme etseñ azdır. Emma munuñ başga sebäbi bar. Pullı hatın “Pulhatını” at üçin, abray üçin saldırıpdir. Göryämiñ, onuñ köprüsi “Daşköprüden” hem haybatlı. Eger sen mundan geçseñ, Pullı hatın, birinci taydan, Soltansöyün hem maña baş egdi, Horasanın soltanı indi iki boldı, onuñ biri

—men diyip, bütün dünyä car çeker; ikinci taydan; köprüniñ iki yanında sakçı goyup, gelenden-geçenden muzd alar, köprüniñ bahasını on esseläp çıkarar.

Soltansöyün Mıralınıñ cogabı bilen kanagatlanandan soñ, tovlancırıp baryan giñ derya göz gezdiripdir-de:

—Eysem indi nätmek gerek? — diyip sorapdır.

Mıralı:

—Tövekgeliñ-endişe bilen işi bolmaz! — diyip, atına bir gamçı çalıpdır. Soltansöyün hem bütün goşunu bilen ızına eyeripdir.

Keremli derya öz gövsünden yol berip, ağır goşunıñ bircigini hem alıp galmandır.

[304]

Menden hem bir yüz tılla

Soltansöyün öz yanından bir näçe vagt oylanandan soñ, ahırında Mırala maslahat salıpdır:

—Dostum, Mıralı! Adam özerkli bolanda, azgın bolyar. Bilner-bilinmez edilen günä gıt dälidir. Şonuñ üçin Mekkä gidipmi ya başga yerden agtarıpmı, bir pire gol bersem, günämiñ ötülmegine, yalkanmagıma sebäpkär bol diyip yalbarsam diyyän. Sen onı niçik göryäsiñ?

—Ilki sözüne goşulyan, soñkı sözleriñe goşulmayan.

—Ol näme diydigiñ boldı?

—Günä gazananıña ınanyan, emma onı piriñ etegi bilen yuvup bilcegiñe inanamok.

—Eysem nätmeli? Bilner-bilinmez edilen nâhak işler meni horlayar.

—Meniñ saña maslahatım: sen Mekkä-de gitcek bolma, pir hem agtarma, näme hızmatıñ, näme yağşılığın bolsa, öz halkıña, öz rayatıña et. Ulı ilde Alla adı bar diyilyändir.

Soltansöyün Mırala cogap bermän, öz oyun devam edipdir. Olar günüñ bir gününde uzak yola şikara çıkıpdırlar. Görseler, olarıñ düşlän yerine golay, çolaca bir yerde zürücek garaca öy oturan eken. Vezirlerden biri şol öyden habar tutup, şol öyde bir pir ayalıñ yaşıyanını Soltansöyüne gelip habar beripdir.

Soltansöyün Mıralını yanına çağırıp, öz şatlığını mälim edipdir.

“Huday berse guluna, getirip goyar yoluna” diyilen nakıl bar. Hudayın özi maña garaşık etdi: piri meniñ üstüme ya-da meni piriñ üstüne getirdi. Indi men barıp, şonuñ etegine yıkılsam diyyän.

Mıralı Soltansöyüne garap yığırıpdır:

—Ey, Soltanım, şunça yıkılan etegini az görýämiñ? Soltansöyüniñ Mırala gaharı gelipdir:

—Meni gaygı-gam basyar. Seniñ oyun yadıña düşyär.

—Ey Soltanım, gatırganmañ. Adam şekilli adam öz yurdunda, il içinde orun tapar. Ol ayalıñ beyle çete çıkmagy sebäpsiz dälidir.

[305]

—Näme, garakçılık üçin oturandır öydyämiñ?

—Onuñ näme üçin oturanını üç yüz tılla karz berseñiz, bendäñiz saygarıp biler, siziñ özüñize-de görkezer.

Patışa pir ayalı däl-de, Mıralını sinamak isläpdır: şu yerde cuda bolmasa oña öz ömrümde bir gezek ökde gelerin diyip, üç yüz tılla pul beripdir.

Onuñ gapısına barıp gaydyan vezirler, ol ayalıñ takvalığı, hudayparazlığı, erkek adamını kabul etmeyänini, nämähreme yüzünü görkezmeyäni hakkında dabara bilen gürrüñ edişipdirler.

Mıralı şol garaca öye barıp, onuñ gapısını saklayan ayala yüz tutupdır:

—Siz barıñ-da piriñize aydın. Uzak yoldan gelen bir adam size yüz tılla getiripdir, onuñ maksadı size diñe bir gezek garamak diyin.

Sakçı ayal barıp, habar berende, pir ayal:

—Yok, yok — diyip gıgırıpdır. Şol sekuntda eliniñ ayasını gaşapdır-da, asmana diñ salıpdır: “hoş, hoş” diyip seslenipdir. Ondan soñ sakçı ayala garap:— hatıfdan seda geldi — goy gelsin—diyipdir.

Mıralı pir ayala yüz tılla berip, yüzüne gülümsiräp garapdır-da, sesini çıkarman gidipdir. Ertesi yine barıp, sakçı ayala şeyle diyipdir.

—Piriñize barıñ-da aydın: şol adam yine geldi. Ol size bir yüz tılla getiripdir. Onuñ maksadı — sizi diñe bir gezek öpmek diyin.

Sakçı ayal barıp, habar berende, pir ayal ala gıkılık edipdir:

—Yok-ey, Alla saklasın!

Ayal yine eliniñ ayasını gaşap, asmana diñ salıdır: “Yok, ayıp bolar! Năme? Bir gezeklikçe nogsanı yok? Ay perver- digăr. Buyruğıña emel etmekden başga alacım năme?” diyip, seslenipdir-de sakçı ayala garap:

—Hatıfdan seda geldi. Bar, ayt, gelsin — diyipdir.

Mıralı orta yaşlı, sarı mañız ayalıñ yañagına elini goyup, öz elini öpüp gidipdir.

Mıralı üçünci gice ugramakçı bolanda, Soltansöyüne:

[306]

—Siz şol ayalıñ năhili pirdigini tanamak isleseñiz, şu gice öyüñ daşından barıñ-da diñläñ! — diyip sakçı ayala barıp, habarını beripdir:

—Siz piriñize barıñ-da aydıñ. Şol adam yine geldi. Size bir yüz tılla getiripdir. Onuñ maksadı diñe pir ayalıñ üç ädimlik golayında bir gice yatıp turmak — diyıñ.

Sakçı ayal habar berende, bir bu sapar gıkılık etmän, eliniñ ayasını gaşap, asmana diñ salıdır, öz yanından hümürdäpdir:

“Ay Allam, men nămähremini öz golayımda năhili yatırayın? Năme, năme? Nămährem däl! Allanıñ eradası bilen. Allanıñ emri şeyle bolsa, mende ne çäre?”

Pir ayal Mıralını üçünci gice öz golayında yatırıpdir. Köpden bări adam ısını almadık dulsuran ayalıñ süñni govşap başlapdır. Ol gernipdir, pallapdır, düüşürgän kişi bolup: “Bärräk süyš, bärräk süyš” diyip hümürdäpdir. Mıralınıñ gımıldısı bolmanı üçin, ukuda bolan kişi bolup, agdarılıp-dönderilip, onuñ yanına barıpdir. Mıralı onda-da hiç zat duyman, yuvaşca mırlap yatanı üçin ayal iñ soñunda durup bilmän, Mıralınıñ boynundan gol salıdır. Mıralı tisginip oyanıp, arkan çekilmekçi bolupdır. Ayal onı sıpdırman:

—Bir yüz tıllañ özüñki! — diyip seslenipdir.

Mıralı:

—Yok. Men Allanıñ gargışına galıp bilmen! — diyip, onuñ golundan sıpmaga çalışıpdir.

Pir ayal sandıravuk ses bilen:

—Allanıñ emri şeyle, iki yüz tıllañ özüñki! — diyip seslenipdir. Mıralı:

—Maña Alladan beyle buyruk yok! — diyip, yine boyun tovlapdır.

—Bar, bar. Hatıfdan seda geldi. Üç yüz tıllañ hem özüñki!—diyip, pir ayal Mıralını mākām gucaklapdır.

Mıralı ayalıñ gurplı gollarınıñ astında:

—Yok, yok, bolmaz! — diyip, seslenipdir. Daşarda diňläp duran Soltansöyün durup bilmän:

—Mıralı, menden hem bir yüz tılla! — diyip gıgırıpdir.

[307]

Erksiz şa bolandan, erkli geday bolan yagşı

Soltansöyün bilen Mıralı gezelence çıkanlarında, bir ayalıň üstünden barıpdırlar. Ol ayalıň egnindäki köyneginiň azından kırk yaması bar ekeni. Emma geyiminiň köneligine, yırtıklığına garaman, ol ayalıň keypi örän kök ekeni. Mıralı bilen Soltansöyün ol ayala geňirgenmek bilen garanlarından soň, olarıň ikisi hem ol ayalı tanapdırlar: ol ayal Soltansöyüniň oňuşman, bir vagtlar köşkden çıkarıp kovan ayalı ekeni.

Soltansöyün Mıralıniň gulagina pışırdap:

—Sen ol ayaldan sora: onuň öňki günü yagşımı, indiki günü yagşı? — diyen eken.

Mıralı oňa:

—Onuň haysı gününüň yagşılığı meniň üçin mälim. Isleseň, seniň gövnüň üçin sorap bereyin — diyip, ol gelne habar gatıpdır:

—Ey canan, sen bir vagt köşkde yaşıyardıň, geyyäniň yüpek, iyyäniň baldı. Seniň häzir köne şılhaň endamıni zordan yapıyar, bedeniňde garga çokası et yok. Sen çekinmede ayt: öňki günün yagşımı, häzirki günün?

Ayal yaşmagını bütünleýin sırap, aç-açan cogap beripdir:

—Men köşkdekäm kırkıň biridim. Meniň gapıma Soltanıň ayagı kırk günden bir düşmeyärdi. Meniň yanımdakı gürründeşim özüm yalı kapasdakılar bolup, durmuşıň lezzeti bize haramdı. Yüpek diyip geyenim yalın bolup yapıssa, bal diyip iyenim, avı bolup geçyärdi. Häzir bolsa, öz elim, öz yakam. Ärim meni söyyär, men onı söyyän. Aç günümde onuň bir ylgırıp garanı — maňa iymit bolyar, yalaňaç günümde — onuň bir sözi meniň endamıma geyim bolyar. Siziň soranıňız üçin meniň aytmagım zerur: erksiz şa bolandan erkli geday bolan yagşı.

Mıralı Soltansöyüniň yüzüne kân manılı soraglı göz bilen garanda, Soltansöyün ondan:

—Näme, kırk ayalıň birinden özgesini boşat diymek isleyärmiň? — diyipdir.

Mıralı Soltansöyüniň yüzüne hoşallık bilen garandan soň:

—Soltanıň zirek akılına hayrandırın! — diyipdir.

[308]

Soltansöyün elindäki gamçısını eyeriñ gaşına tırkıdadıp, bir az oylanandan soñ, Mırala näme cogap berceğini, nähili karara gelceğini bilmän, atınıñ başını govşadıdır.

Saman astından suv goyberen

Soltansöyün Mıralı bilen şikardan gelyärkä, bir obanıñ çetinde adatdan daşarı bir ovidan gelin görükdir. Onuñ ay yalı yüzi, sallancırıp yörişi Soltansöyüniñ bütün durmuşını özüne çekipdir. Soltansöyün Mırala yalbarıcı göz bilen garap:

—Mıralı, sen meniñ baş vezirim, meniñ yagdayıma diñe sen düşünyänsiñ. Sen maña maslahat ber: men bu gelni nähili yol bilen alıp bilerin?

Mıralı oña:

—Hiç hili yol bilen — diyip, pert cogap beryär.

—Ol meniñ yüregimi bütünleyin özi bilen alıp gitdi, men häzir boş gövre bolup galdım. Eger men onı almasam, onda meniñ günümiñ yaşdıgı.

—Soltanım, siz akıldan ayrılmañ. Hey biriniñ ayalını hem almak bolarmı? Oña şerg näme diyer? Onı hey kovahat göterermi? Siz bu pälinizden el çekin? Yogsam halk sizi yekirer, sizden bütün halk yüz dönderer.

Soltansöyün Mırala nêrazılık bildirmek bilen öz niyetini oña mâlim edipdir:

—Sen maña maslahat berme-de, bar-da şol gelniñ ärine maslahat ber. Men ol gelni hökman aların. Şonuñ üçin, il hem menden incamaz.

Soltansöyün bir az düşlemek, şol gelniñ ärini çağirtmak üçin, bir emeldarıñka bakan sürükdir. Mıralı şol obada bir dostunıñ barını mâlim edip, şonuñ bilen salamlaşıp gaytmak üçin, Soltansöyünden rugsat alıpdir.

Mıralı şol gelniñ giren öyüne barıp, uzak äginmändir-de, ol gelniñ ärine Soltansöyüniñ niyetiniñ bozulanını, onı häzir çağirtcagını mâlim edip, Soltan näme buyursa, bolyar diyip

[309]

gaytmagını, soñra oña cogap bermeli bolanda, özüniñ goldacagını mâlim edipdir.

Mıralı dolanıp gelenden soñ, şol gelniñ ärini Soltansöyüniñ yanına alıp gelipdirler. Soltansöyün ol gelin barasında söz açman, başga sorag, başga tabşırık beripdir:

—Seniñ adıñ näme?

—Garaguduk.

—Garaguduk? Berekella! Il içine çıkan vagtımda, meniñ üytgeşik bir häsiyetim bar: men haysı obada nähili üytgeşik yagday, üytgeşik adam barını sorayan. Şol adamları yanıma çağırıp, her haysına bir hili tabşırık beryän. Yerine yetireni sılayan, yerine yetirmedige gargayan. Sen hem şu obanın üytgeşik bir adamı. Seniñ adıñ hem üytgeşik, keşbiñ hem üytgeşik, belki, başga üytgeşik zatlarıñ hem bardır. Sen meniñ häsiyetimi nähili göryäsiñ?

Onda ol adam:

—Şalarıñ huzurını görmek, şalarıñ hızmatını etmek — her yetene yetdiryän bagt dälidir. Soltanıñ nâme buyursa, — bütün canım bilen yerine yetirerin — diyip aydan.

—Men saña bir yabı, goşa öküz, on sanı hem öveç goyun bercek. Sen şalarıñ hemmesini altı ayda guzlatmalı.

Garaguduk Soltanıñ önünde baş egipdir.

Mıralı sorag bercek bolanda, Soltansöyün barmagını daldalapdır. Emma märekedäki yarım sag, yarım däliniñ biri Soltansöyüniñ barını unudıp:

—Garaguduk işiñ gaytdı. Hey erkek canlını hem guzladıp bolarmı? — diyipdir.

Garaguduk oña pert cogap beripdir:

—Allanıñ eradası bilen her bir zat bolup biler. Patışa bolmalı diydimi, hökman boldurın!

—Hey, berekella! — diyip, Soltansöyün onuñ arkasına kakıpdır.

Aradan altı ay geçenden soñ, Soltansöyün Mıralı bilen yene şol oba atlanıpdır. Soltansöyün emeldarıñka sürende, dostum bilen salamlaşayın diyip, Mıralı yene bir az salımlık rugsat alıpdır.

[310]

Mıralı barıp Garaguduga, onuñ gelnine bir näçe söz övredipdir.

Mıralı barandan soñ, Soltansöyün Garagudugı çağırıpdır.

—Garaguduk sırkav yatır — diyip gelenlerinde, Soltansöyün onuñ gelnini alıp gelmäge höküm edipdir.

Gelin gelende, Soltansöyün oña soval beripdir:

—Hanı Guduk?

—Onuñ-a içinden burgı tutup, çağa dogurcak bolup yatır. Soltan ol gelne yılgrıp garap:

—Hey erkek adam hem çağa dogırmı? — diyip sorapdır.

—Ay Soltanım, öküz göle dogranda, erkek yabı guzlanlanda, erkek öveç goyunlar guzı dogranda, adamınıñ hem çağa dogurmagı geñ däl! — diyip cogap beripdir.

Soltan ol gelniñ cogabına gaytargı tapmandır-da, gelniñ öz tapcak cogabı dældigini bileni üçin, Mırala barmagını çommaldıdır.

—Hey saman astından suv goyberen. Munda seniñ eliñ bar. Mıralı oña baş egip:

—Soltanım, munda meniñ günäm yok, men diñe siziñ buyrugıñızı yerine yetirdim — diyipdir.

—Ol nähili buyruk?

—Maña maslahat berme-de, olara maslahat ber diymediñmi?

Soltansöyün yaman niyetiniñ yol almacagını añlandan soñ, ol gelin bilen dogan okaşıp gaydıdır.

Biz adam dälmi?

Soltansöyün bütün Horasana höküm etse-de, siñege höküm edip bilmändir. Ol Mırala yüzlenip:

—Hey siñegiñ yok yeri barmıka? — diyip sorapdır.

Mıralı oña:

—Adam bolmadık yerinde siñek bolmaz! — diyipdir.

Soltansöyün öz yanından Mıralını şu sapar gepde yeñerin diyip oylanıpdir-da:

—Atlan! — diyipdir.

[311]

Olar bir çöl beyevana barıp düşenlerinde, bir siñek vızz edip gelipdir-de, Soltansöyüniñ yüzüne gonupdır.

Soltansöyün Mırala garap:

—Adamsız yerde siñek bolmaz diymänmidiñ? Bu nâme siñek dälmi? — diyipdir.

Mıralı oña:

—İkimiz nâme adam dälmi? — diyip cogap beripdir.

Gısğa yorgan

Soltansöyün öz vekilleriniñ akıl-payhasını saygarmak üçin, olarıñ hemmesini köşge yıgnapdır-da, gısğa yorganı başaşa kellesine büräp, incigini açıp yatıpdir, vekillerine şol yorganı meniñ ayagımıñ aşagına yetiriñ diyip buyrupdır. Vekiller nähili oylansalar-da, her hili tagalla etseler-de, onuñ tärini tapmandırlar.

Soltansöyün in soñunda yorganın aşagından:

—Mıralı, sen yokmusıñ? — diyip gıgırıpdir.

Mıralı oña:

—Soltanıñ gaharı gelmese, yetireyin — diyipdir.

Soltansöyüniñ yorganın aşagından sesi çıkıpdir:

—Yorganı ayagımıñ aşagina yetirmeseñ, gaharım geler.

—Mıralı yanındaki gamçını alıpdir-da, Soltanıñ yalañaç inciklerine mäkäm çalıpdir. Soltanıñ ayakları şol bada yorgana çolanıpdir.

Soltan yerinden galıp:

—Näme üçin urduñ? — diyip soranda, Mıralı oña:

—Buyrugıña emel edip, yorganıni ayagıña yetirdim. As- lında sen näme üçin yorganıña görä ayak uzatmadıñ? — diyip cogap beripdir.

Näme üçin yıldıryar?

Soltansöyüni bir bay toya çağırıpdir. Soltansöyün Mırala ertir daññ alagarañkısında ugrarıs, şayıñı tutup yatgın diyip

[312]

tabşırapdir.

Mıralı onı geñirgäp:

—Näme üçin alagarañkıda? — diyip soranda, ol oña:

—Günüñ doganını görmälimiz kän vagt boldı. Güni yolda doguralı — diyip, cogap beripdir.

Soltansöyün ondan soñ hızmatkärlerine:

—Mıralıñ atına iym bermäñ-de, torbasına gor salıp geydiriñ — diyip tabşırapdir.

Mıralı Soltansöyüniñ cogabı bilen kanagatlanman, garañkıda ugramakçı bolanına bir sebäbiniñ barını añlap, gice atına atlanmaga barıpdir. Görse, atınıñ erinleri sırtarıp, dişleri yalpıldap görnüpdır. Mıralı onuñ Soltansöyünden yetenini bilip, ahmalına garap barıpdir-da, onuñ müncek atınıñ guyrugunı düybünden kesipdir.

Olar daññ alagarañkısında ugrap, günü yolda dogrupdırlar. Soltansöyün ızına gañrılıp seredipdir-de, hahahaylap gülüpdır:

—Mıralı seniñ atıñ nämä yıldıryarka?

Mıralı oña:

—Soltanım, seniñ atıñ guyrugına yıldıryan bolmasa — diyip, cogap beripdir.

Soltansöyün atının guyrugına gözi düşenden, atının başını ızına dolapdır. Mıralı şonda:

—Soltanım, yakma — bişersin — diyipdir.

Kim ön gördi?

Soltansöyün bilen Mıralı yolsuz çölde yanaşıp baryan ekenler. Soltansöyün atlı, Mıralı eşekli ekeni. Birden oların önünde kelle yalı altın lovurdap görnüpdir. Oların ikisi hem birden seslenipdir:

—Hanha kelle yalı altın!

Olar altını barıp ele alanlarından soñ, “Men ön gördüm-de, men ön gördüm” bolşupdırlar. Soltansöyün Mırala garap:

—Men senden bir gez yokarda, şonuñ üçin meniñ gözüm oña ilki düşdi — diyipdir.

[313]

Mıralı Soltansöyüne:

—Yok, men senden bir gez aşakda: men yere golay. Şonuñ üçin meniñ gözüm yere golay, men ilki gördüm! — diyipdir.

Ikisi uzak cedel edişenlerinden soñ, “gel ikimiz şu yerde oturıp, başımızdan geçenleri gürrün edişeli. Kim geñ, kim çıkgınsız yagdaya duçar bolan bolsa, altını şonuñ ilki gördügi” dişiip, müvessa goyuşıpdırlar.

Ilki bilen Mıralı söze başlapdır:

—Meniñ ovlak-guzı bakyan vagtımdı. Öye gelemde, işim aşık-topaz oynamak bolardı. Garrı enem bir gün maña igendi: “Balam, men indi garrılığa yüz urupdırın. Maşgalanı senden başga eklecek yok. Sen, yaşıñ azlığına garaman, öyüñ garamatını boynuña götermegiñ gerek. Ovlak-guzudan saña düşyän zat yok. Belki, birine talaban durarsın”. Meniñ yaşıım az hem bolsa, enäniñ şol igenci maña yeterlikdi. Bir gün bir adam oba-oba aylanıp, yaşacık talaban gözleyär. Onuñ vada beryän hakı hem önceyli bolanı üçin, men oña talaban durdum. Ol meni uzak bir oba äkidip, bir näçe günläp yumuş buyurmadı. Ahır bir gün, şol bay semiz öküzin hamını etliräk soyup, bir düyänin üstüne iki sanı boş çuval hem atdı-da, “yör, hanım” diydi. Men onuñ ızına düşdüm. Şol barmana, bir dağın düybüne barıp dayandık. Onuñ kert gayası daşdan salnan hayat yalı bolup, asmana galyar. Ol bay düyesini çökerip, dızlandan soñ, öküzin hamını çövürüp: “Hanı, han ogul, şunuñ içine gir” diydi. Hamın tüy yüzi bolanı üçin, onuñ içine girmek

onçaklı hatarlı dâldi. Şeyle-de bolsa, onuñ içine girmegi meniñ inim söymedi. Emma bayıñ yüzünden geçip bilmän girdim. Bay onuñ gırak-bucagını yokarık galdırdı-da: “hanı, hanım, başını aşak egip gör” diydi.

Meniñ şonda bir az yüregim gısıp:

—Bay aga, başımı aşak egsem, birden sen hem onuñ bucagını bogaysañ demigerin — diydim.

—Meniñ, hanım, sınap görmek isleyänim şol: seniñ depän üstünden bucagını bogmaga yüküm yetcekmi, yetcek dälmi? Emma onuñ barı bir kâse suv içimden artık vagt çekmez, başını egäy, hanım! — diyip, meni mılayımlık bilen mecbur etdi.

[314]

Men başımı egenimden, ol bucagıñ yokarsını mäkäm saradı. Men onuñ içinde demigip başladım. Bayıñ ol işde tecribesi kân ekeni. Elindäki demir çışı bilen deriniñ her yerinden deşışdirdi. Şol deşikler maña dem almak için ölmez-ödi mıdar berdi.

Ondan soñ ol bay maña:

—Han ogul, men hâzir seniñ yanıñdan gidip, gizlenerin veli, asmandan seniñ yanıña iki sanı perişde gelir. Olar hamıñ her yerinden çokcalarlar. Sen şol vagtda öli yalı gımıldısız yatgın. Yogsam, olar seni derbi-dagın eder. Emma bir salım sır saklasañ, olar seni asmana götererler: saña behişt görkezerler. Seni gımmat baha nıgmatlar bilen gerkgäbe doyırlar. Sen şol nıgmatları — daşları asmandan maña zıñarsıñ. Men oları çuvala gapgararın. Seni şol perişdeler yene sag-aman aşak düşürerler. İkimiz iki çuval gımmatbaha daşa eye bolarıs. Şondan soñ, seniñ eneñ dünyäde horluk garasını görmez! — diyip, hekaya sözledi.

Bay meniñ yanımdan gizlenen badına, asmandan iki sanı garaguş gelip gondı. Olar meniñ daşımdaki öküz hamını çekeleşip başladılar. Men olardan gorkıma, sesimi çıkarman, gımıldaman yatdım. Birden-de garaguşlarıñ her haysı deriniñ bir çetinden yapışıp, asmana alıp galdılar. Arrıcak çaganıñ artıkmaç agramı barmı? Bayıñ yaşacık talaban gözlemegi hem şonuñ için eken. Garaguşlar içi Mıralılı öküz hamını dağıñ depesine çıkardılar. Olar şol yerde çig hamı arkayınlık bilen çekeleşip başladılar. Şol barmana hem iki bölündi. Onuñ içinden gözlerini petredip kiçicik Mıralı çıkdı.

Garaguşlar maña azar bermän, hamıñ her haysı bir bölegini göterip, dağıñ ikinci bir gerşine çıkdılar.

Soltansöyün Mıralınıñ gürrüñ bererine takadı yetmän:

—Sen năme işlediñ? — diyip sorapdır.

—Bir az sabır et. Men özümi bir az ıraslanımdan soñ, töveregime garasam, dürli daşlar yılıpıldaşıp yatır. Onyança bolsa, aşakdan bayıñ gıkılığı eşildidi:

—Balam, şol daşlardan eliñe ilenini aşak togalaber. Şolar behişdiñ nıgmatlarıdır.

[315]

Men, bir yandan, baya gahar edip, bircigini hem togalamasam diyip oylandım. Emma ikinci yandan, bayıñ gaharını getirsem, belent dağıñ üstünde hemişelik galmak hovatırı yadıma düşdi-de, ovnucak daşları togalap başladım. Bay aşakdan:

—Balam, indi besdir! — diyip gıgırdı.

—Bay aga, hanı men indi mundan năhili düşeyin? — diyip soradım.

—Balam, seniñ yalı günäsiz oğlanıñ behişde galmagı layık.

Yaşaber — diydi-de, düyesini iyidip, gözden yitdi.

Bütün töverek kert gaya. Aşak inmäge hiç yerde basgançak-da yok. Men eylăk urundım, beylăk urundım — hiç yerden yoda tapman, ahırına gurpdan düşüp yıkıldım. Yatan yerimden töveregime göz aylasam, adam süñki çım-pıtrak dagap yatır. Çakı, olar hem meniñ yalı “behişte” galan çagalarıñ süñkleri bolara çemeli.

—Ondan soñ nătdiñ?

—Bir hayukdan soñ meniñ yanıma bir garaguş pelpellăp gondı. Ol loñk edip, eylăme geçdi, beylăme geçdi, iñ soñunda meni ölüpdır hasap edip, baş ucumda arkayın oturdı-da, çüñküni urmaga sınandı. Men şol halatda onuñ iki ayagından yapışdım. Garaguş yüregi yarılan yalı, bir zarbada pasırdap galdı. Emma ol meni uzak göterip bilmăn, kem-kemden aşakladı. İñ soñunda, meniñ ayagım yere degende, men onuñ iki ayagını sıpdırdım.

—Gutardıñmı?

—Yok, dur entek. Men şol bayı gözlăp tapıp, yene oña talaban durdum. Bay ikinci gezek meni hama salıp, depămden bogcak bolanda, men oña: “Bay aga, ilki bilen özüñ girip görkez- meseñ, men onı başarman” diydim. Bay hamıñ içine girende, men onuñ depesinden bogup taşladım. Onı dört garaguş itiñ günü bilen yokarık alıp çıkdı. Men bayıñ düyesini gımmat baha daşlardan yüklăp ugramda, bay maña: “Balam, meni düşürmäge kömek et” diyip gıgırdı. Men oña: “Ay, bay aga, seniñ köpüñ ötüp, azıñ galıpdır. Say-sebăp bilen behişde düşdüñ. Sen şol yerde hemişelik galıber” diyip, cogap berdim.

—Hanı ol, gımmatbaha daşları nãtdiň?

[316]

—Yolda gelyärkäm, kerven bilen Hindistana baryan sövdagäre düşdüm. Men öz yükümiň nãmedigine düşünmãnim üçin, bir düye bilen bir geçä çalışdım. Sen maňa ilki uçraňda, saňa sövüş eden iki canlým, şol sövdagärden alan geçimdi.

Mıralıniň başından geçirenlerini höves bilen diňlän Soltansöyün özüni bir az rastlandan soň, öz başından geçen vakaları gürrüň etmäge durupdır.

—Men ilki patışa bolan yaş yigit vagtımda sen, öykeläp giden çagıňda, ayratın yagşy göryän atım bardı. Şol atım gün-günden arrıklap başladı. Onuň sebäbini bilen bolmadı. Seyisleriň, cılavdarlarıň gepine inam etmãn, atı bir gice assırnlık bilen özüm sakladım. Gicäniň bir vagtı kenizlerden iň yagşy göryänimiň biri geldi-de, ata atlanıp gidiberdi. Men hem atlarıň başga birini münüp, onuň ızına düşdüm. İň ahırında ol keniz bir govagıň agzından barıp, atdan düşdi-de, onuň içine girdi. Men hem onuň ızından girdim. Şol govakda kırk sanı cadıgöy yaşayan ekeni. Olarıň baştutanı meniň kenizime garap:

—Anha, Soltansöyün hem ızıň bilen geldi — diydi.

Men ol ayala gılcımı eñtermekçi bolamda, cadıgöyleriň baştutanı meniň üstüme bir gısım gum sepdı. Men şol dem alar salımda, gara taza övrülip, çınsap çıkıp gitmäge mecbur boldum.

—Hä Soltanım, çendan uvlamaň bardı veli, şondan galan alamat diysene!

—Dur entek. Men köşge dolanıp baramda, meni kesek bilen garşıladılar. Men hiç yerde özüme hossar tapman, iň soňunda ulı bir kerveniň ızına düşdüm. Olar mana gemrilen süňk, çendan gatı-gutı çörek taşladılar. Şol barmana kerven derya gabat gelip, gämi bilen geçmekçi boldı. Men gämä girmekçi bolamda, kervençiler meni kesekläp kovdular Men şol yerde nayıncar çınsadım. Kervenbaş maňa dözmãn, gämiň kireyini öz boynuna göterip, meni hem gämä saldı. Ondan soň bir ulı ile bardık. Şol ilde bir bay ulı toy edyän ekeni. Şol toyda süňk-saňkları gemirip yörkäm, töveregime üyşen aç itler meni daladılar. Men tapdan düşüp yıkıldım. Şol vagtda bir “selleli garrıca molla gelip, itleriň gandızına çıbıkladı-da, meni göterip alıp gidip,

[317]

öz öyünde bir mahmal körpəniñ üstünde yatırdı. Şol taydan bir tabak palav getirip, özi meniñ bilen bile oturıp iydi. Molla meni tazı hasap etmən, özi bilen deñ, belki, özünden hem yokarı adam hökmünde hormat goydı.

—Şol molla azıpdır. Ol it bilen tabakdaş bolupdır — diyip, ol molları yurduñ hâkimine yamanlapdırlar.

Molları çağırıp, hâkim soranda, molla oña kitabını açıp, tarıhı yazgını görkezipdir. Okap görseler: “Soltansöyün cadılarıñ aldavına düşüp, pılan vagtda, pılan bayıñ toyuna tazı sıpatında geler” diyip yazılan ekeni. Hâkimiñ hökümüne görä, alımlar dürli dogatumar bilen meni öñki sıpatıma aylandırıdılar. Meni hormatladılar. Kenizekden arımı almak üçin, maña bir gısım tilsimli toprak berdiler. Meni dabara bilen ilime ugratdılar. Men ol molları öz yanımda alıp gaytdım, vezir edindim. Sen Marıdan dolanıp geleñde, dabara bilen caylanımız şol molları...

Soltansöyün sözüniñ soñunda:

—Kimiñ başından geçiren vakası gızık? — diyip sorapdır.

Mıralı oña:

—İkimiziñki hem gızık! — diyip cogap beripdir.

—Altın indi kimiñki bolmalı?

—Seniñki hem bolmalı däl, meniñki hem.

—Eysem, kimiñki bolmalı?

—Dövlet baylığı — dövletiñki bolar. Onı hazına taşlamalı.

—İne munıñ makul!

Gül bilen Soltansöyün

Soltansöyün bilen Mıralı ikiçäk gürleşip otırkalar gürrüñleriniñ ahırı şol dördünci Yıldız Göreniñ perzendi — ikinci gızıñ üstünden düşüpdür. Ol gızdan hiç yerde derek bolmanı üçin, Soltansöyün Mırala şeyle teklip edipdir:

—Gel ikimiz ile cıkalı, hem ilatıñ yagdayına seredeli, hem-
-de şol gızdan derek aralı.

Mıralı Soltansöyüne bir az gıcılı söz gatıpdır.

[318]

—Soltanımdı, gız hakkında aydanıñ makul. Emma il hakkında meniñ bir soragımdı bar: ilatıñ yagdayını yöne bilmek üçinmi ya ilatıñ yagdayına garaşık etmek üçinmi?

Soltansöyün Mırala nârazı garaş bilen seredip:

—Mıralı, sen dogrını ayt: seniň şu igenciň haçan gutarar?—diyip, sorapdır.

Olar biri-birine bir az igenişenlerinden soň atlanıpdırlar. Olar köp yerleri aylanıp, iň soňunda bir obanın çetinden barıpdırlar. Şol vagt yagış şitirdemäge başlan ekeni. Görseler, bir topar göze görünen gızlar arkalarına göterip baryan odunlarını düşürüp, şol odunlarına ıkışaklaşyp duran ekenler. Emma olarıň içinde yaşı ötüşen bir gız könece geyimini çykarıp, odunıň üstüne büräpdir-de, özi hem onuň yele gapdalından üstüne abanıp, odunını ezmezlige çalyşyan ekeni.

Mıralı ol gızda üytgeşik bir sır barını aňlap, Soltansöyüne göz ümläpdir. Soltansöyün ol gızıň sıratına, keşbine özüni aldıran eken. Ol diňe Mıralınıň ümlemegine görä, ol gıza soval beripdir:

—Ay gız, başga gızlar özüni ezmezlige çalyşsa, sen odunıň ezmezlige çalyşyşyň. Munda näme sır bar?

Ol gız yagşyň hayallanını görüp, köne geyimini endamına çolapdır-da, Soltansöyüne cogap beripdir:

—Soltanım, men diňe özümden habar bermek isleyän: biziň külbämizde tutaşdırlık hem gury çöp yokdur. Odunım ezilse, yagış uzak yagıp, ızını sovuga tutsa, garrıca enemiň buymagy mümkin. Emma odunımı gury saklasam, sovguň hem gorkusy yok, geyimim hem gurar, enem hem buymaz.

—Siziň öyüňiz haysy?

—Ho-al yeke-çäk oturan garaca öy biziňkidir.

—Seniň adyň näme?

—Gül.

—Öyüňize barsak, mıhman alarmısıňyz?

—Türkmen halkınıň henize çenli mıhman kovanını eşidemok. Yöne veli, ayıplaşmaz yalı, öňünden duydurmak gerek: biziň soltanlara layık derecämiz, soltanlara layık hezzet-hormat ederlik gurbumız yokdur.

[319]

Mıralı ara düşüp:

—Mıhman aş üçin gelmän, güler yüz üçin gelyändir! — diyipdir.

Gızlar öylerine barıp giryänçäler Soltansöyün bilen Mıralı bir salım at otarıp, soňra olar Gülleriň öyüne barıp düşüpdirler.

Soltansöyün Gülün özüne gık garayanını saygarıp, garaca öyün çagarısına seredip, kinaya bilen:

—Mazalıca öy eken veli, arman çagarığı gışırak ekeni! — diyipdir.

Gül hem Soltansöyüne kinaya bilen cogap gaytarıdır:

—Çagarığı gışık hem bolsa, tüssesi düz çıkyandır.

Gül oların önünde gatıksız, nansız belke goyupdır.

Soltansöyün Mıralının gulagina pışırdap:

—Men bu gıza degmek isleyän — diyipdir.

Mıralı oña:

—Ozal degip, näme aklık aldın? Ol seniñ cogabını örän berk berer! — diyipdir.

Soltansöyün Mıralının sözüne gulak asman, Güle şıgır bilen habar gatıdır:

“Belke aşnı bulap, goydı gatıksız, nansız”.

Gül hem oña özünüñki yalı, şıgır bilen cogap beripdir:

“Barnı bilmey, yoknı bilmey — ne acap mıhman siz”.

Mıralı Soltansöyünün gulagina pışırdap:

—Meniñ diyenimi etmän, almtıñı aldınmı? — diyipdir.

Olar köşge gaydıp gelenlerinden soñ, yıldız görenlerin perzentlerinden ikinci gızın Güldüğini añlap, Soltansöyün onuñ enesine savçı iberipdir.

Savçılar barıp habar tutanda, Gül enesinden öñe düşüp:

—Meniñ bahamı enem bilmez, özüm bilerin! — diyipdir.

Savçılar gızın salgıdını soranda, Gül şu aşakdakıları sanapdır:

—On guzı. Yigrimi böri. Otuz iner. Kırk aksakal. Elli aygır.

Altmış agta. Yetmiş nogta. Segsen duşak. Togsan torba.

Soltansöyün savçıların getiren habarını eşidip, şol zatları ceglämäge höküm bermekçi bolupdır. Onda Mıralı ara düşüp:

[320]

—Ey Soltanım, sen gızın akıllı sözlerine düşünmediñ — diyipdir.

Soltansöyün Mıralının sözüne gatırganıp:

—Şeyle bilimdar bolsañ, hanı sen onda düşündir? — diyipdir.

—Soltanım, adam on yaşında guzı yalı bolar, yigirmisin- de böri yalı, otuzda iner yalı, kırkda akıl kasesi dolup-daşan yalı, ellide aygır yalı, altmışda agta yalı, yetmişde nogtalan yalı, segsende ayagı duşaklanan yalı, togsanda başına torba geydirilen yalı

bolyar. Gız seniñ, birinci yandan, akılıñı sinap görüpdır, ikinci yandan, seni garrı görüpdır.

Soltansöyün Miralınıñ sözüne incap:

—Men näme üçin garrı? Ol gızıñ özi bilen yaşıdaş dälmi? — diyip gıgırıpdır.

—Soltanım, dogrı sözliñ dostı bolmayanını bilyän. Şeyle-de bolsa, gatırğanmañ. Gülün şindi gül yaprakları bozulmandır. Emma sen özüñi kırka böldüñ. Kırkıñ yaşını üsti-üsti hasaplasañ dokuz yüz togsan dokuz hem bolar. Sen onsoñ özüñi Gül bilen nähili yaşıdaş hasap edip bilcek? Sen iñ yağsısı, onuñ sözüne gatırğanmada, dilini tapmaga çalış.

Gül dürli salgıtlar, dürli sinaglar bilen Soltansöyünü mazalı horlandan soñ, ahırında Soltansöyüne özüni zorlap aldırmağa mecbur edipdir.

Soltansöyün birnäçe günden soñ, uzak yola şayını tutup, Güle berk tabşırık beripdir:

—Gül, sen eger güllügiñde galmak isleseñ, menin tabşırığıma hökman yerine yetirersin. Eger yetirmeseñ, onda seniñ ne yapragıñ galar, ne-de ısıñ. Men yedi yıllık yola gidyän. Men gaydıp gelemde, sen yedi yaşlı oğlanı, gara atıñ yedi yaşlı dölüniñ üstüne mündürüp, öñümden çıkararsın!

Patışa gidenden soñ, Gül çıkgınsız yağdayda galıp, iñ soñunda öz yanına kenizlerini çağırıpdır. Soltanıñ buyrugını olara mälüm edip, olardan maslahat sorapdır. Kenizler oña maslahat berip bilmän, biz diñe seniñ buyrugıñı yerine yetirip bileris— diyip, mälüm edipdirler. Gül otuz sanı kenize erkek lıbasını geydirip, oları otuz baytala mündürüp, ızına tirkäp ugrapdır. Ol barıp, Soltanıñ goşunından açıgrak bir yerde düşüpdır. Ol iki

[321]

sanı kenizi erkek lıbasında, Soltanıñ üstüne gönderip, mälüm ediñ diyipdir:

—Biziñ hocayınımız bizi siziñ üstüñize iberdi. Eger patışa hezretleri merhemet etse, biziñ hocayınımız size salama gelecek. Patışanıñ ıgtıyar berenini gelip habar berenlerinden Gül erkek lıbasına girip, Soltanıñ üstüne barıpdır, izzat-hormat bilen iki bükülip, salam beripdir. Soltansöyün gadırlı mihmana öz yanından yer berip, onuñ bilen söhbede başlapdır:

—Gelşiñiz nireden? Pişäñiz näme?

—Soltanım, biz sövdagär. Biziñ harıt yüklı kervenimiz gelyä. Biz otuz atlı nöker bilen kervenıñ öñüni çalıp yörüs. Siziñ şu tövrekde barıñızı eşidip, siziñ bilen salamlaşıp geçmegi özümize borç bildik.

—Hoş gelipsiñiz!

Olarıñ gürrüñleri gızışandan soñ, Soltansöyün ondan:

—Ey, sövdagär, siziñ başga näme kesbiñiz, hunäriñiz bar?—diyip sorapdır.

Gül oña:

—Kem-käs küşt bilyän — diyip cogap beripdir.

—Onda küşt oynalı.

—Örän yağşı. Yöne biziñ yurdumızıñ bir dessurı bar: oyna başlananda, her kimi iñ govı göryän zadını orta goyyar, utan alyar.

—Örän yağşı dessur. Meniñ iñ govı göryän zadım gara atım bilen şu başındakı cıgam. Utulsam, şuları bererin. Orta siz näme goyyarsıñız?

—Meniñ Çınmaçıdan saylap-seçip alıp gelyän bir gırnagım bar. Onı görmäge göz gerek. Sizden utulsam, şonı bererin. Köşkden çıkalı bəri aradan bir näçe gün geçeni üçin, Soltanıñ gulagına gırnak sözi örän yağşı yarapdır.

Oyun iki arada gızıklı gidip, Soltansöyün ahırında utulıdır. Soltansöyün gara atı bilen täcini Güle berip, ertir yene bir gezek oynamagı hayış edipdir.

Gül Soltansöyüniñ täcini başına geyip, gara atı bolsa baytallarına goyberipdir.

Ertesi gün küşt oynanlarında, Soltansöyün utupdır.

[322]

Gül gırnak sıpatına girip, özüni Soltansöyüniñkä eltdiripdir-de, üç gün geçenden soñ, yene bir bahana bilen alıp gaytmaklarını kenizlerden talap edipdir.

Güle gözi düşenden Soltansöyüniñ huşı başından uçup, oña el urmakçı bolupdır. Gül Soltansöyüniñ eline kakıp:

—Çek eliñi! Men gırnak hem bolsam, şerg kanunına görä nikalamasañ, meniñ yanıma gelmersiñ! — diyipdir.

Soltansöyün giñişlik bir vagt bolsa, belki, onı harema taşladardı, emma häzir onuñ şertine boyun egmäge mecbur bolupdır. Kazı hem yazıp, Soltansöyün möhürini basıpdırda, “gırnagıñ” eline beripdir.

Aradan üç gün geçenden soñ, kenizlerden biri erkek adam sıpatında gelip, Soltansöyüne yüz tutupdır:

—Soltanım, meni hocayın iberip. Maña Soltanıñ təcini geymek, atını münmek layık däl. Soltana-da gırnak bilen goş birikdirmek gelişmez. Bu işi ilgün bilmänkä, öñki-öñkülik etseñ, diyip, biziñ hocayınımız size maslahat salyar.

Soltansöyün ol sözi makul bilipdir-de, “gırnagı” ızına gaytarıp, atı bilen təcini getirdipdir.

Aradan ay, gün geçenden soñ, Gülün oğlu, baytallarıñ-da gara atdan dölü bolupdır.

Aradan yedi yıl geçenden soñ, Soltansöyüniñ yetip gelyän habarı düşüpdir. Gül öz oğlunu gara atıñ dölüne atarıp, birnäçe tabşırık beripdir-de, atasınıñ öñünden ugradıpdir.

Gülün oğlu yüz oglana baş bolup, gara atıñ üstünde Soltansöyüniñ öñünden çıkıpdir.

—Essalavmaleykim, ata! — diyip, Soltansöyüne baş egipdir.

Soltansöyün ol oglana hayran galıp:

—Kimiñ oglusıñ? — diyip sorapdır.

Oglan atasına şatlık bilen garap:

—Soltansöyüniñ ogludırın! — diyipdir.

Soltansöyün atdan düşmäge mähetdel, gazap bilen Güle bakan okdurılıpdir. Onuñ gılığınıñ geñ dälidigini añlan Mıralı onuñ ızından galmandır. Soltansöyün Gülden habar hem soraman, gılıcını sıırıpdir-da, Gülden eñtermekçi bolupdır. Mıralı ara düşüp:

[323]

—Soltanım, cellatlar hem sebäpsiz ar alyan dälidir. Ilki bilen munuñ sebäbini bilmeli — diyipdir.

Soltansöyün gazabına çıdaman:

—Çekil! — diyip gıgırıpdir.

Mıralı onuñ öñünde baş egip:

—Soltanım, sebäpsiz gan dökmegi yüregiñe düven bolsañ, goy ol bir bolmasın, iki bolsun, öñi bilen meniñ başımı kes! — diyipdir.

Soltansöyün Mıralını çapıp bilmän, gılıcını aşak goyberipdir-de, gırılık ses bilen:

—Gül, ol oğlanı nireden aldıñ? — diyip sorapdır.

Gül şol yagdaya darıkman, Soltana şan berip, şatlıklı garapdır:

—Soltanım, sen şıkardakañ, sövdagär bilen küşt oynapmıdın?

—Oynapdım.

—Utulañda näme beripdiñ?

—Gara atım bilen təcimi beripdim.

—Utañda nāme alyadıñ?

—Sövdagäriñ gırnagını alıpdim.

—Sen ol gırnaga el urmakçı bolañda, nāme talap edipdi?

—Ähtnama.

—Sen onı beripmidiñ?

—Hava beripdim.

—Sen öz ähdiñi, möhrüñi tanarmıñ?

—Horasanda meniñ möhrümi tanamayan barmı?

Gül Soltansöyüniñ möhürli hatını çıkarıp berende, Güli özünden ökde, Mıralını özünüñ çın dostı hasap edipdir-de, olarıñ ikisiniñ önünde başını egipdir. Şol vagtda bökcekläp gelen yedi yaşlı oğlunu gucaklapdır-da, mäkäm öpüpdir.

Kim haklı?

Soltansöyün bir söy bilen yazıñ günü Horasanıñ beyik dagınıñ başına çıkanda, tas özünü sovuga aldırان eken. Ol şol dagıñ

[324]

baylığından peydalanıp bilmän, haysı yol bilen şol dagda adam yaşar yalı edip bolarka diyip oylapdır. İn soñunda, gışıñ günü car çekdiripdir.

—Kim Horasanıñ beyik dagınıñ üstünde, kırk yorganıñ içinde bir gice yatıp, ertire ölmän çıksa, şol adama Soltansöyün boyı bilen altın bercek...

Altına gızıgan bir näçe adam şol dagıñ üstünde canını gurban beripdir. Mıralı bir gün:

—Soltanım, şoña men hem bir sınanıp göreyin — diyipdir.

Soltansöyün oña:

—Mıralı, sen akmak bolma, men seniñ canıña dözemok, sen maña gerek adam!

— diyip, onı ibermekden boyun tovlapdır. Mıralı meseläni kesgin goyupdır:

—Soltanım, can meniñki. Men öz canımı seniñ meni söyüşindən bir näçe esse köprük söyyän. Meniñ hem ölesim gelenok. Men diñe seniñ niyetiñi yüze çıkarmak isleyän. Sen ya-ha meni şol dagıñ üstünde yatıp turmaga goyber, ya-da şertiñi ızına gaydıp al.

Soltansöyün Mırala rugsat bermekden başga çäre tapmandır.

Mıralı dağın üstüne çıkıp, kırk yorganın otuz dokuzunu aşağına düşäpdır-de, birini üstüne yapınıpdır. Gice onuñ endamı hem tikeneklemän, ertir turanda, gayta çıgcarıp oyanıpdır.

Soltansöyün ol vaka hayran galıp, Mırala soval beripdir:

—Mıralı, sen dogrıñdan gel. Gice yatañda ot gördüñmi?

—Hava, bir menzil çenli günbatar aşak gapdalımda bir ot yalpıldap görünyärdi.

—Hä, saña onuñ hovrı bilen özüñi gızdıranca adam diyerler. Sen meniñ şertimi yerine yetirmäñsiñ! — diyip, Mırala altın bermekden yüz dönderipdir.

Günüñ bir gününde Soltansöyün üçin Mıralı gıssaglı gerek bolupdır. Mıralınıñ ızından adam iberende, Mıralı oña:

—Soltansöyüne ayt: men yañıca tünçe oturtım, şol gaynandan soñ, çay içip bararın — diyipdir.

Soltansöyün gıssanıp, ızlı-ızına näçe adam iberse-de, ola- rıñ hemmesi şol cogap bilen gaydıp gelipdir. Mahlası, yüz tünçe

[325]

gaynar salım geçse-de, Mıralı gelmändir. İn soñunda Soltansöyüniñ özi onuñ üstüne barmaga mecbur bolupdır. Ol baranda, Mıralı oduñ üç ädimlik beylesinde tünçe goyup, aybogdaşını gurup oturan eken. Soltansöyün oña gaharlanıp:

—Ey akmak adam, hey üç ädimlikdäki tünçä-de odun gızgını yetermi! — diyip igenipdir.

—Ey soltanım, ber menzillikdäki yanan ot meni gızdıran-da, üç ädimlikdäki ot tünçäni gaynatmazmı?

Soltansöyün özüniñ utulanını boyun alıp:

—Mıralı, men seniñ haklıdığını bilyärdim, emma şoña näme cogap taparkañ diyip, seni sınap görmek üçin etdim. Altın näçe gerek bolsa, açarı seniñ eliñde! — diyipdir.

Mıralı oña:

—Soltanım, sen altından doymışñ yalı, Mıralını sınamakdan hem doymayan ekeniñ. Soñra ahmır çekme. Mıralı ölyänçä näçe soragıñ bolsa beriber — diyipdir.

Bu-da geçer

Mırala grip vezirler öz aralarında maslahat edişip, iň soñunda onı yoklamañ kyne düşüpdirler. Olar onuñ bilen gezmge çıkan kiři bolup, Mıralını l içinde bir guya taşlapdırlar.

İki- gnlp, Mıralıdan derek bolmandır. Soltansöyün onı hiç yerden tapman, belki, ykelp gidendir diyen oy bilen gaygı-gama batıp, hiñlenip oturan eken.

“Gam bilen, gaygı bilen soldı baharıñ glleri...”

Bir sy bilen şhere gelip, Soltansöyüniñ aydımını eşiden çopan onı yat tutupdır. Soñra ol çopan meydanda goyun bakıp yrk, Soltansöyüniñ aydımını yadına salıp hiñlenipdir:

“Gam bilen, gaygı bilen soldı baharıñ glleri...”

opan aydımını ayaklamanka, yerin aşagından şol aydımı dovamlandıryan ses ıkıpdır:

“Dostunı aya salandır, sayramaz bilbilleri...”

opan sesin nireden gelynini bilip bilmn, ol aydımı hem yadında saklapdır. Ol yene şhere gelende, Soltansöyüniñ “Gam

[326]

bilen, gaygı bilen soldı baharıñ glleri...” diyen aydımını eşidip, “Dostunı aya salandır, sayramaz bilbilleri” diyip geibermeki bolupdır.

Soltansöyün opanı saklap, ol aydımı nireden vrenenini sorapdır. opan bolsa şol aydımı çölde aydıp yrk, onuñ ızını devam edyn ses eşidenini aydıpdır.

Soltansöyün işin nireden gelip ıkanını derrev añlap, vezirlerini öz yanına ağırap, olarıñ önünde şert goyupdır:

—Size günortana enli mhlet beryn. Siz şol mühletin içinde şeyle bir söz tapıñ, şol söz meni hem şatlandırsın, hem gınandırsın... Eger şol sözi tapmasaңыз, onda siziñ barıңызın hakınız lm.

Soltanın “söz” diymekden maksadı — Mıralını tapıñ diydiği eken. Emma oña vezirler dşnmndirler. Olar öz aralarında ne gterişip, goyuşsalar-da, Soltanı şatlandırıp, gaygılandırıp bilcek söz tapmandırlar. Olarıñ acalları golaylanı in, yene Mırala yalbarmakdan başga re tapman, at başını ekmn, onuñ yanına barıpdırlar. Olar z eden işlerine knynlerini mlim etmek bilen, Soltanın şertini aydıp, özlerini

goldamagını, onı gıyudan çıkarcaklarını, ol işi bütünleyin basırmagını ondan hayış edipdirler.

Mıralı olara bir söz övredipdir.

Vezirler Soltansöyüniñ huzurına gelip, baş egipdirler. Soltansöyün olardan soranda:

—Bu-da geçer — diyip, cogap beripdirler.

Soltansöyün olarıñ üstüne gıgırıpdir:

—Haramzadalar! Bu söz öz erkine adamıñ agzından — siziñ agzınızdıñ çıkcaak söz däl. Bu söz — ölüm öñündäki yatan adamınıñ sözi. Bu sözi kimden övreneniñizi derrev aydıñ. Bolmasa, barıñızıñ ganiñizi gotura derman ederin.

Vezirler ol sözi Mıralıdan övrenenlerini, onı ondan ozal gıya taşlanlarını boyun alıpdirler.

Soltansöyün olara buyrupdır.

—Siz gıyı bilen aranı gidişiniñiz ädimläp, gaydışınıñız Mıralını gezegine arkañıza göterip getirin!

[327]

Mıralını göterip getirenlerinde, Soltansöyün vezirlerden ar almağı Mıralınıñ özüne tabşırapdır.

Mıralı Soltasöyüne garap cogap beripdir:

—Ey soltanım, siz Mıralını näçe sınlasañızam, siz onı entek tanap bileñzok. Mıralı öz yüreginde kitöv saklayan adam däl. Size-de maslahatım şeyle, ar almakçı bolsañ, adam şekilli adamdan, özün bilen deñdeş adamdan almalı. Her ayaga batan tiken üçün, eliñi gana bulap durmañ hem manısı yok.

Nirä harç edyäsñ?

Mıralı öz öyüne Soltansöyüni hiç vagtda çağırmañ eken. Bir gün olarıñ yolu Mıralınıñ öyüniñ duşundan düşende, Mıralı yene sesini çıkarman, geçip gitmekçi bolupdır. Emma Soltansöyün bu sapar dillenmän durup bilmändir:

—Mıralı, seniñ bir sapar hem öyüne mürehet edeniñe men miyesser gelmedim. Munuñ sebäbi näme?

—Onuñ sebäbi: Soltansöyüniñ Mıralınıñ yaşayış halından habar almayanı üçün.

—Hanı onda öyüne barıp göreli.

—Yörün, Soltanım.

Soltansöyün içerik girip seredende, onuñ gözüne hiç bir zat ilmändir. Öyüñ üstünden müñ daş oklasaň, biri galman içine düşerli. Mıralınıñ ayalı düşeksiz öyde, takır deriniñ üstünde ik egrip oturan eken. Soltansöyün onuñ Mıralınıñ öyüdigine inanman:

—Bu öy kimiñ öyi? — diyip, oturan ayaldan sorapdır.

—Soltanım, bu öy siziñ baş veziriñiz Mıralınıñ öyüdir.

—Siz näme üçin beyle hor yaşayarsınız?

—Hudaya şükür. Canımız sag. Etmäge yarpasına iş tapyas.

—Men seniñ äriñe ayda yüz tılla aylık beryän. Ol pullar nirä gidyär?

—Soltanım, nireden yıgnanyan bolsa, belki, şol yerlere gidyändir? Biz-ä şu öyde yokarik seretsek, yıldız, aşak garasak, şu takır deriden başga hiç zat göryän däliris.

[328]

Soltansöyün Mırala soval beripdir:

—Yeri, Mıralı, haznadan alyan puluñı öye getirmän, nirä harç edyäsiñ?

Mıralı:

—Şol puluñ nirä harç bolyanını bilmek isleseñ, meniñ ızıma düş! — diyipdir.

Soltansöyün onuñ bilen gitmäge razılaşanda, Mıralı oña şert goyupdır:

—Meniñ esbabımı sen geymeli, seniñkini men. Meniñ atımı sen münmeli, seniñkini men. Sen ızdan yöremeli, men öñden.

Soltansöyün oña-da razı bolupdır.

Olar şäheriñ çetinde, bir topar mayıp-mücrübiñ üstünden barıpdırlar. Ol yeri — özüni oñarman, ile geregi bolman, ilden saylanıp çıkan bagtsızlarıñ yeri eken. Mıralı soltan sıpatında atını öñden sürüp baranı üçin, onı tanaman, duşlarından geçiripdirler. Emma Mıralınıñ geyimindäki Soltansöyüniñ daşına üyşüpdirler. Onuñ biri atını cılavlap, biri ayagından, biri elinden yapışıp, atdan göterip düşüripdirler.

—Gözümüzizñ gövheri, derdimiziñ dermanı Mıralı geldiñmi? Alla saña uzak ömür bersin? — diyip, Soltansöyüni geplemäge, gımıldatmaga-da goymandırlar.

Soltansöyün bogazına sıgdığından gıgırıpdır:

—Ay Mıralı, yeteveri! Seniñ puluñ nirä harç bolyanını men indi bildim. Bularıñ patışası men däl-de, sen ekeniñ.

Mıralı mayıp-mücüriplere garap, Soltansöyüni tanadıpdır:

—Soltansöyün siziñ üstüñize siziñ halıñızı soramaga geldi. Siz ondan nâme hacatıñız bolsa diläñ.

Mayıp-mücürpler Soltansöyüniñ daşına yamaşgandan geçipdirler. Onuñ daşına yag garıncası yalı üyşüp, endam-canından, geyim-geciminden ogşap başlapdırlar.

Ağır yagdayda galan Soltansöyün Mırala:

—Nâme alsañ al-da, meni bularıñ elinden sıpdır! — diyip yalbarıpdır.

Mıralı:

[329]

—Mayıp-mücürpler, körler-şeller üçin yörite cay saldırıp, harcını dövlät hasabına götererin diyseñ boşadayın — diyip, şert goyupdır.

Ayılğanç ıś başını aylan Soltansöyün:

—Onuñ üstüne mayıp-mücürplerinñ serkerdesi Mıralıñ öyüni hem tazeläyñ! — diyip, boyun bolupdır.

Nätmek gerek?

Soltansöyün gara atı bilen Gül atlı ayalını bütün dünyä deñeyän eken. Ol olarıñ ölümünü gözünüñ önüne getirip bilmän, bir gün vezirleriniñ yanında:

—Kim gara atım bilen Gülümiñ ölen haberını maña yetirse, şol adamınıñ canı hovp astında galar! — diyen eken.

Nirede can bolsa, şol yerde ölüm hem bar. Gara atıñ bir gün demi gelip-gitmesi kesilen eken. Vezirler ol habarı Soltansöyüne mälim edip bilmän, onı duyduрмаğı Mırala yalbaran ekenler. Mıralı Soltansöyüniñ yanına barıp, yüzünü aşak salıp, sortdurıp durupdır. Soltansöyün ondan:

—Yeri Mıralı, bu nä boluş! Bu saña gelişcek häsiyet däl-le.

Munuñ sebäbi nâme? — diyip sorapdır.

Mıralı başını galdırıp, şıgır bilen mälim etmäge durupdır:

Gara atıñız yatıpdır,

Ayaklarını atıpdır,

Gulakları gatıpdır...

Soltansöyün onuñ sözünü kesip:

—Öldi diyseñ bolmayarmı? — diyipdir.

Mıralı oña garap:

—Soltanım, “öldi” haberını biz-ä özüñden eşidyäris! — diyipdir.

Soltansöyün bir az salım yüzünü aşak salıp oturandan soň:

—Beyle diymek bilen, meniň canımı hovp astına salmak isleyärmiň? — diyipdir.

[330]

—Yok, Soltanım, öz canımı hovp astından sıpdırmak isleyän.

—Ayıby yok. Gara at ölen bolsa, gır at ölmändir.

Goralan göze çöp düşer diyen yalı. Soltansöyüniň iň govı göryän ayalı Gül hem bir gün aradan çıkıpdır. Vezirler ol habarı Soltansöyüne aydıp bilmän, yine Mırala yalbarıpdırlar. Mıralı Soltansöyüniň yanına barıp, baş egipdir:

—Soltanım ıgtıyar berse, bir setir şıgır bilen soval bercek.

—Rugsatdır.

“Servi agacınıň sayasında solsa Gül, nätmek gerek?”

Soltansöyün hem oňa şıgır bilen:

“Serviden tabıt kılıp, gülden kepen etmek gerek” — diyip, cogap beripdir-de, yüreginiň avusını çıdap bilmän, övhülläp dem alıpdır:

—Vah! Gül öldi diyseň bolmayarmı?

—Gül öldi diysem, öz ölümimiň gursagıma pıçak direcegi yadıma düşdi.

Soltansöyün yöne bir soltan bolman, Mıralınıň ızını basıp yatan şahr ekeni. Ol Gülün gaygısı bilen, pelekden şikayat edip, şu aşakdakı şıgır goşupdır:

Çarhı bet mähriň elinden eylerem men dadı, hey!

Çünki kıldı bizni gamgın özgelerni şadı, hey!

Nice yıllık aşnamız boldı bizden yadı, hey!

Sernigun olmuş, yatır, ol kamatı şemşadı, hey!

Cennetiň burçundakı tubumnu yıkdıň badı, hey!

Pırkat eyyamında Mecnun şunça köp lap urmasın,

Hicri, derdi, dagını hiç kimse menden sormasın,

Mert eger tohmun ekip, bimahal sovuq urmasın,

Tiz göteriň cismimi, çıksın ki, çeşmim görmesin,

Tabıtın tizräk yonup, gönderever harradı, hey!

[331]

Yarı kim kıldı sapar, hicrana dözseň vagtıdır,

Pırkatından yaş döküp, bagrını ezseñ vagtıdır,
 Yağşılarnıñ husnı bardır, bir gül üzseñ vagtıdar,
 Leyliyu Mecnun sıpat divana gezseñ vagtıdır,
 Canı Şiriniñ çıkıp, çıksın gözün Perhadı, hey!

Hapızı dek gövsüne daş urmadıñ Soltansöyün!
 Akdırıp eşki rovanıñ yörmediñ Soltansöyün,
 Ol ki teslim kıldı can, sen kılmadıñ Soltansöyün!
 Yar bilen göre neçün girmediñ Soltansöyün!
 Täki dünyä bar eken, galardı senden adı. hey!

AKTARMA

[135]

TARTIŞMADAN – PEKİŞMEZ

Tartışma

Bir evin gölgesinden uzun zamandır testere, çekiç sesi geliyordu. Testere hırıldıyordu. Çekiç ağaca değip tak tuk sesi çıkarıyordu, bazen de demire değip çınlıyordu.

Orada iki oğlan çalışıyordu. Onlar uçak yapıyordu.

Onların ikisi de on yaşlarındaydı.

Onların birinin alnı geniş, talihli bir çocuktı. Onun adı Tokar'dı. Diğeriyse esmer, küçücük keskin gözlü, zayıf bir çocuktı. Onun adı Nöker'di.

Tokar ile Nöker'in tamir araçları pek de iyiydi; yarım yamalak testereleri, ağzı kertik baltaları, kırık bıçakları ve sapı çıkmış eski çekiçleri vardı. Onlar uçağı konserve kutusu ve eski ahşap kutudan sökülen sarımsı kontrplaktan yapıyordular. Onların kutulardan sökülen paslı çivileri de vardı.

Hamallık onların ellerini karartmıştı. Onların burunlarının yanlarında, yanaklarında siyah lekeler görünüyordu. Dikkatini dağıtmadan tüm gücüyle çalışan çocuklar onları fark etmiyordu. Havanın serin olmasına rağmen onların yüzünde boncuk boncuk ter görünüyordu.

Yaptıkları şey dışardan baktığında az da olsa uçağa benziyordu. Tokar’la Nöker onu ellerine alarak incelediler, sevindiler, onun etrafını yontmayı bir sonraki güne bıraktılar. Şimdi sıra onun pervanesini takmaya gelmişti.

Tokar dedi ki:

—Pervaneleri konserve kutusundan yapalım.

Nöker onu uygun bulmadı:

[136]

—Hayır, konserve kutusundan değil, kontrplaktan yapalım.

—Ama pervaneler hem hafif hem de sağlam olmalı. Kontrplak hem ağır olur hem de rüzgâra dayanmaz.

—Neden dayanmaz?

—Rüzgârın etkisinden senin haberin var mı? O ağır taştan yapılan değirmeni bile döndürür! Uçağın rüzgarının şiddetine incecik tahtanın dayanma ihtimali var mı?

Nöker keskin gözlerini dikti:

—Ama pervaneleri rüzgâr kırana kadar, yaptığımız uçak gerçek uçak değil ki!

—Neden gerçek değil?

—Sonuçta biz oyuncak yapıyoruz.

—Böyle oyuncak mı olur? Onu kâğıttan yaparlar.

—Yoksa sen şu uçakla uçarsın ha?

Tokar elindeki çekicini yukarı kaldırıp, ciddi ve yüksek bir sesle konuştu:

—Fazlasını da yaparım! Uçağın pervanelerine rüzgâr değse, bizim ve sizin evinizin üstünden vızıldayarak geçerse ne yaparsın!

Nöker el çırparak güldü:

—Kabarma hemen!

—Yoksa uçuramaz mıyım? Ben Annak’ın oğlu değil miyim? Ama benim abim Moskova’ya günübürlük gidenlerden!

—Benim de abim traktörle yerin altını üstüne getiriyor!

—Burada traktörün ne işi var?

—Bizim oyunumuzun içinde gerçek uçağın ne işi var?

—Oyunun sonunun ciddileştiğinden haberin var mı?

Tokar’ın sözünü yanlış anlayan Nöker, onunla karşı karşıya geldi, ona bakarak göğsünü kabarttı:

—Ciddileştiğinde düzelirim diyorsan ciddileş!

Tokar ona dikkatlice baktı:

—Nöker sen ne yapıyorsun? Aklın başında mı!

Nöker yine korkuturcasına baktı:

[137]

—Sen nasılsan ben de öyleyim. Senin aklın neredeyse benimki de orda.

Tokar hayranlıkla boynunu büktü.

—Nöker konu nereye varıyor?

—Tabiki senin ciddiyetsizliğine.

—Benim ciddiyetsizliğim!

—Sen neden benim üzerime geliyorsun?

—Nöker, ben seni korkutmak istemiyorum, sana anlatmak istiyorum; uçağın pervanelerini kalaydan yapalım diyorum.

—Ben de kontrplaktan yapalım diyorum.

Onlar uzun süredir çalışarak yorulduklarından mıdır yoksa ikisi de kendi fikirlerini uygulayacaklarından mıdır, her ne kadar tartışsalar da bir karara varamadılar. Tokar kendi dediğini savundu, Nöker de kendi dediğini savundu.

Onlar en sonunda anlaşılamadılar.

Tokar çekici ile testeresini aldı, Nöker baltası ile bıçağını aldı. Tokar uçağın gövdesine yapıştı. Nöker onun kanatlarına yapıştı. Tokar Nöker'e: —Bırak! dedi. Nöker Tokar'a: —Bırak! dedi. Tokar kendine doğru çekti. Nöker kendine doğru çekti.

Sonunda uçak ikiye bölündü.

Gövdesini alıp götüren Tokar sırtüstü düştü.

Kanatlarını alıp götüren Nöker sırtüstü düştü.

Tokar ile Nöker nefes nefese kaldılar.

Tokar kendi malzemelerini topladı. Nöker kendi malzemelerini topladı. Onlar kalaylarına ve çivilerine kadar paylaştılar. En sonunda bir tane çivi üzerinde tartıştılar.

Tokar Nöker'e göz kenarıyla bakarak mırıldandı:

—Bir daha seninle ortak iş yapmam!

Nöker Tokar'a dikkatlice bakarak burnunu çekti:

—Böyle giderse ben seninle arkadaşlığımı da keserim.

O an Tokar bir şey hatırladı, gölgesine baktı, Nökerle tartıştığını da unutarak:

—Saat kaç? diye sordu.

Nöker ona cevap vermeden diğer tarafa döndü.

Tokar evine doğru koştu.

[138]

Ben suçluyum

Tokar evine geldiğinde yengesi Şeker karşısına çıktı.

Hatta Tokar'ın üzerindeki malzemeleri toparlamaya fırsatı bile olmamıştı. O çekingen gözleriyle suratını astı. Şeker ona kinayeye baktı:

—Tokar sen gün boyu neredeydin?

Tokar sesini çıkarmadan burnunu kaşındığı sırada elindeki paslı çiviler yere paldır küldür düştü. O çivileri toplamak için aniden eğildiğinde çekici de düştü, kalay da düştü, uçağın gövdesi de düştü, yarım yamalak testeresi bile elinden düştü. Tokar onların hangi birini toparlayacağını bilemedi, şaşırdı, yengesine de ne diyeceğini bilemeyince burnunu kaşıyıp durdu.

Şeker sorusunu tekrar etti:

—Hadi Tokar niye cevap vermiyorsun?

Tokar alakasız bir şekilde belirsiz homurdandı.

Şeker onun dediklerini anlamayınca yine sordu:

—Ben hiçbir şey duyamıyorum. Sesli konuşsana!

—Ben... Nöker'lere gittim.

—Bütün gün Nöker'ler mi olur?

Tokar yine cevap vermedi.

—Nöker'lerde ne yaptın?

—Uçak yaptık.

Şeker onun tamir aletlerine baktı, gülümsedi. Tokar'ın boşu boşuna değil de üretimle meşgul olmasına sevindi. Onun o aletler ile güzel bir şeyler yaptığını biliyordu. Şeker onun yetenekliliğini anlamıştı. Onunla gurur duyuyordu. Yine de ona rağmen izinsiz gittiği ve çok oyalandığı için onu biraz azarladı:

—Niçin sormadan gittin?

—Yenge sen evde yoktun.

—Neden çok oyalandın?

Tokar yine aynı cevabı tekrarladı:

—Uçak yaptık.

—Gelip haber verip, sonra gitsen olmaz mıydı?

—Nöker bırakmadı.

—Sen Nöker'i mi dinlemelisin, beni mi?

[139]

Tokar yengesinin yüzüne direk bakamadan, utangaç bir tavırla konuştu:

—Ben suçluyum.

—Dersine çalıştın mı?

Tokar yengesinin azarlamasından ne kadar endişe etse de yalan söylemeye dili varmadı:

—Hayır.

—Derslerine dikkat etmeden üçlük¹ alırsan, abin ne diyecek?

—Ben üçlük almam.

—Çalışmazsan ikilik de alırsın.

—Benim beşlik ile dörtlükten başka notum yok ki!

—İzinsiz dışarı gidersen, evde durmazsan, kitabın kapağını bile açmazsan, dörtlük beşliği nasıl alacağını, abinin yüzüne nasıl bakacağını, öğretmenine nasıl cevap vereceğini artık ben bilemiyorum.

Tokar suçunu anladı, dudaklarını biraz büzdü, cesur bir şekilde başını kaldırdı ve yengesine baktı, karışık bir ses tonuyla cevap verdi:

—Affedersin yenge. Bir dahaki sefer yapmam.

Şeker Tokar'ın boynuna sarıldı, başını okşadı:

—Tokarcığım sen çok iyi huylusun: sen...

Tokar yengesinin sözünü kesti, onun yüzüne dikkatle baktı:

—Yenge, yenge! Añkar'ın Beyin yalan konuşmasına. Onun söylediği yalanlardan insanın yüzü kızarıyor. O sevimsiz çocuklarla takılıyor, suyu çıkınca anca evine dönüyor. Annesi ona:

—Nereden geldin? diye sorduğunda: okuldan diyor.

—O yüzden de sınıfta iki senedir kalıyor.

¹ Türkmenistan'da kullanılan yüz üzerinden beşlik sistemi

—Yenge diyorum, işte onun süte beyaz, suya siyah dediğine inanılır gibi değil. O öğretmene de yalan söylüyor. Biz Nöker'le beraber onunla takılmıyoruz. Onu kendi işimize ortak da yapmıyoruz.

Tokar Nöker'i andığında, ortaklık işi aklına geldiğinde birden durdu. Şeker onun bu durumundan habersiz sözüne devam etti:

—Canım ben senin oyun oynamana karşı değilim. Aksine ustalık yapmana seviniyorum. Ben abine de söylerim. O sana lazım olan tamir araçları temin eder. Fakat Tokarcıgım önceliğin derslerine çalışmak,

[140]

öğretmenin karşısında yüzünün kızarmaması için derslerine hazırlanmalısın. Gezmeyi, ustalığı ise sonraya bırakmalısın.

—Tamam yenge, bir dahakinde okuldan gelir gelmez soluklanırım ve hemen dersime çalışırım. Uçağı ise ondan sonra yaparım.

Şeker onun yere düşen tamir aletlerine göz gezdirdikten sonra:

—Hani yaptığın uçak diye sordu.

—Tokar suratını astı, kırgın bir sesle homurdandı:

—Pervanelerini takacağımız zaman Nöker'le anlaşılamadık.

—Aa uçağın da pürlü peli ²mi olurmuş?

—Hayır, pür de değil, pel de değil. Pervaneler!

—Pirli peller?

—Ya hayır. Yenge, uçağın önündeki dönen bir şey var değil mi, işte ona pervane diyorlar.

—Şeker onu tam anlamayıp:

—Eee ondan sonra diye sordu.

Tokar eğilerek, uçağın gövdesini aldı ve suratını astı:

—Sonra...çekiştik.

—Neyi? Uçağı mı?

—Evet... O kanatlarını alıp gitti, bana da gövdesi kaldı.

—Gün boyu uçak yapmanız da bu kadar mı?

—Nöker benim dediğimi yapmadı.

—Sen onun dediğini yaptın mı?

² Propel kelimesinin bozulmuş hâli, pervane.

—Hayır.

Tokarcığım iki arkadaş tartışırsa ayıp olur. O senin dediğini yapmadıysa, sen onun dediğini yapsaydın ya?

Tokar sesini çıkarmadı.

Şeker Tokar'ın eline ve yüzüne baktı:

—Tokarcığım bu hâlin ne? Kimse görmeden gidip hemencecik yıkaniver!

Tokar malzemelerini topladı ve koştu.

[141]

Ne Tokar laf söyledi ne de Nöker

Nöker Tokar ile tartıştıktan sonra rahat edemedi. O kendisinde neyin eksik olduğunu anlamadı: bir şekilde bir şeyi eksikmiş gibi, bir yeri ağırıyormuş gibi, birine kırılmış gibi, birine borçlu gibi hissetti. Annesi ile konuştuğunda da eskisi gibi değildi. İştahı da kapanmıştı.

Annesi onun ne sıkıntısının olduğunu öğrenmek istedi:

—Kuzum ne sıkıntın var?

Nöker annesine ne cevap vereceğini bilemedi. O dudaklarını titretti, “Tokar ile tartıştım” demeye dili varmadı. Aslında Tokar’la tartıştığı için üzüldüğünü ya da ona baştan sona sinirli olduğuna da anlam veremedi. Annesi ikinci defa sorunca, isteksizce cevap verdi:

—Hiçbir şey.

Nöker gece de rahat uyuyamadı. Birdenbire o Tokar ile yumruklaştı, sonra da Tokar’a “Affet” diye yalvardı.

Tokar ile Nöker ertesi gün okulda, teneffüste karşılaştılar. Onların ikisinin de yüzüne mutluluk vardı birbirlerine zıpladılar: o ikisi “merhaba dostum!” diyerek samimiyetle sohbet ediyorlarmış gibi görünüyordular. Aslında ikisi de istekliydi. Ama aniden ikisinin de bakışı değişti: sanki birbirini görmemiş gibi başka yöne doğru gittiler.

İkisi de ders esnasında yaptıkları işe pişman oldular: bir sonraki teneffüste mutlaka konuşuruz diye karara vardılar.

İkinci ders arasında aynı durum tekrarlandı.

Tokar kendi tarafından: “Nöker benim yanıma gelmezse, ben neden onun yanına gideyim” diye, burun kıvırdı.

Nöker de kendi tarafından: “Tokar benim yanıma gelmezse, ben neden onun yanına gideyim” diye, burun kıvırdı.

İki arkadaş okulda ne konuştular ne de selamlaştılar.

Nöker eve geldikten sonra özellikle kaygılıydı. Tokar ile konuşmayalı tam bir gün oluyordu. Hem Tokar ile arayı bozarsa, başka kimle arkadaş olsun ki? Kim onunla uçak yapsın?...

[142]

Nöker bir iki lokma birşey atıştırınca bahçeye çıktı. O Tokar’lar ile aradaki alçak duvara yaslandı, ona tırmandı, ayağı kayıp düştü; yeniden tekrar tırmandı, duvarın üstünden başını uzatıp baktı, Tokar’a göremedi.

Nöker’in kalbi sızladı, boğazı düğümlendi, yutkundu: gövdesini duvara yaslayıp durmakla aşağı inmek arasında kaldı. Son olarak bağrına taş bastı, başını uzatarak alçak bir tonla seslendi:

—Tokar! Ey Tokar!

Tokar ona gözükmedi, Tokar ona cevap da vermedi.

Nöker’in güler yüzü aniden buruştu: “Ya bana ne? O bensiz yaparsa, ben de onsuz yaparım” diyerek duvardan aşağı indi, evine doğru yöneldi.

Tokar’ın durumu da Nöker’inkinden farklı değildi. Şeker önce onu azarlamıştı. O da gece uyuyamamıştı.

Okuldan gelip bir iki lokma atıştırdıktan sonra o da bahçeye çıktı. Nökerler ile aradaki alçak duvara yaslandı, tırmandı, kaydı, tekrar tırmandı; duvarın üstünden kulaklarını dikerek baktı, Nöker’i göremedi.

Tokar gövdesini duvara yaslayıp durmakla aşağı inmek arasında kaldı. O en sonunda bağrına taş bastı, başını uzatarak alçak bir tonla seslendi:

—Nöker! Ey Nöker!

Nöker de görünmek istemedi. Nöker ona cevap da vermedi.

Tokar kararını verdi:

—Nöker bana gelmezse, ben ona giderim. Bırak, bunun için benim nerem eksilecekse eksilsin!

Tokar Nöker’lere geldi. Nöker’i evinde bulamadı. Onu annesine sordu:

—Hani Nöker nerede?

—O size gitti ama.

Aynı karara vararak o an Tokar'lara giden Nöker Şeker'e sordu:

—Hani, Tokar nerede?

—Sizin oraya gitti ama.

Nöker evine döndüğünde Tokar'ı göremedi, annesine sordu:

[143]

—Hani, Tokar gelmedi mi?

—O seni arayıp, kendi evine doğru gitti.

Tokar o an evine gittiğinde, Nöker'i göremeyince yengesine sordu:

—Yenge, Nöker gelmedi mi?

—Nöker seni arayıp, kendi evine doğru gitti.

—Nöker sokak üzerinden Tokar'lara doğru gitti. Tokar duvarın üstünden aşarak Nöker'lere doğru gitti. Onlar yine birbiriyle karşılaşamadılar.

Bu sefer Tokar sokaktan geldi, Nöker duvardan aştı. Karşılaşamadılar.

Tokar duvardan aştı. Nöker caddeyi dolaştı...

Onlar en son sokakta buluştular.

Nöker görmemiş gibi, Tokar'ın yanından geçti.

Tokar görmemiş gibi, Nöker'in yanından geçti.

Tokar'a baktığında, Nöker çabucak diğer tarafına dönüyor.

Nöker'e baktığında Tokar çabucak diğer tarafına dönüyor.

Nöker başını çevirerek arkasına baktı, Tokar başını çevirerek arkasına baktı.

Ne Tokar diğer tarafa gitti ne de Nöker başka tarafa.

Ne Tokar laf söyledi ne de Nöker.

Ağacın önünde duran Nöker de Tokar'a yan gözle bakıyordu, ağacın bu arkasında duran Tokar da Nöker'e yan gözle bakıyordu.

Nöker ağacın kabuğunu tırmalayıp olduğu yerde kaldı. Tokar da ağacın kabuğunu tırmalayıp, olduğu yerde kaldı.

Aniden ortaya çıkan Añkar Nöker'in üzerine geldi, onu umursamadı.

Tokar ona gözükmeyen ağacın arkasında saklanıp duruyordu.

Yüzü gözü simsiyah Añkar çıkıştı:

—Ey ufaklık neden böyle korkuyor gibisin?

—Ya Añkar öküz altında buzağı aramasana!

—Ben sana neden kibirlendiğini sordum!

Nöker onu başından savmak istedi:

—Añkar, ama ikimizin ortak malı yok ki!

—Neden yokmuş? Niye, bu sokaktan yürümeye hakkım yok mu?

[144]

Añkar’dan korkan Nöker biraz çekindi:

—Añkar usta, sen kendi yoluna, ben kendi yoluma.

—Hım... Hey senin de bir yolun mu var!.. Sen Tokar yanındayken adamsın.

Ettiğiniz alayları ben unuttum mu sanıyorsun?

Añkar Nöker’in burnunu fiskeledi.

Burnu kızaran Nöker gerçekten sinirlendi, ağacın ilerisine göz gezdirdi: Tokar’ı göremese de onun orda olduğunu anladı. Añkar’a gözdağı verdi:

—Añkar yok yere bela arama. Çek elini!

Añkar onun üzerine yürüdü:

—Ufaklık sen kime sövüyorsun?

—Ben kimseye sövmedim. Sövendenden de hoşlanmam.

—O zaman niye kibirli davranıyorsun?..

O anda ortaya çıkan Tokar’ı fark eden Añkar kaçırıldı.

Tokar onun arkasından bağırdı:

—Añkar, dur hele!

Añkar arkasına bakmadan, sokağın köşesini döndü.

Tokar’ın suratında kızgınlık yoktu, Nöker ile tartıştığına üzüldüğü için, Añkar’a da arkadaşça nasihat vermeyi planlamıştı. Ancak Añkar onu anlayamadı. Tokar suratını asıp, kalbini dinledikten sonra, içindekileri döktü:

—O bizi de kendi gibi sandı. O daima kavga ettiği için, bizim de onu döveceğimizi sanıp korktu. Ben aksine onu kendime yakınlaştırmak istemiştim...

İki arkadaş birbirine dikkatle baktı.

Nöker ona bakıp: Merhaba diye, elini uzattı.

Tokar ona bakıp: Merhaba diye, elini uzattı.

İki arkadaş barıştı.

Añkar’ın aklı başına geldi

Tokar ile Nöker dertleştiler.

Tokar ilk önce Nöker'e: Senin yüzünden oldu dedi.

Nöker ilk önce Tokar'a: Senin yüzünden oldu dedi.

[145]

Sonra Tokar kendi suçunu itiraf etti, Nöker de kendi suçunu itiraf etti.

Tokar Nöker'e dedi:

—Bundan sonra tartışmayalım.

Onlar yeniden uçak yapmaya koyuldular.

Yine uçağın dış görünüşü hazır oldu.

Pervaneleri takmaya sıra geldiğinde, onlar birbirine dikkatle baktılar. Ancak onların bu seferki bakışları öfkeli değil sevinçliydi.

Tokar dedi:

—Pervaneleri nasıl yapalım?

Nöker dedi:

—Pervaneleri nasıl yapalım?

Tokar: Kontrplaktan yapsak nasıl olur dedi.

Nöker: Kalaydan yapsak nasıl olur dedi.

Onlar sonunda bir tane daha uçak yapıp, birine kalaydan, birine kontrplaktan yapalım diye kararlaştırdılar.

Uçaklar tamamlandı. Onlar uçakları buldukları boyalarla kısmen boyadılar. Onların küçük gövdelerine yakından bakıldığında o kadar güzel olmasa bile öylesine bakıldığında gerçek uçağı anımsatıyordular.

Onlar uçakları bahçede dört bir tarafa uçurup denediler. Bahçe onlara dar geldi. Uçakların hız alabilmesi için imkân yoktu.

Onlar bir tarafı kapatılan, işlek olmayan geniş bir sokağa çıktılar. Azıcık rüzgâr esintili havada onların uçakları takla attı.

Tokar'ın uçağı pişmiş tuğlaya vurup pervanesi ezildi.

Nöker çok biliyormuşçasına:

—Ha-a, ben sana demedim mi?

Tokar ona bakarak gülümsedi:

—Benimki ezildi. Seninki bunun gibi sert yere vursaydı, ezilmeyi geç kırılırdı.

Benimki şimdi tamir edilse

[146]

olur. Seninki bunun durumuna düşseydi pervanesini yeniden yapardık.

Tokar pervanenin ezilen yerini diziyle düzeltti, tuğlanın üzerine koyup taşla vurdu. Pervane eski hâline yaklaştı.

Onlar kendi işleriyle meşgul oldukları için etraftan gelip geçenleri, kendilerini izleyenleri de fark etmediler.

Aniden Añkar çıka geldi. Saklanarak onların uçağını, keyfle oynadıkları oyunu hevesle izledi. Bir anda uçağına doğru koşan Tokar'ın gözü ona ilişti. Añkar kaçmak istedi. Ama Tokar'ın kendisine dikkat etmediğini anlayınca durdu, yine izledi: Nöker'in uçağı sallanarak uçuyor. Onların pervaneleri de var, kanatları da var, hatta kanatlarının altında tekerleri de var. Yaptıkları işten dolayı Tokar'ın keyfi yerinde, Nöker'in de keyfi yerinde. Tokar'ın hiçbir eksiği yok, Nöker'in de hiçbir eksiği yok. Tokar ile Nöker'in dikkatleri de aynı, istekleri de aynı. Tokar Nöker ile gurur duyuyor, Nöker Tokar ile gurur duyuyor. Aslında onlar bir elmanın iki yarısı gibi. Hatta onların uçakları da aynı renkte, aynı boyda kuşlar gibi.

Onlar nasıl talihli oğlanlar!

Tokar ile Nöker'in durumları Añkar'ı şaşkına çevirdi.

Añkar onlardan kaçmak istemedi. Añkar'ın onlara yaklaşmak istedi.

Añkar onlara doğru adım attı, Tokar dikkat etmedi.

Añkar onlara doğru adım attı, Nöker dikkat etmedi.

Añkar ne yapacağını bilemeden şaşırıp kaldı.

Tokar ile Nöker en sonunda Añkar'ın yanında durdular.

Añkar yine tereddüt etti, kaçmayı düşündü. Ama Tokar ile Nöker'in ona tebessüm ederek baktıklarını gördükten sonra, onlardan çekinmedi.

Tokar onunla konuşmak istedi.

Nöker de onunla konuşmak istedi.

Añkar onlara şaşırarak baktı.

—Uçaklar kimin?

Tokar kendi uçağını gösterdi.

—Benimki.

Nöker kendi uçağını gösterdi.

[147]

—Benimki.

—Bunları nereden aldınız?

Tokar dedi ki: Biz yaptık.

Onlar yine uçurmaya devam ettiler.

Nöker dedi ki: Biz yaptık.

—Ya öyle mi?..

Tokar dedi ki: inanmıyor musun?

Nöker dedi ki: inanmıyor musun?

Añkar uçakların kanatlarını, pervanelerini kontrol etti

Tokar ile Nöker onu izlediler.

Onun yalın ayağını kir tutmuş. Gömleğinde, ellerinde ve yüzünde mazot lekesi var. Siyah saçları kire bulaşmıştı Nöker ona bakıp yüzünü buruşturdu, ama eski dostuna acıdığı için üzülerek ona baktı.

Tokar ona sordu:

Añkar nerden geliyorsun?

Añkar cevap verirken kekeledi:

—Oo...

Nöker ona dikkatlice baktı:

—Añkar duymazlıktan gelme, yalan konuşursan eski arkadaşlığımızı da bitiririm.

Añkar biraz düşündükten sonra, tamam dedi.

—Oynamaya gitmiştim.

—Kiminle?

Añkar'a cevap vermede zorlandı. Ama Tokar'ın meraklı gözlerine bakınca yine tamam dedi:

—Lallık ile aşık³ oynadım.

Tokar alay edercesine:

—Nesine oynadınız?

—Biz... biz... parasına oynamıyoruz ki.

—Doğru söyle, ne kadar kazandın?

—Ben... ben... hiçbir şey kazanmadım.

—O zaman... ben hâlâ eski Añkar'ım de, bitirsene!

³ Aşık: Koyunların ve keçilerin arka bacaklarında bulunan dört yüzlü kemikle oynanan Türkmen halk oyunu.

[148]

—Benim sadece on manadım⁴ var...O da benim zaten. Onun gömleğinin katladığı kolundaki yumruya gözü ilişen Tokar ona gülümsedi.

—Ya hayır, doğru değil. Hadi o katladığın kolundakileri çıkart, bakalım.

Aňkar kızardı, döndü, “ah keşke” deyip, böğrünü tuttu, kurnazlık ederek on manat çıkarmak istedi... Birdenbire onun kolundan katlanmış bir topak yere düştü.

Nöker onu yerden kaldırdı, dışının paçavrasını çıkarttı, onlukları saydığında, onlar yedi tane çıktı.

—Söyle bakalım, Aňkar, paraları nereden aldın?

—Ben... ben... valla çalmadım.

—O zaman nasıl kazandın?

—Biz... biz bugün oynamadık ki!

—O zaman bu paralar ne?

Aňkar şaşırdı, ne cevap vereceğini kendisi de bilmiyordu, kekeleyip durdu.

—Ben... ben... paramın olduğunu ben de bilmiyordum. Bunu birisi benim koluma bilerek koymuş olmasın!

Tokar da güldü, Nöker de güldü.

Tokar ona ciddi bir şekilde baktı.

—Kardeş, senin o arkadaşların koluna aşık koyarlar, pire koyarlar, ama para koymazlar. Aksine sende para olduğunun bilseydiler, seni kandırıp alırdılar, kandırarak alamazlarsa zorla alırlardı... Sen en iyisi doğrusunu söyle. Biz sana bir şey yapmayacağız.

Aňkar sesini çıkarmadan ensesini kaşıdı.

Tokar ile Nöker birbirine baktı.

Tokar dedi ki:

—Nöker, Aňkar’ın arkadaşının kim olduğunu duydu. Mesleği de işte şöyle... O bu paraları, birini kandırıp, ya da tehdit ederek almıştır. Artık onun sözüne güven olmaz. Öğrenci namına da leke sürüyor. Tabi ki ayıp! Artık biz ondan uzaklaşmalıyız. Çünkü o bir yerlerde bizi de rezil eder.

Nöker’in çınlayan sesi kararlı çıktı:

—Diğer türlü biz bununla baş edemeyiz!

⁴ Manat: Türkmenistan para birimi

[149]

Añkar bir Tokar’a baktı, bir Nöker’e baktı, bir de kendine baktı, suratını asıp düşündü:

“Bir şunlara bak, bir de bana bak. Tabi ki ben aptalım. Ben onlardan kaçtım. Onlarla arkadaşlığıma, yoldaşlığıma devam etseydim, ben de onlar gibi olurdum. Onların bana sırtını dönmede haklılar. İşin kötü tarafı artık para olayı da ayyuka çıkar”.

Añkar’ın dudakları büzüştü. Onun suratında kaygı ifadesi göründü. Hatta son kez konuşurken, sesi de kısık çıktı:

—Bundan sonra hırsızlık yaparsam yüzüme tükürün.

Nöker ona sitem ederek:

—Sen böyle gidersen düzeleceğin yok!

—Artık aşık üzerinden kumar oynamaya devam edersem suratıma bakmayın.

—Acaba olmayacak bir şeye, yalan sözlere inanılır mı?

—Artık yalan söylersem namert bilin.

Nöker Tokar’a baktı. Tokar Nöker’e baktı. Onlar bakışlarıyla konuştular, ona bir şans daha tanımaya karar verdiler.

Tokar dedi ki:

—Añkar sözünde durmazsan, suratına bakmayacağız!

Nöker dedi ki:

—Añkar sözünü unutursan, biz de seni unuturuz.

Tokar yine tekrarladı:

—Bundan sonra parayla aşık oynar mısın?

Añkar “oynamam” diye söz verdi.

Tokar ona arkadaşça baktı. Nöker de ona arkadaşça baktı.

Añkar’ın dünyası genişledi. O paraya göz dikti, hatta ona doğru elini uzattı.

Tokar ona açık cevap verdi:

—Kardeş, parayı sana şimdilik veremeyiz. Belki sen onu yine gidip kaybedersin. Aslında biz şimdilik bu işin doğrusunu öğrenmeliyiz. Paranın kime ait olduğunu öğrenmeliyiz. Biz onu harcamayız. Eğer de para sana aitse, biz onu mutlaka sana ya da annene teslim ederiz.

Añkar evine doğru yöneldiğinde adım atmakta zorlandı.

[150]

Kim hırsızın ortağı

Tokar Nöker ile birlikte evine gittiğinde, Şeker'in yanında Añkar'ın annesi Çeper oturuyordu. Çeper samimiyetle Şeker'le konuşuyordu. Onun endişeli yüzünde kırgınlık ifadesi vardı. O Tokar'a birden baktı, onun selamını almayı unuttu ve ona soru sordu.

—Tokarcığım Añkar'ı görmedin mi?

—Gördüm.

—Nerede gördün?

—Biz onunla biraz önce ayrıldık.

Çeper bundan sonra soracakları için Tokar'dan ya da Nöker'den çekiniyormuş gibi tereddüt etti.

Şeker onun durumunu anladı, teselli etti.

—Ya kız Çeper, sen ne sormak istiyorsan sorabilirsin. Tokarcığım yalan söylemek nedir bilmez.

Çeper ondan sonra sormaya başladı.

—Tokarcığım, siz onunla oynadınız mı?

—Hayır.

—Onun kiminle oynadığını biliyor musunuz?

—Bir çocuğun ismini andı ama, biz onu tanımıyoruz.

—Siz Añkar'la ne zaman buluştunuz?

—Biraz önce.

—O nereye gitti?

—Biz onu evine doğru gönderdik.

—Ah o zamanında eve gelmez ki.

—Bu sefer muhtemelen gelir.

—Ah canım, o doğruyu söyler mi ki!

—Artık söyler.

Çeper iliklerine kadar hissetmiş gibi, Tokar'a doğru ayaklandı.

—Tokarcığım o neyi söyler?

—Doğruyu.

—Ah canım, o talihsiz neden korkar ki?

—Her şey korkmak değil ki!

—Artık onun için nasıl bir çare bulacağıma benim aklım ermiyor. O benim ömrümü yedi.

[151]

—Ne yaptı?

Çeper Tokar ile Nökerden gözlerini kaçırarak kendi kendine dert yanmaya başladı.

—Ah ne yaparsın. Son zamanlarda o yoldan çıkmaya başlamış. Erişilebilir yerde bıraktığım üç beş manatım da bir şekilde kayboluyor. Ancak bu seferki daha başka oldu daha başka!.. Ona kıyafet alayım diye biriktiriyordum. Bilmiyorum nasıl olduysa kayıplara karışmış.

Tokar Çeper'e sordu:

—Çeper yenge kim kayboldu? Añkar mı?

—Ah Añkar'ı boşver! Onun gidecek yeri mi var, er ya da geç geri döner! Benim tüm mayam⁵ elden gitti, mayam!

Nöker onun söylediğine şaşırdı:

—Mayam? Çeper yenge, sizin deveniz yok ki.

—Ah ah kardeşim, sağır bir yana, kör bir yana yapmasana!

Şeker onların konuşmalarına gülümsedi ve anlattı:

—Çeper yengenin parası kaybolmuş parası.

Tokar Çeper'e birden baktı:

—Parası?.. Çok muydu Çeper yenge?

Çeper parmaklarıyla saydı:

—Yedi tane kâğıt onluk, yetmiş manat.

Tokar Nöker'e baktı. Nöker Tokar'a baktı. Tokar dedi ki:

—Nöker çıkar!

Nöker katlanmış yedi onluğu çıkardı.

Çeper o paraları hemen kaptı, Tokar ile Nöker'e dikkatlice baktı:

—Hım! Siz de hırsızın ortağı mıydınız?

Tokar Çeper'e dikkatlice baktı:

—Kim hırsızın ortağı?

Nöker Çeper'e dikkatlice baktı:

⁵ Türkmenistanda yetiştirilen deve türü.

Kim hırsızın ortağı?

Çeper'in şüpheli yaklaşımı Şeker'in de hoşuna gitmedi. O Tokar ile Nöker'in tarafını tuttu:

[152]

—Ya kız Çeper, konuşmadan önce düşün istersen! Tokarcıgım şimdiye kadar kimsenin kiştesine⁶ dahi el sürmemiştir. Nökeriğim de Tokar'ın aynısıdır. Sen onları kendi oğluna benzetme!

Tokar hıçkırarak gibiydi. Nöker de hıçkırarak gibiydi.

Çeper vicdanını dinledi. Şeker konuşmasını devam ettirdi:

—Tokarcıgım, bir dahakine bunun gibi sorumluluk almayın. Hadi nasıl olduysa sen öylece anlat.

Tokar anlattı. Nöker onayladı.

Çeper Tokar'a sarıldı, Nöker'e de sarıldı. Tokar ile Nöker'i sırayla öptü. Sonra “Añkarı da kendi aranızda katın, ne yapıp, edip onu da kendinize benzetin” diye, Tokar ile Nöker'e yalvardı.

Endişeyle gelen Çeper, Şeker'in evinden mutlu bir şekilde döndü.

Suçlu gözbebekleri

Çeper geldiğinde Añkar bir nevi suçluymuş gibi utanarak oturuyordu, parmağıyla yeri eşeliyordu. Çeper her zamanki hâlinde olsaydı, ondaki bu değişikliği hemen hissederdi, ona şaşırırdı, belki de ona acıyıp onun gözünden ve yüzünden öperdi. Ama Çeper şimdi kızgın olduğu için, Añkar'ın durumunun farkına varamadı, niyetlenerek geldiği gibi ona öfkeyle baktı.

Añkar'ın her zamanki hâli olsaydı, annesini o şekilde görür görmez kalkardı; kapının önünü silse, içeriyi kirletirdi, annesine dirlik vermezdi, kahkaha atarak gülerdi, onu daha da sinirlendirirdi, bağırtırdı; bundan da keyif alırdı.

Añkar bu sefer oturduğu yerden kıpırdamadı, annesinin suratını görünce, onun sinirli geldiğini anlayıp, ona yalvarmaya başladı:

—Anneciğim!

Çeper'in bakışlarını Añkar fark etti, onda her zamankinden farklı bir durum olduğunu hemen hissetti. Onun yuvalarından fırlayan gözleri korkuyla parlıyordu.

⁶ Kayısı kurusu veya kurutulmuş meyve. (Tekin vd., 1995: 412).

Parlayan o gözlerde bir haksızlık, o bakışlarda gerçek bir yalvarış, gözbebeklerinde bir pişmanlık görünüyordu. Hatta Añkar'ın dudakları titriyordu: onun bu hâli daha önce rastlanmayan durumdu.

[153]

Çeper'in siniri ne kadar kuvvetliyse de bu bakışlar onu yumuşattı.

Çeper Añkar'ı dövemedi ona sövemedi de, sadece içindeki siniri göz yaşlarıyla dışına akıttı.

Annesini o durumda gören Añkar ona içtenlikle yapıştı, dalkavukça yalvardı:

—Anneciğim, anneciğim bundan sonra yapmayacağım! Bir daha senden izinsiz bir şeye dokunduğumu görürsen döverek öldür!

Siniri biraz yatışan Çeper onun dağınık saçını sevmeye başladı. Añkar ondan sonra gerçekten hıçkırarak ağladı.

Çeper Añkar'ı azarladıkça azarladı:

—Herkeste de çocuk çok ama, senin gibi olan var mı? Sen her zaman benim başımı öne eğdiriyorsun. Sen kavga ediyorsun. Yaşıtlarını kendinden tiksindiriyorsun. Bir sınıfı iki senedir geçemiyorsun. En sonunda da hırsızlığa başvurdu... Ben taş kalpli miyim? Senin bu hâline benim kalbim acımıyor mu sanıyorsun? Üstüne başına bir bak: bu hâlin sana yakışıyor mu? Şu özelliğinden artık kurtulmak istemiyor musun? Senin gibi birini yabancı bir yerde görsem, tiksinererek geçerdim. İşte olmuyor, anne yüreği buna izin vermiyor. Bilemedim niyetimden midir, talihsizliğimden midir nedir, korktuğum başıma geldi... Sen benim ne zamana kadar gözyaşlarımı akıtacaksın?

Çeper kalbinin acısına dayanamayıp, yine göz yaşı döktü.

Añkar ona içtenlikle yalvardı, yemin etti.

Çeper Añkar'ın ses tonunda mutsuzluk, her zamankinden farklı bir sadelik, samimiyet hisetti. Onu sınamak istedi:

—Sen artık kiminle oynayacaksın?

—Hiç kimseyle.

—Aa ne için?

—Ben... evde otururum, çalışırım.

—Çalışman çok iyi. Fakat bazen oynayıp, bazen de dinlenerek çalışırsan, zihnin daha da açılır, dersini iyi anlarsın.

—Ben kiminle oynayayım?

—Hani eski arkadaşların var ya: Tokar ve Nöker...

—Ama ben onları incittim...

[154]

—Onlar senin gibi ahmak değiller. Sen gidersen, onlar seni memnuniyetle kendi aralarına alırlar, sana çok şey öğretirler, senin eksikliklerini tamamlarlar. Onlar sana uçak yapmasını da öğretecekler, gerekirse kendi uçaklarını da verecekler.

Añkar annesine yapıştı:

—Anneciğim gerçekten mi?

—Ne, anneni de senin gibi yalancı mı sanıyorsun?

Añkar suratını astı, üzgün bir ses tonlamayla fısıldadı:

—Ben artık yalan söylemem.

—Keşke önceden aklın başına gelseydi!

Bu kim?

Okuldaki öğrenciler bugün farklı bir olay yaşadılar.

Onlar Añkar'ı tanıyamadılar.

Bugün onun kıyafetleri ter temiz, belinde kemer, saçları ise taranmıştı. Onun bakışlarında da duruşunda da değişiklikler vardı. O daha ciddi, aklını başına almış adam gibi gözüküyordu. O bugün kimseye dokunmuyor, kimsenin kalpağını fırlatmıyor, kimseyi dürtüp kaçmıyor, eskisi gibi gürültüye sebep olmuyordu. Ona bakıldığında suçluymuş gibi suratını asıyordu. İkinci defa bakıldığında başını yukarı kaldırarak sanki kibirleniyor. Ona az çok dokunanlara da dikkat etmiyor, fazla haddini aşanlara ise:

—Elini çek, diyerek, gözlerini belirtiyor.

Fakat, oğlanların içlerinde Añkar'ın kendisi gibi yaramaz olanları ve şakacı olanlar az değildi. Teneffüste onun gibi oğlanlar ona çarptılar:

—Allah Allah bu da kim?

—Sanki yüzü gözü Añkar'a benziyor.

—Hayır ya! Bunda Añkar'ın huyu yok ki!

—Yahu gözlerini belirtmesi ona benzemiyor da değil.

—Şu an yumruğuyla dalarsa tam da Añkar sanırsın.

Oğlanlar bu konuşmalara gülüştüler.

[155]

Añkar'ın kendisi de güldü.

O oğlanlar yine devam ettiler:

—Añkar nerede böyle terbiye nerede?

—Yoksa bu onun gölgesi olmasın!

—Ne dersiniz deyin, bir yerde Añkar varsa bu odur.

—Añkar'ın olduğu yerde yaramazlık olmaz mı?

Son dedikleri Añkar'ın sabrını taşırdı. O yumruğunu sıkıp birine saldırdığının da farkında değildi.

Añkar'ı gaza getiren Añkar'ı sinirlendirmeye çalışan yaramaz oğlanlar bağırıştılar:

—İşte, şimdi Añkar oldun!

—Yaptığına bak! O yine de eski Añkar değil ki!

Añkar aniden annesine, Tokar ile Nöker'e verdiği sözünü hatırlayıp duraksadı, suratını astı. Onun yüzünde üzüntü gibi, pişmanlık gibi bir şey göründü.

Bu duruş oğlanları da etkiledi. Onlar sonrasında onunla uğraşmadılar. Onlar onu merak ediyordu. Oğlanlar bugün ikinci bir Añkar'ı gördüklerine sevindiler, bazıları okul hakkında konuşurken, bazıları da komik şeyler hakkında konuşarak onun moralini yükseltmeye çalıştılar. Añkar'ın iri dudaklarında tebessüm meydana gelince sevindiler.

Añkar'ın bugünkü durumu, davranışları öğretmenini de şaşırttı. Öğretmen bugün yeni bir Añkar gördü, onun moralini yükseltmeye, okula daha da sevdirmeye çalıştı. Añkar'ın hesapladığı işlemi için not defterine koskoca harflerle beşlik koydu. Onun sırtını sıvazladı:

—Helal olsun, Añkar!

Beşlik alması, öğretmenin iltifatı Añkar'ı yarış atına çevirdi. Onun istediği hemen annesine gidip müjdelemek, Tokar ile Nöker'in yanında övünmekti. O eskiden yaptıklarına pişman oldu, artık diğerlerine de örnek olurum diye düşündü.

Añkar dönüşte, okuldan çıkarlarken Tokar ile Nöker'e rastladı. Añkar onları görünce adımlarını kısalttı. Fakat aldığı beşlikle öğretmenin övgülerini hatırladığında kendini tuttu, yürüyüşünü düzeltti, başını yukarı kaldırdı.

[156]

Bugünkü Añkar'ı gördüklerine Tokar ile Nöker sevindiler. Onunla öylesine değil, tokalaraşarak selamlaştılar.

Tokar dedi ki:

—Şimdi Añkar’a benzemişsin!

Nöker dedi ki:

—Şimdi bizim eski arkadaşımıza benziyorsun!

Onların eski kırgınlıkları unutup, kendisiyle tatlı tatlı gülüşmelerine Añkar şaşırdı. O içinden: “Onlar benim dengim değil. Onlar gerçekten de bağışlayıcı, terbiyeli, akıllı çocuklar” diye düşündü. Aynı zamanda aldığı beşliği ve öğretmenin övgüsü aklına gelince kibirlendi, göğüsünü kabarttı:

—Ya, hoşlanmazsınız siz Añkardan!

Tokar dedi ki:

—Hadi Añkar ne gelişmeler var!

Añkar göğsüne vurarak:

—En yüksek puanı kim aldı?

Nöker dedi ki:

—Hadi canım!

Añkar göğsünü kabartarak bir adım daha ilerledi:

—Öğretmenden aferini kim aldı?

Nöker dedi ki:

—Ya kardeşim kabart göğsünü!

—Gerçekten mi Añkar?

Añkar artistlik yaparcasına:

—Öğretmen benim hesapladığım işlemi öyle bir dikkate aldı ki, desem inanmazsın!

Siz belki de benim diyeceklerime inanmayacaksınız; bana bakan oğlanlar ağızlarını açarak hayranlıkla izlediler.

Tokar onu onayladı:

—Doğrudur!

Añkar’ın gözleri sevinçten parladı:

—Öğretmen “Aferin Añkar” deyip sırtımı sıvazladı, o an sınıftaki diğer çocukların gözleri yuvalarından fırlayacaktı.

Nöker kinayeli bir şekilde gülümsedi:

—Vicdansız, ileri gitmiyor musun?

[157]

Añkar ciddileşerek:

—İnanmıyorsanız, gidin sorun.

Añkar ile bir süre şakalaştıklarından sonra onu etkilediklerine sevinen Tokar ile Nöker onu uçak yapmaya çağırdılar.

Añkar evine doğru sevinerek gitti.

Ama o yolda giderken onun bu hâli değişti, o kalbini dinledi. Sanki bir eksiği varmış gibi, bir yerleri ağrıyor gibi, bir şey eksik gibi, bir yerde bir şeyini unutmuş gibi, bir yerlere doğru onu çekiyormuş gibi hissetti. O bir anda kendine ne olduğunu anlamadı. Birdenbire duraksadı... Parayla oynadığı aşık oyunu gözlerinin önünde canlandı.

Añkar o tarafa doğru adım attığının farkında değildi.

Añkar kendinden geçmiş bir şekilde telaşla giderken, aniden korkunç bir şey onun gözünün önüne geldi: tüm parasını kaybedip bazen paraya sıkışması, bazen de ona ortada bir şey yokken çatmaları, yumruk yumruğa girmesi, bazen de kendisinden kuvvetli birine rastlayıp boğazının sıkıldığı teker teker gözünün önünden geçti.

Añkar hemen durdu.

Tokar bir taraftan, Nöker bir taraftan onu çekiştiriyor gibiydiler.

“Ey büyüüp de akli başına ermemiş” deyip annesi onu azarlıyormuş gibi geldi.

Temiz okul, mutlu öğrenciler, ona iltifat eden öğretmen, özellikle de aldığı beşliği onun gözleri önüne serildi...

Añkar gözlerini hemencecik açtı, kararlı bir neticeye vardı:

—Hayır!.. Bundan sonra aşık oynamam!

Añkar evine vardığında Çeper ona sarıldı ve öptü.

Añkar'ın kararı

Eski dostlar bir araya geldi.

Bugün onlar Tokar'ın abisinin aldığı yeni tamir araçlarla çalışıyorlardı.

Nöker ile Añkar ağaç kesiyordu. Testerenin pek iyi kestiği söylenemezdi.

[158]

Nöker Añkar'a homurdandı:

—Sen testereyi kendi akışına bırakmıyorsun.

Añkar Nöker'e homurdandı:

—Ben çektiğimde sen testereye asılıyorsun.

Tokar Añkar'a testereyi nasıl tutulması gerektiğini, onu aşağıya bastırmadan, kendi hâline bırakması gerektiğini öğretti. Tokar ondan sonra Nöker ile Añkar'ın ne yapması gerektiğini izah etti.

Onların testereyle işleri bitince başka bir işe koyuldular.

Añkar çekiçle çivi yerine parmağına vurdu. Çekicinin ezdiği pis parmağını nasıl ağzına soktuğunun farkında değildi.

Nöker ona güldü:

Añkar sinirlendi. Añkar'ın ilk günden ciddiye çalışıyor olması, küçük azar işitmeleri kendine kalırsa, bu zor iş ona göre değildi. Üstelik yaptığı iş de o denli yolunda gitmiyordu. Onun o anki hâline endişelenmek, ona acıyormuşcasına davranmak yerine Nöker'in ona gülmesi, onu öyle bir sinirlendirdi ki neredeyse eski Añkar'ı geri getirdi. Bir taraftan başarısızlık, diğer taraftan da sinirli olması, onu şaşırttı. Onun karışan aklı başka yerlere gidip geldi... Birdenbire onun gözlerinin önüne üç tane aşık geldi.

Añkar yerinden nasıl kalktığının, avlu kapısına doğru yöneldiğinin de farkında değildi. Onu sadece Tokar'ın sorduğu soru kendine getirdi:

—Ey Añkar, nereye gidiyorsun?

Añkar durdu, derin bir nefes alıp verdi, aklının nereye gittiğini düşündü. O her ne kadar yalan söylememeye söz vermişse de doğruyu söylemekten çekindi ve böylece yalan söylemeden bir çıkış yolu buldu:

—Çok oturduğum için ayaklarım uyuşmuş. Biraz yürüsem mi diyorum.

Nöker onunla uğraşmaya devam etti:

—Çekiç aşık gibi “hadi!” demekle işleyecek kolay bir alet değildir. Ona biraz gayret göstermek gerekir.

Deminden beri Añkar'ın üzerine gelen Nöker'in bu sefer söyledikleri de ağır geldi:

—Ufacık bir şeyde bana böyle sitem ederseniz, ben sizin yanınızda durmam.

[159]

Nöker ona korkuturcasına baktı:

—Durmayacaksın da nereye gideceksin?

—Ne, gidecek yer bulamaz mı zannediyorsun?

—Farkındayım, senin aklın aşıktadır şimdi!

—Nöker, insan böyle boş olmamalı. Sen şimdi onun gönlünü alacağın yerde aksine onun kalbini kırıyorsun. Sen onunla alay edersen, ben onun üzerine gitsem, tabi ki onun bizim yanımızda durmak istemez... Añkar sen onunla bir olma. O da tabi hatasını anlayacak.

Nöker yüzünü astı.

Añkar kalbini dinlediğinde “aşık” sözü ona korkunç bir şeymiş gibi geldi. Tokar’ın bu güzel tavrı onun hoşuna gitti. O geriye doğru kararlı bir adım attı. Nöker’e kinayeli bakışla:

—Nöker diyorum, neden bazı insanların dili iğneleyici oluyor?

Nöker çenesini yukarı doğru kaldırarak:

—Añkar, bak arkadaşım, dikenin olduğu yer de çiçek de vardır.

—Hayır, sen benim demek istediğimi anlamadın. Niçin o diken öncelikle sana batmıyor?

Tokar gülümsedi:

—O zaman iki arkadaş arasında tartışma olmayacak mı?

Nöker Tokar’a sert bakış attı:

—Her zaman tartışmaya sebep olan sensin!

—İşte gördün mü? Hemen sinirlendi. Nöker arkadaşım sen çok alingansın.

Añkar bunun üzerine devam etti.

—Alingan olsam da onda iğneleyici çok laf var.

Nöker yine zehrini akıtmak istedi.

—Nöker arkadaşımız yeryüzü gibi, gönlü çok geniş bir insandır.!

Arkadaşlar tekrar işe koyuldular.

Aradan bir gün geçti, iki gün geçti, Añkar işe alıştı.

Aradan bir hafta geçti, iki hafta geçti. Añkar Tokar ile Nöker gibi usta oldu.

Añkar sonunda kendisi için uçak da yaptı.

Üç arkadaş geniş bir alana çıkıp uçak uçuruyordular.

[160]

Onların oyununu seyreden, gelen geçen çok idi. Ama onların içinden bir çocuk onları daha çok seyretti. Onların oyunu onun dikkatini çekti. Onların yanından bir türlü

gidemedi. Çocuğun üzerinde dar kesim şalvar vardı. Ayakları yalın, topuklarında katılaşmış kir vardı. Gömleğinin bir tarafı yamalıydı, diğer tarafında ise kocaman bir yırtık vardı. Onun elleri, yüzü Añkar'ın eski hâline benziyordu. Ama onun kafasında kendine kıyasla daha büyük bir şapka vardı. O şapkasını yamuk takmıştı.

Tokar o çocuğa hayranlıkla baktı.

Nöker de o çocuğa hayranlıkla baktı.

Añkar o çocuğa dikkat etmeden uçağını uçurmaya devam etti.

Çocuk sanki Tokar'a bir şey demek istedi, Nöker'e de bir şey demek istedi, en sonunda Añkar'ın ismini söyleyerek bağırdı:

—Añkar! Ey Añkar!

Añkar çocuğa doğru birden baktı.

Añkar çocuğa doğru tekerli olan uçağını kendiyle beraber çekerek gitti.

Tokar'la Nöker de onun yanına gittiler.

Onların üçünün de kendisine doğru geldiğini gören çocuk, hemencecik kaçmaya yeltendi. O an Añkar seslendi:

—Hayırdır Lallık!

Lallık birden durdu.

Añkar ona sordu:

—Lallık bey keyfin nasıl?

Lallık sesini çıkarmadan suratını astı.

Tokar sordu:

—Lallık bey keyfin nasıl?

Lallık yine sesini çıkarmadan suratını astı.

Bu sefer Nöker sordu:

—Lallık bey keyfin nasıl?

Lallık yine sesini çıkarmadan suratını astı.

Añkar en sonunda onun omzuna elini koydu:

—Hayırdır üstat, kumar oynamaya mı geldin?

[161]

Lallık'ın elindeki aşıklar teker teker yere düştü. O uzun süre duraksadı, birdenbire başını kaldırdı:

—Añkar, uçağı nereden aldın?

—Ben yaptım.

—Ben? Yapma ihtimalin?

Tokar dedi ki: Kendi yaptı!

Nöker dedi ki: Kendi yaptı!

—Uçak yapmayı sana kim öğretti?

—O bir Tokar’a, bir de Nöker’e baktı.

—Bana da öğretir misiniz?

Tokar’la Nöker’den önce Añkar cevap verdi:

—Hayır, öğretmeyiz!

Lallık’ın suratı asıldı.

—Kardeş uçak yapmak, aşık oynamak gibi değil, onun için elini taşın altına sokman gerekir. Uçağa binmek kumardan kazandığın parayı harcayarak arabaya binmek değildir. Onun için temiz, saf kalpli olmak gerekir. Sen onu yapamazsın. O yüzden biz sana uçak yapmasını öğretmeyiz.

Lallık uzunca düşündükten sonra karar verdi:

—Başarırım!

—Hayır, ben artık boş laflara inanmıyorum!

Lallık’ın kararlı yüzüne bakan Tokar: yapar dedi.

Lallık’ın kararlı yüzüne bakan Nöker de: yapar dedi.

—Sözüm söz!.. Eğer başaramazsam...

Tokar dedi ki:

—Biz sana uçak yapmasını öğretiriz!

Nöker de dedi: Biz sana uçak yapmasını öğretiriz!

Añkar da dedi:

Hayır! Biz sana uçak yapmasını öğretmeyeceğiz.

Tokar: Niçin diye sordu.

Nöker de: Niçin diye sordu.

Añkar cevap verdi:

[162]

—Uçak yapmasını öğrenecek, bizimle beraber oynayacak kişi kumar oynamaktan vazgeçmeli!

Lallık dedi ki: Vazgeçerim!

Tokar dedi ki: Vazgeçer!

Nöker de dedi: Vazgeçer!

Añkar dedi:

—Hadi o zaman aşıklerle arayı kessin!

Tokar dedi:

—Kumarı bırak!

Nöker de dedi:

—Kumarı bırak!

Lallık çıplak ayaklarının altında dağılmış aşıkları topladı ve her birini elinin tersiyle bir tarafa attı. Tokar dedi:

—Teşekkür ederim dostum! Lallık bizim arkadaşımız!

Nöker de dedi:

—Teşekkür ederim dostum! Lallık bizim arkadaşımız!

Añkar dedi ki:

—Sağol dostum! Lallık bizim arkadaşımız!

Lallık dedi ki: Sağolun!.. Benim gerçek arkadaşlarım!

Tokar onun bir omzuna elini koydu.

Nöker de onun bir omzuna elini koydu.

Añkar onun boynuna sarıldı.

Dört arkadaş tek vücut oldu.

Dört arkadaşın ilki Tokar,

Dört arkadaşın ikincisi Nöker,

Dört arkadaşın üçüncüsü Lallıktır,

Dört arkadaşın dördüncüsü Añkar.

1948.

[267]

KIRK YALAN

Bir varmış, bir yokmuş. Eski zamanlarda bir padişahın akli başında güzel bir kızı varmış. Hem padişahın kızı olduğu için hem de akıllı ve güzel olduğu için onun talibi, ona dünürücü giden çokmuş. Padişah kızına münasip damadı bulabilmek için çeşitli düşüncelere dalıp, en sonunda şöyle karar almış:

—Kim zincir gibi birleştirerek kırk yalan söylerse, kızımı ona vereceğim demiş.

Olmamış bir şeyi olmuş gibi söylemek kolay iş değil. Üstelik bu iş keskin zekâ ve yaratıcılık istiyor. Padişahın kızına göz koyanların, bu şartı kabul edip gelenlerin sayısı çok fazlaydı. Onların içinden sadece kırk değil, yüz kırk, bin kırk yalan söyleyenler de olmuş. Ama onların düşünmeden söyledikleri sözler birbirine zincir gibi birleşmemiş, testi kırığı gibi dağılmış gitmiş.

Padişahın ava çıkan kızını gören bir çobanın aklı başından gitmiş. O kendi içinden: “Allah Allah güneş yeryüzünde de doğabilirmiş” diye düşünmüş. Ama geyik kovalayan kız dakikalar içinde gözden kaybolmuş. Çoban içinden: “Allah Allah ben rüyada mıyım, yoksa benim gözüme güzel bir kız mı göründü?” diye düşünmüş. Aradan fazla zaman geçmeden padişahın şartı onun kulağına gelmiş. Güllük gülistanlık olan bozkırın temiz havasından nefes alan çoban: “Hiç denemedim demem. Ben de şansımı deneyeyim” deyip, birkaç gün düşünmüş. En sonunda bir gün eğri sopasın omzuna atıp, padişahın huzuruna gitmiş.

Yoğun talep sebebiyle pek çok dünürünün haberini almaya alışan padişah çobana soru sormuş:

—Hayırdır çoban, ne söyleyeceksin?

Padişahın heybetinden korkmayan çoban göğsünü ka-

[268]

bartmış:

—Padişahım şansımı denemeye geldim.

—O nasıl bir şans?

—Padişahımız yalan söyleyene hürmet ediyormuş diye duydum. Ben de dedim ki konuşmak parayla değil ya, birkaç bir şey geveleyeyim diye geldim.

Padişah çobanın çäkmenine⁷ omzundaki eğri sopasına, özellikle de kafasındaki kalpağına baktığında kahkahayla gülmüş. Birdenbire kızı gözünün önüne gelince yüzünü buruşturmuş:

—Ey aptal çoban! Duymadım deme, zincir gibi birleştirerek kırk yalan söyleyemezsen hem kanına hem canına veda edersin!

Çoban başını eğip, sopasına yaslanarak:

⁷ Deve yününden yapılan astarsız giysi

—Padişahım, canım da kanım da sizin olsun, evladınız için kurban olsun, başka ne isteğim olsun ki?

Vezirler, beyler toplanınca, padişah kendi adetince çobana söz vermiş. Ama çoban, söze başlamadan önce, padişahı bir ricada bulunmuş:

—Ölmeden önce benim bir isteğim olacak, onu kabul buyurmanızı rica ediyorum.

—O nasıl bir istek?

—Bu meclise kızınızın da katılmasını istiyorum.

Padişah asasını yere vurarak, birden ayağa kalktığı anda, belirttiği gözleriyle çobanı yiyecekmiş gibi bakıyordu:

—Namahreme kız göstermek? Bu da ne demek? Senin aklın başında mı? Sen beni ne zannediyorsun?

Ancak çoban kendini kaybetmeden, eğri sopasını tekrar omzuna koyarak:

—Padişahım eğer o niyette isem iki gözüm önüme aksın. Benim demek istediğim aslında şu: diyeceklerim sizin hoşunuza gitse de kızınızın hoşuna gitmez. Bu yüzden ikinizin beraber dinlemesini rica ediyorum.

—Ahmağın tekisin! Sen şeriatın kanunlarına karşı mı geliyorsun?

[269]

O an padişahın yanında ortaya çıkıveren kız, çobanı desteklemiş:

—Baba, haksız yere sinirleniyorsunuz? Çoban akıllıca konuşuyor: şart sizin ise şartınızı yerine getiren delikanlı da benim olmalı. Bırak onu ikimiz de dinleyelim.

Ondan sonra çoban geniş bozkırda düşündüğü sözlerle devam etmiş:

“Babam anamla evlenmeden, ben anamdan doğmadan, biz babamla birdik. Biz öle öle dört olduk. Günlerden bir gün dördümüz beraber ava çıktık. Aniden henüz yetişmemiş pelin otunun dibindeki tavşanı benim kör olan abim gördü. İki kolu da omuzlarından sakat olan abim onu kirşsiz yay, temrensiz okla vurdu. Çırılçıplak abim ise onu, üzerindeki cüppesinin içine koydu.”

Çobanın söylediklerine sadece vezirler ve beyler değil padişahın kendisi de kahkahayla gülmüş. Güzel dudaklarında gülümseme oluşan sevimli kıza çobanın sözleri artık ne kadar tatlı geldiyse, onun görünüşü, eğilmeyen boynu, güneşte yanan kırmızımsı teni, sarayda bulunanlara aldırış etmeyen sadeliği, özellikle de gözlerinde parlayan mutluluk kıvılcımları kıızı tamamen kendine doğru çekmiş. O yüzden sabırsızlıkla çobandan devam etmesini istemiş. Çoban devam etmiş:

“Biz gidiyorduk fakat karşımızdan üç tane ark çıktı. Onların ikisi kuruydu, birinin içi ise nem bile yoktu. Nemsiz arkın içinde üç balık yüzüyordu. Bunlardan ikisi ölmüş, öteki de cansız idi. Biz cansız olan balığı alıp götürdük. Bir baktık üç tane ev varmış. Bunların ikisi yıkılmış olup, diğerinin tärimi⁸ de ugu⁹ da ve tüynüğü¹⁰ de yokmuş. İşte o tüynüksüz olan evde üç tencere varmış. Bunların ikisi kırılmış, ötekinin de dibi yokmuş. O evde üç sacayağı da varmış. Onlardan ikisi ayaksız olup, diğerinin de üstü yokmuş. Biz cansız balığı dibi olmayan tencereye atıp üstsüz sacayağa koyduk, ateşsiz pişirdik. Balığın haşlanmış eti yumuşacık olsa da çiğnerken deri çarıktan farklı değildi. Biz epey çok yedik. Göbeğimiz haral, boğazımızdan kıl geçmeyecek gibi oldu, ama ağzımızın ondan haberi bile olmadı...”

[270]

Sarayın içinde gürültülü gülme sesleri yankılanırken, ağzının suyunu akıtarak dinleyen padişah:

—Susun! diye yüksek sesle çobanın sözünü devam etmesini sağlamış. Çoban devam etmiş:

“Balığın tencere dibinde kalan yağını aldık: kırk batman¹¹ çıktı. Onu ben çizmeme sürdüm fakat, birine yetti, diğerine kalmadı. Gece korkuyla bir gürültüyle uyandığımda, yağlanmamış çizmemle, yağlanmış çizmem savaşıyormuş. Ben onları azarladım. Sabah kalktığımda yağlanmamış çizmem gece küsüp gitmiş. Ben dışarıya çıkıp baktım, hiçbir şey görünmedi. Ondan sonra derin kuyuya girip, yakamdaki çuvaldızı yere saplayıp, üstüne çıkıp baktığımda çizmem büyük nehrin ötesinde tarla sürüyormuş. Oradaki kırsığa binip, tayını da önüme alıp sürdüm, fakat kısrak yürümedi. Taya binip, kırsığı önüme aldığımda ise nehrin diğer kenarında nasıl peyda olduğumu anlamadım. Bana küsmüş çizmemi aldım ve giydim. Bir baktım orada tepenin yanında bir heybe yatıyordu. Heybeyi açtığımda içinden bir kitap çıktı, kitabın içinden de bir kalem çıktı. Ben kalemle çiziktirdim, çiziktirdim, fakat tüm söylediklerim yalan oldu”.

Vezirler ve beyler memnun bir şekilde gülüşerek, uygun bulduklarını söylemeye başladıklarında sivri temrenli asasını takırdatan padişah:

⁸Tärim: Çadır direği.

⁹ Uk: Çadırın tavan çatısını oluşturan eğri değnek.

¹⁰ Tüynük: Çadırın tepesinde bulunan yuvarlak pencere, baca.

¹¹ Ağırılığı yaklaşık yirmi kilo olan ölçü birimi

—Susun, diye bağırmış.

Padişah'tan usanan vezirler ve beyler sustuklarında, padişahın kızı kendi fikrini kibarca beyan etmiş:

—Eğer ben yanılmıyorsam çoban kırk bir söz söyledi. Onlardan kırkı yalan olup, biri gerçektir.

Padişah kızını terslemekten çekinse de çobanı kızına uygun görmediği için, konuşurken sesi boğuk çıkmış:

—Böyle yalanları kim söyleyemez ki? Çoban sadece kendi yaşadıklarını anlatıyor.

Padişahın adil davranmadığını fark eden çoban bir adım öne çıkmış:

—Padişahım, hadi o zaman siz henüz annenizden doğmadan yaşadığınız gerçek veya yalan bir söz söyleyin!

Padişah asasını tuttuğu elini öfkeyle kaldırarak:

[271]

—Benim tek sözüm: cellat!..

Cellat baltasını omzuna atıp, bıyıklarını eğirerek geldiğinde, padişahın kızı araya girerek:

—Babacığım, şahlar adil olsa gerek. Çoban sizin şartınızı yerine getirdi, benim ise gönlümü fethetti. Ben çobanımın, çoban ise benim, diyerek onun boynuna sarılmış.

Bu güzel manzarayı gördüğünde midesi bulanık padişah, ağır gövdesini pat diye tahta bırakmış.

1942.

[272]

CONNUK BAHADIR

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanlarda Connuk Bahadır diye bir adam varmış. Onun büyükbaş hayvanlardan sadece bir atı varmış. Connuk Bahadır onu Tulpar diye adlandırmış. Yaşamak her zamankinden zor olan bu devirde, Connuk Bahadır'ın tüm geçimi işte bu Tulpar'a bağlıymış: odun çeken, çadırını oradan oraya taşıyan, para kazanan, küçük çocuklarını geçindiren oymuş.

Sonbaharın ve kışın ağır azabından sonra, Tulpar güçten baya düşmüş. Ufak çocuklarının geçimini zorla sağlayan Connuk Bahadır'da Tulpar için ot nerede, yem

nerede? Kemiklerine çanta asılacak hâle gelen Tulpar çenesini yere koyduğunda, ilkbahar gelip, yağmur yağıp, yeryüzü yeşermiş.

Yiyecekleri eksik olan zayıflamış çocukları yuva yelmikle¹², mantarla doyurmaya başladıktan sonra Connuk Bahadır:

—Bırak bu canavar da güneş görsün, kendine gelsin, kilo alıp semirsin diye, Tulpar’ın üzerindeki kileri çıkarmış ve meydana salmış.

Sabah gidip akşam dönen Tulpar’ın keyfi yerine gelmiş, kuvvetlenmiş, tüylerini dökmüş, vücudu parlamaya başlamış. Connuk Bahadır içinden “Tulpar’ı artık eyerlesem olur” diye düşünmüş. Birdenbire sabah giden Tulpar gecenin bir yarında kana tere batarak gelmiş. Tulpar ertesi gün yine terleyerek gelmiş, sonraki gün yine kana tere batarak gelmiş.

Tulpar üç-dört günün içinde zayıflamış, karnı kaburgalarına yapışmaya başlamış.

Connuk Bahadır kendi kendine: “acaba Tulpar’a ne oluyor?” diye düşünmüş, ama sebebini bulamamış. En sonunda Tulpar’a ne olduğunu anlamak niyetiyle onu yine meydana salmış ve kendisi gözükmeden onun peşinden izlemiş yapmış.

Bir bakmış ki büyük bir ayı Tulpar’ın üzerine binmiş ve geniş otluk

[273]

arazide oldukça hızlı koşturmaya başlamış, aradan bir süre geçtikten sonra Connuk Bahadır’ın gözünden kaybolmuş.

Tulpar’ın peşinden gidip yetişemeyeceğini ve ayıyı yakalayamayacağını anlayan Connuk Bahadır geri dönmüş ve yol boyunca derin düşüncelere dalmış.

Tulpar yine gecenin bir yarısında kana tere batarak gelmiş.

Connuk Bahadır az çok düşünmüş ve sonunda Tulpar’ın vücuduna yapıştırıcı sürerek yine onu meydana salmak istemiş. Ama Connuk Bahadır’a hüznle bakan Tulpar: “Hayır, artık gitmek istemiyorum” diyormuş gibi ansızın durmuş.

Connuk Bahadır Tulpar’ın başını, yanağını okşamış ve ona yalvarmış:

—Tulpar’ım son kez bugün de git. Ben seni o beladan kurtaracağım, intikamını fazlasıyla alırım!

Tulpar güya sahibinin dilini anlıyormuş gibi bir iki adım atmış ve yine geri dönmüş, sanki yalvarıyormuş gibi bir bakışla suratını düşürmüştü.

Connuk Bahadır yine yalvarmış.

¹² Yere yayılarak çıkan yenilen bitki

Tulpar yine yola düşmüş, yine geri dönmüş, bir şeyden korkuyormuş gibi titremiş. Kendi dediğini yapmak isteyen Connuk Bahadır Tulpar'a kıyamasa da, sonunda onu tehdit ederek sopa göstermiş.

Tulpar ondan sonra isteksiz bir şekilde hayali adımlar atmış.

Ama Tulpar akşam geri dönmemiş.

Connuk Bahadır, gece boyunca uyumadan çeşitli düşüncelere dalmış, bir o tarafına dönmüş, bir bu tarafına dönmüş, bir tek elinde kalan bu atını da kaybederse, hayatının eskisinden daha zor olacağını onu düşünmüş, Tulpar'ı zorla saldığı için pişman olup, işin içinden çıkamamış. Havanın ağarması için dakika sayan Connuk Bahadır en sonunda baltasını omzuna atıp, neredesin Tulpar diyerek yola koyulmuş.

Connuk Bahadır geniş otluk arazide bir o tarafa gitmiş, bir bu tarafa gitmiş, fakat Tulpar'ı görememiş. Tulpar'ı elinden kaptıran Connuk Bahadır'ın kalbi sızlamış, az çok aradıktan sonra, en so-

[274]

nunda siyah bir yığın gözüne batmış. Ama Connuk Bahadır onun ne olduğunu uzaktan ayırt edememiş.

Connuk Bahadır en sonunda o siyah yığına baktığında bir sürü canlı birbirine bağlanmış şekilde yatıyormuş. Cansız gözleri yaşaran Tulpar, güçsüz dudaklarını hafif kıpırdattığında Connuk Bahadır olanları gözlerinin önünde canlandırmış.

Omuzları, kalçaları, kolları Tulpar'ın yapıştırıcı olan sırtına yapışan ayı, ineceğı zaman inemeyip, Tulpar'ı koşturmuş, koşturmuş, koşturmuş. Sonunda güçten düşen Tulpar, hava karardığında tepetaklak düşmüş.

Hâlsiz düşen suçlu ayı ondan kurtulamamış.

Güçten düştükleri ve zar zor nefes aldıkları için Tulpar ile ayıyı siyah çamur zannedip gelen domuz burnuyla "çamuru" aralayacakları zaman Tulpar'ın karnına yapışivermişler.

Tulpar'ı, ayıyı ve domuzu ölü zannedip gelen aç kurt, ağzıyla hızlıca daldığında, Tulpar'ın kalçasına yapışivermiş.

Yığın olup yatan Tulpar'ı, ayıyı, domuzu ve kurdu ayırt etmeye çalışan tilki, onların etrafında dönmüş ve koklayarak burnunu uzattığında, Tulpar'ın yelesine yapışivermiş.

Tulpar'ı, ayıyı, domuzu, kurdu ve tilkiyi yıkılmış eski duvar zanneden baykuş gelip konduğunda, Tulpar'ın boynuna yapışivermiş.

Tulpar'ın ölüm döşeğinde acınası durumda yattışına kıyamayan, vahşi hayvanlara sinirlenen Connuk Bahadır onların hepsini birden öldürme fikrine varmış. O baltasını yukarı kaldırıp öncelikle baykuştan başlamak istemiş:

—Viraneciliğine güvenen fesat, sana bir nas yapayım!

Ölüm tehlikesine düşen baykuş kanatlarını çırpmış ve acınası bir şekilde yalvarmaya başlamış:

—Ku ku... ku ku... Batur ağabey beni öldürme, ben geri kalan ömrümü sana çalışayım. Çoluk-çocuğuna bir sepet böğürtlen getireyim!

Baykuşun güzel gözlerindeki yaşlara dikkat ettiği için mi yoksa çoluk çocuğunun tatlı bir meyveyi tadacaklarını göz

[275]

önünde bulundurduğu için midir nedir, Connuk Bahadır sesini çıkarmadan baykuşu uslu bir şekilde kurtarıvermiş.

Baykuş verdiği söze vefa bildiriyormuş gibi:

—Ku ku... demiş ve kanatlarını çırparak gözden kaybolmuş. Connuk Bahadır baltasını omzuna atıp kurda dayamış:

—Ey canı kurt! Şimdi senin postunu direğe asarım!

Dili bir karış uzanan kurt, uzun kulaklarını yatırıp mülayim bir ses tonuyla ulumuş:

—U-u-u... u-u-u... Bahadır ağabey, başına kurban olayım, beni öldürme! Ben geri kalan ömrümde senin için çalışayım. Çoluk-çocuğua Gulak Beyin sürüsünden yetişiveren, kuyrukları tepsî gibi bir koyun getireyim!

Kurdun canına acıdığı için değil de, çoluk çocuğunun aylardır, yıllardır yiyemediklerini göz önünde bulundurarak, Connuk Bahadır önceki fikrinden vazgeçmiş, parmaklarıyla işaret ederek kurdu tehdit etmiş: —Ey canı kurt, ben senin sözüne bu seferlik inanayım. Ama duymadım deme, sözünde durmazsan dişlerini damağına gömerim!

Connuk Bahadır r kurdun bacaklarına yapışmış dudaklarını iç tarafından yavaşça kesmiş ve bırakıvermiş.

Ağızından kan akıtarak giden kurt çenesini yukarı kaldırıp, verdiği sözüne sadıkmış gibi acınası bir şekilde ulumuş:

—U-u-u... u-u-u...

Connuk Bahadır domuzun kirpiksiz gözlerine korku salarak bakmış ve baltasıyla indirmek istemiş:

—Ey haram domuz! Şimdi senin başını yuvarlarım!

Ölüm tehlikesine düşen domuz küçücük gözleriyle dik dik bakıp kısa kuyruğunu sallayarak mülayim bir sesle:

—Gorkkk... gorkkk... Bahadır ağabey, beni öldürme, geri kalan ömrümde sana çalışayım. Beni özgür bırak. Ben senin çoluk çocuğun için Han'ın yerinden bir çuval havuç getireyim!

Connuk Bahadır domuza acıdığı için değil de, çoluk çocuğunun keskin dişleriyle taze havuç kemireceklerini göz önünde bulundurarak, domuzun bir kulağına baltasıyla hafiften vurmuş, diğer kulağına da o şekilde vurmuş:

[276]

—Ey domuz oğlu domuz! Seni bu seferlik sınıyorum. Fakat duymadım deme, sözüne sadık kalmazsan kanını köpeklerle yal yaparım!

Connuk Bahadır baltasıyla onun burnunu kesip bırakıvermiş.

Domuz sözüne vefalıymış gibi kanlı burnunu yere sürterek, memnun bir şekilde:

Gorkkk... gorkkk...

Ayının küçücük gözleriyle temas eden Connuk Bahadır büyük baltasını öfkeyle indirmek istemiş:

—Ey, kırk memesinin her birini başka birine tutturan yalancı ayı! Beni üzen, benim Tulpar'ımı ölüm döşeğine yatıran sensin. Senin kanını şimdi uyuza ilaç diye veririm!

Ölüm tehlikesine düşen ayı, dolan gözleriyle şaşkın şaşkın bakarak, acınası bir sesle homurdanmış:

—Homurrr... homur... Connuk Bahadır, sen bana merhamet et, benim hatamı affet, beni öldürme. Ben geri kalan ömrümü senin için çalışayım. Ben senin çoluk çocuğuna yedi testi bal getireyim!

Ayıya acıdığı için değil de, çoluk çocuğunun “bal denen şeyin biz de tadına baksaydık” diye ömür boyu hayal ettiklerini aklına gelen Connuk Bahadır, fikrini değiştirerek, büyük baltasını omzundan indirmeden, ayıya tekrar sinirlenerek:

—Ey yalancının yalancısı korkunç ayı! Ben senin gibi olmayayım, bu seferlik suçunu affedeyim. Fakat duydum duymadım deme, sözünde durmazsan, baltama minnet duyarım, kırmızı kanını öfkeyle dökerim!

Connuk Bahadır büyük baltasıyla ayının ayaklarının iç kısmını, karnını kızartarak bırakıvermiş.

Yüzülen derisinin acısına dayanamayan ayı sanki vefasını bildirir gibi, acınası bir sesle homurdanmış:

—Homurrr... homurrr...

Sona kalan tilkinin hileyle bakan gözlerine dikkatlice bakan Connuk batur:

[277]

Ey hırsız tilkicik, sana ne lazım? Senin şimdi postundan kalpak yaparım! — diye büyük baltasını indirmek istemiş.

Ölüm tehlikesine düşen tilkicik, kuyruğunu sallayarak, acınası bir sesle inlemiş:

—Vank... vank... Ey dostum, Connuk Bahadır, sen bana merhamet et. Ben geri kalan ömrümde sana çalışayım. Ben sana herhangi bir şey için söz veremem, ama acil bir durumda büyük yardımım dokunacağına inan.

Connuk Bahadır tilkinin kurnaz gözlerine alacaklıymış gibi bakmış:

—Ey hırsız tilkicik! Senin bin türlü hünerinin olduğunu biliyorum. Ama ben suya götürüp susuz götüren insanlardan değilim. Duydum duymadım deme, gerektiğinde yardım etmezsen kuyruğuna veda edersin!

Connuk Bahadır büyük baltasının ucuyla onun burnunu kurtararak bırakıvermiş.

Tilkicik kuyruğunu sallayarak sözüne vefalıymış gibi acınası bir sesle inlemiş:

—Vank... vank...

Zorla ayağa kalkan, kendine gelen, yeşil otlardan iyice atıştıran Tulpar’ı peşine takıp, Connuk Bahadır evine dönmüş.

Connuk Bahadır’n önünden koşarak çıkan ufak çocuklar Tulpar’ı kaybedip bulmuş gibi yapışmışlar. İçlerinden büyükleri onun üzerine tırmanarak çıkmışlar, ufaklar ise ayaklarını kucaklamışlar, ortancı ise kuyruğundan asılmış.

İlkbaharın ılık ve aydınlık gecesinde Connuk Bahadır kendi çoluk—çocuğuyla kulübenin kapısının önünde yere serili eski keçenin üstünde yatıyormuş, Connuk Bahadır aniden içinden düşündüklerini dışa vurmuş:

—Evlatlarım, siz böğürtlen yer misiniz?

Çocuklardan büyüğü dirseğine dayanarak:

—Baba, biz ne bulduk da yemedik demiş.

Onun bir küçüğü dudaklarını yalayıp:

—Baba, böğürtleni nereden alacaksın demiş.

Connuk Bahadır emin bir şekilde cevap vermiş:

—Baykuştan.

Ortancası:

[278]

Baykuşla böğürtlen ne alaka dercesine şaşırdığında, hepsi birdenbire kahkaha atarak gülmüşler.

İşte o an Connuk Bahadır'ın kulaklarına tanıdık bir ses duyulmuş:

—Ku-ku... ku-ku...

O sesin ne olduğuna şaşırان çocuklar babalarına henüz sormaya fırsat bulamadan, baykuş bir sepet böğürtleni sürükleyerek gelmiş.

Connuk Bahadır onun getirdiği sepetini alır almaz, baykuş:

—Ku-ku... ku-ku... diye uçup gitmiş.

Çocukların büyüğü buna şaşırmış:

—Ya, bu nasıl oldu? Biz rüya görüyor olmayalım?

Böğürtlenin sıralı tadıyla ağızlarını tatlandırdıktan sonra, onların hepsi birden babalarına sarılmışlar.

Böğürtlenden yiyerek midelerini şişiren çocuklar henüz uyumamışken, Connuk Bahadır onlara yine bir şaşırtıcı soru sormuş:

—Evlatlarım siz yağlı koyunun taze etinden yemek ister misiniz?

Çocuklardan küçüğü ona:

—Baba, koyunu nerden alacaksın diye sormuş.

Connuk Bahadır:

—Kurttan dediğinde, keyifle gülüşmüşler.

Ortanca çocuk:

—Baba kurttan geriye hiç et kalır mı diye sorusunu sorar sormaz, yine bir değişik ses duyulmuş:

—Me-e-e... me-e-e...

Çocuklar dalgın bir şekilde bakarlarken, kurt kuyruğu tepsi gibi koyunu peşine takıp gelmiş, sözüne sadıklığını belli etmek için ulumuş:

—U-u-u... u-u-u...

O korkunç sesi duyduklarında, çocuklardan ufak olanı “aman, anne!” diye kulübesine doğru kaçmış.

Koyunu iyice bağlayan Connuk Bahadır köpeğinin ismini söylerek bağırmış:

—Kaplan! Misafiri gönder ve devam et!

Kurt ormana doğru yüzünü döndüğünde kuyruğu tüylü olan köpek onun arkasından peyda olmuş. Boğazına saldırılan kurdun boğuk sesi sessizce duyulmuş:

[279]

—U-u-u... Connuk Bahadır, ben sözümü tuttum ama.

—Ey canı kurt, Kaplan seni eski yediğin koyunlar için boğuyor!

Kulübelerinin önünde bulunan koyuna çocukların biri su, biri ot, yine biri de böğürtlen ikram etmiş, ufak olanı ise onun kulaklarını ve başını okşamış.

Keyifleri yerinde olan çocuklar uzun süre uyumamış, en sonunda şimdi uykuya dalacakları zaman, Connuk Bahadır onlara yine bir soru sormuş:

—Evlatlarım, siz havuç yemek ister misiniz?

Gözlerini pat diye açan çocukların hepsi birden:

—Baba, havucu nereden alacaksın diye sormuş.

Connuk Bahadır rahatça cevap vermiş:

—Domuzdan.

Connuk Bahadır'ın cevabını duyan çocuklar, gıdıklanır gibi gülüşmeye başlamışlar.

O anda onların kulaklarına yine bir değişik ses duyulmuş:

—Gork... gork...

Çocuklar hayranlıkla toplandıklarında, domuz bir çuval havucun altından görünürmüş.

Çocuklar ondan korkuyor gibi birbirlerine tutunduklarında, domuzun yükünü indiren Connuk Bahadır onun boynuna zincir vurup:

—Sen de burada kalıver demiş ve direğe bağlamış.

Boynu zincirli domuz itiraz etmiş:

—Gork... gork... Bahadır ağabey, ben sözümü tuttum ama! Benim bu seferki suçum ne?

Connuk Bahadır ona doğruyu söylemiş:

—Sen eskiden parçaladığın kavun ve karpuzlar için hesap vermelisin!

Çocukların her biri bir taraftan havuç kemirirlerken, Tulpar bir şey istiyormuş gibi kişnemiş:

—İhi-hi, hi-hi...

Connuk Bahadır o an çocuklarını azarlamış:

[280]

—Evlatlarım, asıl sizin için sıralı böğürtlen, yağlı koyun ve taze havuç pazarlığını yapan Tulpar'dır! Siz neden onu unutuyorsunuz?

Çocuklar peş peşe her biri birer havuç attıklarında, Tulpar keyifli bir şekilde kişnemiş.

Karınları tok, keyifleri yerinde olan çocuklar en sonunda uyusalar da, Connuk Bahadır'ın uzun süre uykusu gelmemiş: o şimdi gelir, birazdan gelir diye beklentiye girerek ayıyı beklemiş. Ama şafak sökmeye başlasa da, ayıdan ses seda çıkmamış...

Connuk Bahadır'ın kulübesi birkaç gün düğün dernek gibi şenlenmiş. Sıralı böğürtlen tadan, taze havuç kemiren, kırmızı et yiyen çocukların birkaç günde renkleri yerine gelmiş. Ama aradan bir hafta geçse de, ayıdan da tilkiden de ses seda yokmuş.

Connuk Bahadır en sonunda çocuklarına:

—Siz bal yemek istiyor musunuz demiş.

Çocuklardan ufak olanı dudaklarını yalayıp:

—Balı nereden alacaksın demiş.

—Ayıdan.

Ortanca çocuk:

—Ayıyı nereden bulacaksın demiş.

—Mağarasından.

—Ayıdan korkmuyor musun?

Connuk Bahadır göğsünü kabartarak rahat bir şekilde cevap vermiş:

—Ben baltama minnet duyarım!

Çocukların hepsi birden seslenmiş:

—Keşke bal denen şeyin de tadına baksaydık!

Connuk Bahadır Tulpar'a atlamış ona bir eşek arabası bağlamış ve neredesin ayının mağarası diye yola koyulmuş.

Connuk Bahadır az gitmiş uz gitmiş, derken en sonunda ayının mağarasını bulmuş.

Arabanın takırtısını duyan ayı mağarasından çıkmış. Onun her tüyü tel gibi, boynu bir kucak kadar, kafası çaydanlık gibi, ayaklarının her biri ise oğlak tulumu gibiymiş...

O ara kuyruğunu sallayarak bir yerden tilki ortaya çıkmış. O burnunu rüzgâra tutmuş ve sessizce inlemiş:

[281]

—Vank, vank... Hayırdır batur, sen neden arabadan indin? Sen böyle tehlikeleri yerlerde ne arıyorsun?

Connuk Bahadır rahatça cevap vermiş:

—Yalancı ayı bana yalan söyledi. Ben onunla hesaplaşmaya geldim.

O ara ayının sesi duyulmuş.

Tilkicik yine fısıltıyla bir şekilde inlemiş:

—Vank, vank... Batur ağabey, onunla hiç güç kıyaslanır mı? O seni bir darbeye paramparça eder!

Connuk Bahadır göğsünü kabartarak:

—Ben baltama minnet ediyorum!

Tilkicik Connuk Bahadır'a burnunu ovarak sessizce inlemiş:

—Dostum, mertlik güzel bir şey. Ama hile de kendi yerinde bir mertliktir. Ona hile yapmak gerekir. Aksi takdirde onun üstesinden gelinmez. Onun üstesinden ben gelirim. Sen sadece benim sorduğum sorulara cevap ver, yeter.

O vakte kadar sürünerek gelmekte olan ayının sırtı görünmüş. Tilkicik Connuk Bahadır'ın şapkasını sıyırarak almış ve hemen bir taşın arkasına saklanmış.

Ayı ağzını beyaz köpürterek, dişlerini gıcırdatıp, pençeleriyle yeri eşeleyerek gelmiş. Connuk Bahadır'ın tam önüne gelerek, burnuna dokunmuş, koklamış, arka ayaklarının üstünde çömelerek oturmuş, ağzını hamut gibi açıp, heybetli bir sesle homurdanmış:

—Homurrrr, homurrr... Hayırdır Bahadır, sen buralarda ne arıyorsun? Ver haberini!

Connuk Bahadır onun heybetinden çekinmeden, bıyığını burarak:

—Sözüne sadık olmadığın için, ben seni aramaya geldim.

Ayı tırnaklı avuçlarıyla çakıl taşları saçarak:

—Homurrr. Evet Connukçuk sana bal mı lazım?

—Evet, bal lazım!

—Homurrr... Yoksa can mı lazım!

Büyük baltasını omzuna kaldıran Connuk Bahadır, diğer elini kalçasına koyarak, tehdit edercesine:

—Bana can da lazım bal da.

[282]

Korkulu bir şekilde homurdanan ayı avucunu yalamış, çakılları saçmış, Connuk Bahadır'ın üzerine saldırmak için, ön iki ayağını diklemesine yukarı kaldırmış. Ama Connuk Bahadır gözünü de kırpmamış. O da büyük baltasını yukarı doğru kaldırmış.

Connuk Bahadır ile ayı çarpışacağı zaman, taşın arkasından kafasını hafiften çıkartan tilki, Connuk batura taraf bağırması:

—Ey, hey, adam! Sen etrafta hiç ayı gördün mü?

Taşın arkasındaki şapkaya gözü ilişen ayı avuçlarını pat yere bırakarak eğilmiş.

Connuk Bahadır göğsünü kabartarak, ağırdan almış:

—Hadi üstat! Ayıyı ne yapacaksın?

Tilkicik ona cevap vermiş:

—Ayının eti şifalıymış. Biz on tane nişancıyla ayı avlamaya çıktık.

Ayının gözüne tüm siyah taşlar şapkaymış gibi gözükmüş. O korkudan kuyruğunu iki bacağının arasına sıkıştırıp, Connuk Bahadır'a yalvarmış:

—Homurrr... Batur ağabey, kurban olayım, ayıyı görmedim deyiver! Ben verdiğim sözü mutlaka tutarım!

Connuk Bahadır biraz düşününce cevap vermiş:

—Ya üstat, ben bu etrafta ayı görmüyorum.

—Senin yanında görünen şey sanki ayıya benziyor!

Ayı yine Connuk Bahadır'a yalvarmış:

—Homurrr... batur ağabey, kurban olayım, benim yanımdaki ağaç deyiver! Ben sana mutlaka bal veririm!

Connuk Bahadır ayıyı parmağıyla işaret ederek, tilkiye cevap vermiş.

—Senin o ayı dediğin ağaç ya!

—Ben dostum, senin bu dediğine inanmıyorum. Hadi ağaç ise, onu arabanın üzerine atsana!

—Atmasam ne yaparsın?

—Ne yapacağımı bilmiyor musun?

Tilkicik iki taşı birbirine vurduğunda, tüfeğin horozunu çekiyormuş gibi şakırtı duyulmuş. Can derdine düşen ayı Connuk Bahadır'a yalvarmış:

[283]

—Homurrr... Bahadır ağabey arabanın üzerine atıversene! Sen yavaşça elinle dokunsan bile arabanın üzerine ben çıkarım. Hızlı olsana dostum!

—Ya üstat nişancı olduğunun farkındayız, boşu boşuna tüfeğini şaklatır gibi durmasana! Zaten kendi kestiğim ağacı sana bırakacağım yok. İşte yükledim arabaya.

Connuk Bahadır ayıya hafiften dokunduğunda, ayı arabaya tırmanarak çıkmış.

Tilkicik yine tartışma çıkarmış:

—Ya ağaç diyorsun ama onun ayağı var gibi, ayı olmasın?

Ayı ölü bir sesle yalvarmış:

—Homurrr... Bahadır ağabey, kurban olayım, ağacın dallarıdır deyiversene!

Connuk Bahadır tilkiciği azarlamış:

—Aman sen de iyi ki de bir nişancıymışsın. Senin gözün ayırt edemiyor olmasın.

Onlar ağacın dalları!

Tilkicik yine şüpheyle:

—Dal ise, hadi onları iple sarsana.

Ayı, Connuk Bahadır'a yalvarmış:

—Homurrr... Bahadır ağabey kurban olayım, hafiften sarıversene!

Connuk Bahadır tilkiye bakıp:

—Allah Allah, ısrarcı bir adamsın ha! Sarınca ne yapacaksan, al işte sardım! —

diye, ayının ayaklarını sağlam sarmış.

Tilkicik iki arka ayağının üstüne dikelerek, yine bağırılmış:

—Olur mu ya! Sen beni kandırmaya çalışıyorsun. Onun kafası da var gibi!

Ayı yine Connuk Bahadır'a yalvarmış:

—Homurrr... Batur ağabey, kurban olayım, ağacın kökü deyiwersene!

Connuk Bahadır bıyıklarını sıvazlayıp, tilkiye sinirle laf sokmuş:

—Hay Allah, bir de nişancıym diyorsun! Senin göz yerine beze taşıyorsun sanırım. Sen ağacın kökünü de ayırt edemiyorsun!

[284]

Tilkicik yanı başındaki taşın dibine atlayarak yine bağırması:

Ben o dediğine inanmıyorum. Eğer kökse onu baltayla vursana!

Connuk batur sinirli cevap vermiş:

—Vurmazsam ne yaparsan, yapıp kurtul ya. Ben onu vurmayaçağım!

—O zaman ayıyı da vururum, seni de!

Ayı son nefesindeyken yalvarmış:

—Homurrr... Bahadır ağabey kurban olayım, hafiften vurmuş gibi yapırsene!

Connuk Bahadır büyük baltasını döndürerek indirmiş. Ayının kafası yuvarlanıp, kanı fişkırarak akmış.

Tilkicik uzun dilini lap lap edip, ayının sıcak kanını yalamış. Connuk Bahadır ayının postunu yüzüp, arabaya atmış. Ondan sonra o tilkiciği peşine takıp, ayının mağarasına girmiş. Bakmış ki, kırk testi bal sıraya dizili dururmuş.

Testinin birini iki ön ayağına sıkıştıran tilki, arka iki ayağının üstünde yürümüş. Connuk Bahadır ve tilkicik ayının mağarası ile arabanın arasında birkaç kere git gel yapmış. Kırk testi bal, ayının postunun etrafına, arabanın üstüne zorla yerleşmiş.

Tilkicik kuyruğunu sallayarak, Connuk Bahadır'a söz atmış:

—Bahadır ağabey, nasıl, sözümde durdum mu?

Tilkinin sümek¹³ gibi kuyruğu Connuk Bahadır'ın gözüne iyice ilişmiş.

—Aferin tilkicik! Sen ne yaptın, kanlı etten karnını doyardın mu?

Tilkicik kuyruğunu sallayıp, Connuk Bahadır'ın etrafında dönerek, yaranmaya çalışmış:

—Kurt arkasından kuş doyar hesabı gibi Bahadır ağabey, senin gücünle bizim gibi yetimin de ağzı aşıya değdi.

Connuk Bahadır bir testinin ağzını açarak:

—Hadi o zaman balın da bir tadına bak demiş.

¹³ Sümek: Eğirmek için taranan yünün, pamuğun ipi, lifi.

—Tilkicik testiye burnunu soktuğunda, Connuk Bahadır onun boynuna ip geçirmiş.

[285]

Tilkicik zavallı bir sesle inlemiş:

—Vank... Bahadır ağabey, ben sana ne kötülük yaptım?

—Ben sana ne kötülük yapmışım? Sen bizim kulübemizin etrafında ne tavuk ne de civciv bıraktın. İkimiz arkadaşız, alacak vereceği artık eve gidince hesaplarız.

Connuk Bahadır tilkiciği arabanın peşine takmış.

O ara Tulpar nedense kişnemiş:

—İhi-hi, hi-hi...

Connuk Bahadır kapağı açık balı ona uzattığında, Tulpar uzun diliyle yalamış ve sahibine teşekkür ediyor gibi başını sallamış.

Araba hareket etmiş, tilkicik de arabanın peşi sıra hareket etmiş. Connuk Bahadır mırıldanarak az çok yürümüş, derken evine ulaşmış.

Küçük çocukları onu eğlenceli gürültüyle karşılamışlar.

Connuk Bahadır komşularının her birine bir testi bal ve ayının postundan birer parça vermiş.

İşte o bal testilerinden birini de size getiriyordum, fakat yoldayken birdenbire ayağım kaydı ve testi elimden düştü. Testi param parça oldu, bal da toprağa karıştı. İşte oranın nerede olduğunu tam bilmiyorum, ancak üzümün, vaharmanın¹⁴ yetiştiği yerler, o balın döküldüğü yerler sanırım.

1940.

[286]

MİRALI VE SOLTANSÖYÜN

Yazardan

Nevayî'nin ismi “Alışir” olup, “Mir” ya da “Emir” onun askerlik vazifesiydi. Askerlik vazifesi daima isminin önünden getirilerek, “Mir Alı” deniyor. Türkmen milleti işte o iki sözü birleştirip, kısaltarak ona “Mıralı” der.

Mıralı ile Soltansöyün hakkında Türkmen halkı, pek çok hikâye, atasözleri ve fıkralar yazmışlar. Benim hatırımdaydı: ihtiyarlar Mıralı ile Soltansöyün hakkındaki

¹⁴ Vaharman: Türkmenistan'da yetişen kavun türü.

hikâyelerden, fıkralardan sabahtan akşama kadar ya da akşamdan gecenin bir saatine kadar konuşup, dinleyicilerin dikkatini çekerek onları bir şekilde güldürürdüler. O hikâyeler milletin ruh terbiyesine, zihninin açılmasına, keskin fikirleri öğrenmesine yardım ederdi.

Türkmen milleti Mıralı'yı, Nevaî'yi kendi şairleriymiş gibi severdi. İlim almak için okulda okunan önemli kitaplardan biri de Nevayî'nin lirik olan gazelleri olurdu. İlimli, düşünceli insanlar kendi etraflarına dinleyicileri toplayarak, onun gazellerini, "Hamsesini" haftalarca okurdular. Nevayî'nin gazelleri şarkılarda, müziklerde yankılanırdı. O şarkılar şimdiye kadar şarkıcıların ozanların dilinden düşmedi, sanatçılar genelde sabahlayacak olduklarında gecenin şarkısına Nevayî ile başlıyorlar.

Nevayî'nin dili Türkmen diline çok yakın olup, Arapçadan, Farsçadan alıntı sözcükleri din alimlerinden sormanın dışında, onun demek istediğini ilimli insanlar, dinleyiciler tercüme etmeden anlardılar. Nevayî'nin Türkmen dilinde kolay ve anlaşılabilir olması, Türkmen halkının onu kendi klasiği olarak benimsemesi, Türkmen halkının Mıralı ile Soltansöyün hakkında pek çok hikâyeler, atasözleri ve fıkralar üretmesine sağlamıştır.

[287]

Oradaki hikâyelerin içinde, bugünkü gözle bakıldığında belki de gerçek olmayan, fantastik hikâyeler de vardır. Okur bu halk eserlerini kendi dönemi ile değerlendirir.

Türkmen halk eserlerinde Nevayî'nin keskin zekâlı, kendine has üslubu ile kusursuz yazılmıştır. Nevayî'nin yaşadığı dönem ile aradan beş yüz yıl geçmesine rağmen, onun adil ve büyük şahsiyeti bugüne kadar milletimizin bilincinde yaşıyor ve yine yaşayacaktır.

Ben Mıralı hakkındaki bu kitaba giren atasözlerini edebi yönden çalışarak, hikâyeler şekline dönüştürdüm.

Yıldız Gören

Horasan'ın padişahı Soltansöyün'ün babası da padişahmış. Mıralı'nın babası onun yakın hizmetkârlarından biriymiş. Günlerden bir gün kuyruklu yıldız hakkında söylenti çıkmış. Padişah zamanının âlimlerine sorsa da, bunun sebebini bilen olmamış. En sonunda padişah falcılara bu konuyla ilgilenmelerini emretmiş. Falcılar kuyruklu yıldızın ne zaman geçeceğini söyleyip bunun özellikleri hakkında bilgi vermişler:

—Âlemin padişahı, kuyruklu yıldız her otuz yılda bir geçer. Onun ömrü cızlanın¹⁵ ömrü gibi kısa.

O sadece birkaç saat görünüp sonra kaybolur. Kim o yıldızı görürse, o yıldız kaybolmadan eşiyle birlikte olur ve oradan çocuk sahibi olursa, çocuk tam bir nükteci olurmuş...

Falcılar kuyruklu yıldızın hangi yılda, hangi aylarda geçebileceğini tahmin üzerine söylemişler.

Padişah şehirden ses duyulacak kadar uzaklıktaki gösterişli bir yerde büyük kule diktirip, Miralı'nın babasını onun üstüne çıkarıp, onu oraya direk gibi dikmiş. Onun gündüzleri uyuyup, geceleri ise gözünü bile kırpmadan beklemesini emretmiş. Yıldızın geçtiği an kendisine haber vermesini emretmiş.

Miralı'nın babası nihayet bir gece sabaha doğru kuyruklu yıldızın geçtiğini görmüş. O hemen kuleden inip, padişaha

[288]

doğru olabildiğince hızlı koşmuş. Koştuğu sırada koyun sürüsünü ürkütmüş. Koyunların çobanı onu köpeklerinin yardımıyla yakalayıp:

—Sen hırsız mısın, yolcu musun diye sormuş. Miralı'nın babası köpeklerin saldırısından sağ salim kurtulunca, güçlkle cevap vermiş:

—Ben hırsız değilim, padişahın adamıyım. Beni bırak, ben çok acil haber götürüyorum.

—Bu haber neyse söyle, aksi takdirde bırakmam. Yıldız Gören eliyle gökyüzünü işaret ederek:

—İşte görüyor musun? Sen bütün ömrünü çölde yaşadığın halde henüz böyle bir yıldız görmemişsin. Onun farklı bir özelliği var.

Çoban elindeki eğri sopasına dayanarak yıldızla hayranlıkla baktıktan sonra:

—Onun ne özelliği var diye sormuş.

—Her kim o yıldız kaybolmadan eşiyle koklaşarak birlikte olup ve ordan da çocuk sahibi olursa, o çocuk tam bir nükteci olurmuş.

Çoban eğri sopasını omzuna atıp, koyunlarını köpeklerine emanet ederek evine doğru hızlıca koşmuş. Yıldız Gören, sarayın büyük kapısının önüne gelip kapıyı çaldığında, kapı bekçisi:

¹⁵ Yazın ağaçlarda yaşayan kısa ömürlü, zararsız böcek.

—Ne haberle geldiğini söylemezsen, kapıyı açmayacağım demiş.

Yıldız Gören, eliyle gökyüzünü işaret edip, kuyruklu yıldızı gösterince, onun özelliğini bekçiye de anlatmış.

Kapı bekçisi elindeki anahtarları şingırdatarak, avluya doğru hızlıca yol almış.

Yıldız Gören, padişaha gidip haber verir vermez, padişah kuyruklu yıldızı şaşkınlıkla baktıktan sonra, ayağındaki terlikleri de fırlatıp, en sevdiği eşinin yanına koşmuş.

Yıldız Gören, kuyruklu yıldızı bakarak biraz düşününce, yıldızı gören benim, haber veren benim, başkaları ayş ve işrete koşarken ben niye böyle duruyorum ki? Ben gerçekten de aptalım! Bırak benden de akıllı bir oğul dünyaya gelsin diye, kulübesine doğru koşmuş.

Aradan birkaç gün geçince padişah falcılara yine fal baktırmış. Falcılar:

[289]

—O kuyruklu yıldızı gören dört kişi olup, dünyaya dört tane çocuk gelecek. Onların ikisi kız, ikisi erkek, onlardan biri de senin oğlun olacak demişler.

Padişah bir yandan oğlu olacağına sevinse de, diğer yandan başkalarının evlatlarını kıskanarak, Yıldız Gören'e saydırmış:

—Ben sana ne demiştim? O sırrı benden başka kimse bilmesin, kuyruklu yıldızı benden başka kimse görmesin dememiş miydim? Sen yediğin ekmeğe ihanet mi ediyorsun?

Yıldız Gören, padişahın önünde diz çökerek:

—Ey Padişahım, bu seferlik affetseniz, onun sebebini size izah edeyim demiş.

Padişah tamam deyip izin verince, Yıldız Gören yaşadığı olayları anlatmaya başlamış:

—Âlemin şahı, size haber vermeye alelacele gelirken, büyük çölün reisi yağmacılarıyla etrafımı sardı. Ne olduğunu söylemezsem bırakmayacaklarını söyledi. Zamanın kısıtlı olduğunu, size de haber vermemin acil olduğunu dikkate alarak, söylemek zorunda kaldım.

Padişah asasını yere vurup, öfkeyle bağırarak:

—Benim olduğum yerde benden başka kim hüküm vermeye çalışıyor?

Âlemin şahı affedin, siz tüm dünyanın hükümdarı. Ama sizin olmadığınız yerde çöldeki çoban bile hüküm veriyor.

—Pekâlâ, ikincisi kim?

Âlemin şahının demirden kalesi var. Onun üzerinden kuş olup uçarsan kanatların kırılacak, sizin huzurunuzda hızlı yetişebilmek için kapı bekçisine kuyruklu yıldız anlatmaktan başka çare bulamadım.

Padişah dünyanın kendi etrafında dönmediğini biraz düşününce, sakallarının ucunu sıvazlayarak haykırmış:

—Ey zalim dünya! Ben kimim? Benimle dünyada at yarıştıranlar kim? Çoban! Kapı bekçisi! İyi de onların üçüncüsü kim?

—Âlemin şahı, size haber verdikten sonra, aşağı yamaca doğru giden yıldız kuyruğunu benim boynuma doladı

[290]

ve sürükledi, kapıdan içeri sokup, arkamdan itti. Kulaklarıma “Alicenaplarının doğacak çocuğu için, hizmetkâr yetiştir” diyen bir ses geldi. Bunun üzerine bu kulunuz da farkında olmadan bir tohum bıraktı.

Aradan dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat geçtikten sonra padişaktan Soltansöyün, Yıldız Gören’den — Mıralı, çoban ile kapı bekçisinden de birer kız çocuğu dünyaya gelmiş.

Mıralı ile Soltansöyün

Soltansöyün babasının sarayında büyüyüp delikanlı olmuş. O şehirde kendine layık konuşacak kimse bulamayınca atına binerek, halkın içine dolaşmaya çıkmış.

Süslü bedev¹⁶ atın üzerinde, tacıyla gelen şehzadeyi gören Mıralı onu tanımazdan, görmezden gelerek, sanki tuvalette oturuyormuş gibi elindeki ekmeğini yiyerek, üzerindeki pireleri toplayan bir adammış gibi, onları iki tırnağının arasında ezmeye başlamış.

Mıralı’nın böyle oturmasına şaşırان Soltansöyün, atının başını çekip, Mıralı’ya laf atmış:

—Hayırdır delikanlı, bu ne biçim oturmaktır?

Mıralı Soltansöyün’e dikkat etmeden, aynı şekilde oturmaya devam edip, gevişi arasında cevap vermiş.

—Ne, nasıl oturduğumu görmüyor musun?

¹⁶ Binilen ve yarışlarda koşturulan güçlü bir tohum atı

—Gördüğüm için soruyorum.

—Yenisini alıyorum, eskisini atıyorum, aynı zamanda düşman avlıyorum.

Mıralı'nın cevabı Soltansöyün'ün hoşuna gitmiş ve soru sormaya devam etmiş:

—Sizin eviniz nerede?

—İşte o arka taraftaki sıranın, batı kenarında kırk çitli konik şeklindeki çürümüş ev bizimdir.

—Evinize misafir olsam, kabul eder misiniz?

Mıralı şalvarını çekerek, Soltansöyün'e dikkatle bakarak:

[291]

—Ya, şehzade siz miydiniz? Affedersiniz, şehirde yaşayıp büyüdüğünüz için midir nedir, bizim halkımızın adabından haberiniz yok gibi. Bizim milletimizde misafir baş tacıdır.

—Evinize gelsem hoş karşılarlar mı?

—Kesinlikle! Bizim kuyruğu kesik, alaca renkli köpeğimiz vardır. O çok kıymetlidir sizi sopa atımı yerden karşılar.

—Misafir için hayvan keser misiniz?

—Bulursak bir tane keseriz, bulamazsak iki tane.

Soltansöyün Mıralı'nın dediğini anlamayarak, sormuş:

—O da ne demek?

—Yakınlardan bulursak bir tane oğlak ya da bir kuzu alırız, bulamazsak gebe keçimiz var, onu keseriz.

Soltansöyün Mıralı'nın cevabı gibi karmaşık ve onun biraz canına dokunacak gibi soru sorma düşüncesine varmış. Mıralı'nın cevabı Soltansöyün'ü gücendirecek gibi olsa da, onun laf sokması, söz ustalığı, nüktedanlığı hoşuna gitmiş. O kendi kendine “Ben onu kendi tarafına çekebilirim, onunla arkadaş olabilirim, benim sırtım asla yere gelmez, onun söz sanatından, nükteciliğinden bir şeyler de öğrenirim. Ondan sonra hiçbir yerde, hiç kimseden lafta da sözde de geri kalmam” diye düşünmüş. Sonrasında Mıralı'ya nezaketle sormuş:

—Yakışıklı, senin adın ne diye sormuş.

—Mıralı.

—Çok iyi. Benim de adım Soltansöyün. “Bir gören tanış, iki gören akraba” diye atasözü var. Gel, artık ikimiz ebedi arkadaş olalım.

Mıralı Soltansöyün'ün atına, üstüne başına, sonra kendi üzerindeki giysilerine bakmış ve kolları yırtık gömleğinin omuzlarını kontrol ederek cevap vermiş.

—Şehzade, afedersiniz, arkadaşlık güzel bir şey. Ama “Davul bile dengi dengine” dedikleri atasözü de vardır. Siz yüce gönüllüsünüz. İkimizin arkadaşlığı biraz koyunla kurdun, tilkiyle aslanın arkadaşlığına benzer diye düşünüyorum.

Mıralı her ne kadar geçiştirmeye çalışsa da, Soltansöyün onu rahat bırakmadan köşke doğru alıp götürmüştü.

[292]

Mıralı ile Soltansöyün aynı evde, aynı odada yaşayıp aynı hocadan ders almış, okumuş ve âlim olmuşlar. Sarayda hayat her ne kadar güzel olursa olsun, insan doğduğu, büyüdüğü yeri özler misali Mıralı da gezdiği yerleri, geniş bozkırı hiç unutamamış. Hatta bunun üzerine bir gün Soltansöyün Mıralı'yı incitmiş:

—Sen şalvarındaki yırtığı, gömleğindeki piyeyi unuttun mu? Bana akıl verene kadar sen kimsin diye azarlamış.

Mıralı Soltansöyün'e hiçbir cevap vermeden, dilini ısırıp, fırsatını kollayarak sarayı terketmiş. Mıralı'yı inciten, Mıralı'yı kaybeden Soltansöyün'ün canı sıkılmış. Soltansöyün sarayda rahat edemeyip, Mıralı'yı bulmak için, Hırat'ın etrafını, Buhara yurdunu, Marı, Ahal sınırlarını dolaşmış, fakat hiçbir yerde Mıralı'ya rastlamamış, onu görene ya da bilene de rastlamamış.

Soltansöyün sarayına geri döndükten sonra; Mıralı belki Hıva, Daşoguz taraflarına gitmiştir diye düşünmüş, o vilayetlere yerine getiremeyecekleri bir ferman göndermek istemiş, o fermanı duyan Mıralı yerinde duramaz düşüncesine varmış.

—Hıva, Daşoguz sakinlerine ferman: sizin köpeklerinizin sesi yüzünden bize gece gündüz uyku yok. Buna göre hüküm veriyorum: Kim köpeğini havlatırsa hem köpek sahibinin hem de yurdun sorumlusunun gözleri oyulacaktır.

Soltansöyün aldığı karar doğrultusunda halk köpeğini dışarı çıkaramayıp, kimisi derin çukur bir kazıp ses çıkmaması için köpeğini orda saklamış, kimisi ise çare bulamayıp köpeğinden kurtulmuş.

Halk bu zorluktan kurtulabilmek için Mıralı'ya danışmış.

Mıralı:

—Bana beş altı tane koyun verin, ben sizi o fermanı kurtarayım demiş.

Mıralı koyunları önüne alıp, Hırat’a doğru yol almış. Yolun sonunda Hırat’a beş menzil kala koyunları kendi başlarına bırakmış. Kurtlar koyunları parça parça paylaşmışlar. Mıralı o an yüzünü Hırat’a doğru dönüp, avazı çıktığı kadar bağırması:

—Ey Alabay hey! Akbay hey! Garabay¹⁷ hey!..

[293]

Mıralı’nın boğazı kurusa da Hırat’ın köpeklerinden hiçbiri gelmemiş.

Koyunlarını kaybedip sopasını sürükleyerek Hırat’a ulaşan Mıralı rastgele önüne çıkan köpeği dövmeye başlamış. Köpek sahipleri:

—Çoban kılıklı bir delikanlı köpekleri dövüyor diye Soltansöyün’e şikâyet etmişler. Soltansöyün’ün emri dâhilinde askerler Mıralı’yı saraya getirmişler. Uzun yolun yorgunluğu yüzünden okunan “çobana” Soltansöyün sormuş.

—Hayırdır delikanlı, köpekleri niçin dövüyorsun?

—Görevlerini yapmadıkları için.

—O nasıl bir görev?

—Pendi çölünde milletin koyunlarını otlatırken kurtlar saldırdı. Ben Hırat’taki köpeklerin ismini avazım çıktığı kadar bağırdım, fakat onların hiçbiri imdadıma yetişmedi. Sonunda o sürüden hatıra kalan tek şey işte bu sopa oldu. Bu yüzden de bu sopa kırılana kadar rastgelen köpeği akıllansın diye dövme kararı aldım.

—Sen nasıl bir aptal çobansın! Ta Pendi’den Hırat’a ses ulaşır mı?

—Ey padişahım, köpeğin başına gelen, kurdun başına da gelir. Hıva’nın, Daşoguz’un köpeklerinin sesi iki aylık yoldan Hırat’a geliyor da, benim sesim nasıl beş menzil yoldan Hırat’a gelemes?

Soltansöyün Mıralı’yı görünüşünden tanıyaması da sözünden tanıdığı, ona doğru atılmış ve sınıksız sarılmış.

Ne için?

Soltansöyün ile Mıralı eski kanun defterini karıştırırken tuhaf bir şeye rastlamışlar: Soltansöyün’ün babası Kuyruklu yıldızın geçtiği gece, Soltansöyün ile Mıralı’dan başka yine iki kızın dünyaya geleceği hakkındaki bilgiyi altın kaplı, ipek kâğıtlı kitaba yazdırıp bırakmış. O kızların aşkı, genç delikanlıların ikisini de

¹⁷ Tükmenistan’da en çok kullanılan köpek isimleri

düşündürmüş. Ama kızların nerede oldukları, onları nasıl bulabilecekleri belli değildi. Onlar akıl, fikir yürüterek

[294]

bulmanın dışında başka çarenin olmadığı kanaatine varmışlar. Soltansöyün Mıralı'ya Hıva, Daşoguz eline gönderdiği fermanın aynısından çıkarmayı tavsiye etmiş. Mıralı onu onaylamamış:

—Kızların tabiatı naziktir. Bunun gibi yersiz bir ferman kızlarda bize karşı nefret oluşturur. “Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır” dedikleri atasözüne göre, onları mülayim söz ile ortaya çıkarmak ya da göz göre göre yapılan haksız bir iş karşısında itiraz etmelerini sağlamak lazım.

Soltansöyün Mıralı'nın teklifini onaylamış. Soltansöyün iki askerine emretmiş:

—Siz güçlü bir delikanlıyı önünüze alın ve her iki taraftan kırbaçlayarak bütün şehrin içini sokak sokak dolaştırın. Kim sizin yaptığınız bu işi anlamayıp sorarsa, ona bir şey demeyin. Sizin ona vurmanıza haklısın diyen olursa, onu benim yanıma getirin.

Askerler güçlü bir delikanlıyı linç etmeye başlamışlar. Onlardan kimi:

—Bu delikanlıyı neden dövüyorsunuz diye sorduklarında:

—Bu delikanlı bizim dediğimizi yapıyor diye cevap vermişler.

—Millet dediğini yapmayan insanı dövüyor, siz dediğinizi yapan insanı dövüyorsunuz. Sizin bu yaptığınız haksızlık diyerek, onların yaptığını onaylayan kimse bulunmamış.

En sonunda onlar sokak duvarının yıkıldığı yerdeki tandırda ekmek pişiren bir kadının yanından geçmişler. Onun yanında yetişen bir kız da varmış. O kadın askerlere sormuş:

—Hayırdır canım, bu delikanlıyı neden dövüyorsunuz?

—Bu bizim dediğimizi yapıyor.

—Ah ah daha neler, millet dediğini yapmayan insanı dövüyor, siz dediğinizi yapan insanı dövüyorsunuz. Hiç böyle de vicdansızlık olur mu?

O kadının yanındaki kız dayanamayıp, askerlerin yaptığı işini onaylamış:

—Hayır, öyle değil! Bunlar çok doğru yapıyorlar. Ne zamana kadar söyleyerek yaptırmak gerek Ta ki kendisi bilip yapana kadar dövmek lazım.

—Askerler kızı götürecekleri zaman, ekmek pişiren kadın olabildiğince gürültü çıkarmış:

—Ah senin dilin kurusun dilin! İnsana bela dilinden gelir diye ben söylemiyor muydum?

[295]

Kız onun için hiç telaşlanmadan:

—Dilinden insana bela da gelir, talih de gelir diye askerlerle gönüllü gitmiş.

Örölmüş siyah saçları yıldız kuyruğu gibi iki göğsünün üstünden sallanan kızı inceleyen Soltansöyün o kıza soru sormuş:

—Ey kız, benim haksız yere yaptığım işi haklı olarak görmenin sebebi nedir?

—Soltansöyün ile Mıralı'nın haksız bir iş yapmayacakları için.

—Sana göre emre itaat eden adamı dövmek doğru?

—Devlete faydası olacak yerde daha ağır ceza da verilebilir.

Soltansöyün başka soru bulamayıp, ondan niyetini saklamayı da beceremedi, yalvarır bir şekilde Mıralı'ya bakmış. Soltansöyün'ün kalbindekileri gözünden anlayan Mıralı, kıza sormuş:

—Geyiğim, Soltansöyün'ün dünyada tek bir hayali olsaydı, onu gerçekleştirmek de sadece sana bağlı olsa, sen onun için merhamet edip elini uzatır mıydın?

—Canım başımla beraber. Ama Soltansöyün'ün ayağının tozu gözlerime sürme olacak kadar talihli kızlardan, şehzadelerden değilim ki. Benim babam kapı bekçisi.

—Sultan senin babana kapının anahtarını nasıl güvenerek emanet ediyorsa, sana da sarayın anahtarını güvenerek emanet etmek istiyor.

Kız Soltansöyün ile Mıralı'nın huzurunda başını eğerken, onun örölmüş siyah saçlarının uçları halının üstünde sürünüyormuş.

Gökyüzünün beyaz tavuğu

Soltansöyün yıldız görenlerden olan kızlardan birini aldığı için, Mıralı'dan biraz soğumuş. Mıralı vakit kaybetmeden bahar aylarında gidip çiftçilik yapmış. Onun kavunları çok iyi pişmiş, tohumu da acayıpmiş. Mıralı kendi içinden: “Soltansöyün herhalde beni unuttu ama ben onu unutmayayım, ona bir eşek dolusu

[296]

kavun götüreyim” diye eşeğini yükleyerek yola düşmüş. Mıralı'yı uzaktan gelirken gören Soltansöyün onu tanımış ve kapı bekçisinin kıyafetini giyerek, kapı bekçisiymiş gibi nöbet tutmaya başlamış. Mıralı büyük kapıdan içeri gireceği zaman ona sormuş:

—Hayırdır delikanlı, kavunları nereye götürüyorsun?

—Kavunları Soltansöyün'e götürüyorum.

—Aptal olma. Soltansöyün bunlar için sana kuruş dahi vermez. Sen en iyisi onları götür ve pazarda sat, kendine biraz ekmak parası kazan.

Mıralı kapı bekçisinin padişah olduğunu tanıdığı hâlde tanımamış gibi davranıp cevap vermiş:

—Ben kavunlarımın ne kadar tatlı olduğunu tattırayım, beş kuruşunu kıskanırsa, eşek yüklü kavunu, eksiği yerine koysun.

Soltansöyün sarayına dönerek vezirleri ile ata binerken, Mıralı eşeğini sürüp gelmiş. Soltansöyün ona ne olduğunu sorduğunda:

—Padişahım, dünyanın en tatlı nimetinden size hediye getirdim demiş.

Soltansöyün kamçısını sallayarak:

—Ey akılsız çiftçi, senin kavunlarının ne farkı var ki? Boşu boşuna para harcamak istemem demiş.

—Ey padişahım, vermezsen sen bilirsin. Ha eşek dolusu kavunları o dediğim gibi yapacaksın o zaman.

Soltansöyün Mıralı'nın kapı bekçisini hemen tanıdığını farkedince, ona bir avuç dolusu teñne¹⁸ vermiş. Onu kıskanan vezirlerin gözü teñnelere düşmüş. Birinci vezir Soltansöyün'e hitap ederek:

—Âlemin şahı eşek dolusu kavuna bu kadar para verseniz, hazineniz çabuk biter demiş.

Soltansöyün ona:

Teñneyi ben ona kavunları için değil, sözü için verdim demiş.

—Mıralı'yı sözde yenersen sana da bir avuç teñne.

Birinci vezir topuklarıyla atının böğrünü tekmeleyip, Mıralı'nın üstüne doğru yürüyerek:

—Sen bana yeryüzünün ortasının nerede olduğunu ya göster ya da teñneleri ver demiş.

Mıralı eşeğinin sağ ön ayağının toynağını göstererek:

[297]

—Yeryüzünün ortası işte şurası demiş.

¹⁸ Metal para

—Hayır, ben bu dediğine inanmıyorum.

—İnanmıyorsan ölç ve gör.

Birinci vezir buna cevap bulamayınca, Mıralı'nın üstüne ikinci vezir gelmiş:

—Sen ya bana gökteki yıldızların sayısını söyle ya da teñneleri ver.

Mıralı eşeğinin sağırsına dokunarak cevap vermiş:

—Gökteki yıldızların sayısı benim eşeğimin kuyruğundaki kıllar ile denktir.

—Hayır, bu dediğin doğru değil

—Doğru değilse ikisini de sayabilirsin.

İkinci vezir ona cevap bulamayınca, bu sefer üçüncü vezir atının böğrünü topuklarıyla tekmeleyip, Mıralı'nın üstünden bakarak:

—Benim sana bir sorum var. İşte o sorumu bilersen para senin, bilemezsen para benim.

—Sor sorunu.

—Gökyüzündeki beyaz tavuk ne diye bağırması?

Mıralı bir kulağını göğşe doğru tutup dinleyince:

—İkimiz şu anda eşit değiliz: sen yukarıdasın, ben aşağıda. Bu yüzden o sesi ben rahat duyamam demiş.

Sinirlenen vezir o zaman attan inerek:

—İşte sen benim atıma binerek dinle demiş.

Mıralı ata binince yine göğü dinleyerek, Soltansöyün'e bakarak cevap vermiş.

—Gökteki beyaz tavuk: at senin, eşek vezirin diyor.

Soltansöyün Mıralı'nın cevabına alkışlayarak gülmüş:

—Mıralı, sür demiş.

Mıralı ile tüccar

Fakirlik Mıralı'nın sırtına oldukça hızlı binmiş. Üstelik kuraklık olunca köy halkının durumu daha da zorlaşmış. Mıralı bu durumdan kurtulmanın yolunu ararken ikinci bir şehre gittiğinde yoldan geçen bir tüccar ona:

[298]

—Kim bana çalışırsa, bir gün çalıştırıp, altı ayın parasını veriyorum demiş.

Mıralı kendi içinden: “kolay kazanç” diye düşünse de, hayat onu bu tüccara çalışmak zorunda bırakmış. Tüccar ona tek günde yapması gereken işin çok kolay

olmadığını söylemiş. Onlar az gitmiş uz gitmiş derken Amıderya'nın doğu tarafında bir köye varmışlar. Onlar birkaç gün dinlendikten sonra tüccar ona:

—Diğer eşi olan şu çuvalı devenin üstüne atıp, peşine takıp gidiver demiş.

Onlar bir süre sonra kullanılmayan bir kuyuya ulaşmışlar. Tüccar ona:

—İşte delikanlı, senin bir günlük yapacağın iş şu: kuyunun içine girmelisin. Ben yukardan torba uzatırım. Sen kemikten başka eline ne gelirse taş, toprak parçası ne varsa torbaya koyarsın. Ben yukarıdan çekerim. İki çuval dolduktan sonra kuyudan çıkarsın, altı aylık işin de böylece tamamlanmış olur demiş.

Mıralı beline ip bağlayıp, kuyunun dibine indiğinde tüyleri diken diken olmuş: kuyunun dibinde insan kemiğinden basmaya yer yokmuş. Mıralı'nın canı ağzına gelmiş, kendini çekip çıkarmasını tüccardan rica etmiş. O ona yukarıdan bağırmış:

—İşin zor olduğunu, o yüzden de altı aylık paranı bir günde vereceğimi ben sana önceden söylemedim mi? Eğer senin canın kıymetliyse duraksamadan hemen torbayı doldur!

Mıralı tüccarın emrine uymaktan başka çare bulamamış. O kuyunun dibindeki kemikleri bir tarafa çekip, belindeki kürekle çakıllı kumdan torbayı doldurmuş. Kumun arasındaki çakıllar onun gözüne parlayarak gözükmüş. Çuvallar dolunca tüccar ona:

—İşte oldu. İpi beline bağla da çıkıver diye bağırmış.

Mıralı kuyunun ağzına geldiğinde tüccar onun eline bir yuvarlak ekmek sıkıştırarak:

İşte senin tuz hakkın, teşekkür ederim diye ipi kesmiş.

Mıralı kuyunun dibindeki kemiklerin arasına tepetaklak düşmüş. Mıralı kendine gelince benim en son kalmam gereken

[299]

yer burası oldu diye düşünmüş. Soltansöyün'e küstüğüne pişman olmuş. Öylesine yatıp can vereceğine, kurtulmak için çalışıp ölmek iyi diye düşünmüş. O küreğiyle kuyunun geniş olan tarafını kazmaya başlamış, kumun arasındaki parlayan taşlar onun gözünü kamaştırmış. Mıralı tamamen güçsüz düştüğünde, küreğin ağzı birdenbire bir çukura gitmiş. Mıralı biraz daha kazdıktan sonra emekleyerek gidebileceği bir deliğe ulaşmış. Emekleyerek giderken epey güçsüz kaldığında Amıderya'nın bir kıyısından çıkmış. Ama durum yine de hafiflememiş: dik kayaya tırmanarak çıkacak yer yok, nehre kendini atsa boğulacak, geri dönerse kuyunun dibindeki kemiklere karışacak. O

tamamen bilincini kaybettiğinde büyük bir balık onun karşısına çıkmış, ona kendi sırtına binmesini teklif etmiş. Miralı balığın sırtına bindiğinin farkında bile değildi. Balık yıldırım hızında yüzerek, Miralı'yı Amıderya'nın ikinci kıyısında indirmiş ve eski bir olayı anlatmış:

—Hatırlıyor musun, sen küçükken nehrin kenarına gelip oynardın, bana hergün ekmek getirirdin, ben senin karşında çeşitli yüzüşler ile sana oyun sergilerdim, sen bana yine ekmek verirdin. Ben yetiştim, büyüdüm, senin o iyiliğinin karşılığını nasıl öderim diye düşünüyordum. Peki, hoşça kal, sağol diye balık yine nehrin derinliklerine doğru yüzüp gitmiş.

Miralı hemen Soltansöyün'ün yanına gitmeden birkaç gün tüccarın izini sürmüş, sonunda onu bulmuş. Tüccar onu tanımayıp yine Miralı'yı hizmetçi olarak tutmuş. Yine bir gün kuyunun ağzına varıp, gir dediğinde Miralı ona cevap vermiş:

—Ne için gireyim?

—Senin altı ayda yapacağın iş yerine bir günde yapman gereken iş bu kuyunun içindedir.

—Ama ben sana hizmetçi olduğumda kuyuya girmelisin diye söylememiştin. Yeryüzünde ne iş emredersen yapayım ama kuyuya girmeyeceğim, onun içinde ne olduğunu ben nereden bileyim?

—Hiçbir şey yoktur, korkma da giriver.

[300]

—O zaman önce sen gir, kontrol et, yoksa ben korkarım.

Tüccar sonunda kendi girmeye mecbur kalmış.

Miralı tüccarın doldurduğu torbayı çıkarıp bakmış, kumun arasındaki parlayan şeyler altınmış. Tüccar aşağıdan:

—Beni şimdi çekip çıkar, sonra sen gir diye bağırdığında, Miralı ona:

—Ey tüccar ağabey, nasılsa girdin, sonuna kadar kazıversene. Yukarıdan çekip çıkarmak da kazmaktan kolay değil demiş.

Çuvallar dolduktan sonra Miralı tüccarı çekmiş. O kuyu ağzına geldiğinde, onun eline bir yuvarlak ekmeği sıkıştırdığında:

—Al bu senin tuz hakkın diye ipi kesip bırakmış.

Miralı yüklü deveyi peşine takarak, Soltansöyün'ün sarayına varmış. Soltansöyün Miralı'nın yüküne bakıp şaşırarak:

—Hayırdır Mıralı, açlık beni de etkilemiştir — Soltansöyün acıkmıştır mı sandın? Deve yüklü buğdayı bana getireceğine, kendin yeseydin olmuyor mu? — demiş.

—Ey Sultanım, sultanların nefsinde doyum yoktur. Ben bunu seni doyurmak için getirmediğim, devlet malının sadece devlet hazinesinde olması gerektiği için getirdim.

Soltansöyün çuvalın ağzından elini soktuğunda onun eline bir avuç ıslak kum girmiş. Sultan elindeki kumu öfkeyle yere vurup, Mıralı'ya sinirlenmiş:

—Sen beni kim sanıyorsun? Sen benimle oyun mu oynamak istiyorsun? Bunu kaldırın! diye, eliyle işaret etmiş.

Mıralı'ya kin besleyen vezirler göz açıp kapama süresinde Mıralı'yı askerlerin önüne atmışlar.

Soltansöyün öfkesini tutamayıp, titreyerek, elini başına koyacağı zaman, ayağının altında parlayan altınlara gözü ilişmiş. O kimseye emretmeden, olabildiğince hızlı koşarak, Mıralı'nın önüne geçip onun karşısında diz çökmüş.

[301]

Padişah ölünceye kadar

Mıralı Soltansöyün'ün vezirleriyle anlaşılamayıp, Marı'ya dönmüş. Aradan biraz zaman geçince Soltansöyün ona iş üstüne iş gönderiyordu. Mıralı için de dostundan ayrı kalmak kolay olmamış. O en sonunda Soltansöyün'ün yanına eli boş gitmeyi uygun görmediği için, yüz tane yağlı koyun götürmüştü. Mıralı koyunları Hırat'taki pazara götürdüğünde, alıcılar ona koyunlarının fiyatını sormuşlar.

Mıralı koyunları veresiye vereceğini söylemiş.

—Ne kadar süre?

—Padişah ölünceye kadar

Mıralı'nın koyunlarının etrafı sarılmış, hemen almışlar. Hatta koyunların üstünde kavga da çıkmış. Koyun yetmeyip alamayanlardan birkaç kişi gidip Soltansöyün'e şikâyet etmişler:

—Padişahım, Marı'dan bir cambaz gelip, ölüm cezasını hakedecek bir iş yaptı!

—Ne iş yaptı?

—Aslında söylemeye bile dilim varmıyor.

Padişah izin verdikten sonra şikâyetçiler ona söylemişler:

—O Hırat'ın pazarında padişah ölünceye kadar yüz koynu veresiye dağıttı.

Soltansöyün öfkelenerek:

—O adamı hemen benim yanıma getirin diye emretmiş. Onun huzuruna Mıralı'yı alıp getirmişler.

Soltansöyün Mıralı'yı gördüğüne sevinecek gibi olsa da kendisinin ölümünü istediği için, öfkesini içine sığdıramamış.

—Hayırdır Mıralı, bu yaptığın nedir?

—Padişahım ben kötü bir şey yaptığımı düşünmüyorum. Sadece yüz tane fakirin karnını etle doyurdum.

—Sen benim ölmemi mi istiyorsun?

—İzin verirsiniz cevaptan önce bir sorum olacak.

—Söyle!

—Allah yüz insanın dediğine mi inanır, bir insanın dediğine mi?

[302]

—Bu nasıl aptalca soru. Allah'ı bir kenara bırak, hatta ben bile bir insanın dediğine inanmam, iki insanın dediğine inanırım.

O zaman niye bana öfkeleniyorsun?

—Ama sen benim ölümümü istiyorsun!

—Bir tek ben senin ölümünü dilesem, yüz insan senin uzun yaşamanı diliyor.

Soltansöyün Mıralı'ya ne cevap vereceğini bilemeyip:

—Bundan sonra sen benim başvezirimsin demiş.

Paralı Hanım

Mıralı başvezir olduktan sonra halkın durumuna, geçimine dikkat etmeye başlamış. O zamanlar Marı'daki Murgap nehri çok güçlü akıyormuş. Onun bir kıyısından diğer kıyısına geçmek çok külfetliymiş. Mıralı Murgap nehrinin üstündeki, Pendi denilen yere köprü dikmeyi Soltansöyün'e tavsiye vermiş, o köprünün iktisadî açıdan da savunma açısından da ehemmiyetinin büyük olduğunu anlatmış. Soltansöyün Mıralı'ye danışılan işin uygun olduğunu anladığı için oraya köprü dikmeyi uygun bulmuş. Köprünün daimî kalabilmesi için onu taştan diktirmiş. O köprüye “Daşköprü” adını koymuşlar.

O zamanlar Saragt'ta yaşayan bir dul hatun varmış. Onun parasını koyabileceği yeri yokmuş! O kendi içinden “Soltansöyün Murgap'ın üstünden taştan köprü

diktirdiyse ben de Tecen nehrinin üstünden taştan köprü diktireyim. Benim köprüm onunkinden daha sağlam, daha güzel olsun. Soltansöyün'ün bir ara yolu düşer, onun üstünden geçer. Belki ben köprü vasıtasıyla onun gönlünü tavlarım" diye düşünmüş. Paralı Hanım gerçekten de Saragt'a yarım günlük uzaklıkta olan yerinin yukarısında taştan ebedî olarak sağlam köprü diktirmiş. O köprüye sonra "Paralı Hanım" ismini koymuşlar. O köprü şimdi de var.

Günlerden bir gün orduyla giden Soltansöyün'ün yolu "Paralı Hanım" köprüsüne düşmüş. Deminki dul hatun Soltansöyün'ün geleceğini öğrenince, süslenip püslenip çıkmış,

[303]

belki böylece sultanın gönlünü tavlarım, belki de sarayın sahibi ben olurum diye düşünmüş.

Soltansöyün köprüye yaklaştığında paralı hatunu görünce, Mıralı'ya bakıp bir satır şiir söylemiş:

"Süslenip giynip çıktı, sarı ipek elbiseyi".

Mıralı, Paralı Hanım'ın kurnaz düşüncesinden haberdar olduğu için, Soltansöyün'e şiir ile çabucak cevap vermiş:

"Geçme namert köprüsünden, bırak götürsün sel seni".

Soltansöyün atının dizginlerini çekse de Mıralı'nın cevabını onaylamayıp, ona sebebini sormuş:

—Paralı Hanım benim için, benim devletim için büyük iş yapmış. O mal varlığının yarısını harcayarak köprü diktirmiş. Buradan geçmememizin sebebi ne?

—Devlet için, halk için endişe eden insanın ayağının tozunu gözüne sürme yapsan azdır. Ama bunun başka sebebi var. Paralı Hanım "Paralı Hanım'ı" ad için, şeref ve saygınlık için diktirmiş. Görüyor musun, onun köprüsü "Daşköprüden" de sağlamış. Eğer sen buradan geçersen Paralı Hanım önce, Soltansöyün bana baş eğdi, Horasan'ın sultanı artık iki oldu, onun biri benim diye tüm dünyaya ilan eder; sonra köprünün her iki tarafına nöbetçi diker, her gelen geçenden ücret alır, köprüye harcadığını on misliyle geri alır.

Soltansöyün Mıralı'nın cevabını uygun bulunca, yuvarlanarak akan geniş nehre göz gezdirerek:

—Artık ne yapmamız lazım diye sormuş.

Mıralı:

—Sonunu düşünmeyenin endişeyle işi olmaz diye atına bir kamçı vurmuş. Soltansöyün de bütün ordusuyla onu takip etmiş.

Merhametli nehir kendi göğsünden yol açıp, kalabalık ordudan kimseyi de yutmamış.

[304]

Benden de yüz altın

Soltansöyün kendi açısından biraz düşündükten sonra nihayetinde Mıralı'ya danışmış:

—Mıralı dostum! İnsan kendi başına buyruk olduğunda azgın oluyor. Bilip bilmeden yapılan günah az değildir. O yüzden Mekke'ye giderek mi yoksa başka yerden arayarak bir pir bulup okutarak mı, günahımın geçilmesini, bağışlanmamı sağlaması için yalvarsam diyorum. Sen buna nasıl bakarsın?

—İlk söylediğine katılıyorum, son söylediklerine katılmıyorum.

—O da ne demek şimdi?

—Günahının olduğuna inanıyorum, fakat onu pirin okumasıyla affedileceğine inanmıyorum.

—O zaman ne yapalım? Bilip bilmeden yapılan haksız işler bana eziyet ediyor...

—Benim sana tavsiyem: sen Mekke'ye de gitmeye çalışma, pir de arama, ne hizmet, ne iyilik yapacaksan kendi halkına, vatandaşına yap. Çoğunlukta Allah adı vardır denilir.

Soltansöyün Mıralı'ya cevap vermeden düşünmeye devam etmiş. Onlar günlerden bir gün uzak bir yere ava çıkmışlar. Bakmışlar ki, onların soluklandığı yere yakın ıssız bir yerde siyah virane bir ev varmış. Vezirlerden biri o evden haber alınca, o evde bir kadının yaşadığını Soltansöyün'e gelip haber vermiş.

Soltansöyün Mıralı'yı yanına çağırıp sevincini anlatmış.

“—Allah verse kuluna, getirip bırakır yoluna” diye atasözü var. Allah bana yardım etti: piri benim önüme ya da beni pirin önüne getirdi. Şimdi ben gidip onun ayaklarına kapansam diyorum.

Mıralı Soltansöyün'e bakıp gülümsemiş:

—Ey Sultanım, bunca kapandığın ayakları az görüyor musun?

Soltansöyün Mıralı'ya sinirlenmiş:

—Beni kaygı ve üzüntü basıyor. Senin aklına oyun geliyor.

—Ey Sultanım kızmayın. Adam akıllı olan kendi ülkesinde, halk içinden yer bulur. O kadının böyle kuytu bir köşede yaşaması sebepsiz yere değildir.

[305]

—Ne, yağmacılık için mi burada oturuyor sanıyorsun?

—Onun niçin burada yaşadığını üç yüz altın borç vererseniz, kulunuz ayırt edebilir, size de gösterir.

Padişah pir kadını değil de Mıralı'yı sınamak istemiş: şurada çok olmasa da onu ömrümde bir kere olsun onu yeneyim diye üç yüz altın vermiş.

Onun kapısına gidip dönen vezirler, o kadının dindarlığı, muhafazakârlığı, erkek adamı kabul etmemesi ve namahreme yüzünü göstermemesi hakkında yüksek sesle konuşmuşlar.

Mıralı o siyah eve gidip, kapının arkasındaki kadına şöyle demiş:

—Siz gidin pirinize söyleyin. Uzun yoldan gelen bir adam size yüz altın getirmiş, onun amacı size sadece bir kere bakmak deyin.

Nöbetçi kadın gidip haber verdiğinde, pir kadın:

—Hayır, hayır diye bağırılmış. O an avucunu kaşımış ve göğü dinlemiş: “hoş, hoş” diye seslenmiş. Ondan sonra nöbetçi kadına bakarak: — Hatiften ses geldi bırak gelsin demiş.

Mıralı pir kadına yüz altın vererek, yüzüne gülümseyerek bakmış ve sesini çıkarmadan gitmiş. Ertesi gün yine gidip nöbetçi kadına şöyle demiş.

—Pirinize gidin söyleyin: o adam yine geldi. O size yüz altın getirmiş. Onun amacı sizi bir kere öpmek diye söyleyin!

Nöbetçi kadın gidip haber verdiğinde pir kadın büyük olay çıkarmış:

—Hayır ya, Allah korusun!

Kadın yine avucunu kaşıyarak, göğü dinlemiş: “Hayır, ayıp olur! Ne? Bir kereliğine kusuru olmaz? Ey Tanrı. Emrine boyun eğmekten başka ne çarem var?” diyerek seslenmiş ve nöbetçi kadına bakarak:

—Hatiften ses geldi. Git, söyle gelsin demiş.

Mıralı orta yaşlı, sarışın kadının yanağına elini koyarak, kendi elini öperek gitmiş.

Mıralı üçüncü gece gideceği zaman, Soltansöyün'e:

[306]

—Siz o kadının nasıl bir pir olduğunu anlamak istiyorsanız, bu gece evin dışından gidip dinleyin demiş ve nöbetçi kadının yanına gidip haber vermiş:

—Siz pirinize gidin söyleyin. O adam yine geldi. Size yüz altın getirmiş. Onun amacı sadece pir kadının üç adım ötesinde bir gece yatıp kalkmak diye söyleyin!

Nöbetçi kadın haber verdiğinde bu sefer olay çıkarmadan avucunu kaşıyarak göğü dinlemiş, kendi kendine homurdanmış: “Ey Allahım, ben namahremi nasıl yakınımnda yatırırım? Ne, ne? Namahrem değil! Allah’ın iradesi ile. Allah’ın emri böyleyse benim ne çarem var?”

Pir kadın Mıralı’yı üçüncü gece yakınında yatırmış. Çoktandır erkek kokusunu almayan dul kadının vücudu gevşemeye başlamış. O gerinmiş, esnemiş, rüyadaymış gibi: “Buraya yaklaş, buraya yaklaş” diye homurdanmış. Mıralı’dan çıt çıkmayınca, uykudaymış gibi, yuvarlana yuvarlana onun yanına varmış. Mıralı bu sefer de hiçbir şey duymamış, yavaşça horlayarak uyuduğu için kadın sonunda dayanamayıp Mıralı’nın boynuna kolunu dolamış. Mıralı korkudan uyanıp, geri çekilmek istemiş. Kadın onu bırakmadan:

—Yüz altın senin olsun diye seslenmiş.

Mıralı:

—Hayır. Ben Allah’ın bedduasını alamam diyip ondan kurtulmaya çalışmış.

Pir kadın titrek bir sesle:

—Allah’ın emri şöyle, iki yüz altın senin diye seslenmiş. Mıralı:

—Bana Allah’tan böyle bir emir yok diye yine kabul etmemiş.

—Var, var. Hatiften ses geldi. Üç yüz altın da senin deyip, pir kadın Mıralı’yı iyice kucaklamış.

Mıralı kadının sağlam kollarının altından:

—Hayır, hayır, olmaz diye seslenmiş.

Dışardan dinleyen Soltansöyün dayanamayıp:

—Mıralı benden de bir yüz altın diye bağırılmış.

[307]

Erksiz şah olandan, erkli fakir olan iyi

Soltansöyün ile Mıralı gezintiye çıktıklarında, bir kadına rastlamışlar. O kadının üzerindeki eteğinin en az kırk yaması varmış. Ama kıyafetinin eski ve yırtık olmasına rağmen, o kadının keyfi çok yerindeymiş. Mıralı ile Soltansöyün o kadına hayretle baktıklarından sonra onların ikisi de o kadını tanımışlar: o kadın Soltansöyün'ün anlaşılamayıp, bir zamanlar saraydan kovduğu kadıymış.

Soltansöyün Mıralı'nın kulağına fısıldayarak:

—Sen o kadına sor: onun eski hayatı mı güzel, yoksa şimdiki hayatı mı demiş.

Mıralı ona:

—Onun hangi hayatının güzel olduğu benim için malum. İstersen senin hatırın olsun diye sorayım diyerek, o geline sormuş:

—Ey canan, sen bir ara sarayda yaşıyordun, giydiğin ipek, yediğin baldı. Şimdi senin eski pıllı pırtın vücudunu zar zor kapatıyor, karganın didikleyeceği kadar bile et yok. Sen çekinme de söyle: eski günlerin mi daha iyi şimdiki günlerin mi?

Kadın örtüsünü tamamen çıkartıp apaçık cevap vermiş:

—Ben saraydayken kırkın biriydim. Sultan benim kapımdan kırk günde bir girmezdi. Benim yanımda sohbet ettiğim arkadaşım benim gibi kafeste olanlar, hayatın tadı bize haramdı. İpek diye giydiğim ateş olup yapışır, bal diye yediğim zehir olurdu. Şimdi ise canımın istediği gibi hareket ediyorum. Kocam beni seviyor, ben onu seviyorum. Aç günümde onun yalnızca gülümseyerek bakması bana yemek oluyor, çıplak günümde onun bir sözü benim vücuduma giyim oluyor. Siz sordunuz diye benim söylemem şart: erksiz şah olduğundan erkli fakir olan iyidir.

Mıralı Soltansöyün'ün yüzüne çok manalı ve meraklı gözlerle baktığında, Soltansöyün ona:

—Ne, kırk kadından biri hariç hepsini boşa mı demek istiyorsun demiş.

Mıralı Soltansöyün'ün yüzüne hoş bakınca:

—Sultanın zekâsına hayranım demiş.

[308]

Soltansöyün elindeki kamçısını eyerin kaşına vurup, biraz düşündükten sonra Mıralı'ya ne cevap vereceğini, nasıl karar alacağını bilemeyince, atının dizginlerini gevşetmiş.

Saman altından su yürüten

Soltansöyün Mıralı ile avdan dönerken bir köyün kenarında alışılmışın dışında güzel bir gelin görmüş. Onun ay parçası gibi cemali, salınıp yürüyüşü Soltansöyün'ün dikkatini çekmiş. Soltansöyün Mıralı'ya yalvarırcasına bakarak:

—Mıralı, sen benim başvezirimsin, benim durumumu bir tek sen anlarsın. Sen bana tavsiye ver, ben bu gelini nasıl bir yolla alabilirim?

Mıralı ona:

—Hiçbir yolla alamazsın diye pat cevap vermiş.

—O benim kalbimi kendisiyle tamamen alıp götürdü, ben şimdi boş bir vücut hâline dönüştüm. Eğer ben onu alamazsam, o zaman benim güneşim batar.

—Sultanım, siz aklınızı kaybetmeyin. Herkesin eşini de almak olur mu? Buna şeriat ne der? Bu yaptığınız hiç yakışık alır mı? Siz bu niyetinizden vazgeçin! Aksi takdirde halk sizin bu yaptığınızdan hoşlanmaz, size bütün halk sırtını döner.

Soltansöyün Mıralı'ya itiraz ederek ona niyetini açıklamış:

—Sen bana tavsiye vereceğine, git o gelinin kocasına tavsiye ver. Ben o gelini mutlaka alırım. Bu yüzden de halk benden incinmez.

—Soltansöyün biraz soluklanmak ve o gelinin kocasını çağırtmak için işin ehlinin yanına doğru atını sürmüştü. Mıralı o köyde bir arkadaşının olduğunu söyleyerek, ona bir selam verip dönmek için Soltansöyün'den izin almış.

Mıralı o gelinin girdiği eve gidip, fazla oyalanmadan gelinin kocasına Soltansöyün'ün niyetinin bozulduğunu ve onu birazdan çağırtacağını bildirerek, Sultan ne emrederse tamam deyip

[309]

geri dönmesini, sonra ona cevap vermesi gerektiğinde kendisinin arka çıkacağını söylemiş.

Mıralı geri döndükten sonra o gelinin kocasını Soltansöyün'ün yanına getirmişler. Soltansöyün o gelin hakkında konu açmayarak, başka bir soru sorup başka bir görev vermiş:

—Senin adın ne?

—Garaguduk.

—Garaguduk? Maşallah! Halk içine çıktığım zaman benim bir farklı huyum var: ben köylerde bir farklı durum, farklı bir insan var mı diye soruyorum. O adamları

yanıma çağırarak onların her birine bir görev veriyorum. Görevi başarana saygı gösteriyorum, başaramayana da beddua ediyorum. Sen de bu köyün farklı bir insanısın. Senin ismin de farklı, görünüşün de farklı, belki başka farklı şeylerin de vardır. Sen benim huyumu nasıl buluyorsun?

O zaman o adam:

—Sultanların huzuruna varmak, sultanların hizmetini yapmak herkese nasip olmaz. Sultanım ne emrederse seve seve canımı ortaya koyarım diye söylemiş.

—Ben sana bir erkek at, iki öküz ve on tane de yetişkin koç vereceğim. Sen onların hepsine altı ayda doğum yaptıracaksın.

Garaguduk Sultanın önünde baş eğmiş.

Mıralı soru soracağı zaman, Soltansöyün parmağıyla işaret etmiş. Ama kalabalık yerdeki yarım akıllının biri Soltansöyün'ün orda olduğunu unutarak:

—Başın belada Garaguduk. Hiç erkek hayvan doğurtulur mu demiş.

Garaguduk ona açık açık cevap vermiş:

—Allah'ın mucizesiyle her şey olabilir. Padişah doğurt dedi mi, mutlaka yaptırırım!

—Hay maşallah diye, Soltansöyün onun sırtına vurmuş.

Aradan altı ay geçtikten sonra Soltansöyün Mıralı ile yine o köye doğru yola çıkmış. Soltansöyün için ehli olan o kişiye giderken, arkadaşıyla görüşeceğini söyleyen Mıralı da bir süre izin almış.

[310]

Mıralı gidip Garaguduk'a ve onun gelinine birkaç söz öğretmiş.

Mıralı döndükten sonra Soltansöyün Garaguduk'u çağırtmış.

—Garaguduk hastaymış diye geri döndüklerinde Soltansöyün onun gelinini alıp getirmelerini emretmiş.

Gelin geldiğinde, Soltansöyün ona soru sormuş:

—Nerede Garaguduk?

—Onun sancısı tuttu, doğum yapmak üzere yatıyor.

Sultan o geline bakıp gülümseyerek:

—Ya erkek adam da doğum mu yapar diye sormuş.

—Ey Sultanım, öküz dana doğurduğunda, erkek at tay doğurduğunda, koçlar kuzu doğurduğunda erkek adamın da çocuk doğurması garip değil diye cevap vermiş.

Sultan o geline verebilecek yanıtı olmadığı için, gelinin böyle cevaplar verebileceğini düşünmediği için Mıralı'ya parmağını işaret etmiş.

—Ey saman altından su yürüten Bu işte senin parmağın var.

Mıralı ona baş eğerek:

Sultanım burada benim suçum yok, ben sadece sizin emrinizi yerine getirdim demiş.

—O nasıl bir emir?

—Bana tavsiye vereceğine, onlara tavsiye ver dememiş miydin?

Soltansöyün kötü niyetinin gerçekleşmeyeceğini anlayınca o gelinle kardeş olarak geri dönmüş.

Biz insan değil miyiz?

Soltansöyün bütün Horasan'a hükmetse de sineklere hükmedememiş. O Mıralı'ya danışarak:

—Hiç sineğin olmadığı bir yer var mı acaba diye sormuş.

Mıralı ona:

—İnsanın olmadığı yerde sinek olmaz demiş.

Soltansöyün içinden bu sefer Mıralı'yı lafta yenerim diye düşünerek:

—Bin, diye atını göstermiş.

[311]

Onlar çorak bir yere gelip indiklerinde, bir sinek vız edip gelmiş ve Soltansöyün'ün yüzüne konmuş.

Soltansöyün Mıralı'ya bakarak:

—İnsan olmadığı yerde sinek olmaz dememiş miydin? Bu ne sinek değil mi demiş.

Mıralı ona:

—Ne, ikimiz insan değil miyiz diye cevap vermiş.

Kısa yorgan

Soltansöyün çalışanlarının zekâsını sınamak için onların hepsini sarayda toplamış ve kısa yorganı kafasına örtüp, baldırını açıp yatmış, çalışanlarına bu yorganı benim

ayağımın altına kadar kavuşturun diye emir vermiş. Çalışanlar çok düşünüp ne kadar gayret etseler de bunun yolunu bulamamışlar.

Soltansöyün en sonunda yorganın altından:

—Mıralı, sen bir şey yap diye bağırmış.

Mıralı ona:

—Sultanım sinirlenmezse yaparım demiş.

Soltansöyün yorgan altından seslenmiş:

—Yorganı ayağımın altına uzatamazsan sinirlenirim.

—Mıralı yanındaki kamçıyı almış ve Sultanın yalın baldırlarına sağlamca vurmuş.

Sultanın ayakları anında yorgana dolaşmış.

Sultan yerinden kalkarak:

—Neden vurdun diye sorduğunda, Mıralı ona:

—Emrini yerine getirerek yorganı ayağına kadar uzattım. Asıl sen neden ayağını yorganına göre uzatmadın diye cevap vermiş.

Ne için sırtıyor?

Soltansöyün'ü bir zengin düğününe davet etmiş. Soltansöyün Mıralı'ya yarın şafakta yola çıkarız, gerekli malzemeleri hazırlayarak yat diye

[312]

emir vermiş.

Mıralı bu duruma şaşırarak:

—Ne için şafak vakti diye sorduğunda, Soltansöyün ona:

—Güneşin doğuşunu görmeyeli çok oldu. Güneşin doğumunu yolda biz karşılayalım diye cevap vermiş.

Soltansöyün ondan sonra hizmetçilerine:

—Mıralı'nın atına yem vermeyin, torbasına kor koyup takın diye emir vermiş

Mıralı Soltansöyün'ün cevabına kanaat etmeyerek bu karanlıkta gitmek istemesinin bir sebebi olduğunu düşünerek gece atına bakmaya gitmiş. Bakmış ki atı sırtıyor ve dişleri parlayıp duruyor. Mıralı bunu Soltansöyün'ün yaptığını anlayıp, onun bineceği atın yanına varıp, atın kuyruğunu kökünden kesmiş.

Onlar sabah şafak vaktinde giderek, güneşin doğumunu yolda karşılamışlar. Soltansöyün arkasına dönüp baktığında kahkahayla gülmüş:

—Mıralı senin atın neden sırtıyor acaba?

Mıralı ona:

—Sultanım senin atının kuyruğuna sırtıyor sanki — diye cevap vermiş.

Soltansöyün atının kuyruğunu görünce, atının dizginlerini çekmiş. Mıralı o anda: Sultanım, yakma pişersin, demiş.

Kim önce gördü?

Soltansöyün ile Mıralı ilerisi görünmeyen çölde yan yana gidiyorlarmış. Soltansöyün atla, Mıralı eşek gidiyormuş. Aniden onların önünde kafa kadar altın parlayarak görünmüş. Onların ikisi de birden seslenmiş:

—İşte orda kafa kadar altın!

Onlar inip altını ellerine aldıklarından sonra, “Ben önce gördüm de, ben önce gördüm” demişler. Soltansöyün Mıralı’ya bakarak:

—Ben senden bir tık yukarıdayım, o yüzden benim gözüm önce fark etti demiş.

[313]

Mıralı Soltansöyün’e:

—Hayır, ben senden bir tık aşağıdayım: ben yere yakınım. O yüzden benim gözüm yere yakın, ben önce gördüm demiş.

İkisi bahse girdiklerinden sonra, “gel ikimiz burada oturup, yaşadığımız olayları anlatalım. Kim daha garip ve çıkışı olmayan bir duruma maruz kaldıysa, altını ilk o görmüş olsun” diye karar almışlar.

Önce Mıralı anlatmaya başlamış:

—Benim oğlak kuzu baktığım zamanlardı. Eve geldiğimde vaktim aşık oynamakla geçerdi. Ninem bir gün beni azarladı: “Çocuğum ben artık yaşlanmaya başlamışım. Aileyi senden başka geçindirecek yok. Senin yaşının küçüklüğüne bakmadan evin sorumluluğunu üzerine alman gerek. Oğlaktan kuzudan bir şey kazanamazsın. Belki birine işçi olursun”. Benim yaşım küçük de olsa Ninemin o azarlaması bana yeterliydi. Bir gün bir adam köy köy dolaşarak gencecik işçi arıyor. Onun vadettiği para da çok olduğu için ben ona işçi oldum. O beni uzak bir köye götürüp, birkaç gün boyunca iş yaptırmadı. Nihayet bir gün o tüccar öküzün derisini etlice keserek, bir devenin üzerine iki boş çuval attı ve “yürü hadi” dedi. Ben onun peşine düştüm. O gidişle bir dağın dibine dayandık. Onun çıkıntı kayası taştan yapılmış

duvar gibi göğsü yükseliyor. O tüccar devesini çöktürüp, dizleri üstüne oturtunca öküzün derisini çevirerek: “Hadi, sultanoğlu bunun içine gir” dedi. Derinin tüylü tarafı olduğu için onun içine girmek o kadar da korkunç değildi. Öyle de olsa onun içine girmeyi benim canım istemedi. Ama tüccarı kıramayınca girdim. Tüccar onun kenarlarını yukarı kaldırarak: “hadi sultanım, kafanı aşağı eğmeye çalış” dedi.

—Benim o an biraz canım sıkılınca:

—Tüccar abi kafamı aşağı eğsem, sen de onun kenarlarını bağlarsan nefessiz kalırım dedi.

—Benim sınamak istediğim şey şu: senin tepenin üstünden kenarlarını bağlamaya ipim yetecek mi, yetmeyecek mi? Bu bir bardak su içimlik süreden fazla sürmez, kafanı eğ, sultanım diye beni iyi davranarak ikna etti.

[314]

Ben kafamı eğince o derinin kenarlarını güzelce bağladı. Ben onun içinde nefessiz kalmaya başladım. Tüccarın o işte deneyimliymiş. Elindeki demir şişle derinin her yerine delik deldi. O delikler bana nefes almam için yeniden kuvvet verdi.

Ondan sonra tüccar bana:

—Ey evlat, ben şimdi senin yanından uzaklaşarak saklanır saklanmaz senin yanına gökyüzünden iki tane melek gelir. Onlar derinin her yerini gagalarlar. Sen o anda ölü gibi kıpırdamadan yatmalısın. Yoksa onlar seni param parça eder. Ama biraz dayanırsan onlar seni gökyüzüne götürürler: sana cenneti gösterirler. Seni paha biçilemez nimetlerle tıka basa doyururlar. Sen o nimetleri, taşları gökyüzünden bana atarsın. Ben onları çuvala doldururum. Seni o melekler yine sağ salım aşağı indirirler. İkimiz de iki çuval paha biçilemez taşlara sahip oluruz. Ondan sonra senin annen dünyada fakirliğin gölgesini dahi görmez diyerek hikâyesini anlattı.

Tüccar benim yanımdan uzaklaşarak saklandığı anda gökten iki tane siyah doğan gelip kondu. Onlar bana sarılı öküz derisini paylaşmaya başladılar. Ben onlardan korktuğumdan sesimi çıkarmadan, kıpırdamadan yattım. Birdenbire siyah doğanların her biri derinin bir kenarından tutup, göğsü alıp götürdüler. Zayıf cılız çocuğun fazla ağırlığı mı var? Tüccarın gencecik işçi araması da o yüzdenmiş. Siyah doğanlar içinde Miralî’nin olduğu öküz derisini dağın tepesine çıkardılar. Onlar orda çiğ deriyi rahatlıkla çekiştirerek gagalamaya başladılar. O ara deri de ikiye parçalandı. Onun içinden gözleri fal taşı gibi olan Miralî çıktı.

Doğanlar beni rahatsız etmeden, derinin birer parçasını alıp, dağın ikinci bir tepesine çıktılar.

Soltansöyün Miralı'nın anlatmasına daha fazla dayanamayıp:

—Sen ne yaptın diye sormuş.

—Biraz sabret. Ben biraz kendime gelince etrafıma baktım ki çeşitli taşlar parlayarak yatıyor. O sıra aşağıdan tüccarın sesi duyuldu:

—Evladım, o taşlardan eline ne geldiyse aşağı yuvarlayıver. Onlar cennetin nimetlerdir.

[315]

Ben bir taraftan tüccara sinirlenerek, bir tanesini bile yuvarlamasam diye düşündüm. Ama diğer taraftan tüccarı sinirlendirirsem, yüksek dağın tepesinde tamamen kalmak endişesi aklıma gelince küçücük taşları yuvarlayarak atmaya başladım. Tüccar aşağıdan:

—Evladım, artık yeter diye bağırdı.

—Tüccar abi hani ben buradan nasıl ineyim diye sordum.

—Evladım, senin gibi günahsız çocuğun cennette kalması uygun. Yaşamaya devam et, diyerek devesini peşine takıp, gözden kayboldu.

Bütün etraf çıkıntı kaya. Aşağı inmeye hiçbir yerde basamak da yok. Ben bir o tarafa çırpındım, bir bu tarafa çırpındım — hiçbir yerden çare bulamayınca, sonunda kuvvetsiz kalarak düştüm. Yattığım yerden etrafa göz gezdirdim ki insan kemikleri paramparça dağılmış yatıyor. Onlar da benim gibi “cennette” kalan çocukların kemikleri sanırım.

—Ondan sonra ne yaptın?

—Bir süre sonra benim yanıma bir doğan kanatlarını gererek kondu. O zıplayarak bir o tarafıma geçti, bir bu tarafıma geçti, sonunda beni ölmüş sanarak başucumda rahatça oturarak, gagasını vurmaya çalıştı. Ben tam anda onun iki ayağından tuttum. Doğan ödü kopmuş gibi tek hamlede çırpınarak kalktı. Ama o beni fazla taşıyamayıp yavaş yavaş aşağı iniyordu. En sonunda benim ayağım yere değdiğinde, ben onun iki ayağını da bıraktım.

—Bitti mi?

—Hayır, dur daha. Ben o tüccarı arayıp bulunca, yine ona işçi durdum. Tüccar ikinci kere beni derinin içine koyup, tepemden bağlayacağı zaman ben ona: “Tüccar abi,

önce sen içine girip göstermezsen, ben onu yapamam” dedim. Tüccar derinin içine girdiğinde ben onun tepesini bağlayarak bıraktım. Onu dört tane doğan zar zor alıp yukarı çıktılar. Ben tüccarın devesini paha biçilemez taşlarla doldurup gideceğim zaman, tüccar bana: “Evladım, benim inmemeye yardım et” diye bağırdı. Ben ona: “Ey tüccar abi, sen yaşayacağını yaşamışsın. Farz et ki cennete düştün. Sen orada ebediyen kalmaya devam et” diye cevap verdim.

—Hani o paha biçilemez taşları ne yaptın?

[316]

—Yolda gelirken kervan ile Hindistan’a doğru giden bir tüccara rast geldim. Ben taşıdıklarımın ne olduğunu anlamadığım için bir deve ile keçiye değiştim. Sen benimle ilk karşılaştığında sana kestiğim iki hayvan, o satıcıdan aldığım keçiydi.

Mıralı’nın başından geçenleri keyifle dinleyen Soltansöyün, biraz kendine geldikten sonra kendi başından geçenleri anlatmaya başlamış.

—Ben ilk padişah olduğum genç delikanlılık zamanımda, senin küsüp gittiğin ara, özellikle sevdiğim bir atım vardı. O atım gün geçtikçe zayıflamaya başladı. Onun sebebini bilen kimse olmadı. At bakıcıların ve yardımcılarının sözüne itaat etmeden, atı bir gece gizlice kendim gözetledim. Gecenin bir saatinde sevdiğim en iyi cariyelerden biri geldi ve ata binip gidiverdi. Ben de atlardan başka birine binip, onun peşinden gittim. En sonunda o cariye bir mağaranın girişine varıp attan indi ve onun içine girdi. Ben de onun peşinden girdim. O mağarada kırk sihirbaz yaşıyormuş. Onların başı benim cariyeme bakarak:

—İşte orda Soltansöyün de peşinden geldi dedi.

Ben o kadına kılıcımı indireceğim zaman, sihirbazların başı benim üzerime bir avuç kum attı. Ben anında siyah tazıya dönüşüp, inleyerek çıkıp gitmek zorunda kaldım.

—Ha Sultanım, bazen uluyor olman da oradan kalan bir alışkanlık desene!

—Dur daha. Ben saraya geri döndüğümde beni taşla karşıladılar. Bana hiçbir yerde kimse sahip çıkmayınca en sonunda büyük bir kervanın peşine takıldım. Onlar bana kemirilmiş kemik, bazen de sert bayat ekmek atardılar. O yolculukta kervan bir nehre rastlayınca gemi ile geçmeye çalıştılar. Ben gemiye binmek istediğimde kervancılar beni taşıyarak kovdular. Ben oracıkta acınır bir hâlde ağladım. Kervanın başı bana kıyamayıp, geminin ücretini kendisi üstlenerek, beni o gemiye bindirdi. Ondandır büyük bir memlekete vardık. O memlekette bir zengin büyük düğün

yapıyormuş. O düğünde kemikleri kemirerek, gezerken etrafıma toplanan aç köpekler beni daladılar. Ben hâlsizlikten düşüp yıkıldım. O anda “sarıklı yaşlıca bir molla gelip köpeklerin arka bacaklarına çubukla vurarak, beni taşıyarak alıp götürdü ve

[317]

kendi evinde ipek döşeğin üstünde yatırdı. Oradan bir tabak pilav getirip, kendisi de benimle beraber oturup yedi. Molla bana tazı gibi davranmayıp, kendisiyle eşit, belki de kendisinden de üstün insan gibi saygı gösterdi.

—O molla azmış. O köpekle aynı tabaktan yemek yemiş diye, o mollaı ülkenin padişahına şikâyet etmişler.

Mollaı çağırarak padişah sorduğunda molla ona kitabını açıp, tarihî bir yazıyı göstermiş. Okuyup görmüşler ki: “Soltansöyün sihirbazların hilesine düşüp, falan vakitte, falan zenginin düğününe tazı sıfatında gelir” diye yazılıymış. Padişahın hükmüne göre âlimler çeşitli dualar okuyarak beni eski hâlime dönuştürdüler. Bana hürmet gösterdiler. Cariyeden intikamımı almam için bana bir avuç büyülu toprak verdiler. Beni törenle memleketime uğurladılar. Ben o mollaı kendimle beraber getirdim, vezirim yaptım. Sen Marı’dan geri döndüğünde, törenle defnettiğimiz o mollaıdı...

Soltansöyün sözünün sonunda:

—Kimin yaşadığı olay ilginç diye sormuş.

Mıralı ona:

—İkimizinki de ilginç diye cevap vermiş.

—Altın kimin olacak?

—Devlet malı-devletin olur. Onu hazineye bırakalım.

—İşte bu dediğin uygun.

Gül ile Soltansöyün

Soltansöyün ile Mıralı baş başa konuşurlarken konuşmanın sonu o yıldızı dördüncü görenin çocuğu, ikinci kıza gelmiş. O kız hakkında hiçbir yerde ize rastlanmadığı için, Soltansöyün Mıralı’ya şöyle bir teklif önermiş:

—Gel ikimiz halk içine çıkalım hem halkın durumuna bakalım hem de o kıızı soruşturalım.

Mıralı Soltansöyün’e biraz laf sokmuş.

[318]

—Sultanım, kız hakkındaki dediğine tamam! Fakat halk konusunda benim bir sorum olacak: halkın durumunu öylesine öğrenmek için mi yoksa halka yardım etmek için mi?

Soltansöyün Miralı'ya yan yan bakarak:

—Miralı, sen doğruyu söyle: senin şu laf sokmaların ne zaman biter diye sormuş.

Onlar birbiriyle biraz atıştıklarından sonra atlarına binmişler. Onlar çok dolaşarak, en sonunda bir köyün girişine varmışlar. O an yağmur çiselemeye başlamıştı. Bakmışlar ki, bir grup kız sırtlarında taşıdıkları odunları indirip altına saklanmışlar. Ama onların içinden yaşı geçkin bir kız eski kıyafetini çıkarıp, odunların üzerine örtmüş ve kendisi de rüzgârın estiği tarafından üzerine kapanarak odunlarını ıslatmamaya çalışıyormuş.

Miralı o kızda farklı bir şey olduğunu anlayarak Soltansöyün'e gözüyle işaret etmiş. Soltansöyün o kızın dış görünüşüne bakıp kendini kaptırmış. O sadece Miralı'nın işaretine göre kıza soru sormuş:

—Ey kız, diğer kızlar kendilerini ıslatmamaya çalışırken, sen odularını ıslatmamaya çalışıyorsun. Bunun sebebi nedir?

O kız yağmurun yavaşladığını görünce, eski kıyafetini vücuduna sararak, Soltansöyün'e cevap vermiş:

—Sultanım, ben sadece kendimden haber vermek istiyorum: bizim kulübemizde tutuşturmalık bir kuru bile çöp yoktur. Odunlarım ıslanırsa, yağmur uzun yağıp, sonra da soğuk olursa, yaşlıca anam üşütebilir. Ama odunlarımı kuru muhafaza edersem, soğuktan korkulacak bir şey kalmaz, kıyafetim de kurur, anam da soğuk almaz.

—Sizin eviniz hangisi?

—İşte şu, sınırdaki belli belirsiz tek ev bizimdir.

—Senin adın ne?

—Gül.

—Evinize gelsek misafir kabul eder misiniz?

—Türkmen halkının şimdiye kadar misafir kovduğunu duymadım. Fakat ayıp olmaması için öncesinden söylemek gerekir: bizim sultanlara layık evimiz, sultanlara layık izzet ikram edecek durumumuz yoktur.

[319]

Miralı araya girerek:

—Misafir yemek için değil de güler yüz için geliyordur demiş.

Kızlar evlerine girene kadar Soltansöyün ile Mıralı biraz atlarını otlatmış, sonra Gül’lerin evine varıp inmişler.

Soltansöyün Gül’ün kendisine baktığını fark edince, siyah evin üstüne haç şeklinde dikilen ağaca bakarak, kinayeye:

—Güzel evmiş, fakat ağacı biraz yamukmuş demiş.

Gül de Soltansöyün’e kinaye yaparak cevap vermiş:

—Ağacı yamuk da olsa, dumanı düz çıkıyordur.

Gül onların önüne katıksız, ekmeksiz belke¹⁹ koymuş.

Soltansöyün Mıralı’nın kulağına fısıldayarak:

—Ben bu kıza takılmak istiyorum demiş.

Mıralı ona:

—Daha önce takıldın da ne kazandın? O sana cevabını çok sert verir demiş.

Soltansöyün Mıralı’nın dediğine kulak asmayarak, Gül’e şiirle laf atmış:

“Belke aşını karıştırıp sundu katıksız ekmeksiz”.

Gül de ona kendisi gibi şiirle cevap vermiş:

“Varım yoğum budur, nasıl misafırsınız siz”.

Mıralı Soltansöyün’ün kulağına fısıldayarak:

—Benim dediğimi yapmadın, ağzının payını aldın mı demiş.

Onlar saraya döndükten sonra yıldızı görenlerin çocuklarından ikinci kızın Gül olduğunu anlayarak, Soltansöyün onun annesine dünürcü yollamış.

Dünürçüler gidip haber aldıklarında, Gül annesinden önce:

—Benim fiyatımı anam bilmez, kendim bilirim demiş.

Dünürçüler kızın çeyizini sorduklarında, Gül şu aşağıdakileri saymış:

—On kuzu. Yirmi kurt. Otuz erkek deve. Kırk ihtiyar. Elli aygır. Altmış iğdiş.

Yetmiş yular. Seksen köstek. Doksan çuval.

Soltansöyün dünürçülerin getirdiği haberi duyunca, istediği şeyleri toplamak için emir vermeye çalışmış. O zaman Mıralı araya girerek:

[320]

—Ey Sultanım sen kızın o akıllı sözlerini anlamamışsın demiş.

Soltansöyün Mıralı’nın dediğine kızarak:

¹⁹ Belke: İnce açılan hamur parçacıklarından yapılan yemek.

—O kadar biliyorsan, hadi sen anlat o zaman demiş.

—Sultanım, adam on yaşında kuzu gibi olur, yirmisinde kurt gibi, otuzunda iner devesi gibi, kırkında akli her şeye yeten gibi, ellisinde aygır gibi, altmışında iğdiş gibi, yetmişinde yular gibi, sekseninde ayağı köstek gibi, doksanında kafasını çuvala geçirmiş gibi oluyor. Kız ilkinde senin aklını sınamış, ikinciden seni yaşlı görmüş.

Soltansöyün Mıralı'nın dediğine incinerek:

—Ben ne için yaşlıyım? O kızın kendisiyle aynı yaşta değil mi diye bağırılmış.

—Sultanım, gerçekleri söyleyenin dostu olmadığını biliyorum. Öyle de olsa siz üzülmeyin. Gül'ün henüz yaprakları solmamış. Ama sen kendini kırka parçaladın. Kırkın yaşını üst üste hesapladığında dokuz yüz doksan dokuz bile olur. Sen ondan sonra kendini nasıl Gül'le nasıl aynı yaşta sanırsın? Sen en iyisi onun sözüne aldırış etme de gönlünü etmeye çalış.

Gül farklı çeyizler, farklı sınavlarla Soltansöyün'ü tadını çıkartarak ezdikten sonra, nihayet Soltansöyün'e kendisini zorla almaya mecbur etmiş.

Soltansöyün birkaç gün sonra uzun yol için hazırlıklarını tamamlayıp, Gül'e sıkı bir görev vermiş:

—Gül, eğer sen gül olarak kalmak istiyorsan, benim dediklerimi yaparsın. Eğer yapmazsan o zaman senin ne yaprağın kalır ne de kokun. Ben yedi yıllık bir sefere gidiyorum. Ben geri döndüğümde sen, yedi yaşlı oğlanı, siyah atın yedi yaşlı yavrusunun üstüne bindirip, önümden çıkarırsın!

Padişah gittikten sonra Gül çaresiz kalarak, en sonunda yanına cariyelerini çağırılmış. Sultanın emrini anlatarak, onlara danışmış. Cariyeler ona tavsiyede bulunamamışlar, biz sadece senin emrini yerine getiririz diye söylemişler. Gül otuz tane cariyeye erkek kıyafetini giydirecek, onları otuz kısırağa bindirip, peşine takarak gitmiş. O Sultanın ordusuna yakın bir yerde konaklamış. O iki

[321]

cariyeyi erkek kıyafetiyle Sultanın yanına gönderip, haber verin demiş:

—Bizim sahibimiz bizi size gönderdi. Eğer padişah hazretleri izin verirse bizim sahibimiz size selam vermeye gelecek.

Padişahın izin verdiğini gelip Gül'e haber verdiklerinden sonra o da erkek kıyafetini giyerek, Sultanın yanına varmış, izzet ve hürmet ederek iki büküm selam

vermiş. Soltansöyün kıymetli misafire kendi yanından yer vererek, onunla sohbe başlamış:

—Nereden geliyorsunuz? Ne iş yapıyorsunuz?

—Sultanım biz tüccarız. Bizim mal yüklü kervanımız geliyor. Biz otuz atlı askerle kervanı koruyoruz. Sizin bu tarafta olduğunuzu duyup, size selam vermeyi kendimize borç bildik.

—Hoş gelmişsiniz!

Onların sohbeti koyulaştıktan sonra Soltansöyün ona:

—Ey tüccar, sizin başka ne mesleğiniz, ne hüneriniz var diye sormuş.

Gül ona:

—Biraz satrançtan anlıyorum diye cevap vermiş.

—O zaman satranç oynayalım.

—Çok iyi. Fakat bizim ülkemizin bir geleneği var: oyuna başlamadan önce herkes en sevdiği şeyi ortaya koyuyor, kazanan alıyor.

—Çok iy bir gelenek. Benim en sevdiğim şeyim siyah atımla şu başımdaki tacım. Kaybedersem bunları veririm. Siz ne koyuyorsunuz ortaya?

—Benim Çınmaçın'dan seçerek alıp geldiğim bir hizmetçi kızım var. Onu görmeye göz gerek. Size yenilirse onu veririm.

Saraydan çıkalı birkaç gün olduğu için, kız kelimesi Sultanın çok hoşuna gitmiş.

Oyun ikisinin arasında kızışarak devam etmiş, Soltansöyün sonunda kaybetmiş. Soltansöyün siyah atıyla tacını Gül'e vererek, yarın bir kere daha oynamayı rica etmiş.

Gül Soltansöyün'ün tacını başına takıp, siyah atı ise kısrakların arasına bırakmış.

Ertesi gün satranç oynadıklarında, Soltansöyün kazanmış.

[322]

Gül, hizmetçi kız kılığına girip, kendisini Soltansöyün'e götürterek, üç gün geçtikten sonra yine bir bahaneyle geri almalarını cariyelerinden talep etmiş.

Gül'ü gören Soltansöyün'ün akli başından gidince, ona dokunmak istemiş. Gül Soltansöyün'ün elini iterek:

—Çek elini! Ben hizmetçi de olsam, şeriata göre nikâh kıymazsan, bana yaklaşılamazsın! — demiş.

Soltansöyün geniş bir zamanda olsaydı belki de onu kadınları tuttuğu yere attırırdı, ama şimdi onun şartına boyun eğmek zorunda kalmış. Kadı da yazıp, Soltansöyün'ün mührünü basarak “hizmetçinin” eline tutuşturmuş.

Aradan üç gün geçtikten sonra cariyelerden biri erkek kılığında gelip, Soltansöyün'ün huzuruna gelmiş.

—Sultanım, beni sahibim gönderdi. Bana Sultanın tacını giymek, atına binmek layık değil. Sultana da hizmetçiyle mal biriktirmek yakışmaz. Bu işi halk öğrenmeden, eski hâline çevirse diye, bizim sahibimiz size haber gönderdi.

Soltansöyün o sözü makul bulmuş ve “hizmetçiyi” geri verip, atı ile tacını getirtmiş.

Aradan günler aylar geçtikten sonra, Gül'ün oğlu, kısrakların da siyah attan yavrusu olmuş.

Aradan yedi yıl geçtikten sonra, Soltansöyün'ün yaklaştığı haberi yayılmış. Gül kendi oğlunu siyah atın yavrusunun üstüne bindirip, birkaç öğüt vererek babasının önüne karşılamaya göndermiş.

Gül'ün oğlu yüz oğlana baş olup, siyah atın üstünde Soltansöyün'ün karşısına çıkmış.

—Selamünaleyküm baba diye, Soltansöyün'e baş eğmiş.

Soltansöyün o oğlana hayranlıkla:

—Kimin oğlusun diye sormuş.

Oğlan babasına mutlu bir şekilde bakarak:

—Soltansöyün'ün oğluyumdur demiş.

Soltansöyün attan inmeye sabırsızlanarak öfkeyle Gül'e doğru atılmış. Onun bu yaptığının garip olduğunu anlayan Miralî, onun peşini bırakmamış. Soltansöyün Gül'e ne olduğunu bile sormadan kılıcını çekerek, Gül'e indirmeye çalışmış. Miralî araya girerek:

[323]

—Sultanım, cellatlar bile sebepsiz can almazlar. İlk önce bunun sebebini öğrenelim demiş.

Soltansöyün sinirine hâkim olamayınca:

—Çekil, diye bağırmış.

Miralî onun önünde baş eğerek:

—Sultanım, sebepsiz kan dökmeyi göze aldıysan bırak bir değil iki olsun, önce benim kafamı kes demiş.

Soltansöyün Miralı'yı kıyamayınca kılıcını aşağı indirmiş ve kırılgan bir sesle:

—Gül, o oğlanı nereden aldın, diye sormuş.

Gül bu duruma darılmadan, Sultana saygıyla, sevinçli bakmış:

—Sultanım sen avdayken tüccar ile satranç oynamış mıydın?

—Oynamıştım.

—Kaybettiğinde ne vermiştin?

—Siyah atımla tacımı vermiştim.

—Kazandığında ne almıştın?

—Tüccarın hizmetçisini almıştım.

—Sen o hizmetçiye dokunacağın zaman, ne talep etmiştin?

—Nikâh akdi.

—Sen onu vermiş miydin?

—Evet vermiştim.

—Sen kendi sözünü, mührünü tanır mısın?

—Horasan'da benim mührümü tanımayan mı var?

Gül Soltansöyün'ün mühürlü kâğıdını çıkarıp verdiğinde, Gül'ü kendisinden zeki, Miralı'yı gerçek dostu sayarak, onların ikisinin önünde başını eğmiş. O sırada zıplayarak gelen yedi yaşlı oğluna sarılmış ve epeyce öpmüş.

Kim haklı?

Soltansöyün ilkbaharın bir günü bir sebeple Horasan'ın yüksek dağının tepesine çıktığında az kalsın üşütecekmış. Soltansöyün o dağın

[324]

zenginliğinden faydalanamadığı için, hangi yolla o dağı insan yaşayacak hâle getirebilirim diye düşünmüş. En sonunda kışın bir gün halkına haber salmış.

—Kim Horasan'ın yüksek dağının tepesinde, kırk yorganın içinde bir gece yatıp, sabaha ölmeden kavuşursa o adama Soltansöyün ağırlığınca altın verecek...

Altına ilgi duyan birkaç kişi o dağın tepesinde canını kurban vermiş. Bir gün Miralı:

—Sultanım, ben de bir denemeye çalışayım demiş.

Soltansöyün ona:

—Mıralı aptal olma, ben senin canına kıyamam, sen bana lazımsın diye, onu göndermek istememiş. Mıralı meseleyi keskin bir dille:

—Sultanım, can benim. Ben kendi canımı senin beni sevdiğinden birkaç kat fazla seviyorum. Ben de ölmek istemiyorum. Ben sadece senin niyetini ortaya ortaya çıkarmak istiyorum. Sen ya beni o dağın tepesinde yatıp kalkmaya gönder ya da bu işten vazgeç.

Soltansöyün Mıralı'ya izin vermekten başka yol bulamamış.

Mıralı dağın tepesine çıkıp, kırk yorganın otuz dokuzunu altına döşemiş, bir tanesini de üzerine örtmüş. Gece onun vücudu bile titrememiş, aksine sabah kalktığında terleyerek uyanmış.

Soltansöyün bu olaya şaşırarak, Mıralı'ya soru sormuş:

—Mıralı sen doğruyu söyle. Gece yatarken ateş mi vardı?

—Evet, bir menzil uzaklıkta batının alt tarafında bir ateş parlayarak gözüküyordu.

—Ha sana onun sıcaklığıyla kendini ısıtan adam derler. Sen benim şartımı yerine yetirememişsin diye, Mıralı'ya altın vermekten vazgeçmiş.

Günün birinde Soltansöyün için Mıralı acil lazım olmuş. Mıralı'nın peşinden adam gönderdiğinde, Mıralı ona:

—Soltansöyün'e söyle: ben biraz önce çaydanlığı ateşe koydum, o kaynadıktan sonra çayımı içer gelirim demiş.

Soltansöyün aceleyle peş peşe ne kadar adam gönderse de onların hepsi aynı cevapla geri dönmüş. Sözün kısası yüz çaydanlık

[325]

kaynayacak zaman geçse de Mıralı gelmemiş. En sonunda Soltansöyün'ün kendisi ona gitmeye mecbur kalmış. O geldiğinde Mıralı ateşe üç adımlık uzaklıkta çaydanlığı koyup, bağdaş kurarak oturuyormuş. Soltansöyün ona sinirlenerek:

—Ey aptal adam, üç adım uzaktaki çaydanlığa ateşin sıcaklığı kavuşur mu hiç! — diye homurdanmış.

—Ey Sultanım, bir menzil uzaklıktaki yanan ateş beni ısıtıyor da üç adımlık mesafeden çaydanlığı kaynatamaz mı?

Soltansöyün kendisini kaybettiğini söyleyerek:

—Mıralı, ben senin haklı olduğunu biliyordum, ama buna ne cevap vereceğini sınamak için yaptım. Ne kadar altın lazımsa, anahtarı senin elinde demiş.

Mıralı ona:

—Sultanım, sen altına doymadığın gibi, Mıralı'yı sınamaya da doymuyormuşsun. Sonra pişman olma. Mıralı ölene kadar ne kadar sorun varsa sor demiş.

Bu da geçer

Mıralı'yı çekemeyen vezirler kendi aralarında istişare yaparak en sonunda ondan kurtulma kararını almışlar. Onlar onunla sefere çıkmış gibi yapıp, Mıralı'yı çölün içinde bir kuyuya atmışlar.

İki üç gün boyunca Mıralı'dan haber alınamamış. Soltansöyün onu hiçbir yerden bulamayınca, belki küsüp gitmiştir diyen düşünceyle kaygılanarak, mırıldanıp oturuyormuş.

“Gam ile kaygı ile soldu baharın çiçekleri...”

Bir sebeple şehre gelen çoban, Soltansöyün'ün şarkısını duyarak onu ezberlemiş. Daha sonra çoban meydanda koyun otlatırken, Soltansöyün'ün şarkısını aklına getirerek mırıldanmış:

“Gam ile kaygı ile soldu baharın çiçekleri...”

Çoban şarkısını sonlandırmadan, yerin altından o şarkının devamını getiren bir ses duyulmuş:

“Dostunu çaya atmıştır, ötmez bülbülleri...”

Çoban sesin nereden geldiğini anlamayınca, o şarkıyı da ezberlemiş. O yine şehre geldiğinde Soltansöyün'ün “Hasret ile, kaygı ile soldu baharın çiçekleri...” söylediği şarkısını duyunca, “Dostunu çaya atmıştır, ötmez bülbülleri...” diye yoluna devam etmeye çalışmış

[326]

Soltansöyün çobanı durdurarak, o şarkıyı nerden öğrendiğini sormuş. Çoban ise o şarkıyı çölde söylerken, onun devamını getiren bir ses duyduğunu söylemiş.

Soltansöyün işin ucunun nereye dayandığını hemen anlayınca, vezirlerini yanına çağırarak onlara şart koşmuş:

—Size öğlene kadar süre tanıyorum. Siz bu süre zarfında öyle bir söz bulun ki, o söz beni hem sevindirsın hem üzsün... Eğer o sözü bulamazsanız, o zaman hepinizin hakkı ölüm.

Sultanın “söz” dediğinden kastı Mıralı’yı bulun demesiymiş. Ama vezirler onu anlamamışlar. Onlar kendi aralarında her ne kadar uğraşsalar da sultanı sevindirecek ve üzecek söz bulamamışlar. Onlar, ecellerine az kaldığı için yine Mıralı’ya yalvarmaktan başka çare bulamayıp, atlarını eyerlemeden binip onun yanına varmışlar. Onlar yaptığı iş için pişman olduklarını dile getirmenin yanı sıra, sultanın şartını söyleyerek kendilerine yardım etmesini, onu kuyudan çıkaracaklarını, bu işi de tek kelime etmeden tamamen saklamasını ondan rica etmişler.

Mıralı onlara bir söz öğretmiş:

Vezirler Soltansöyün’ün huzuruna gelerek, baş eğmişler. Soltansöyün onlara sorduğunda:

—Bu da geçer, diye cevap vermişler.

Soltansöyün onlara bağırmış:

—Alçaklar! Bu söz özgür bir insanın ağzından, sizin ağzınızdan çıkacak söz değil. Bu söz ölüm döşeğinde yatan bir adamın sözüdür. Bu sözü kimden öğrendiğinizi çabuk söyleyin. Aksi takdirde hepinizin kanınızı uyuza ilaç yaparım.

Vezirler o sözü Mıralı’dan öğrendiklerini, onu daha öncesinde de kuyuya attıklarını itiraf etmişler.

Soltansöyün onlara emir vermiş.

—Siz burdan kuyuya yaya gidip, dönüşte Mıralı’yı sırayla sırtınızda taşıyarak getirin!

[327]

Mıralı’yı taşıyarak getirdiklerinde Soltansöyün vezirlerden intikam almayı Mıralı’ya bırakmış.

Mıralı Soltansöyün’e bakarak cevap vermiş:

—Ey Sultanım, siz Mıralı’yı her ne kadar tanıyorum deseniz de siz onu henüz tanıyamamışsınız. Mıralı kendi içinde kin besleyen biri değildir. Size de tavsiyem şöyle, intikam alacaksan adam gibi adamdan, kendi denginden almalısın. Ayağına batan her diken için elini kana bulamanın da anlamı yok.

Nereye harcıyorsun?

Mıralı kendi evine Soltansöyün'ü hiçbir zaman davet etmiyormuş. Bir gün onların yolu Mıralı'nın evinin yakınından geçmiş, Mıralı yine sesini çıkarmadan geçip gitmeye çalışmış. Ama Soltansöyün bu sefer konuşmadan edememiş:

—Mıralı senin beni bir kere bile evine davet ettiğine rastlamadım. Bunun sebebi nedir?

—Bunun sebebi Soltansöyün Mıralı'nın nasıl yaşadığından haber almadığı içindir.

—Hadi o zaman, evinize girip bakalım.

—Buyrun Sultanım.

Soltansöyün içeri girip baktığında onun gözüne hiçbir şey ilişmemiş. Evin üstünden bin taş atsan bini de içeri düşer. Mıralı'nın eşi halısız evde, tüysüz bir derinin üstünde ip eğirerek oturuyormuş. Soltansöyün buranın Mıralı'nın evi olduğunu inanmayarak:

—Bu ev kimin evi diye oturan kadına sormuş.

—Sultanım, bu ev sizin baş veziriniz Mıralı'nın evidir.

—Siz ne için böyle fakir yaşıyorsunuz?

—Çok şükür. Canımız sağ. Yapmaya yarı yarıya iş buluyoruz.

—Ben senin kocana ayda yüz altın maaş veriyorum. O paralar nereye gidiyor?

—Sultanım, nereden toplanıyorsa belki oralara gidiyordur? Ancak biz bu evde yukarıya baksak yıldız, aşağı baksak şu tüysüz deriden başka hiçbir şey görmüyoruz.

[328]

Soltansöyün Mıralı'ya soru sormuş:

—Hayırdır Mıralı, hazineden aldığın paraları, eve getirmeden nereye harcıyorsun?

Mıralı:

—O paraların nereye harcadığımı bilmek istiyorsan, benim peşine düş demiş.

Soltansöyün onunla gitmeyi kabul edince, Mıralı ona şart koşmuş:

—Benim kıyafetlerimi sen giymelisin, seninkini de ben. Benim atımı sen binmelisin, seninkini de ben. Sen arkadan yürümelisin, ben önden.

Soltansöyün buna da tamam demiş.

Onlar şehrin sınırında, bir sürü sakatla karşılaşmışlar. Orası kendini geçindiremeyen, kimseye lazım olmayan, halktan seçilmiş talihsizlerin yeriymiş. Mıralı Sultan kılığında atını önden sürdüğü için, onu tanımadıklarından yanlarından geçip

gitmiş. Ama Miralı'nın kıyafetini giyen Soltansöyün'ün etrafına toplanmışlar. Onların biri atını tutup, biri ayağından, biri de elinden tutup, attan kaldırarak indirmişler.

—Gözümüzün cevheri, derdimizin dermanı Miralı geldin mi? Allah sana uzun ömür versin diye Soltansöyün'ün konuşmayasına, kıpırdamasına fırsat vermemişler.

Soltansöyün avazı çıktığı kadar bağırması:

—Ey Miralı, yetişiver! Senin paranı nereye harcadığını ben şimdi öğrendim. Bunların padişahı ben değilim de senmişsin.

Miralı sakatlara bakarak, Soltansöyün'ü tanıtmış:

—Soltansöyün sizin yanınıza hâl hatır sormaya geldi. Siz ondan ne muradınız varsa dileyin.

Sakatlar Soltansöyün'ün etrafına tekrar toplanmışlar. Onun etrafına yağ karıncası gibi toplanarak vücudundan, kıyafetinden öpmeye başlamışlar.

Zor durumda kalan Soltansöyün Miralı'ya:

—Ne istersen al, fakat beni bunların elinden kurtar diye yalvarmış.

Miralı:

[329]

—Sakatlar ve körler için özellikle ev yaptırarak, kirası devlet tarafından karşılanacak dersin kurtarayım diye şart koşmuş.

Ağır kokudan başı dönen Soltansöyün:

—Bunun üzerine sakatların reisi Miralı'nın da evini yenileyiverin diye söylemiş.

Ne yapmak gerekir?

Soltansöyün siyah atıyla, Gül ismindeki eşini bütün dünyaya kıyaslıyormuş. O onların ölümünü düşünmek dahi istemediği için, bir gün vezirlerinin yanındayken:

—Kimse siyah atım ile Gül'ümün ölüm haberini bana getirirse, o adamın canı tehlike altında kalır, demiş.

Nerede can varsa orada ölüm de var. Siyah atın bir gün nefesi kesilmiş. Vezirler bu haberi Soltansöyün'e söyleyemeyince, bunu söylemesi için Miralı'ya yalvarmışlar.

Miralı Soltansöyün'ün yanına gidip, suratını asıp somurtarak durmuş. Soltansöyün ona:

—Hayırdır Miralı, bu hâlin ne! Ama bu sıfat sana yakışmıyor. Bunun sebebi ne diye sormuş.

Mıralı başını kaldırıp, şiirle beyan etmeye başlamış:

Siyah atınız yatmış,

Ayaklarını atmış,

Kulakları sertleşmiş...

Soltansöyün onun sözünü keserek:

—Öldü desen olmaz mıydı demiş.

Mıralı ona bakarak:

—Sultanım, “öldü” haberini biz senden duyuyoruz, demiş.

Soltansöyün bir süre suratını asıp oturduktan sonra:

—Bunu demekle benim canımı tehlike altına sokmak mı istiyorsun demiş.

[330]

—Hayır Sultanım, kendi canımı tehlikeden kurtarmak istiyorum.

—Zıyanı yok. Siyah at öldüyse, boz at ölmemiş.

Sakınılan göze çöp batar dedikleri gibi. Soltansöyün’ün en sevdiği eşi Gül de bir gün vefat etmiş. Vezirler o haberi Soltansöyün’e söyleyemeyince, yine Mıralı’ya yalvarmışlar. Mıralı Soltansöyün’ün yanına gidip, baş eğerek:

—Sultanım izin verirseniz, bir satır şiirle size soru soracağım.

—Buyur.

“Servi ağacının gölgesinde solarsa Gül, ne yapmak gerekir?”

Soltansöyün de ona şiirle:

“Serviden tabut yapıp, çiçekten kefen etmek gerekir” diye cevap vererek, kalbinin acısına dayanamayıp, ağlamaklı nefes almış:

—Ah Gül desen olmuyor mu?

—Gül öldü deseydim, kendi ölümüm için kalbime bıçak saplanacağı aklıma geldi.

Soltansöyün sıradan bir şair değilmiş, o Mıralı’nın izinden devam eden bir şairmiş. O Gül’ün kaygısıyla felekten şikâyet ederek, şu aşağıdaki şiiri söylemiş:

Çerhi kötü sevgin elinden eylerem ben feryadı hey!

Çünkü bizi kıldı gamlı, başkalarını feryadı hey!

Kaç yıllık dostumuz oldu bizi yadı hey!

Ters dönmüş yatıyor, o vücudu canlı hey!

Cennetin köşesindeki tuğlamı yıktın hey!

Ayrılık zamanında Mecnun bunca laf vurmasın,
 Ayrılığın derdini kimse bana sormasın,
 Mert eğer tohumunu ekse zamansız soğuk vurmasın,
 Tez götürün cesedi, gözyaşlarımı görmesin,
 Tabutu çabuk yapsın, gönderin marangoza hey!
 [331]

Yâri kim kıldı sefer, ayrılığa kıysan vaktidir,
 Ayrılıktan yaş döküp, bağrını ezsen vaktidir,
 İyilerin güzelliği bağıdır, bir çiçek yolsan vaktidir,
 Leyla ya da Mecnun gibi divane gezsen zamanıdır,
 Şirin'in canı çıkıp, çıksın Ferhat'ın gözü hey!

Hafızî gibi göğsüne taş vurmadin Soltansöyün,
 Aktırıp gözyaşını gereğini yapmadın Soltansöyün,
 O teslim etti canını, sen etmedin Soltansöyün,
 Sevdığınle mezara niçin girmedin Soltansöyün,
 Ta ki dünya varmış, kalırdı senden adı hey!

SONUÇ

Çalışmada Sovyet Türkmen Edebiyatının oluşmasında çeşitli eserler yazan Türkmenistan'ın Halk Yazarı Berdi Kerbabayev'in 1992'de yayımlanan "Saylanan Eserler" adlı kitabındaki "Çekişmân Bekişmez", "Kırk Yalan", Connuk Batır" ve "Mıralı ve Soltansöyün" adlı uzun hikâye ve masalları üzerinden Türkmen Türkçesinin ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türkmen Türkçesindeki ses bilgisi, ses olayları, sözcük yapımı ve sözcük çekimi ile ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Türkmen Türkçesinde kısa "ä" ünlüsü Arapça ve Farsadan alınan sözcükler ve "äkit" (<alıp git), "äber" (<alıp ber) gibi ses düşürülerek oluşturulan bazı sözcükler dışında görülmemektedir: *äkit* 'götürmek' (296/8), *mähriban* 'şefkatli' (153/4), *sähra* 'çöl' (269/6), *şäher* 'şehir' (287/26).

2. Türkmen Türkçesinde geniş yuvarlak "o" ve "ö" ünlüleri basit sözcüklerin sadece ilk hecesinde görülmektedir. Ancak "o" ünlüsü Rusça ve Arapçadan geçen bazı sözcüklerde, birleşik sözcüklerin ve bazı eklerin bünyesinde daha sonraki hecelerde de görülebilmektedir: *gündogar* > doğu (298/6), *ganhor* 'cani, vahşi' (275/16), *keypihon* 'keyfi, isteğine göre' (280/4).

3. Türkmen Türkçesinde "v" ünsüzünün Türkçe ya da alıntı sözcüklerde yanındaki düz ünlüleri yuvarlaklaştırdığı görülmektedir: *dovam* 'devam' (269/7), *çövür* 'çevir' (136/24).

4. Metne ses bilgisi yönünden bakıldığında diğer lehçelerden farklı olarak Türkmen Türkçesinde yaygın olarak kullanılan uzun ünlü hadisesi görülmektedir. Yazıda gösterilmeyen fakat söyleyişte ön plana çıkan uzun ünlüler Türkmen Türkçesinin önemli ses bilgisi özelliğini ortaya koymaktadır. Hâl eklerinden yönelme hâli +A ekinin ünlü ile başlayan bir isme getirildiğinde araya yardımcı bir ses girmez ve bu durumda yönelme hâli eki alan ismin son ünlüsü uzar: *Aradan altı ay geçenden soň, Soltansöyün Mıralı bilen yene şol oba atlanıpdır.* (309/33) 'Aradan altı ay geçtikten sonra Soltansöyün Mıralı ile yine o köye doğru yola çıkmış.' *Ol derrev minaradan düşüp, patışa bakan ökce göteripdir.* (287/32). 'O hemen kuleden inip, padişaha doğru olabildiğince hızlı koşmuş.' Eğer de yönelme hâli eki alan ismin son ünlüsü ince ise bu durumda ismin son ünlüsü açık (ä)'ye dönüşür: *Olar bir yanı beklenen, gatnavı kesilen*

giň köçä çıkdılar. (145/27) ‘Onlar bir tarafı kapatılan, işlek olmayan bir geniş sokağa çıktılar.’

5. Türkmen Türkçesinde gelecek zaman ve gereklilik, istek kiplerinin şahıs çekimi şahıs ekleriyle değil, sadece şahıs zamirleriyle yapılmaktadır: *men aytcak* ‘söyleyeceğim’ (152/1), *sen geymeli* ‘giymelisin’ (328/9), *men girmekçi* ‘girmek istiyorum’ (316/29).

6. İyelik ekleriyle şahıs çekimi sadece sıfat fiil eki *-An+yok* şeklinde yapılır ve sadece geniş zaman çekiminde görülmektedir: *gör-en+im yok> göremok* ‘görmedim/görmüyorum’ (282/18), *ınan-an+ım yok> inanamok* ‘inanmadım/inanmıyorum’ (284/3).

7. Türkiye Türkçesinde kullanılan fakat çekim eki olarak karşılığı olmayan *-ka/-kä*, *-yança/-yänçä* zarf fiil ekleri Türkmen Türkçesinde şahıs çekimine girmektedir: *durka* ‘dururken’ (296/14), *gelyärkä* ‘gelirken’ (308/5), *bolyança* ‘olana kadar’ (293/16), *ölyänçä* ‘ölene kadar’ (325/15).

8. Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman için *-yar/-yär* eki kullanılırken, eserin bazı yerlerinde Türkmenistan’ın Teke ağzında kullanılan yani yazarın doğduğu bölgede kullanılan şimdiki zamanın çekimi *-ya/-yä* şeklinin kullanıldığı görülmektedir: —*Nöker diyyän-ä, näme üçin käbir adamıñ dili tikenli bolya?* (159/15) ‘—Nöker diyorum, neden bazı insanların dili iğneleyici oluyor?’ —*Onuñ kim bilen oynayanını bilyämisiniñiz?* (150/19) ‘Onun kiminle oynadığını biliyor musunuz?’

9. Türkiye Türkçesinde aitlik eki *+ki*’den sonra getirilen ekler ile arasına “n” sesi girer. Türkmen Türkçesinde ise *+ki* aitlik ekinden sonra araya “n” ünsüzü girmez: *Tokarıñ halı hem Nökeriñkiden enayı dälidi.* (142/14) ‘Tokar’ın durumu da Nöker’inkinden farklı değildi. *Meniñ köprim onuñkidan has berkräk, has oবাদanrak bolsun.* (302/23) ‘Benim köprüm onunkinden daha sağlam, daha güzel olsun.’

10. Metinde geçen *+Istan*, *+kär/gär*, *+gIn*, *+zada*, *+ban*, *+dar*, *+hor*, *na+/nä+*, *bi+* yabancı kökenli isimden isim yapım ekleri tespit edilmiştir: *Hindistan* (316/1), *günäkär* ‘suçlu, hatalı’ (274/11), *yadıgär* ‘hatıra’ (293/14), dervezeban ‘kapı bekçisi’ (288/23), *bilimdär* ‘bilgili, alim’ (320/4), *biderek* ‘gereksiz’ (138/23), *nähak* ‘haksız’ (269/3).

11. Metinde geçen isimden fiil türeten *+cIrA-*, *+gA-*, *+gAr-*, *+sIrA-/+sUrA-* eklerinin Oğuz grubu lehçelerinden sadece Türkmen Türkçesinde kullanıldığı

görülmektedir: *tovlancırıp*>yuvarlanarak (303/23), *emgemek*> çabalamak, gayret etmek (161/17), *gapgararın*> doldurmak, dökmek (314/12), *şorsuranlarını*> canı çekmek, istemek (275/14).

12. Türkmen Türkçesinin fiilden fiil türeten -cA-, -*ImsIrA*-/-*UmsIrA*-, -kez- eklerinin Oğuz grubu lehçelerinden sadece Türkmen Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir: *çokcalarlar*> gagalamak, karıştırmak (314/7), *gülümsiräp*> gülümseyerek (305/20), *görkezdi*> gösterdi (146/36).

13. Şimdiki zaman sıfat-fiil eklerinden -yan-, -yän eki Oğuz grubu lehçelerinden sadece Türkmen Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir: *pırlanyan*> dönen (330/4), *göryän*> gören/görüyorum, bakan/bakıyorum (288/26), *yetdiryän*> kavuşmak, nasip olmak (309/17).

14. Genellikle isimlerden, şahıs zamirlerinden ve fiillerden sonra bağlaç edatı olarak gelen “hem” sözcüğünün başındaki gırtlak +h’nin düştüğü görülmektedir: can hem> *canam* ‘can da’ (281/36), men hem> *menem* ‘ben de’ (149/5), sögeni hem> *sögenem* ‘küfür edeni de’ (144/13).

15. Bazı basit sözcüklerden sonra “etmek” yardımcı fiili geldiğinde, sözcük yardımcı fiil ile birleşerek her iki sözcükte de ses düşmesi ortaya çıkmaktadır: nâme etmek> nâme edersin> *nädersin* ‘ne yaparsın’ (136/19), şeyle etmek> şeyle edip> *şeydip* ‘şöyle, şöylece’ (158/35), beyle etmek> beyle edip> *beydip* ‘böyle, böylece’ (288/30).

KAYNAKLAR

- Abdillayev, Öde, vd. (1972). *Türkmen Sovet Edebiyatı*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýatı.
- Azımov, P., Amansarıyev, C., Sarıyev, G., Sopıyev, G., Hıdırov, M. N., İbrayımov, A. (1960). *Häzirki Zaman Türkmen Dili*. Aşgabat: TDU-nıñ Tipografiyası.
- Banguoğlu, Tahsin, (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Baycanov, B., Petcikova, M. (2014). *Häzirki Zaman Türkmen Dili Morfologiya* Aşgabat: Türkmenistanyň Bilim Ministrliği, Türkmen Döwlet Neşirýatı
- Begmekov I., Recebov P., Tuvakbayeva M. (2010). *Türkmen Edebiyatı*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýatı.
- Beşen Delice, Tuna, (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Beşen Delice, Tuna, (2020). *Türkmen Türkçesinde Fiil*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Borcakova, Käbe, (1992). *Mıralı hem Soltansöyün*. Aşgabat: Türkmenistan Ilımlar Akademiyası Neşirýatı.
- Buran, Ahmet, Alkaya, Ercan, (2013). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cumayev, K. vd. (1998). “Berdi Kerbabayev” *Türkiye dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi/Türkmenistan Türk Edebiyatı*. C. 11. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çalıkuşu, Serap, (2020). *Berdi Kerbabayev'in “Capbaklar” Adlı Uzun Hikâyesi Üzerine Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Aktarım)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Develi, Hayati, (1993). *Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinç, Sinan, (2017). *Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi*. Kayseri: Fenomen Yayıncılık.
- Ediskun, Haydar, (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Efendioğlu, Süleyman, İşcan, Adem, (2010). *Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], S. 43, s. 121-143.
- Ergin, Muharrem, (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.

- Gök, Hicret, (2020). *M. Geldiyev'in "Ene Dili" Adlı Arap Harfî Türkmençe Ders Kitabı'nın Dil İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Gurbanov, Serdar, (2022). *Anna Paytık'ın "Älemgoşar" Adlı Eserindeki Hikâyelerin Dil İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Kara, Mehmet, (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Kara, Mehmet, Karadoğan, Ahmet, (2004). *Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kerbabayev, Berdi, (1969). *Saylanan Eserler. 1. Tom. "Aygıtlı Ädim"* Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýatı.
- Kerbabayev, Berdi, (1972). *Saylanan Eserler. 6. Tom. "Gaygisız Atabay"* Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýatı
- Kerbabayev, Berdi, (1992). *Saylanan Eserler, Hekayalar, povestler ve folklor*. Aşgabat: Türkmenistanın "Magaríf" Neşirýatı.
- Keskin, Raşit, (2003). *Türkçe Dil Bilgisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kıyasova, G., Geldimirov, A., Durdıyev, H. (2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli. Sözlügi (Tom I)*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugı.
- Kıyasova, G., Geldimirov, A., Durdıyev, H. (2016). *Türkmen Diliniň Düşündirişli. Sözlügi (Tom II)*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugı.
- Korkmaz, Zeynep, (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nıyazov, S, (2009). *Türkmen Dili I Bölüm (Leksika ve Frazelogiya. Stilistika ve Sözleş Medeniyeti. Fonetika, Grafika, Orfoepiya, Orfografiya. Morfologiya ve Söz Yasalış)*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugı.
- Sarıkaya, Yakup, (2003). *Berdi Kerbabayev'in Aygıtlı Adım Romanı (inceleme-metin-sözlük)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıkaya, Yakup, (2006). *Sovyet Devri Türkmen Yazarı Berdi Kerbabayev ve Aygıtlı Ädim Romanı*. Bilig, S. 38, Yaz s. 1-14.

- Sarıyev, Berdi, Güder, Nurcan, (1998). *Türkmençenin Grameri (III Sintaksis)*. Ankara: Türk Dünyası Gençleri'nin Mahtumkulu Yayın Birliği
- Söyegov, M., Borjakov, A., Saryhanov, M., Hocayev, B., Ärnazarov, S. (2000). *Türkmen Diliniň Grammatikası, Morfologiya*. Aşgabat: Ruh Neşiriyatı.
- Söyegov, Muratgeldi, Arnazarov, Seyitnazar, (2017). *Örnekle Türkmençe Gramer Türkmençe Öğrenenler İçin*, Ankara/Aşgabat: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Täçmiradov, Tagangeldi, (2002). *Häzirki Zaman Türkmen Dili Fonetika*. Aşgabat: Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki ITYG-niň “Ilım” neşiriyatı.
- Taňrıberdiyev, Hangulı, (1966). *“Berdi Kerbabayev Söz Ussadı”*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiriyatı.
- Tazegül, Erdem, (2020). *Türkmen Yazarı Hıdır Deryayev'in “İkbal” Romanı Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizinler)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S., (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat, (1975). *Ana Türkçede Aslı Ünlüler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Talât, (1975). *Ana Türkçede Aslı Ünlüler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Türkmen Edebiyatının Tarihi*. (1981). Tom V, 2. Kitap. Aşgabat: Ilım Neşiriyatı
- Veyisov, Begmırat, Babayeva, Güläle. (2009). *Türkmen Diliniň Fonetikası*. Aşgabat: Magtımğulı Adındaki Türkmen Döwlet Üniversitesi. Türkmen Döwlet Neşiriyatı.
- Veyisov, Begmırat, Babayeva, Güläle. (2010). *Türkmen Dili (Praktikum)*. Aşgabat: Magtımğulı Adındaki Türkmen Döwlet Üniversitesi. Türkmen Döwlet Neşiriyatı.
- Yıldırım, Hüseyin, (2017). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Yusupov, N., Yusupova, C. (1992). *Türkmen Dili ve Edebiyatı*. Aşgabat: Dessur Kiçi Kärhanası.
- Zeynalov, Ferhat, (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. (Çev: Gedikli, Yusuf), İstanbul: Cem Yayınevi.
- <https://enedilim.com/> (Erişim Tarihi: 22.12.2021).
- <https://www.kitaphana.com/> (Erişim Tarihi: 25.01.2022).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Myrat YANYBAYEV
Doğum Yeri ve Tarihi	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı
E-Posta Adresi	